ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
Казахский национальный
педагогический университет им. Абая

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF CIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
Abay Kazakh National
Pedagogical University

SERIES
OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

2 (330)

MARCH – APRIL 2020

PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА құрметті мүшесі
Балықбаев Т.О.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

экон. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; филос. ғ.докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы,, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.;** эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк.ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрібаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ.докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сәбікенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сүлейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатыбалдин С.С**.; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусеитова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Байтанаев Б.А.**; филол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., академик НАН РК **Қалижанов У.К.**; филол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Қамзабекұлы Д**.; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. док-торы, проф., ҚР ҰҒА академик **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Дербісәлі А.;** саяси. ғ. докторы, проф., **Бижанов А.К.,** тарих ғ. докторы, проф., **Кабульдинов З.Е.;** фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр мүшесі **Қажыбек Е.З.**

Р е д а к ц и я к е ң е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рошка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Мурадов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устименко В.А.** (Украина)

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабарлары. Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар сериясы».
ISSN 2224-5294
Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.)
Қазақстан республикасының Мәдениет пен ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде 30.04.2010 ж. берілген **№ 10894-Ж** мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік

Мерзімділігі: жылына 6 рет.
Тиражы: 500 дана.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28; 219, 220 бөл.; тел.: 272-13-19, 272-13-18
http://soc-human.kz/index.php/en/arhiv

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2020

Типографияның мекенжайы: «NurNaz GRACE», Алматы қ., Рысқұлов көш., 103.

Главный редактор

Почетный член НАН РК
Т.О. Балыкбаев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нарибаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Саби-кенов**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусеитова**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Б.А. Бай-танаев**; докт. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиолол. н., проф., академик НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **М.К. Кой-гельдиев**; докт. филол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. филол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **А. Дербисали;** доктор политических наук, проф., **Бижанов А.К.;** доктор ист. наук, проф., **Кабульдинов З.Е.;** доктор филол. н., проф., член-корр. НАН РК **Қажыбек Е.З.**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан)**,** член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф**. В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гумани-тарных наук.
ISSN 2224-5294
Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)
Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан **№ 10894-Ж**, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год
Тираж: 500 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28; ком. 219, 220; тел. 272-13-19, 272-13-18
http://soc-human.kz/index.php/en/arhiv

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2020 г.

Адрес типографии: «NurNaz GRACE», г. Алматы, ул. Рыскулова, 103.

Chief Editor

Honorary member of NAS RK
Balykbayev T.O

Editorial board:

Doctor of economics, prof, academician of NAS RK **Baimuratov U.B**.; doctor of philosophy, prof, academician of NAS RK **Esim G.E**.; doctor of philology, prof, academician of NAS RK **Kirabayev S.S**.; doctor of economics, prof, academician of NAS RK **Koshanov A.K.**; doctor of economics, prof, academician of NAS RK **Naribayev K.N.** (deputy editor-in-chief); doctor of philosophy, prof, academician of NAS RK **Nyssanbayev A.N.;** doctor of law, prof, academician of NAS RK **Sabikenov S.N.**; doctor of law, prof, academician of NAS RK **Suleymenov M.K.**; doctor of economy, prof, academician of NAS RK **Satybaldin S.S.**; doctor of history, prof, academician of NAS RK **Abzhanov H.M**; doctor of history, prof, corresponding member of NAS RK **Abuseitova M.H**.; doctor of history, prof, academician of NAS RK **Baitanaev B.A.**; doctor of philology, prof, corresponding member of NAS RK **Zhakyp B.A.**; doctor of philology, prof, academician of NAS RK **Kalizhanov U.K.**; doctor of philology, prof, academician of NAS RK **Hamzabekuly D.**; doctor of history, prof, academician of NAS RK **Kozhamzharova D.P.**; doctor of history, prof, academician of NAS RK **Koigeldiev M.K.**; doctor of philology, prof, corresponding member of NAS RK **Kurmanbaiuly Sh.**; doctor of history, prof, academician of NAS RK **Taimaganbetov J.K.**; doctor of sociology, prof, corresponding member of NAS RK **Shaukenova Z.K.**; doctor of philology, prof, corresponding member of NAS RK **Derbisali A.**; doctor of political science, prof **Bizhanov A.K**; doctor of History, prof **Kabuldinov Z.E.**; doctor of philology, prof, corresponding member of NAS RK **Kazhybek E.Z.**

Editorial staff:

Academician NAS Republic of Moldova **Belostechnik.G** (Moldova); Academician NAS Republic of Azerbaijan **Velikhanli N**. (Azerbaijan); Academician NAS Republic of Tajikistan **Nazarov T.N.** (Tajikistan); Academician NAS Republic of Moldova **Roshka A.** (Moldova) Academician NAS Republic of Moldova **Rusnak G.** (Moldova); Corresponding member of the NAS Republic of Azerbaijan **Muradov Sh.** (Azerbaijan); Corresponding member of the NAS Republic of Azerbaijan **Safarova Z**. (Azerbaijan); Associate professor of Economics **Vasilenko V.N.** (Ukraine), Associate professor of Law **Ustimenko V.A.** (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.
ISSN 2224-5294
Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)
The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan **N 10894-Ж**, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year
Circulation: 500 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18
http://soc-human.kz/index.php/en/arhiv

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2020

Address of printing house: «NurNaz GRACE», 103, Ryskulov str, Almaty.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.30**
Volume 2, Number 330 (2020), 5 – 10

UDC 349.6
IRSTI 10.53.01

K.Zh. Altayeva, S.T. Tulibayev

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: kamilya.altaeva@gmail.com, said.tulibayev@gmail.com

THE LEGAL PROTECTION OF GREEN TECHNOLOGIES BY WIPO

Abstract. Green technologies are necessary tools for protecting the environment and improving ecology. Environmentally friendly technologies or innovations that address severe environmental situations require legal protection because of their extreme importance. Therefore, international intergovernmental organizations, such as the World Intellectual Property Organization (WIPO) and the World Trade Organization, are taking certain measures to ensure the legal protection of environmentally friendly technologies around the world.

The authors of the article examined the activities of WIPO in the field of legal protection and the promotion of green technologies. The article includes the analysis of WIPO's programs and projects that may provide significant support to the Republic of Kazakhstan in implementing measures for the effective protection of green innovations.

Based on the analysis, the authors concluded that WIPO projects do not only assist in improving the legal protection of green technologies but support their development and implementation. Thus, the cooperation of the Republic of Kazakhstan with WIPO is a necessary step to establish effective legal protection of green technologies and their widespread use.

Key words: green technologies, ecology, international law, WIPO, intellectual property law.

Introduction. Green technologies play significant role in contemporary reality, where the right of people to live in clean environment is of top priority. The group of green technologies includes all inventions that directly or indirectly relate to the protection of environment, pollution abatement or eco-friendly technologies. People are trying to acquire the innovations in this sphere due to the fact that people normally strive to enhance the quality of their life. The rise of demand in green technologies has happened with corresponding increase of intellectual property rights infringements in the sphere of green technology. Therefore, the research on legal protection of green technologies conducted by specialized international organization such as World Intellectual Property Organisation has great relevance. The successful analysis will identify opportunities for the efficient development of national legislation of the Republic of Kazakhstan.

Methods. The authors of article apply several scientific research methods including analysis, synthesis, deduction, and induction. These methods were applied throughout the research. Several sources on intellectual property protection of green technologies were analysed. Including various static data on intellectual property rights management collected by World Intellectual Property Organization. In addition there are data on national performance of the Republic of Kazakhstan.

Results and discussion. Green technologies are type of modern technologies concerned the reduction of negative emissions in the daily life of humanity. Every year, humanity during daily routine activities produces a lot of gas emissions; pollute the environment where it lives. Therefore, since the beginning of

the 20th century scientists around the globe try to invent or develop technologies necessary for daily life activities with aim on not only economic effectives, but to create them friendly to nature with zero emissions.

In generally acceptable theory green technologies are the part of technologies that do not harm living environment of people, in other words eco-friendly technologies. Green technologies have many benefits desirable for any state in the world. They include conserving of natural resources and ecosystems for the future generations and keeping natural balance [1, p. 12]. Therefore, green technologies are of great importance for the further effective development of agriculture and food supply [2].

Due to the fact that green technologies do not require natural resources as ordinary techniques, they produce fewer emissions. Alongside with this fact, entrepreneurs while using innovations in the sphere of green technologies pay less eco-taxes or environmental charges. Therefore, entrepreneurs have opportunity to reallocate finance on other part of their business. In this sense, it can be argued that the successful application of green technologies is beneficial for every member of modern society.

Cooperation with WIPO is open for any state that can even be non member of WIPO. Nevertheless, the most productive cooperation will be in the joint collaboration of WIPO's member-states. The joint work is beneficial for all states, because it significantly increase the development of green technologies in a single state.

WIPO as guardian of intellectual property objects and the interests of IP rights' owners conduct systematic studies in order to understand long-term consequences of application of green technologies with and without adequate legal protection in national legislations. In order to conduct study, WIPO collects and analyses and make comparative studies of economic, innovation, legislative development of WIPO's member-states.

WIPO's studies and researches in the sphere of green technologies are aimed to find possible approaches and solutions for the successful protection of intellectual property objects. Information found by WIPO's officials while conducting studies and researches take the form of various programs and projects such as WIPO GREEN.

The one of research programs within WIPO to study the connection between clean environment and intellectual property rights is the WIPO's Global Challenges. It establishes several researches, analyses and expertises on IP that solves challenges of climate changes. Also, it hosts WIPO GREEN platform that fosters the transfer and diffusion of green technologies across the globe with priority attention to least developed countries [3].

WIPO GREEN is marketplace facilitating the transfer of knowledge, the adaptation of innovations, providing a collaborative framework for the effective protection of economic interests of state and IP's rights owners. WIPO GREEN provides the global connectivity of developing countries innovators that face global challenges [4, p. 152].

Therefore, the main resources of WIPO GREEN that conduct main work and are opened for states are WIPO GREEN database, and WIPO GREEN network. WIPO GREEN database includes all necessary information that has been considered by WIPO as valuable for the global promotion of green technologies and their adaptation. WIPO GREEN network is working as the core of WIPO GREEN, which is first and foremost marketplace that shares innovations within global community [5].

WIPO GREEN is WIPO's flagship public-private initiative, which resources can be used by not only Kazakhstan's official bodies, but entrepreneurs in the various sectors of economy [6, p. 20]. In the cooperation with WIPO, Kazakhstan's officials can learn how to protect green technology in order to distribute it to civil community, and how to commercialize the ideas developed by local inventors, including projects developed within national and private research facilities.

The commercialization of green technologies developed in the scientific, educational organisations will contribute to overall Kazakhstan's prosperity and recognition on global arena. The commercialization of green technologies can be enhanced by creation of network between IP users that have interest in realisation of their innovations. GREEN WIPO database suggests articles, case studies, reports related to green technology. The most valuable information for Kazakhstan will be case studies on success of WIPO's member-states in the protection of intellectual property objects related to green technologies.

To sum up, from the cooperation with WIPO, Kazakhstan will learn what kind of amendments in legislation must be done in order to provide adequate, balanced protection to innovations in green

technology sphere. Kazakhstan can use the WIPO's knowledge on how to protect know-how transfer within entrepreneurial network.

Kazakhstan will receive extensive support that can take form of assistance with access to theoretical materials, databases and training, as in case of other WIPO's projects [4, p. 152]. WIPO can conduct separate research depending on specific needs of Kazakhstan in the particular type of green technologies. As one can see that the top desired green technologies are innovations concerning renewable energy sources, environmental cleanup and health care projects. EXPO 2017 shows that this statement is true with respect to Kazakhstan [7].

Kazakhstan's scientists and innovators through preparation of their projects can participate in collaborative networks and partnerships in the framework of WIPO GREEN [4, p. 152]. The exchange of technological approaches will be useful for the mutual benefit of Kazakhstan and its international partners. Therefore, Kazakhstan has to support all existed international collaborative projects, including those outside of WIPO's framework.

In the cooperation with WIPO Kazakhstan can conclude bilateral agreement, according to it Kazakhstan will promote wider use of WIPO GREEN's tools among states of Central Asia. Therefore, Kazakhstan may become the regional learning center establishing local network of cooperation between universities and national authorities. Kazakhstan can hold regional seminars and trainings for all participants from the Central Asia concerning the provision of successful protection of green technologies.

The contemporary states as a part of global society give careful consideration to investment into green technologies and the development of legislation and infrastructure necessary to the successful adaptation and transformation of technologies and the training of specialists that will have necessary skills in the management of modern green technologies.

As the part of standard policy, WIPO respect choice made by its member-states [6, p. 20]. Therefore, Kazakhstan can freely choose the way of protection of green technologies. Nevertheless, as the part of common global practice the registration and protection of green technologies fall within patent law of the Republic of Kazakhstan [8, p. 11]. However, the protection can be also applied through know-how and trade secrets, which exist in civil law of the Republic of Kazakhstan. Thereby, Kazakhstan has opportunity to create specific legal norms strictly concerned the protection of green technologies in all legal cases including contracts, international transfer of knowledge and investment. The proposed amendments may potentially require the creation of separate law code.

The activities of Kazakhstan in the adaptation of green technologies are governed by goals established by national program «Kazakhstan – 2050». According to this program there are provisions concerning the application of green technologies on the territory of Kazakhstan that should be implemented until 2050. As part of program «Kazakhstan – 2050», green technologies include technologies that are applied in the production of energy, including alternative energy technologies with zero negative emissions [9].

The government of Kazakhstan understands that in the new era of rapidly-developing technologies and fast-growing inventions, Kazakhstan has to keep abreast of developed countries. Human activity will be based not only and not so much on oil and gas, as on renewable energy sources. Kazakhstan pays attention to global energy security. Our country will develop mutually beneficial international cooperation in the energy sector in order to share and develop knowledge necessary for the application of green technologies.

Alongside the training and application of green technologies Kazakhstan is amending contemporary legislation in order to provide adequate protection to green technologies due to the fact that they are consisted of IP objects of various natures. In addition, green technologies need commercialisation and less strict procedure during its registration, adaptation and application in order to answer contemporary ecology issues.

The National institute of intellectual property of Kazakhstan has opened databases on the registered green technologies on the territory of Kazakhstan. The database is opened for public can be accessed online in any time. The database is basically the database of patents that have some relation to green technologies. The creation of digital platform specifically for the search of green technologies will support the entrepreneurial activities of WIPO and benefits the overall development of green technologies sphere in Kazakhstan [10].

In current legislation green technologies of foreign and local inventors on the territory of Kazakhstan are generally protected by patent registration. In order to accelerate the process of application of green technologies and make the protection system more user-friendly for prospective applicants the National institute of intellectual property of Kazakhstan, along with the patent offices of other countries, introduced a mechanism for time efficient consideration of patent applications concerning green technologies, the relevant amendments to the Patent Law were made in April 2015. The essence of these amendments lies in a significant reduction of the period required to obtain protection for a green technologies. The consideration period in this case is six months [8].

Time efficient examination includes conducting all the necessary procedures within six months: formal examination, information search and substantive examination of the application. The period may be suspended until the necessary documents will be received from the applicant.

The legal infrastructure necessary for patenting green technologies has been created in Kazakhstan. The development of the renewable energy industry plays an important role in the development of the state, and the work carried out in the framework of improving the patent system is aimed at creating developments in this area [11]. The planned legislative innovations are dictated by the desire to create favourable conditions not only for obtaining legal protection of environmentally important developments, but also to make the process of their entry into the market time and cost efficient [8].

Speaking about the legal protection, it is easy to notice that many states adopt or try to adopt respective measures in order to make the registration processes easier for applicant. These facts highlight the significance of green technologies to civil communities [12].

Besides amending legislation in the sphere of registration of green technologies, many states also apply changes in taxation or create special funding programs for entrepreneurs. Some states apply regulations both political and legislative on the market of goods and services that use natural resources, such as fossil fuel, in the sphere of renewable energy consumption [13]. For the development of market, whose members stick to green technologies and used to apply them, it necessary to control pricing and taxation in order to keep balance between the interests of green technologies' owners and the interest of entrepreneurs that do not want excessive spending.

Conclusion. Contemporary technologies that are considered by global community as key technologies for the prosperity of states and the world at whole are various ideas and desires that are necessary for solving of issues. Among them the most important for the development of modern state are green technologies that require legal protection as a part of intellectual property of Kazakhstan. We consider the cooperation with WIPO as important cooperation with international organisation necessary for the establishment of effective legal protection of these technologies.

К.Ж. Алтаева, С.Т. Тулибаев

Әл-Фараби атындағы Казақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

ДЗМҰ-НЫҢ ЖАСЫЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУЫ

Аннотация. Жасыл технологиялар – қоршаған ортаны қорғау мен экологияны жақсартудың қажетті құралдары. Ауыр экологиялық жағдайларды түзету үшін қажетті экологиялық таза технологиялар немесе инновациялар олардың өте өзекті болуымен байланысты құқықтық қорғауды қажет етеді. Қазіргі мемлекеттер жасыл экономикаға инвестиция тарту және зерттемелерді ойдағыдай бейімдеу үшін, сондай-ақ трансформациялау үшін қажетті заңнама мен инфрақұрылымды дамытуға, қазіргі заманғы жасыл технологияларды енгізудің қажетті дағдыларына иегеретін мамандарды дайындауға ерекше көңіл бөледі. Осыған байланысты Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы (ДЗМҰ) және Дүниежүзілік Сауда Ұйымы сияқты халықаралық үкіметаралық ұйымдар бүкіл әлем бойынша экологиялық таза технологияларды құқықтық қорғауды қамтамасыз ету үшін белгілі бір шараларды қабылдайды.

Мақала авторлары ДЗМҰ-ның жасыл технологияларды құқықтық қорғау және ілгерілету саласындағы қызметін зерттеді. Мақалада Қазақстан Республикасына "жасыл" зерттемелерді тиімді қорғау шараларын жүзеге асыруда айтарлықтай қолдау көрсете алатын ДЗМҰ бағдарламалары мен жобаларына талдау жүргізілді.

Қазіргі уақытта ДЗМҰ жаһандық орталыққа айналды, соның арқасында экологиялық таза технологиялар дамушы елдер үшін барынша қолжетімді болып отыр. ДЗМҰ-ның бұл жобасы WIPO GREEN деп аталады және қазіргі уақытта бар жасыл технологиялар туралы ақпаратты, сондай-ақ экологиялық таза технологияларды сату мен лицензиялауда мүдделі тұлғалар арасындағы байланыс алмасудың халықаралық желісін жариялайтын портал болып саналады. Осылайша, осы портал арқылы Қазақстан Республикасының ғылыми, білім беру ұйымдарында әзірленген жасыл технологияларды коммерцияландыруға болады. GREEN WIPO деректер қорына қоршаған ортаны қорғау саласындағы инновациялармен байланысты мақалалар, тақырыптық зерттеулер, есептер кіреді. Қазақстан үшін неғұрлым құнды ақпарат қоршаған ортаны қорғау саласындағы инновацияларға байланысты зияткерлік меншік объектілерін қорғаудағы ДЗМҰ-ға мүше мемлекеттердің оң тәжірибесін зерттеу болып саналады.

Қазіргі уақытта, жыл сайын жүргізілген ДЗМҰ зерттеулеріне сәйкес, неғұрлым сұранысқа ие жасыл технологиялар – жаңартылатын энергия көздеріне, қоршаған ортаны тазалау және денсаулық сақтау жобаларына қатысты инновациялар. Алайда әрбір мемлекеттің басымдыққа ие жасыл технологияларының өз тізімдері бар. ДЗМҰ экологиялық таза технологиялардың белгілі бір түрлеріне елдің нақты қажеттіліктеріне байланысты жекелеген зерттеулер жүргізе алады. ДЗМҰ құқықтық жүйенің кемшіліктеріне талдау жүргізе алады. Осылайша, Қазақстан Республикасына жасыл технологиялар саласындағы инновацияларды лайықты, теңгерімді қорғауды қамтамасыз ету үшін заңнамадағы қажетті өзгерістерді анықтауда көмек көрсету ДЗМҰ құзыретіне кіреді. Қазіргі уақытта Қазақстан ДЗМҰ-дан теориялық материалдарға, деректер базасына және оқуға қол жеткізу түріндегі кең қолдауларға ие болып отыр.

Келешекте Қазақстан Республикасы ДЗМҰ-мен екіжақты келісім жасай алады, оған сәйкес Қазақстан Орталық Азия мемлекеттері арасында WIPO GREEN құралдарын кеңінен пайдалануға ықпал ететін болады. Осылайша, Қазақстан университеттер мен ұлттық билік органдары арасындағы ынтымақтастықтың жергілікті желісін құратын өңірлік оқу орталығына айналуы мүмкін. Қазақстан Орталық Азиядан келген барлық қатысушылар үшін жасыл технологияларды табысты қорғауды қамтамасыз етуге қатысты өңірлік семинарлар мен тренингтер өткізе алады.

Авторлардың жүргізген талдауларының қорытындысы бойынша, ДЗМҰ жобалары – жасыл технологияларды құқықтық қорғауды жақсартуға деген көмек қана емес, сондай-ақ олардың дамуы мен іске асырылуына көрсетілетін қолдау. Осылайша, Қазақстан Республикасының ДЗМҰ-мен ынтымақтастығы жасыл технологияларды тиімді құқықтық қорғауды орнату және оларды кеңінен қолдану үшін қажетті қадам болып табылады.

Түйін сөздер: жасыл технологиялар, экология, халықаралық құқық, ДЗМҰ, зияткерлік меншік құқығы.

К.Ж. Алтаева, С.Т. Тулибаев

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ЗЕЛЕНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ВОИС

Аннотация. Зеленые технологии являются необходимыми инструментами защиты окружающей среды и улучшения экологии. Экологически чистые технологии или инновации, необходимые для исправления тяжелых экологических ситуаций, нуждаются в правовой охране из-за их чрезвычайной актуальности. Современные государства уделяют пристальное внимание инвестициям в зеленые технологии и развитию законодательства и инфраструктуры, необходимых для успешной адаптации и трансформации разработок, а также подготовке специалистов, которые будут обладать необходимыми навыками внедрения современных зеленых технологий. В связи с этим международные межправительственные организации, такие как Всемирная организация интеллектуальной собственности (ВОИС) и Всемирная Торговая Организация, принимают определенные меры для обеспечения правовой защиты экологически чистых технологий по всему миру.

Авторы статьи исследовали деятельность ВОИС в области правовой защиты и продвижения зеленых технологий. В статье был проведен анализ программ и проектов ВОИС, которые могут оказать значительную поддержку Республике Казахстан в осуществлении мер эффективной защиты «зеленых» разработок.

На данный момент ВОИС стала глобальным центром, благодаря которому экологически чистые технологии становятся более доступными для развивающихся стран. Данный проект ВОИС называется WIPO GREEN и представляет собой портал, публикующий информацию о существующих зеленых технологиях, а также международную сеть обмена контактами между заинтересованными лицами в продаже и лицензировании экологически чистых технологий. Таким образом, через данный портал возможна коммерциализация зеленых технологий, разработанных в научных, образовательных организациях

Республики Казахстан. База данных GREEN WIPO включает в себя статьи, тематические исследования, отчеты, связанные с инновациями в области охраны окружающей среды. Наиболее ценной информацией для Казахстана являются исследования положительного опыта государств-членов ВОИС в защите объектов интеллектуальной собственности, связанного с инновациями в области охраны окружающей среды.

В настоящее время согласно ежегодно проводимым исследованиям ВОИС, наиболее востребованными зелеными технологиями являются инновации, касающиеся возобновляемых источников энергии, проектов по очистке окружающей среды и здравоохранению. Однако каждое государство имеет свой список приоритетных зеленых технологий. ВОИС может проводить отдельные исследования в зависимости от конкретных потребностей страны в определенном виде экологически чистых технологий. ВОИС может провести анализ недостатков правовой системы. Таким образом, в компетенцию ВОИС входит помощь Республике Казахстан в определении необходимых изменений в законодательстве для обеспечения адекватной, сбалансированной защиты инноваций в сфере зеленых технологий. На данный момент Казахстан получает обширную поддержку от ВОИС в форме доступа к теоретическим материалам, базам данных и обучению.

В перспективе Республика Казахстан может заключить двустороннее соглашение с ВОИС, в соответствии с которым Казахстан будет способствовать более широкому использованию инструментов WIPO GREEN среди государств Центральной Азии. Таким образом, Казахстан может стать региональным учебным центром, создающим локальную сеть сотрудничества между университетами и национальными органами власти. Казахстан может проводить региональные семинары и тренинги для всех участников из Центральной Азии, касающиеся обеспечения успешной защиты зеленых технологий.

На основании проведенного анализа авторы пришли к выводу, что проекты ВОИС представляют собой не только помощь по улучшению правовой защиты зеленых технологий, но поддержку их развития и применения. Таким образом, сотрудничество Республики Казахстан с ВОИС является необходимым шагом для установления эффективной правовой защиты зеленых технологий и их широкого применения.

Ключевые слова: зеленые технологии, экология, международное право, ВОИС, право интеллектуальной собственности.

Information about authors:

Altayeva K. Zh. - PhD in Law, Associate Professor, Department of International Law, Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; kamilya.altaeva@gmail.com; https://orcid.org/0000-0002-3274-1300;

Tulibayev S. T. - Master degree student (postgraduate) of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; said.tulibayev@gmail.com; https://orcid.org/0000-0002-1130-6086

REFERENCES

[1] Lybecker K.M., Lohse S. Innovation and Diffusion of Green Technologies: The Role of Intellectual Property and Other Enabling Factors. Geneva, 2015. 44 p.

[2] Catherine Jewell. Who benefits from IP rights in agricultural innovation? WIPO Article, August 2015.

[3] WIPO's Global Challenges Reports and Briefs // https://www.wipo.int/ publications/en/series/index.jsp?id=139

[4] Program and Budget for the 2018-2019 biennium // https://wipo.int/export/sites/www/about-wipo/en/budget/pdf/budget_2018_2019.pdf

[5] WIPO GREEN Charter (Authentic text) // https://www3.wipo.int/wipogreen/docs/en/charter.pdf

[6] WIPO's six year medium term strategic plan for 2016-2021 // https://www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/a_56/a_56_10.pdf

[7] EXPO-2017 Data // https://egov.kz/cms/en/articles/expo2017

[8] Batyrbekova A.B., Khabidenova A.A. Patentovaniye «Zelenykh» tekhnologiy v Kazakhstane. Intellektual'naya sobstvennost' Kazakhstana. No. 1. Astana, 2017. P. 5-12.

[9] Strategy Kazakhstan-2050 // http://www.akorda.kz/ru/official_documents/ strategies_and_programs

[10] Green technologies database of the National institute of intellectual property of Kazakhstan // https://green.kazpatent.kz/

[11] Djumabekova A.T., Sabirova R.K., Bizhanov D.T., Bayadilova B.M., Zhansagimova A.E. Innovation in the use of fuel and energy resources of the country. News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Volume 2, Number 324 (2019), PP.185–189. ISSN 2224-5294. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.66

[12] Sabirova R.K., Utepkalieva K.M., Kabakov S.B. Ecological aspects of economics of agriculture in Kazakhstan. News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Volume 5, Number 321 (2018), PP.85-88. ISSN 2224-5294. https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.15

[13] Thangavel P., Sridevi G. Environmental Sustainability: Role of Green Technologies. New Delhi, 2015. 324 p.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.31**
Volume 2, Number 330 (2020), 11 – 18

УДК 338.48
МРНТИ 71.35.75

I.V. Yardykova, A.N. Omarkozhaeva, S. Valiyeva, G.B. Akhmetova, S.K. Kanatova

The University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: yard_ira@mail.ru, asya_7510@mail.ru, Saltanat.valieva.75@mail.ru.
E-mail: Galiya_hanum@mail.ru, Kanatova83@mail.ru

HOSPITALITY INDUSTRY IN KAZAKHSTAN: STATE AND PROBLEMS OF MANAGEMENT

Abstract. The purpose of the article is an assessment of the state of development of the hospitality industry in Kazakhstan and the identification of management problems at domestic industry enterprises. The research question is that the emergence of new hotels on the market of Kazakhstan, owned by global hotel chains, along with the low level of demand for accommodation services, increasingly puts pressure on the economic activity of domestic independent enterprises of the hospitality industry. This circumstance forces domestic hotel facilities to operate in conditions of strict competition, while losing their clients. Domestic enterprises of the hotel industry practically do not use reserves to increase their attractiveness for customers, and the level of prices for their services does not correspond to the quality. These circumstances indicate the underdevelopment of domestic management in the hospitality industry as a whole. Thereby, the authors of the article tried to identify problems of management of the investigated sphere, identified the main directions of stabilization and expansion of activity of independent hotel facilities of the country. The research results can be used as a basis for more in-depth research on this topic.

Keywords: hospitality industry, management, guest accommodation, independent hospitality industry enterprises.

Introduction. The first hotel chains began to form in the Western countries of the world at the end of the XIX century, at the same time the territory of Kazakhstan remained a relatively closed space with a backward economy. After the October revolution, due to the development of production and non-production spheres, the construction of hotels closer to their modern appearance began. By the end of the 20th century, hotels of the improved sample were put into operation which functioned in the conditions of planned managing that caused absence of competitive struggle between them. If some hotels enjoyed significant funding advantages and others worked under difficult financial conditions. The demand and supply of hotel services has not been explored, let alone accounted for and regulated [1]. The hotel industry operated in a closed economy without entering the international arena and outside the achievements of other countries in this field. Moreover, it did not have and virtually does not have scientific support for development.

Therefore, the heritage of the hotel economy of Kazakhstan in its modern state is the imbalance of planned management, lack of information about the world hotel industry and links with it, lack of scientific support for development and training, generally underdeveloped hotel chain with their complete absence in some backward areas [2].

Measures taken by the government and local authorities for the development of tourism in Kazakhstan at the present time, greatly contribute to the increase in demand for the services of the hospitality industry, which naturally entails an increase in the number of enterprises in this sphere.

Herewith, the contribution of the hospitality industry to the country's economy will be expressed as a share in the country's GDP, and the social effect will be expressed in the number of works created in this industry. Thus, the share of the hospitality industry in the global gross domestic product (GDP) is 6 % [3], in Kazakhstan – almost 1 %. Furthermore, development of the hotel business actively stimulates the development of other industries and activities: international business, transport industry, trade, information technology, construction, agriculture, services in the field of health and beauty, production of consumer goods, technology development in the field of ecology and security, innovation and many others [4].

On the basis of the above-mentioned dividends, received through the development of the hospitality industry, it becomes necessary to develop measures aimed at increasing the competitiveness of the domestic hospitality industry in Kazakhstan.

Results and discussion. Today, the hospitality industry is an important component of the tourism economy of the Republic of Kazakhstan, is developing rapidly, every year the number of visitors to accommodation is growing. Thus, over the past 11 years, their number has increased by more than 2 times or by (from 2576195 to 2576195 units) (figure 1).

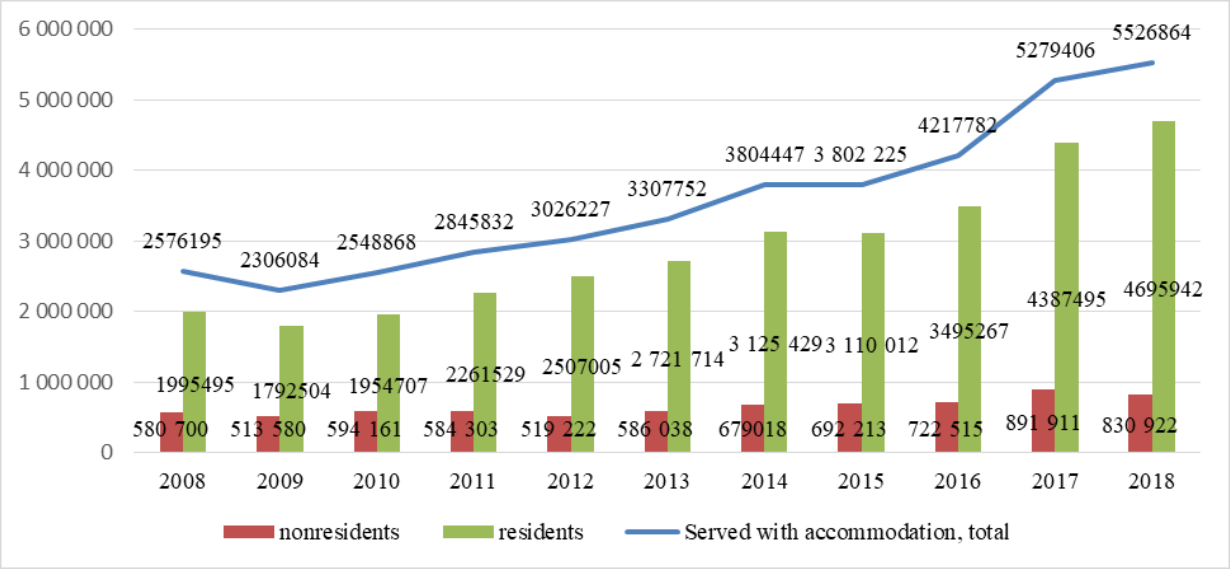

Note – compiled from the data [5]

Figure 1 – Number of served visitors of accommodation facilities in Kazakhstan in 2008-2018

While in 2008 in the structure of visitors to guest accommodation, the share of non-residents of the Republic of Kazakhstan was only 77.5 %, then in 2018 this figure dropped significantly to 15.1 % due to the outstripping growth in the number of resident visitors.

Table 1 – Indicators of development of the hotel industry in Kazakhstan in 2014-2018

	2014	2015	2016	2017	2018	Change in 2018 to 2017	
						Absolute change	Growth rate,%
Single capacity, beds	109094	118355	138062	152601	168603	16002	110,5
Bed nights provided	7165232	6925106	7582785	9544646	9602762	58116	100,6
Hotel bed occupancy, in percentage	23,1	22,8	22,7	25	23,2	-2	92,8
Volume of services provided by places of accommodation, million tenge	72401,9	72597,2	82853,4	108359,8	103948,3	-4411,5	95,9
Note - compiled from the data [5]							

According to the table, there is a positive trend in the number of beds in guest accommodation facilities. However, the indicators of their occupancy in general have not changed, except for the indicator of 2017, which is due to the holding of the international specialized exhibition Astana Expo 2019In 2018, hotel occupancy decreased by 7.2 % to 23.2 %. The volume of services rendered by places of accommodation in 2018 amounted to 103948.3 million tenge, which is 4.1 % less than in 2017.

Due to the low load of the room Fund, the question of the pricing policy of hotel complexes arises. Consider the average prices for accommodation services (figure 2).

According to the data of figure 3, the average cost of a bed-day in the places of accommodation in the considered period of time did not have one-digit dynamics of change. In 2008 it amounted to 5,888 tenge, in the following years sharply decreased and increased by minor fluctuations until 2017, amounting to 5,385 tenge. Thus, the level of weighted average prices for beds in accommodation in 2009-2017 did not reach the level of 2008. As we can see, the price policy of accommodation places does not affect the loading of the room fund, because the problem lies in the low level of demand for their services. At the same time, in 2018, the average cost of a bed in the Republic of Kazakhstan sharply increased to 7990 tenge. According to our assumption, the reason could be the emergence of new high-price hotels in the market of Kazakhstan.

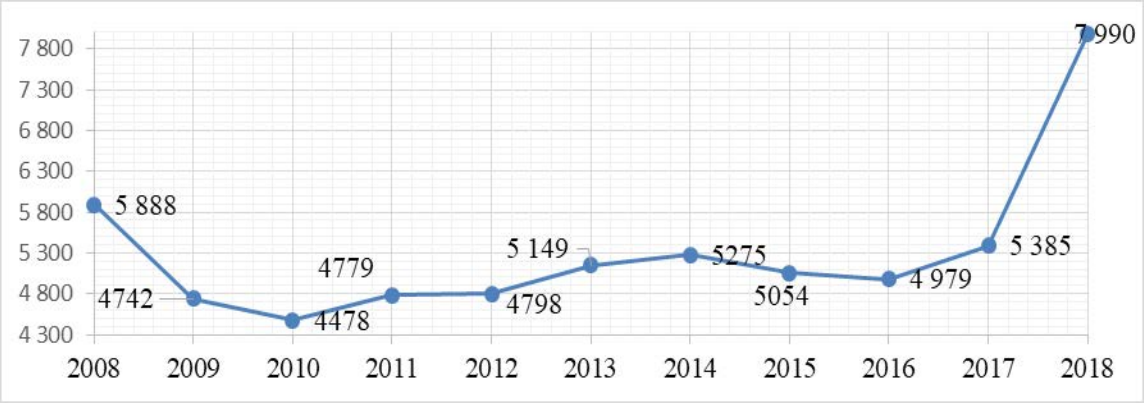

Note - compiled from the data [5]

Figure 2 – Average cost of a bed-day, tenge

The hospitality industry consists of various means of collective and individual accommodation: hotels, guesthouse, motels, youth hostels and dormitory, apartments, tourist shelters, as well as the private sector involved in the accommodation of tourists [6, 7].

According to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of Kazakhstan, the hotel industry of Kazakhstan is represented by 3,322 guest accommodation facilities, more than half of which do not belong to any category. Additionally, 39 % of the total number of accommodation facilities are other places of accommodation, which include daily rental apartments, hostels, campsites, tourist resorts, boarding houses and others. Only 8 % of facilities or 260 hotels in Kazakhstan have star categories, including the number of five-star hotels – 23, four-star hotels – 79, three-star hotels – 120, two-star hotels – 24, one-star hotels – 14 (figure 3).

The main form of organization of hotel business in Kazakhstan is an independent enterprise. Independent hotel is a such hotel which is in independent possession, the manage and use of the owner receiving profit from such property [8]. The existence of contractual obligations with other companies in matters of management or use of someone else 's trademark or service mark does not entail a change in the status of the hotel as independent of other market entities [9].

Independent enterprises for the most part are represented by the "family" business of small and medium sizes, a characteristic feature of which is the seasonality of operations. A huge majority of independent enterprises can be found in small towns and resort villages. These are areas where

independent hotels can exist normally without fear of competition from hotel chains, as most businesses in small towns and seasonal resorts are viewed by hotel corporations as unviable or relatively viable. The clientele of an independent hotel or independent restaurant in most cases is completely different than that of the same enterprises included in the chain [10, 11].

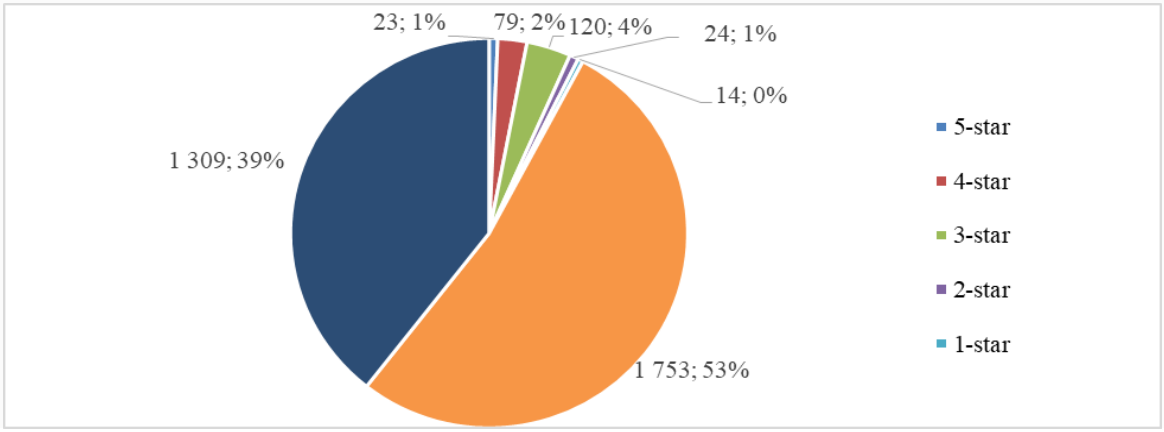

Note - compiled from the data [4]

Figure 3 – Structure of guest accommodation facilities in Kazakhstan

Independent hotels in Kazakhstan are characterized by the absence of a unified booking system, lack of knowledge about the achievements of the hotel industry in the world and lack of speed of their implementation, as a result, lagging behind world standards. It is important to know for many foreign tourists that the hotel in which he will live, corresponds to the world level. Hence, we can conclude why inbound tourism in Kazakhstan is not developed.

Recently, with increased competition from integrated and franchise chains, independent hotels in Russia are merged into hotel consortium [12, 13]. Kazakhstan 's hotel entrepreneurs can adopt such a method, as it will significantly increase the financial stability and profitability of hotel participants of the consortium.

It should be noted that large five-star and four-star hotels included in the well-known world chains control the hotel market in Kazakhstan. They are stable because they have a higher occupancy rate than the industry average. The latter is due to the compliance of service quality with international standards. In addition, such hotels have the opportunity to save on procurement and training. Most foreigners choose hotel chains, as they clearly imagine what can be expected in a particular enterprise of the same chain.

Investors in Kazakhstan prefer to invest in the construction of hotels of the upper price segment, which require high costs, but in sufficiently compressed lines paying good dividends, including at the expense of revenues from additional services - presentations, corporate and business events, combination of hotel space with trading space [14].

The highest investment attractiveness of five-star hotels in Kazakhstan was noted in a study by A. Shaternikova. According to her, the costs of building one room of four-star and five-star hotels are almost comparable, but the latter pay off shorter terms [15].

In Kazakhstan, as in the whole world, five-star hotels possess large number funds. The construction of large-capacity hotels is primarily driven by economic considerations: with increasing capacity, it is expedient to use more powerful and modern technological and engineering equipment, increase the ratio of working area to total area, reduce the auxiliary area, as well as the area of corridors, halls in relation to the area provided directly to the location of guests, which leads to reduction of specific construction costs [16].

The hotel services market is more developed in Kazakhstan only in Almaty and Astana. The structure of the hotel market in these cities is mainly represented by local low-ranking hotels and high-end

international brands of business hotels, which leads to an unbalanced situation in the market. The hotel industry in the regions is characterized by a high degree of moral and physical deterioration: a low level of comfort of rooms, technological backwardness, poorly trained staff and a narrow range of services.

Conclusion. Development of the domestic hospitality industry requires a reduction in costs per employee and an increase in service to the total area. Therefore, there is a need to increase productivity, which is almost impossible without investment in new hotel technologies and equipment. In addition, it is necessary to strengthen management in this direction, and, first of all, financial and organizational management in the issue of return on invested funds on the basis of the actually developed business plan.

Undoubtedly, the weakness of the hospitality industry management in Kazakhstan is the low quality of the services provided, poor planning of the enterprise, lack of high-quality long-term development programs and strategies, and a weak corporate culture of companies. Nevertheless, the level of management in the hospitality industry in Kazakhstan is just beginning to stabilize and the problems of reducing costs and increasing efficiency are common to almost all forms of ownership and management of guest accommodation facilities.

Constantly changing market mechanisms in Kazakhstan do not allow hotels to have a peaceful existence at the top reached, primarily due to the emergence of competition from foreign companies and domestic investors, as well as due to an increase in the supply market with a decrease in demand. This factor requires a strong search to attract customers. Therefore, one of the most important features of the essential characteristic of the hospitality industry in Kazakhstan is its adaptability to changing conditions. The transition of the economy to the market most clearly shows how the process of adaptation of the industry to new realities is going on.

High-priority task of management in the hospitality industry is to develop attractive business proposals for the market, which operates a hotel facility. Also, the degree of success in the market depends on various factors that make up its microenvironment, which may include suppliers, personnel, etc.

Independent enterprises of the hospitality industry of Kazakhstan need cooperation with other market participants in the development of event tourism. Domestic hotels should pay attention to the development of marketing programs to encourage regular guests and permanent partners - tour operators. Also, following the example of hotel chains, it is necessary to master the niche of corporate events.

The modern development of the hospitality industry involves the widespread use of the latest technologies, both in the field of introducing new hotel services, as well as new ways of promotion. It is obvious that the introduction of innovative technologies has become an indispensable condition for improving the competitiveness of the hotel enterprise and improving the quality of service. Here, independent domestic hospitality industry enterprises should automate the process of providing services, integrate their offers and advertising in the world 's electronic hotel booking services, implement a quality assessment system to improve service standards. In addition, independent hotel companies can improve the service by including transfer services and three meals a day, following the example of hotels of the highest price segment, while offering much lower prices compared to them.

И.В. Ярдякова, А.Н. Омарқожаева, С. Валиева, Г.Б. Ахметова, С.К. Қанатова

Қазақ технология және бизнес университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОНАҚЖАЙЛЫЛЫҚ ИНДУСТРИЯСЫ: АХУАЛЫ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақаланың мақсаты – Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясының ахуалын бағалау және индустриядағы отандық кәсіпорындар менеджментіндегі мәселелерді анықтау. Зерттеу мәселесі қонақтарды жайғастыру қызметтеріне сұраныс деңгейінің төмендігімен қатар, Қазақстан нарығында дүниежүзілік қонақүйлер желісіне енетін жаңа қонақүйлердің пайда болуының отандық қонақжайлылық индустриясының тәуелсіз кәсіпорындарының шаруашылық қызметіне қысым жасауымен түсіндіріледі. Қалыптасқан жағдай отандық қонақүйлік объектілердің өз клиенттерін жоғалтуына әкеліп, олардың қатаң

бәсекелік шарттарда жұмыс істеуіне мәжбүрлеп отыр. Солай бола тұра, қонақжайлылық индустриясының отандық кәсіпорындары клиенттер үшін өз тартымдылығын жоғарылату резервтерін толық пайдаланбайды, ал олардың қызметтерінің бағасы қызмет көрсету сапасына сәйкес келмейді. Аталған жайттар қонақжайлылық индустриясындағы отандық менеджменттің дамымағандығын көрсетеді. Осыған байланысты, мақала авторлары зерттеліп отырған саладағы менеджмент мәселелерін анықтауға талпыныс жасап, елдегі қонақтарды жайғастырудың тәуелсіз объектілерінің қызметін тұрақтандыру және кеңейтудің негізгі бағыттарын көрсеткен.

Зерттеу барысында Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясының ахуалына талдау жүргізілген. Талдау нәтижелері көрсеткендей, жайғастыру орындарының бағалық саясаты номерлік қордың толтырымдылығына әсер етпейді, яғни мәселе олардың қызметтеріне деген сұраныс деңгейінің төмендігінде жатыр. Бір жатын орынның орташа тәуліктің құнының артуы Қазақстан нарығында жоғары баға сегментіндегі қонақүйлердің пайда болуымен түсіндіріледі. Қонақжайлылық индустриясының құрылымын талдау ондағы тәуелсіз кәсіпорын-қонақүйлер санының басымдығын көрсетті. Қонақүй бизнесін ұйымдастырудың бұл формасының сипаттамалық артықшылықтары мен ерекшеліктері зерттелген. Белгілі болғандай, Қазақстандағы тәуелсіз қонақүйлердегі қызмет көрсету сапасы әлемдік деңгейдегі стандарттарға сай келмейді, соның нәтижесінде әлемдік желілерге енетін 4 немесе 5 жұлдызды отельдер Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясы нарығын бақылайды. Одан басқа, соңғыларының позицияларының нығаюына ықпал ететін басқа факторлар ретінде: сатып алулар мен мамандарды даярлауда ақша үнемдеу мүмкіндігі; олардың инвестицияларының тез қайтарымдылығы мен жоғары табыстылығы, яғни инвестициялық тартымдылығы көрсетілген. Солай бола тұра, мұндай қонақүйлердің жоғарғы деңгейдегі табысы тек үлкен номерлік қор мен жоғары бағадан ғана емес, сондай ақ олардың презентациялар, корпоративтік және іскерлік іс-шаралар өткізуден және бос аумақтарда сауда жасау сияқты қосымша табыс таба алуына да байланысты.

Мақалада сонымен қатар аймақтар кескініндегі қонақжайлылық индустриясының дамуына баға берілген. Зерттеу көрсеткендей, қонақүйлік қызметтер нарығы Алматы және Нұр-Сұлтан қалаларында жақсырақ дамыған. Бұл қалалар нарығындағы теңгерімсіздік айқындалған, ол жайғастыру орындарының көп бөлігінің төмен рангтегі жергілікті отельдер мен жоғары сыныпты халықаралық брендтік бизнес-отельдерден тұруынан байқалады. Мақалада Қазақстанның басқа аймақтарындағы қонақжайлылық индустриясы технологиялық артта қалуымен, персонал даярлаудың төмен деңгейімен, номерлер ыңғайлығы деңгейінің нашарлығымен және қызмет көрсету ассортиментінің тарлығымен сипатталған.

Отандық қонақжайлылық индустриясын дамыту үшін авторлар бір жұмысшыға келетін шығындар көлемін қысқарту және оның қызмет көрсету аумағын ұлғайтуды ұсынады. Авторлардың пайымдауынша, бұл өндіріс өнімділігін арттыруды қажет етеді, өз кезегінде ол жаңа технологиялар мен арнайы құрылғыларға инвестиялаусыз іске асырыла алмайды. Одан басқа, нақты әзірленген бизнес-жоспар негізінде салынған қаражатты қайтару мәселесіндегі қаржылық және ұйымдық менеджментті күшейту қажеттілігі негізделген.

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясы менеджментің осал тұстарын анықтауға мүмкіндік берді. Оларды жою мақсатында үш міндетті шешу ұсынылды: біріншісі – нарық үшін тартымды іскерлік ұсыныстар әзірлеу; екіншісі – оқиғалық туризмді дамытуда нарықтың басқа қатысушыларымен бірлесе әрекет ету; үшіншісі – қызмет көрсету үрдістерін автоматтандыру, қонақүйлерді жалдау бойынша әлемдік электрондық сервистерге өз ұсыныстары мен жарнамаларын енгізу арқылы ақпараттық-байланыстық, инновациялық технологияларды қолдану.

Түйін сөздер: Қонақжайлылық индустриясы, менеджмент, қонақтардың орналасуы, қонақжайлылық индустриясының тәуелсіз кәсіпорындары.

И.В. Ярдякова, А.Н. Омаркожаева, С. Валиева, Г.Б. Ахметова, С.К. Канатова

Казахский университет технологии и бизнеса, Нур-Султан, Казахстан

ИНДУСТРИЯ ГОСТЕПРИИМСТВА В КАЗАХСТАНЕ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА

Аннотация. Целью статьи является оценка состояния развития индустрии гостеприимства в Казахстане и выявление проблем менеджмента на отечественных предприятиях индустрии. Вопрос исследования заключается в том, что появление на рынке Казахстана новых гостиниц, принадлежащих мировым гостиничным сетям, наряду с низким уровнем спроса на услуги размещения, все больше оказывает давление на хозяйственную деятельность отечественных независимых предприятий индустрии гостеприимства. Сложившиеся обстоятельства вынуждают отечественные гостиничные объекты функционировать в условиях жесткой конкуренции, при этом теряя своих клиентов. Резервы повышения своей привлекательности для

клиентов отечественные предприятия гостиничной индустрии практически не используют, а уровень цен на их услуги не соответствует качеству. Это свидетельствуют о неразвитости отечественного менеджмента в сфере индустрии гостеприимства в целом. В связи с этим, авторами статьи сделана попытка выявления проблем менеджмента исследуемой сферы, обозначены основные направления стабилизации и расширения деятельности независимых гостиничных объектов страны.

В рамках исследования проведен анализ состояния индустрии гостеприимства в Казахстане. Результаты анализа позволили выявить, что ценовая политика мест размещения не влияет на загрузку номерного фонда, ибо проблема заключается в низком уровне спроса на их услуги. В то же время повышение средней стоимости койко-места авторы обуславливают появлением на рынке Казахстана новых гостиниц высокого ценового сегмента. Анализ структуры индустрии гостеприимства показал количественное доминирование в ней независимых предприятий-гостиниц. Изучены характерные особенности и отличия данной формы организации гостиничного бизнеса от гостиниц, входящих в «гостиничные сети». Установлено, что стандарты обслуживания в независимых гостиницах Казахстана не соответствуют мировым, вследствие чего пятизвездочные и четырехзвездочные отели, входящие в известные мировые сети, контролируют гостиничный рынок Казахстана. Помимо этого, в качестве других факторов, влияющих на укрепление позиций последних, отмечены: возможность экономить на закупках и подготовке специалистов; их инвестиционная привлекательность, обусловленная более быстрой окупаемостью и рентабельностью инвестиций. При этом высокая доходность подобных гостиниц обусловлена не только большим номерным фондом и высокими ценами, но их возможностью получения выручки от дополнительных услуг – презентаций, корпоративных и деловых мероприятий, совмещения гостиничной площади с торговой.

В статье также проведен анализ состояния индустрии гостеприимства в региональном разрезе. Исследование показало, что рынок гостиничных услуг в Казахстане более развит только в городах Алматы и Нур-Султан. Отмечена несбалансированность ситуации на рынке гостиничной индустрии в этих городах, которая проявляется в преобладании на рынке местных отелей низкого ранга и высококлассных международных брендов бизнес-отелей. Кроме того, результаты анализа показали, что индустрия гостеприимства в регионах Казахстана характеризуется низким уровнем комфортности номеров, технологической отсталостью, плохо обученным персоналом и узким ассортиментом предоставляемых услуг.

Для развития отечественной индустрии гостеприимства авторы отмечают необходимость снижения затрат, приходящихся на одного работающего, и увеличения обслуживания им общей площади. Вместе с тем, по мнению авторов, это требует увеличения производительности труда, что без инвестирования в новые гостиничные технологии и оборудование практически невозможно. Кроме того, обоснована необходимость усиления финансового и организационного менеджмента в вопросе отдачи вложенных средств на основе реально разработанного бизнес-плана.

Результаты исследования позволили выявить слабые стороны менеджмента индустрии гостеприимства в Казахстане. Первоочередной задачей менеджмента в индустрии гостеприимства отмечена выработка привлекательных для рынка деловых предложений, на который работает гостиничный объект. Вторая задача – кооперация с другими участниками рынка в развитии событийного туризма, третья – введение информационно-коммуникационных, инновационных технологий путем автоматизации процесса оказания услуг, интегрирования своих предложений и рекламу в мировые электронные сервисы бронирования гостиниц, внедрения системы оценки качества для улучшения стандартов обслуживания.

Ключевые слова: индустрия гостеприимства, менеджмент, размещение гостей, независимые предприятия индустрии гостеприимства.

Information about authors:

Yardykova I.V. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Department of Management and Tourism, The University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan, E-mail: yard_ira@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-0983-0145

Omarkozhaeva A.N. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at the Department of Management and Tourism, The University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan, E-mail: asya_7510@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-9539-2294

Valiyeva S. – Doctor of Business Administration, Senior Lecturer at the Department of Management and Tourism, The University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan, E-mail: Saltanat.valieva.75@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-2837-4066

Akhmetova G.B. – master of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Management and Tourism, The University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan, E-mail: Galiya_hanum@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-5818-4098

Kanatova S.K. – master of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Management and Tourism, The University of Technology and Business, Nur-Sultan, Kazakhstan, E-mail: Kanatova83@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-5334-0373

REFERENCES

[1] Nazarenko Ju.A., Barhatova T.P. **(2006).** Gostinichnyj biznes v Kazahstane. *Vestnik PGU*. № 4.P. 51. (in Russ.).

[2] Rahmetullaev A. K. **(2017).** Gostinichnyj rynok RK i perspektivy ego razvitija. *Vestnik nauki i obrazovanija*, 1 (6 (30)), 46-49. (in Russ.).

[3] Fedorov, R. G. **(2013).** Gostinichnyj biznes kak sostavljajushhaja sovremennoj industrii turizma. *Molodoj uchenyj*, №4. P. 307-311. (in Russ.).

[4] Gomilevskaja G.A. **(2016).** *Innovacii v gostinichnom biznese Primorskogo kraja: monografija.* Vladivostok: Izdatel'stvo VGUJeS, 118 p. (in Russ.).

[5] Turizm Kazahstana. *Statisticheskij sbornik* **(2019).** Nur-Sultan: Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj jekonomiki Rekspubliki Kazahstan, 65 p. (in Russ.).

[6] Lojko O.T. **(2007).** *Turizm i gostinichnoe hozjajstvo.* Tomsk: TPU.. 321 p. (in Russ.).

[7] Walker John R. **(2004).** *Introduction to Hospitality Management.* Prentice Hall, Business & Economics, 769 p. (in Eng.).

[8] Raeva R. (2002). Industrija gostepriimstva v Kazahstane: problemy i perspektivy. Kazakhstan, №1. URL: http://www.investkz.com/journals/30/356.html (Accessed: 11.10.2019).

[9] Balashova E.A. **(2006).** *Gostinichnyj biznes.* M.: Vershina, 200 p. (in Russ.).

[10] Gostenina T.N. **(2005).** Osobennosti razvitija gostinichnogo biznesa. *Vestnik Rossijskogo jekonomicheskogo universiteta im. G.V. Plehanova,* (3), 64-73. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-gostinichnogo-biznesa (data obrashhenija: 13.12.2019). (in Russ.).

[11] Oslo Manual **(2005).** *Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 3rd Edition, The Measurement of Scientific and Technological Activities, OECD Publishing, Paris, 166 p. (in Eng.).

[12] Nikol'skaja E. Ju. Titievskaja E. M. **(2014).** Aktual'nye voprosy razvitija gostinichnogo biznesa. *Put' nauki*, №6. P.54-57. (in Russ.).

[13]Moreva S.N., Zobova E.V., Jakovleva L.A. **(2017).** Osnovnye tendencii razvitija industrii gostepriimstva v Rossii. *Social'no–jekonomicheskie javlenija i processy*, № 8. P. 85-94 (in Russ.).

[14]Makenova G.U., Daurenbekova A.N., Tuleubayeva M.K. **(2019).** The international tourism market and its role in the development of the national economy. *News of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences.* ISSN 2224-5294. Volume 5, Number 327, 186 – 198 (in Eng.). https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.187

[15]Shaternikova A. **(2007).** Perekosy v razvitii gostinichnojinfrastuktury mogut negativno skazat'sja na stremleniipozicionirovat' Kazahstan kak novoe turisticheskoe napravlenie. *Panorama*, № 17. (in Russ.).

[16]Kitaeva L.V. **(2017).** Makrojekonomicheskie aspekty razvitija industrii gostepriimstva. *Vestnik jekspertnogo soveta.* №9. P. 85–98. (in Russ.).

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.32**
Volume 2, Number 330 (2020), 19 – 24

A. Sayken, Zh. Akimov

L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Republic of Kazakhstan.
E-mail: adai_seken@mail.ru, akimov_zhm@enu.kz

MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF KAZAKH NATIONAL CULTURAL TOURISM

Abstract. The modern Kazakh nation has been formed with the participation of many tribes and peoples for centuries. It is one of the oldest ethnic groups that plays an important role in the history of Eurasia. The Kazakh people inherited the culture of all ethnic groups who had contributed to the formation of the Kazakh nation, and therefore, Kazakhstan is valued as a nation with a rich cultural heritage. This article examines the theories and practices of national ethnographic tourism development on the example of Kazakh culture. The principal directions of the development of Kazakh national ethnographic cultural tourism and ways of their implementation are presented by taking into account the world experience of national ethnic cultural tourism. At the same time, based on the experience of foreign countries and considering the potential of Kazakhstan, the main directions of the development of national ethnographic cultural tourism were presented. In this article, the authors identified the Kazakh ethnographic historical and cultural resources and presented the ways to implement them.

Key words: Kazakh national culture, resource, ethno tourism, development, direction, cultural tourism, ethnographic culture, model.

INTRODUCTION

A national ethnographic tourism is a cultural tourism of high level. It is also one of the main contents of tourism discoveries and tourist activities that satisfy the spiritual needs of tourists along with gaining new knowledge about nations and nationalities and discovering new countries and lands. According to the study of International Tourism Organizations, only 26 % of tourists traveling abroad were interested in indigenous landmarks and ancient cities, while 56.7 % were interested in acquaintance with the national ethnographic culture and traditions of the local people. Therefore, nowadays developed and developing countries consider the development of national ethnographic tourism as the main direction of tourism.

For instance, in North America, the Living History Museum designed an "immigrants' village" which reflects conventional houses of American immigrants who moved to the North America centuries ago and stone and wooden houses of native Americans from the ancient times. These installations recall their lifestyle, traditions and customs of American people. Tunisia enhanced tourism industry through developing national ethnographic tourism. Based on the interests and requirements of western travelers it promoted the indigenous lifestyle of Berbers and their living places, national garments and production tools which assisted it to become one of the country with developed tourism industry among African and Arab countries.

A national ethnographic village of 25 nations constructed in Yunnan Province of China and a national ethnographic village of 56 nationalities constructed in Shenzhen, China, the world-famous electronics industry centre, turned popular tourist destinations that attract tourists from around the world and hugely contributing to the budget of country. Therefore, nowadays the discovery and study of national ethnographic culture tourism became a vital subject.

THEORETICAL RESEARCH

The main directions of national ethnographic culture tourism development based on international experience are divided into several groups as seen below:

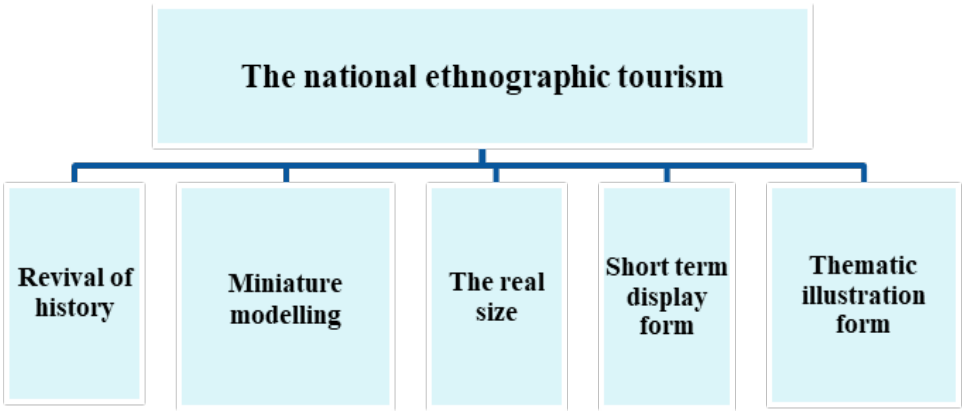

Graph 1 - The main models of national ethnographic and cultural tourism

1. The revival of history. The aim of this model is to collect, edit, group and extract forgotten or destroyed national ethnographic cultural resources based on historical data and to explain the ancient ethnographic culture of the indigenous peoples and nationalities lived in this region to tourists.

For example, the Living History Museum in the USA attracts the tourists with scenic employees-actors or actors dressed up in national garments of American immigrants of the XVI-XVII centuries, who plow the farmland, carry the things with one-wheel cart, carry the water and perform national dances and sing songs. The advantage of this model is to plunge the tourist's imagination into the past by 'moving the time backwards'.

2. Miniature modelling. Nowadays, the resources of the national ethnographic culture are neglected due to external civilizations impact, changing lifestyle of people and fast-paced time.

For example, architectural art, garment models, tradition of the people are losing the former characteristic due to globalization process. As some activities in the national ethnographic culture are only reflected in a specific timeframe (for example, during holidays and celebrations), many foreign tourists will not be able to fully understand the national ethnographic culture and traditions of the local people due to seasonal barriers. In order to overcome them, local governments and investors should choose an appropriate geographical area, analyse the national ethnographic tradition, and build a thematic garden (miniature model) based on the traditions and customs of the local population and national ethnographic resources. This model can provide a decent amount information to tourists relatively in a short timeframe. These two different models can be converted into one type, namely, the museum form.

3. The real size. This form is designed to show tourists notable national ethnographic cultural resources through a typical analysis of prominent, accessible regions. The content is mainly based on the representation of the natural production of ethnographic tradition in rural settlements. This is mainly aimed to attract tourists who are interested in virgin nature and who don't seek for any modern life conveniences. For example, Maoli wintering in the Hawaiian Islands. The peculiarity of this model is that with a small investments tourists can closely interact with the local people and enjoy the nature, take part in their every-day lives and production activities, which give them a deep satisfaction and feeling of appreciation.

4. Short term display form. This model is available in two different ways. The first type is practiced during the national holidays. For example, Nauryz, Kurban Eid, Ramadan and others. The second type (form) is mobile visualization of portable national ethnographic cultural arts. For example, performance of national ethnographic orchestras abroad. This form enables the foreign nationalities to enjoy, feel, and comprehend with the help of national ethnographic culture and arts.

5. Thematic illustration form. Attraction of tourists through integration of tourism and a specific branch of national ethnographic culture content of one nation. For example, theme park, thematic hotel etc. [1]. Opening national ethnographic tourism resources in one region should reflect national ethnographic culture in line with the true local situation of the region. In terms of regional development, national ethnographic tourism resources are the most competitive areas in the development of regional tourism.

A substantial requirement for the discovery of national ethnographic tourism resources is a set of traditions of material, spiritual and public governance of nations and nationalities, which are the main national ethnographic culture, national traditions and customs.

This includes the following contents: industrial household traditions, national arts, sports traditions, folklore art, beliefs and superstitions and public social traditions [2, p. 18]. The national ethnographic content must be carefully selected. The principle of this selection is an attractiveness of national ethnographic content. Tourist attractiveness is the national ethnographic difference between the local region and the region where the tourist market is planned. As the national ethnographic culture of the local region is particularly striking, the difference gets more great and more attractive. Therefore, the focus on the content is more in priority.

The Kazakh national ethnographic culture is rich and has infinite renewal nature. For example, architectural buildings, national cuisine, Kazakh military civilization, mausoleums reflecting the belief system and religion, the cluster of historical tribes illustrating the national heritage of Kazakhs, resettlement culture of Kazakhs (river civilization), cluster of Khans, national arts, national holidays and celebrations [3, p. 46].

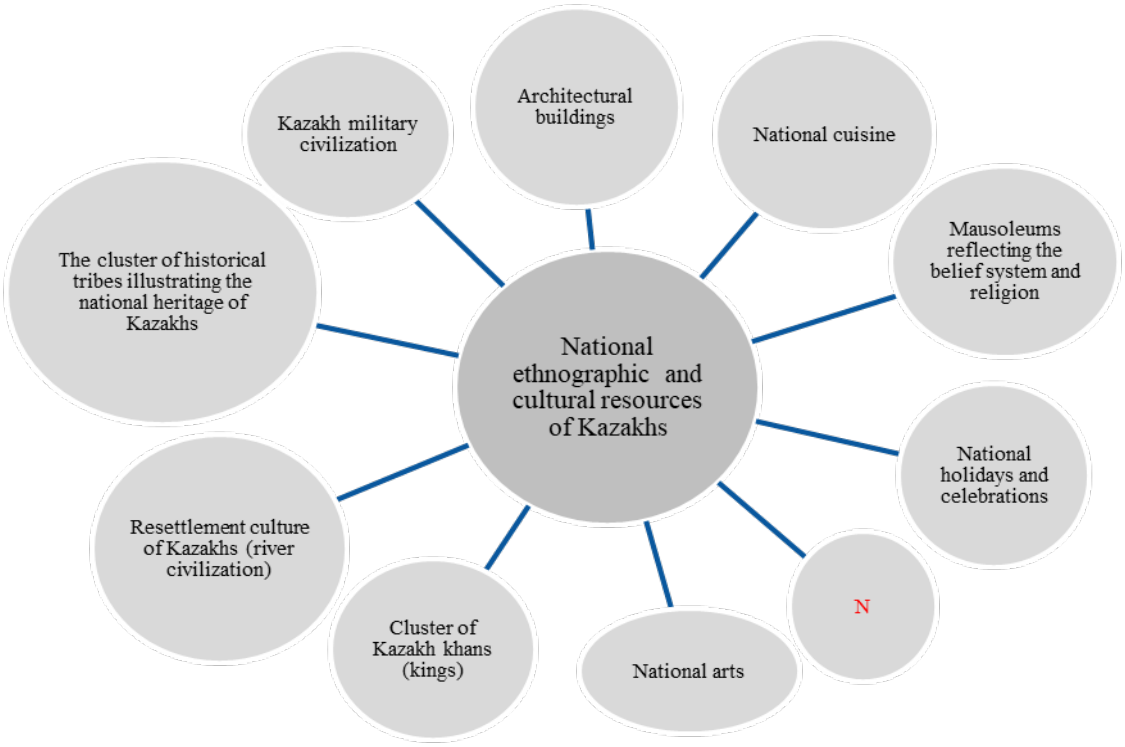

Graph 2 - National ethnographic and cultural resources of Kazakhs

Based on the resources of the Kazakh national ethnographic culture and world experience, the main directions of the development of national ethnographic tourism in Kazakhstan can be classified as follows:

1. The art of architecture, especially a famous Kazakh yurt, which represents nomadic culture in Kazakh architecture. Kazakh yurt with twenty-five thousand years old history has no equivalent in the world and is very comfortable for household and production utilization and climate challenges. The Kazakh type yurt is one of the best yurt forms. Its structure and every piece of it is a testimony of philosophy, science, mathematics, art, and religious beliefs. The foreign tourists find it astounding and unique.

2. Ancient cities representing resettlement civilization (river civilization) of Kazakhs: Otyrar, Sauran, Syganakh, Taraz, Saraishykh etc.

3. Mausoleums representing the belief system and religion: Khoja Akhmet Yassawi, Arystan Bab, Aisha Bibi, Balbals, Carved boulders etc.

4. Kazakh military civilization. Weapons, warriors, mausoleums of warriors

5. Restored clusters of historical tribes, reflecting the Kazakh national ancestry. For example, Sakas, Hun, Uisyn, Kangly, Sarmat, Botay cultures etc.

6. Cluster of Kazakh khans. Zhuz (tribal division), rhu (clans) etc.

1) Tipi. (American Indian Tents)[4].

2) Chum. (A tent of Nothern Siberian Nomads)[5].

3) Odag. (A tent of Southern- East Siberian Peoples)[6].

4) Mongol yurt [7].

5) Kazakh yurt [8].

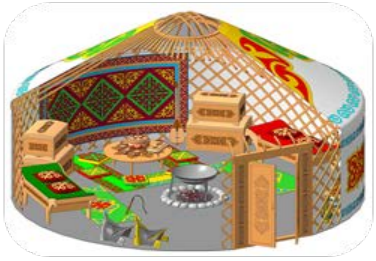

6) Interior of Kazakh yurt [9].

Graph 3 - Houses of various nationalities and Kazakh yurt

7. National art. National musical instruments and arts (aitys, kui, terme, arnau, syngsu, hormonica playing, singing, khobyz etc.) and national dances (karazhorga, kamajai etc.)[10].

8. National cuisine. Beshbarmak, kuyrdak, bauyrsak, kazy-karta, kurt, butter, yoghurt, kymyz, shubat etc.

9. National holidays and celebrations. Nauryz, Eid celebrations, Korisu eid and others.

The ways of implementation:

1. For the implementation of national ethnographic tourism objects, integration with the major tourist routes should be undertaken, i.e. to complement tourism types such as ecotourism, sports tourism, urban tourism, etc. with one another by formulating one tourism route.

2. Adaptation of national ethnographic tourism to the tourism market. This market is represented in three different ways. The first type is foreign tourists, who are interested in Kazakh national ethnographic culture. The second group is ethnic Kazakhs in foreign countries. Their goal is to explore their cultural heritage and business opportunities. The third group is local Kazakh citizens. Their aims are continuum of tradition, patriotism, to inform the younger generation of their history and national culture.

3. In the course of the discovery, it is important to promote advertising and formation of tourism brand, namely, to combine ethnic ethnographic culture, rural life and landscape. In creation of tourism brand a promotion of tourism through show business, cinema, soap operas can be practiced. For example, shooting films such as "The Way to the Mother" and "The Home ".

CONCLUSION

Nowadays, each country considers tourism as a successful means of economic development. Therefore, because of the change in the leisure style and the choice of tourists, many countries are focusing on creating new routes along with the traditional marketplace of tourism. Through a number of practices, the development of national ethnographic tourism is a proven new source of income. Tourism development is based on resource opportunities.

The potential of Development of national ethnographic and cultural tourism in Kazakhstan is also very high. The history, national culture, customs and traditions of our culture are very rich and have special features and competitive advantages. By developing this direction of tourism, we develop not only tourism in the country but also contribute to the development of the overall regional economy. At the same time, the world should recognize our country not only by our energy resources but know better our history, national identity, traditions, customs and culture. From this point of view, one of the most important directions of the tourism industry in Kazakhstan is considered a development of national ethnographic cultural tourism.

А. Секен, Ж.М. Акимов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИЕТ ТУРИЗМІН ДАМЫТУДЫҢ БАСТЫ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстанның ұлттық этнографиялық мәдени туризмі саласын зерттеу нәтижелері талқыланады. Қазіргі таңда әр ел туризм саласын экономиканы дамытудың табысты көзі ретінде қарастырып келеді. Өйткені демалыс стилі мен туристердің саяхаттау талғамында өзгерістер пайда болуына байланысты, көптеген елдер туризмнің дәстүрлі нарық жүйесін сақтаумен қатар, жаңа бағыттарды ашуға да көңіл бөліп отыр. Зерттеулерге сүйене отырып және бірқатар тәжірибелер арқылы ұлттық этнографиялық туризмді дамыту – туризмнің жаңа бір табыс көзі екені дәлелденді. Туризмді дамыту ресурстық мүмкіндіктерді қажет етеді. Қазақстанның да ұлттық этнографиялық мәдени туризмін дамыту потенциялы өте жоғары. Халқымыздың тарихы, ұлттық мәдениеті, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы өте бай және ерекше тартымдылыққа ие. Қазақтың ұлттық этнографиялық мәдениет ресурстары – өте бай, үздіксіз туындап отыратын шексіз мәнге ие құрылым. Қазақ халқы көптеген тайпалар мен халықтардың қатысуымен ғасырлар бойы қалыптасқан. Еуразия тарихында маңызды орын алатын ең көне этностардың бірі болып саналады. Қазақ халқы – қазақ ұлтының қалыптасуына ықпал еткен барлық халықтардың мәдениетінің мұрагері, сондықтан қазақ халқының ұлттық мәдениеті аса бай мәдениеттердің бірі болып саналады. Бұл мақалада қазақтың ұлттық этнографиялық мәдениетін мысалға ала отырып, ұлттық этнографиялық туризмді дамытудың теориялары мен тәжірибелері жөнінде зерттеулер жүргізіледі.

Мақалада ұлттық этникалық мәдени туризмнің әлемдік тәжірибелерін мысалға ала отырып, қазақтың ұлттық этнографиялық мәдени туризмін дамытудың басты бағыттары және оларды іске асыру жолдары ұсынылады. Сонымен қатар шетелдердегі тәжірибелерді негізге ала отырып және Қазақстанның әлеуетін ескере отырып, ұлттық этнографиялық мәдени туризмді дамытудың негізгі бағыттары ұсынылған. Қазақтық ұлттық этнографиялық тарихи және мәдени ресурстары айқындалып, оларды іске асыру жолдары ұсынылған.

Түйін сөздер: қазақ ұлттық мәдениеті, ресурс, этно туризм, даму, бағыт, мәдени туризм, этнографиялық мәдениет, модель.

А. Секен, Ж.М. Акимов

Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА

Аннотация. В статье обсуждаются результаты исследований в области национального этнографического культурного туризма в Казахстане. В настоящее время каждая страна рассматривает индустрию туризма как успешный источник экономического развития. Из-за изменения стиля отдыха и туристических предпочтений туристов многие страны концентрируются на открытии новых направлений, сохраняя при этом традиционную систему туристического рынка. На основании исследований и благодаря

ряду практик, развитие национального этнографического туризма стало новым источником туризма. Развитие туризма требует ресурсных возможностей. Казахстан также имеет большой потенциал для развития национального этнографического культурного туризма. История, национальная культура, обычаи и традиции нашего народа очень богаты и имеют особую привлекательность. Структура казахской национальной этнографической культуры очень богата и имеет бесконечную структуру. Казахская нация, прошедшая долгий период формирования, в процессе которого принимало участие множество племен и народов, занимает важное место в истории Евразии и является одним из древнейших этносов. Она является преемницей культурного наследия всех народов, принявших участие в ее становлении, поэтому казахский народ – один из богатейших народов в культурном плане.

В этой статье также рассматриваются теории и практика развития национального этногра-фического туризма с учетом национальной этнографической культуры этнических Казахов. Принимая во внимание мировой опыт развития национального этнического культурного туризма, будут представлены основные направления развития казахстанского национального этнографического культурного туризма и пути их реализации. А также предложены основные направления развития национального этнографического культурного туризма, основанные на опыте зарубежных стран и с учетом потенциала Казахстана. Определены исторические и национальные этнографические культурные ресурсы, а также представлены способы их реализации.

Ключевые слова: казахская национальная культура, ресурс, этно туризм, развитие, направление, культурный туризм, этнографическая культура, модель.

Information about authors:

Sayken Adai – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of tourism, Astana, the Republic of Kazakhstan, E-mail: adai_seken@mail.ru https://orcid.org/0000-0003-0790-7222;

Akimov Zhaxylyk Makmutovich – L.N. Gumilyov Eurasian National University, doctoral student 3st year of the department "Tourism", Astana, the Republic of Kazakhstan, E-mail: akimov_zhm@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5476-9742.

REFERENCES

[1] Adai Seken, Yan Chaupin, Shui Shaolyan. «Study of modeling of the development of the Kazakh national cultural tourism». Altai State Agrarian University: 2011. – 09 (p. 83).

[2] Akseleu Seidimbek. «The history of Kazakh culture». Astana, 2008. p.18.

[3] Erengayip Omarov. «Kazakh civilization». Beijing, 2008. p. 46.

[4] Wall newspaper «Briefly and clearly about the most interesting». Issue No. 88, Dwelling of the World [E-Resource]. 2016. URL: http://xn----stb8d.xn--p1ai/wp-content/gallery/88/47.jpg (access date: 02.02.2016).

[5] Wall newspaper “Briefly and clearly about the most interesting”. Issue No. 88, Dwelling of the World [E-Resource]. 2016. URL: http://xn----stb8d.xn--p1ai/wp-content/gallery/88/58.jpg (access date: 2.02.2016).

[6] Wall newspaper “Briefly and clearly about the most interesting”. Issue No. 88, Dwelling of the World [E-Resource]. 2016. URL: http://xn----stb8d.xn--p1ai/wp-content/gallery/88/36.jpg (access date: 02.02.2016).

[7] Mongol yurt 3D modelling - 3D graphics [e-resource]. 2015. URL: https://freelance.ru/HaltarJonon/?work=2214130 (access date: 11.02.2015).

[8] XI competition of Computer aces in 3D modelling, Project of Pavlodar petrochemical plant LLP [e-resource]. 2013. URL: https://ascon.ru/news_and_events/news/1599/#gallery-40 (access date: 19.09.2013).

[9] XI competition of Computer aces in 3D modelling, Project of Pavlodar petrochemical plant LLP [e-resource]. 2013. URL: https://ascon.ru/news_and_events/news/1599/#gallery-37 (access date: 19.09.2013).

[10] Adayi Saiken, Yang Zhaoping, Mazbayev O.B., Duisembaev A.A., Izembayev B.ZH., Nasanbayeva S.T. “Ethnic cultural tourism resources evaluation development: Kazak cultural tourism resources analysis” Journal of Environmental Management and Tourism, 2017i-V.8. Iss.2. P.467-475, Germany.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.33**
Volume 2, Number 330 (2020), 25 – 30

UDC: 338.48

A.E. Zheldibayev[1], E.N. Nessipbekov[1],
A.K. Belgibayev[1], Zh.Zh. Belgibayeva[2], G.N. Appakova[3]

[1]Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan;
[2]Kazakh national agrarian University, Almaty, Kazakhstan;
[3]Narxoz University, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: zheldibaev.asan@mail.ru; nesipbekov@mail.ru; Belgibayev@mail.ru; Zhanat58@mail.ru

FACTORS AND PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF HEALTH TOURISM IN KAZAKHSTAN

Abstract. This article discusses the problems and prospects for the development of health tourism in Kazakhstan.

The following methods were used in research: scientific abstraction, statistics-economical, analysis and synthesis.

While doing scientific research, the following results have been obtained: firstly, the necessity and possibilities of developing health-promoting types of tourism have been justified; secondly, an analysis of the availability and effectiveness of sanatorium-resort organizations has been carried out; thirdly, the prospects for the development of health tourism in Kazakhstan were justified.

Keywords: tourism, health, treatment, recreation, service, prevention, organization.

In recent years, in Kazakhstan, there is a growing demand for health-improving services. This is due to the fact that the population began to take more care of their health and appearance, has free more time and money, has information about sanatorium-resort organizations not only in their own country, but also abroad.

Health tourism involves moving people to an area with favorable climatic resources for treatment, rehabilitation programs and preventive actions to maintain vitality.

In a planned economy, in Kazakhstan, the development of health tourism was given special value. So, during that period sanatoriums, preventive clinics, rehabilitation centers, and rest homes were built, in which, using natural curative factors and in combination with rational nutrition, conducting health-improving procedures, the population could receive a certain range of sanatorium-resort services, improve health and rest.

It should be noted that health tourism is based on balneology, which studies natural curative factors and their effects on the human body to heal from ailments, preventative treatment, medical rehabilitation, health maintenance, and recovery.

In Soviet times, the state funded R&D in the field of balneology, issued vouchers to workers. The heads of the sanatorium organizations were engaged in the reception, accommodation of people in need of treatment, and the provision of medical and health procedures.

With the transition to the market economy, sanatorium-resort organizations had to radically change the principles and approaches to management, engage in marketing research, learn to position and inform consumers about the uniqueness, quality and accessibility of the services they offer.

Health and medical tourism is distinct by specific features that should be considered when organizing curative tours. To obtain the desired health-improving effect, it is necessary to undergo a treatment, which affects the length of stay in a particular area. Moreover, for conducting health-improving medical procedures, it is recommended to create a certain infrastructure, equip it with advanced medical facilities, pay great attention to staff qualification, and organize balanced nutrition.

Sanatorium-resort organizations are faced with increased requirements in treatment and nutrition. All this together affects the pricing policy and the cost of offered services. Depending on their financial capabilities, lifestyle, consumers choose one or another sanatorium-resort organization.

In the conditions of increasing competition, sanatorium-resort organizations seek to create a comfortable atmosphere in the premises, develop wellness programs, cover various segments. Along with older people in need of treatment, young people come to resorts to relieve stress and receive popular spa and wellness treatments. The contingent of vacationers and people taking wellness procedures has changed significantly.

Sanatoria and resorts in Kazakhstan, in due regard of the current trend, have significantly expanded the range of services, installed modern medical equipment, offer balneological procedures, mud therapy, therapeutic showers, mineral, turpentine and antler baths, massage, physiotherapy, drinking mineral water, acupuncture, salt mine, phytobar, saunas, laboratory tests, and dietetic nutrition by local organic food. For this reason, the number of vacationers and those treated in local sanatorium-resort organizations is increasing.

Table 1 - The number of sanatorium-resort organizations in Kazakhstan in 2014-2018

Types of sanatorium-resort organizations	2014	2015	2016	2017	2018
Sanatoria	66	62	66	65	73
Specialized sanatoria	28	33	33	34	24
Preventative clinics	17	14	14	12	11
Rehabilitations centers	17	15	16	12	18
Other organizations	24	30	25	21	19
Total	152	154	154	144	145
Note: based on the source [1, p.37,38]					

Sanatorium-resort organizations are located on the whole territory of Kazakhstan and are characterized by specific services, depending on the profile of the disease. So, in the south of the country is located the famous "Sary Agash" balneological treatment and rehabilitation complex, which has its mineral well and offers not only a wide range of wellness programs, but also makes it possible to combine treatment with a good rest. The Borovoye sanatorium complex in the northern part of the country is located in a picturesque place at the foot of the magnificent mountains on the shores of the lake. Here you can cure and carry out a rehabilitation program from diseases of cardiovascular, digestive organs, blood circulation, locomotor system, respiratory system, gynecological and urological diseases. The unique nature of East Kazakhstan is of interest not only to Kazakhstanis, but also to foreigners. On the Alakol lake, skin diseases, allergies are successfully treated, strength is restored and, according to vacationers, health and well-being are improved. In the Soviet period, cosmonauts underwent rehabilitation here. In addition to Alakol, in summer, Kazakhstani people and guests from abroad can relax on the lakes of Balkhash, Shalkar, Zaysan, Markakol and the Caspian Sea. In our country, the demand for pantotherapy, bee treatment, herbal treatment, koumiss treatment, saumal treatment or cure with fresh mare's milk has increased.

According to table 1, it is clear that in 2018 in Kazakhstan, the number of sanatorium organizations amounted to 145 units, including 73 sanatoria, 24 specialized sanatoria, 11 preventative clinics, 18 rehabilitation centers, 19 other sanatorium organizations.

Table 2 - Sanatorium-resort organizations of Kazakhstan by a form of property in 2018 (units)

Types of sanatorium-resort organizations	Total	Including		
		State Recreation Organisations	Private Recreation Organisations	Foreign property
Sanatoria	73	6	65	2
Specialized sanatoria	24	23	1	-
Preventative clinics	11	1	8	2
Rehabilitations centers	18	12	6	-
Other organizations	19	8	11	-
Note: based on the source [1,p.37,38]				

Compared to 2014, the following changes are noticeable: the total number of sanatorium-resort organizations decreased by 7 units, including the number of specialized sanatoria by 4 units, preventative clinics by 6 units, and other sanatorium organizations by 5 units respectively. The number of sanatoria during this period increased by 7 units and rehabilitation centers – by 1 unit.

The data in table 2 show that 89.04 % of sanatoria; 4.16 % of specialized sanatoria; 72.73 % of preventative clinics; 33.33 % of rehabilitation centers and 57.89 % of other organizations are privately owned.

In state ownership, the number of sanatoria amounted to 6 units, specialized sanatoria – 23 units, preventative clinic – 1 unit, rehabilitation centers – 12 units and other sanatorium-resort organizations - 8 units. There are 2 sanatoria and 2 preventative clinics which are foreign property.

Table 3 - Key performance indicators of sanatorium organizations of Kazakhstan in 2018

Types of sanatorium-resort organizations	Number of units	Number of beds (places), units	Bed days spent, bed day	The number of treated (vacationers), people
Sanatoria	73	10033	1676103	190941
Specialized sanatoria	24	2775	828444	14810
Preventative clinics	11	1542	210568	24607
Rehabilitations centers	18	2523	573314	45694
Other organizations	19	3355	346979	23039
Total	145	20228	3635408	299091
Note: based on the source [1,p.37,38,39,40]				

The total number of places in 2018 was 20,228 units, including 10,033 places in sanatoria; 2775 places – in specialized sanatoria; 1542 places – in preventative clinics; 2523 places – in rehabilitation centers and 3355 places in other organizations.

In 2018, 1,676,103 bed days were spent in sanatoria, 828,444 bed days in specialized sanatoria, 210,568 bed days in preventative clinics, 573,314 bed days in rehabilitation centers, and 346,979 bed days in other sanatorium-resort organizations. The total number of bed-days for all types of sanatorium-resort organizations amounted to 3635408 bed-days.

In 2018, the total number of vacationers reached 2,99091 people. If we consider the types of organization, then 63.84 % of the total number of vacationers underwent treatment in sanatoria; 4.95 % – in specialized sanatoria; 8.23 % – in preventative clinics; 15.28 % – in rehabilitation centers; 7.70 % – in other sanatorium-resort organizations.

In conclusion, it should be noted that the climatic conditions of Kazakhstan, the presence of unique healing mud, mineral springs, beaches, local sightseeing attractions, organic food products form a natural resource potential and contribute to the dynamic development of health tourism.

The development of health tourism in Kazakhstan will have a multiplier effect, which is expressed not only in replenishing the revenue side of state and local budgets, but also in creating additional jobs, increasing employment rate and quality of life, reducing mortality and increasing the life expectancy of the local population.

А.Е. Желдибаев[1], Е.Н. Несипбеков[1], А.К. Бельгибаев[1], Ж.Ж. Бельгибаева[2], Г.Н. Аппакова [3]

[1] Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан;
[2] Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан;
[3] "Нархоз" Университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕМДЕУ-САУЫҚТЫРУ ТУРИЗМІНІҢ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ШАРТТАРЫ

Аннотация. Қазақстанда соңғы жылдары емдеу-сауықтыру қызметтеріне сұраныс артып келеді. Бұл халықтың денсаулығы мен келбетіне көбірек көңіл бөле бастағаны, бос уақыты мен ақшасы бар, тек өз елінде ғана емес, сонымен қатар шетелде де санаториялық-курорттық ұйымдар туралы ақпаратқа ие екенін білдіреді.

Денсаулық сақтау туризмі адамдарды емдеуге қолайлы климаттық ресурстары бар аймаққа көшуді, қалпына келтіру бағдарламаларын және өміршеңдікті сақтау жөніндегі алдын-алу шараларын қамтиды.

Жоспарлы экономикада Қазақстандағы сауықтыру туризмін дамытуға ерекше мән берілген. Ол кезеңде санаторий, профилакторий, реабилитациялық орталықтар мен демалыс үйлері салынған, онда табиғи емдік факторларды пайдалана отырып, тиімді тамақтанумен, емдеу-сауықтыру процедураларын алумен қатар, тұрғындар кешенді санаториялық-курорттық қызметтерді ала отырып, денсаулықтарын жақсартқан және демалған.

Айта кету керек, емдеу-сауықтыру туризмі табиғи емдік факторларды және олардың адам ағзасына ауруларды сауықтыру, аурулардың алдын алу, медициналық оңалту, денсаулықты сақтау және қалпына келтіру үшін әсер ететін курортология ғылымына негізделген.

Кеңестік кезеңде мемлекет курортология саласындағы ғылыми зерттеулерді қаржыландырған, еңбекшілерге жолдама берген. Санаториялық-курорттық ұйымдардың басшылары емдеуді мұқтаж еткен адамдарды қабылдаумен, орналастырумен, емдік-сауықтыру процедураларын жасаумен айналасқан.

Нарыққа көшуіне байланысты санаториялық-курорттық ұйымдарға басқару принциптері және тәсілдерін түбегейлі өзгертуге, маркетингтік зерттеулермен айналасуға, тұтынушыларға ұсынатын қызметтердің бірегейлігі, сапасы және қол жетімділігі туралы ақпарат беруге тура келді.

Емдеу-сауықтыру туризмі өзіне тән арнайы ерекшеліктерімен сипатталады, оларды емдік турларды ұйымдастыру кезінде ескеру қажет. Қажетті емдік әсерге қол жеткізу үшін, белгілі бір аймақта болу ұзақтығымен байланысты емдеу курсынан өту керек. Сонымен қатар, сауықтыру медициналық процедураларды өткізу үшін белгілі бір инфрақұрылымды құру, озық медициналық құрал-жабдықтармен жарақтандыру, персоналдың біліктілігін арттыруына көп көңіл аудару, тиімді тамақтануды ұйымдастыру ұсынылады.

Санаториялық-курорттық ұйымдарға емдеу, тамақтану жөнінен жоғары талап қойылады. Мұның барлығы баға саясатына және ұсынылатын қызметтердің құнына әсер етеді. Тұтынушылар санаториялық-курорттық мекемені өзінің қаржылық мүмкіндіктеріне, салауатты өмір салтына байланысты таңдайды.

Сөз соңында айта кету керек, Қазақстанның табиғи-климаттық жағдайлары, бірегей емдік балшықтың, минералды көздердің, жағажайлардың, жергілікті көрікті жерлердің, экологиялық таза азық-түлік өнімдердің бар болуы табиғи-ресурстық әлеуетті қалыптастырады және сауықтыру туризмінің қарқынды дамуына ықпалын тигізеді.

Қазақстанда сауықтыру туризмінің дамуы мемлекеттік және жергілікті бюджеттердің кіріс бөлігін толықтыруға ғана емес, қосымша жұмыс орындарын құруға, жұмыспен қамту және өмір сүру сапасын жоғарылатуға, өлім-жітімнің төмендеуіне, сондай-ақ жергілікті тұрғындардың өмір сүру ұзақтығын арттыруға да әсерін тігізеді.

Зерттеу жүргізу кезінде келесі әдістер пайдаланылған: ғылыми абстракция, статистикалық- экономикалық әдіс, анализ және синтез.

Ғылыми зерттеулерді орындау кезінде, келесі нәтижелер алынған: біріншіден, туризмнің сауықтыру түрін дамыту қажеттігі және мүмкіндігі дәлелделген; екіншіден, санаториялық-курорттық ұйымдардың бар болуына және жұмыс істеу тиімділігіне талдау жүргізілген; үшіншіден, Қазақстандағы сауықтыру туризмінің даму перспективалары негізделген.

Кілт сөздер: туризм, денсаулық, емдеу, демалу, қызмет, профилактика, ұйым.

А.Е. Желдибаев[1], Е.Н. Несипбеков[1],
А.К. Бельгибаев[1], Ж.Ж.Бельгибаева[2], Г.Н. Аппакова[3]

[1] Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан;
[2] Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан;
[3] Университет «Нархоз», Алматы, Казахстан

ФАКТОРЫ И ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ЛЕЧЕБНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. За последние годы в Казахстане растет спрос на лечебно- оздоровительные услуги. Это объясняется тем, что население стало проявлять больше заботы о своем самочувствии и внешнем виде, имеет свободное время и денежные средства, обладает информацией о санаторно- курортных организациях не только в своей стране, но и за рубежом.

Оздоровительный туризм предусматривает перемещение людей в местность, обладающую благоприятными природно-климатическими ресурсами для лечения, прохождения реабилитационной программы и проведения профилактических мер для поддержания жизненных сил.

При плановой экономике развитию оздоровительного туризма в Казахстане придавалось особое значение. Так, в тот период были построены санатории, профилактории, реабилитационные центры, дома отдыха, в которых с использованием природных целебных факторов и в сочетании с рациональным питанием, проведением лечебно- оздоровительных процедур население могло получать определённый комплекс санаторно-курортных услуг, поправлять здоровье и отдыхать.

Следует отметить, что лечебно-оздоровительный туризм базируется на науке курортологии, изучающей природные лечебные факторы и их воздействие на организм человека с целью исцеления от недугов, профилактики заболеваний, медицинской реабилитации, сохранения и восстановления здоровья.

В советский период государство финансировало научные исследования в области курортологии, выдавало путевки трудящимся. Руководители санаторно-курортных организаций занимались приемом, размещением лиц, нуждающихся в лечении, оказанием лечебно- оздоровительных процедур.

С переходом к рынку санаторно-курортным организациям пришлось коренным образом поменять принципы и подходы к управлению, заниматься маркетинговыми исследованиями, научиться позиционировать и информировать потребителей об уникальности, качестве и доступности предлагаемых ими услуг.

Лечебно-оздоровительный туризм отличается специфическими особенностями, которые необходимо учесть при организации лечебных туров. Для получения желаемого оздоровительного эффекта необходимо пройти курс лечения, что влияет на продолжительность пребывания в той или иной местности. Более того, для проведения оздоровительных медицинских процедур рекомендуется создать определенную инфраструктуру, оснастить передовым медицинским оборудованием, уделить огромное внимание повышению квалификации персонала, организовать рациональное питание.

К санаторно-курортным организациям предъявляются повышенные требования в области лечения, питания. Все это в совокупности сказывается на ценовой политике и стоимости предлагаемых услуг. Потребители в зависимости от своих финансовых возможностей, образа жизни выбирают то или иное санаторно-курортное учреждение.

В заключение необходимо отметить, что природно-климатические условия Казахстана, наличие уникальных лечебных грязей, минеральных источников, пляжей, местных достопримечательностей, экологических чистых продуктов питания формируют природно-ресурсный потенциал и способствуют динамичному развитию оздоровительного вида туризма.

Развитие оздоровительного туризма в Казахстане даст мультипликативный эффект, который выражается не только в пополнении доходной части государственного и местного бюджетов, но и в создании дополнительных рабочих мест, повышении уровня занятости и качества жизни, снижении смертности и увеличении продолжительности жизни местного населения.

При проведении исследований использованы следующие методы: научной абстракции, статистико-экономический, анализа и синтеза.

При выполнении научных исследований получены следующие результаты: во-первых, обоснована необходимость и возможности развития оздоровительного вида туризма; во-вторых, проведен анализ наличия и эффективности функционирования санаторно-курортных организаций; в-третьих, обоснованы перспективы развития оздоровительного туризма в Казахстане.

Ключевые слова: туризм, здоровье, лечение, отдых, услуга, профилактика, организация.

Information about the authors:

Asan Zheldibayev – Candidate of Science in Economics, Associate Professor, Department of Tourism and Service, Almaty Technological University, https://orcid.org/0000-0002-2304-8889;

Erkin Nesipbekov – PhD, head of the Department of Tourism and Service, Almaty Technological University, https://orcid.org/0000-0003-4766-5555;

Almaz Belgibayev – Candidate of Science in Economics, Associate Professor, Department of Tourism and Service, Almaty Technological University;

Zhanat Belgibayeva – Doctor of Science in Economics, Professor, Department of Management and Agribusiness Organization, Kazakh National Agrarian University, https://orcid.org/0000-0003-3506-1770;

Gulmira Appakova – PhD, Associate Professor, Narxoz University

REFERENCES

[1] Turizm Kazahstana. Statisticheskij sbornik. Nur-Sultan, 2019. S. 37,38,39,40.

[2] Vetitnev A.M., Torgasheva A.A. Harakteristika osnovnyh pokazatelej sostoyaniya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v Rossijskoj Federacii // Nauchnyj zhurnal NIU ITMO. Seriya «Ekonomika i ekologicheskij menedzhment». 2014. № 4. S.86-96.

[3] Babkin A.V. Special'nye vidy turizma. Uchebnoe posobie. Rostov-na-Donu, 2008. S. 40-55.

[4] Abenova E.A. Perspektivy razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v Kazahstane // Azimut nauchnyh issledovanij: ekonomika i upravlenie, 2015. № 1 (10). S.7-10.

[5] Sikorskaya V.A. Razvitie lechebno- ozdorovitel'nogo turizma v sovremennyh usloviyah // Vestnik RMAT, 2014. №3. S. 34-40.

[6] Vojnova YA.A., CHuvatkina O.P. Prognozirovanie razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma // Rossijskoe predprinimatel'stvo. 2007. № 11. S. 107-111.

[7] Vetitnev A.M., Vojnova YA.A. Organizaciya sanatorno-kurortnoj deyatel'nosti: uchebnoe posobie / A.M. Vetitnev, YA.A. Vojnova. M.: Federal'noe agentstvo po turizmu, 2014. 272 s.

[8] Orlova V.S., SHCHerbakova A.A. Perspektivy razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v regione // Problemy razvitiya territorii, 2014. – № 4 (72). S. 34-47.

[9] Tleuberdinova A.T., SHaekina ZH.M., Salauatova D.M., Torzhanova D.A. Znachenie razvitiya vnutrennego turizma dlya ekonomiki strany // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Ekonomika». 2017. № 3(87). S.11-20.

[10] Korablev V.A. Perspektivy razvitiya turizma v Kazahstane //Vestnik universiteta «Turan». 2018. № 4(80). S. 147-150.

[11]Kalenova S.A. Mirovoj opyt razvitiya medicinskogo turizma // Vestnik universiteta «Turan». 2018. № 4 (80). S.142-146.

[12] Alikulova A.SH. Sanatorno-kurortnyj kompleks Kazahstana: osobennosti i perspektivy razvitiya // Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya. 2011. №6(88) S. 70-73.

[13] Makenova G.U., Daurenbekova A.N., Tuleubaeva M.K. Rynok mezhdunarodnogo turizma i ego rol' v razvitii nacional'noj ekonomiki //Izvestiya Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. Seriya obshchestvennyh i gumanitarnyh nauk. 2019. № 5(327). S.186-198. ISSN 2224-5294 https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.187

[14] Doshan A.S., Rej I.YU., Sayabaev K.M. Perspektivy razvitiya sel'skogo zelenogo turizma // Doklady NAN RK, 2018. №3. S. 55-60.

[15] Umahanova A.SH., Amirova M.M. Programma strategicheskogo razvitiya lechebno- ozdorovitel'nogo turizma i ee realizaciya v respublike Dagestan// Fundamental'nye issledovaniya. 2017. № 1. S. 219-222.

[16] Desyatnichenko D. YU., Desyatnichenko O. YU., SHmatko A.D. O proekte strategii razvitiya sanatorno-kurortnogo kompleksa Rossijskoj Federacii (analiz problemnoj situacii i celepolaganiya) //Upravlencheskoe konsul'tirovanie, 2017. № 12. S.120-129. DOI 10.22394/1726-1139-2017-12-120-129

[17] Oborin M.S., Mingaleva ZH.A. Napravleniya i tendencii razvitiya sanatorno-kurortnogo kompleksa i lechebno-ozdorovitel'nogo turizma yuzhnyh regionov Rossii v nestabil'nyh social'no-ekonomicheskih usloviyah / M. S. Oborin, ZH. A. Mingaleva // Nauchnye vedomosti BelGU. Ser. Ekonomika. Informatika. 2017. №2(251), vyp.41. S. 32-37.

[18] Andropova E.M., Romanenkov A.I., Grzhebina L.M., Podkorytova E.A., Kut'in I.V. Analiz problem i perspektiv razvitiya lechebno-ozdorovitel'nogo turizma v Krymu // Servis v Rossii i za rubezhom, 2016. № 3(64). S.92-106.

[19] Dracheva E.L. Special'nye vidy turizma. Lechebnyj turizm. M: Knorus, 2010. 152 s.

[20] Kairova A.A. Statisticheskij obzor razvitiya kazahstanskogo turizma // Vestnik universiteta «Turan». 2017. № 4(76). S. 154-158.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.34**
Volume 2, Number 330 (2020), 31 – 39

УДК 339.137.22
МРНТИ 06.81.12

G. Nyurlikhina, S.Sujubaeva, R.Salimbayeva, A. Nurlikhin

University of Almaty, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: gnurlihina@mail.ru, suyubaeva@mail.ru,
rsalimbaeva@mail.ru, findir@almaty-university.kz

MANAGEMENT OF ECONOMIC SYSTEMS COMPETITIVENESS: CONCEPTUAL APPROACHES AND FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. The investigation is a comprehensive work accumulating the problems significant for both, the theory of competitive advantages creation and management of economics competitiveness, and for practice. The conceptual fundamentals of competitiveness management are considered in the work in terms of the theory of competitive advantages. The results of the conducted critical analysis of the existing theories of competitive advantages in its historical perspective allowed revealing the peculiarities of economic systems competitiveness in pre-industrial, industrial, and post-industrial societies. Special attention in the paper is paid to the issues of influence of information technologies and contemporary integration processes on changing a character of competitive advantages in economics. The approaches to competitiveness management of different competent international organizations were also investigated. The main tendencies specific for the contemporary stage of the world economy development were formulated in terms of competitiveness management. The foreign experience on enhancing the competitiveness was studied; the strategies on its management were determined. The study of foreign countries experience that succeeded in adopting the innovations, issuance and export of knowledge-based products allowed determining the strategies types for innovative development of countries. The investigation results allowed systematizing the conceptual approaches to competitiveness management and determining the issues of its further development.

Key words: competitive advantages, management of competitiveness, “five forces” model, “diamond” model.

Introduction. The contemporary theory of management allowed developing the fundamental concepts serving as a base for understanding of essence of tendencies, logic of managing decisions making, justification of application of these or that methods of quantitative analysis. Every theory and existing methodological approaches contain a rational analysis helping to understand the actions of firms and companies, predict its state, and estimate the consequences. At the same time, no one of the available theories cannot make a claim for comprehensive explanation of a presented problem, each has its strengths and weaknesses, internal contradictions. In this regard, the paper investigates the conceptual approaches and foreign experience of management of economic systems competitiveness.

Methods. The investigation is based on application of a system approach that allowed connecting inherently the structural analysis with concrete-historical approach, reconstructing the extended and accurate pattern of the competitive advantages content transformation to justify the conceptual approaches to competitiveness management.

Results and discussion. The development of conceptual bases of competitiveness management is inseparably associated with competitive advantages notion. In the economic literature the competitive advantages are often identified with ability to manage the available resources more effectively. Such analogy has solid grounds as the sense of competitiveness is often understood as an ability to outrun competitors in achieving the set commercial goals. However, there is cause-effect difference between these definitions. The

competitiveness represents a result fixing the availability of competitive advantages without which it cannot exist [1].

The economic mercantile school, to achieve surplus on balance of payments, supposed that it is necessary to introduce limits on the most part of import and provide subsidies for domestic manufacture. The main method of domestic manufacture encouragement was the supply of many goods by metropolitan countries through its colonies on disadvantageous terms for the latter. For this purpose, not only the colonial trade was monopolized, but the development of colonies retarded as these were to export cheap raw materials and import expensive finished products favoring the development of competitive advantages of metropolitan countries.

In 1776, Adam Smith criticized the views of mercantilists. Basing on the complete liberalization of economics and power of market he developed a theory of absolute advantage stating that one region can produce goods more effectively than another. He proved that if the trade is not limited, for each region it will be beneficial to focus on manufacture of the goods having competitive advantage. As a consequence, the resource will flow to profitable sectors as the competition in unprofitable sectors is not beneficial [2]. In 1817, D. Ricardo elaborated the ideas by Smith and developed a theory of comparative advantage [3]. Its essence is that every country has to focus on those products the manufacture of which results in the largest relative effectiveness or relatively lower costs.

E. Heckscher and B. Ohlin basing on the concept of production factors created by French economist and businessman J.-B. Say paid attention on different availability of main production factors in the countries. The abundance of one factors makes them relatively cheap comparing to other poor factors. As manufacture of any products requires the combination of factors, then a product the manufacture of which requires relatively cheap, surplus resources will be relatively cheap having, by this, the comparative advantage [4]. Thus, the highly competitive will be the industries having large amount of such factors.

In the mid of 1950-s, V. Leontyev attempted the empirical testing of main conclusions of Hechscher – Ohlin concept. Basing on the input-output model he proved that this concept needs some modification. First, it is necessary to consider the heterogeneity of production factors, first of all, the labor force that can differ significantly by its qualification. Second, the State policy is able to encourage those industries where the relatively deficit production factors are used [5].

During XX century the ideas on domineering factors of system efficiency has been evolving from the labor efficiency to its productivity, quality, and then to development, improvement, and change of the system itself. Today the economic system efficiency is determined by its competitiveness, ability to adapt to quickly changing factors of market performance. This is stipulated by technological changes in the production means, development of scientific approaches to organization investigation, making of managerial decisions to achieve the set goals.

During the industrial age the main attention of the companies' managers was focused on the organization expenses and ways for its reduction. From the beginning to the mid years of the past century, when physical and mechanical work domineered, the widespread became the ideas by F. Taylor considered in terms of increase of labor productivity to achieve the production efficiency.

The post-industrial society is based on the production of knowledge-based goods and intellectual services. The most valuable is knowledge and information on the base of which the information technologies are developed. At the present time, of the special interest is the problem of competitiveness under the conditions of the world economy globalization and forming of new knowledge-based economy.

The theory of competitive advantages developed by M Porter is based on the idea that any country has a definite set of competitive advantages: higher levels of labor productivity, more qualified personnel or other fields (Figure 1).

The competitive advantage based just on one or two determinants is only possible in industries depending on natural resources or rare application of complicated technologies and skills. To gain and keep the competitive advantage in knowledge-based industries it is necessary to have the advantage in all constituent parts of the "diamond model". In complicated industries forming a base of any developed economy, a country does not inherit, but creates more essential production factors; moreover, the initial set of factors becomes less significant [6].

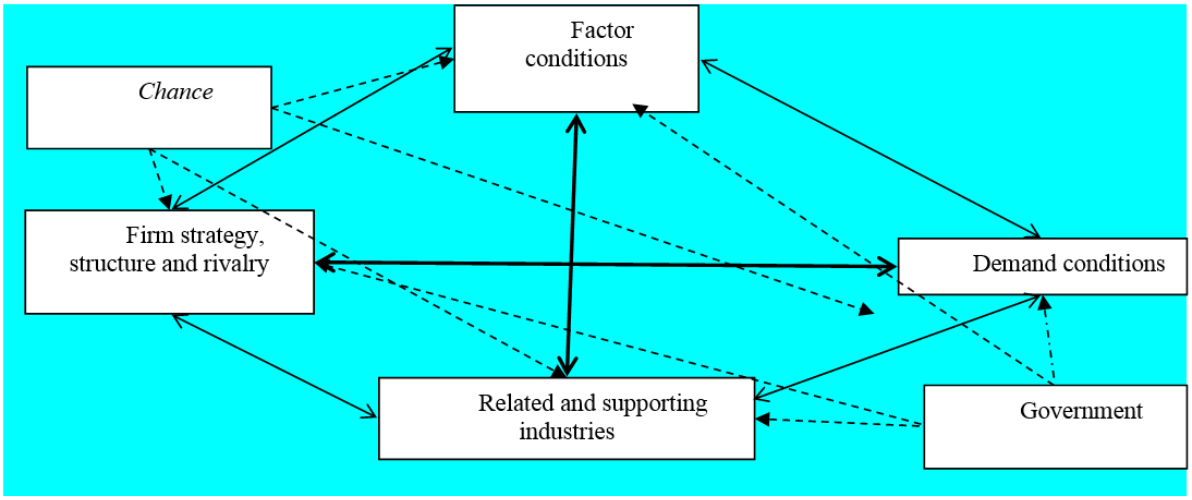

Figure 1 – The “Diamond model”

We cannot but agree with M. Porter regarding a role of the state regulation. The governmental policy, pursued without consideration of its influence on a system of determinants, is able either explode the competitive advantage or strengthen it.

The equally well known model by M. Porter is “five forces” concept. Its essence is the following. The essence of competition in any industry is determined by five forces: threat of new entrants; threat of substitute products; bargaining power of suppliers; bargaining power of customers; competitive rivalry. The significance of each of five forces changes from industry to industry, but in whole, these finally determine the profitability of industries as they influence on the prices set by firms, on expenses they incur, and on the volume of investments.

During the investigations, M. Porter analyzed competitive abilities of more than 100 industries in ten countries. It appeared that the most competitive trans-national corporations are not scattered randomly by different countries, but are concentrated in one country or even one region. This is explained by the fact that one or several firms, when achieving the competitiveness in the world market, spread its positive influence on the closest surroundings: suppliers, consumers, and competitors. And success of surroundings, in its turn, influence on the further growth of the company competitiveness [7].

The investigations by M. Porter predetermined, to a great extent, the development of economics in the field of strategic management. The “five forces” model, “value chain” and “diamond model” became a base of the national competitiveness concepts.

Later, with the development of integration processes, activation of the Internet-technologies, the Porter’s ideas came under criticism. In opinion of L. Downes the models developed by M. Porter are not viable. L. Downes identifies three new forces that require new strategic structure and development of a range of other analytical and business-instruments: digitization, globalization, and deregulation [8].

The growing influence of information technologies leads to the fact that all players in the market will have access to much larger amount of information. Thus, there will be new business-models in which even the players not included into the industry or its outsiders will be able to influence significantly on the principles and level of competition in the market. As an example, Downes provides the increasing role of electronic shopping centers managed by telecommunication operators. And almost no one can track these parameters.

A qualitatively new level of logistics and communication development provides an opportunity to almost all market players to purchase, sell and cooperate on the global level. As a result, even medium companies oriented on the local scale market appear in the global market even if they are not engaged in own export or import. The competitive advantages appear as a result of ability to develop long-term relations with more responsive consumer by managing the extensive partner networks to have mutual benefit.

Deregulation, in opinion of L. Downes, is in significant decrease of governmental interference into the economic processes almost in all countries. This resulted in reduction of the governmental support even in the strategic industries. As a result, the companies working in these industries had to be restructured and

search for new ways of its development. The novelty of approach suggested by Downes is that Downes forces made the Porter's concept more dynamic, flexible, and complicated. Even the comprehensive monitoring of the market does not allow revealing all potential new participants of the market or substitute products.

M. Treacy and F. Wiersema advised the companies to convert the own unique value to the long-term strategy by determining its strengths and supporting them. For this purpose it was recommended to choose one of three "value disciplines": improve continuously either operational excellence, or products, or customer service [9].

The practical application of this concept is hindered due to stiff focus on a definite strategy and necessity of error-free choice that is quite difficult under the conditions of dynamic market. These limitations were eliminated by the theory of business ecosystems elaborated by J. F. Moore. He compared the business environment with the ecological system consisting not only of the struggle, but evolution, cooperation and interdependence. Business success also depends of the environment, so the managers have to perceive a company as an element of ecosystem where the interests of all participants are connected [10]. Thus, this approach combines the influence of external environment, competition, and evolution.

According to this approach, when founding an ecosystem the important is to find such market niche that will not retard a company growth, but will be quite distant from competitors. At the stage of expansion the system is strengthened due to creation of favorable business participants surrounding, and if the threat of alternative sellers is overcome, it elaborates the survival mechanisms. After that there is struggle for leadership in mature system that contains partners and competitors. And the main advantages here are innovations. The main strategy now are close connections with partners, facilitated access to resources of all types, determining the things reasonable to be manufactured on a large scale, the business fields that should be financed. After that the system experiences the crisis due to obsolescence, encountering with another system and unfavorable change of surrounding medium.

Another attempt to solve the dilemma "competition or cooperation" was the theory of co-competition proposed by A. Brandenburger and B. J. Nalebuff. In business, there is no fatal inevitability to be a winner for ones and to be a loser for other. The scientists suggested using the theory of games, allowing, in their opinion, to create flexible combinations: vary the values entered by business participants, determine the rules and tactics of the game, its scale and frames [11].

The considered theories were aimed at creating the contemporary competitive advantages; however, the winner will be the one who will be able to form the markets of future and domineer at them.

The innovatory concept of production development with a view to the future was suggested by G.Hamel and K.Prahalad who noted that the industrial giants that seemed unshakable are won by companies having less financial opportunities and insignificant traditional advantages in products quality or production efficiency. Earlier sustainable industries are changing swiftly, merge and differ upon appearance of new products, and the enterprise prospectivity is determined by headship not on the current, but future markets. The scientists called this "intellectual leadership". These markets do not exist yet, but should be imagined now and intent on its forming.

The most important condition of the intellectual leadership by G.Hamel and K.Prahalad is competent utilization of the "base functionalities of product" and "key competences" where the first implies the potential opportunities of development and new utilization of product, and the latter – knowledge and skills that are beyond the official duties. The strong point of this theory is in the statement that the production is a dynamic movement to future.

The scientific researches of the global competitiveness highlight the developments of the World Economic Forum (WEF) that are published in its annual reports. Its comparative studies became popular in 1990-s due to growing globalization of the world economic system. The achievement of the WEF experts is the development of the applied theory and concrete analysis of issue on comparing the macro- and micro competitiveness of countries on a global scale, and forming of the extended database on this topic.

Not less fruitful and known in the scientific society are annual books on the world competitiveness of countries published from 1989 by the International Institute of Management and Development (IMD). This work has determined to a great extent the scientific and practical level of the contemporary approaches to the global competitiveness of experts and specialists of the Harvard University.

The large scale investigations of the inter-country competitiveness are also conducted by the European Economic Commission that, starting from 1996, publishes the annual report on the European competitiveness [12]. In this report, for countries-members of the European Union comparing to the USA and Japan the competitiveness of a country is considered basing on the criteria of living standards growth together with possible minimal unemployment. At the same time, special attention is paid to the analysis of contribution of information-communicative technologies and innovations in whole to improvement of total production factors efficiency and economic growth.

As a result of investigations conducted by these organizations and institutes the task on increasing the competitiveness of countries, industries, and companies became one of the priority tasks of the governmental economic policy. В результате проведённых этими организациями и институтами исследований задача повышения конкурентоспособности стран, отраслей, компаний вошла в число приоритетных задач государственной экономической политики. To a certain extent, it replaced the traditional industrial policy [13].

At the current stage the adaptation of the considered theories of competition and competitiveness to Kazakhstan conditions allows stating that many of them are translated into action. This is confirmed by the cluster policy, development of regional and national innovation systems, transition from the stage of production factors development to the stage of investments and innovations, necessity to focus the competitive struggle entities on the active actions on conquering the market positions, its keeping, strengthening, and extension.

The essence of the *theory of comparative competitive advantages* is that the natural and other in-situ conditions (cheap labor force) form a trade system under which the competition is fair. Correspondingly, the unfair competition is caused by the governmental interference (through high level of subsidies as in the USA, and EU, or lowered national currency rate, as in PRC), and this deforms the process of fair trade. Following these principles the member countries of the WTO has developed a range of measures on decreasing the level of governmental grants to the agriculture sector. The classification arranging the categories of agriculture internal support was created; according to this classification the internal support measures are divided into three categories, usually called “baskets” of different color, regarding its potential on agriculture trade deforming.

Finishing the review of conceptual bases of competitiveness management, let’s formulate the main tendencies specific for the current stage of the world economy development under this context:

– first, these are integration processes. The globalization of the world economy extended not only the functioning borders of countries, but also the industries, regions, and enterprises. The free flow of capitals, technologies, goods and services, elimination of administrative and economic barriers for its movement in the most countries favor the interdependence of qualitative parameters of the market economy entities activity. The extension of borders enhances the requirements to the quality of goods and services favoring the improvement of competitiveness. On another hand, the publicity of economics causes the vulnerability of entities and industries activity to the globalization challenges;

– second, the enhancing value of innovative component of competitiveness. The technological breakthrough of the science development in numerous fields has changed the face of the scientific and technological progress, resulted in creating the qualitatively new energy- and resource saving technologies, favored the search of alternative sources of raw materials and fuels. On the other hand, it led to ecological problems and growth of unemployment in some industries.

The review of foreign experience on enhancing the competitiveness allows highlighting several strategies depending on its management methods. The industrially developed countries enhance its competitiveness mainly in the line of high level of factor productivity supporting, simultaneously, the high level of living standards in a country. The base of such model is development of technologies supported by powerful programs of scientific and technical development on the national and corporate levels.

Compared to the strategy of factor productivity, there is also another strategy that is focused on gaining the competitive advantages basing on non-technological factors. This is expressed in supporting relatively low level of living standards in a country and devaluation of the national currency. This strategy is specific for poor countries. Such approach contradicts the sense and goals of competitiveness enhancement and

economic growth achieved on its base [14]. Nevertheless, the manipulation with the salary and currency rate can be used to enhance the national competitiveness at definite transitional stages of development.

To choose a strategy of economics development, it is important to distinct between two types of the society development [15].

The first is mobilization type – when the development of society is focused on achieving the special goals using special means and special organizational forms, its distinctive feature is in domineering influence of external extreme factors threatening the entirety and viability of the system.

The second type is innovative, i.e. a transition to a society targeted on changing, development, conscious and results-oriented perfection, extension of a human affected zones on all social and economic processes. Basing on the scientific and technical progress the technological type of production is replaced at all its significant elements, the markers of national economy in these or that countries change qualitatively as well as the character of economic growth, life style, system of values and motivations, the definition "social progress" is reconsidered, the ideas of its criteria are changed [16].

However, in our opinion, as of today, these two types do not exist in its pure state. The specific phenomenon of the current stage of the world economy development is acknowledgement of innovations as the main factor of competitiveness growth. Another issue is the sources for support and development of innovations. In our opinion, the governmental support of the science and technologies development will favor the competitiveness growth. In this regard, it is reasonable to show the experience of individual countries to confirm this statement.

The State funding of science and education in postwar Japan became one of the factors of "Japanese miracle". The Japanese modification of Keynesian concept ensured the dynamics of positive economic shifts for more than 30 years [17].

At the same time, the foreign practice shows the development of innovations not only at the expense of the State resources. The Great Britain has the functioning Fund of the National Corporation on researches development. It possesses its own balance and does not depend on of the State budget. Its funds are formed from the selling of licenses for inventions utilization. The State provides the permanent loans and annual subsidies to the Fund. At the expense of the Fund the private enterprises invest into the organizations engaged in scientific development of problems and application of its results in production. The Fund supports financially the researches conducted by the laboratories of the State Universities, national and private companies and result in its industrial introduction.

The analysis of countries succeeded in adopting the innovations, issue and export of knowledge-based products allows us highlighting several types of innovative development strategies.

The "transfer" strategy is focused on application of foreign scientific and technical potential and transfer of innovations into the own economics.

The "borrowing" strategy implies that having the cheap labor force and using a part of own losing scientific and technical potential the countries master the manufacture of products issued before by the developed countries with further build-up of own engineering and technical capacity of manufacture. After that it becomes possible to conduct own research and development works combining the State and market forms of property.

The "build-up" strategies are conducted by the USA, England, Germany, and France. It is focused on the application of own scientific and technical potential, attraction of foreign scientists and designers, integration of fundamental and applied science that allow producing new products, high technologies utilized in manufacture and social sphere, i.e. there is the innovations build-up [18].

Forming of the national policy focused on the enhancing the competitiveness of the national economics can be based on foreign experience, particularly on Japanese. More consistently, comparing to other countries, Japan follows the policy of economic structure transformation reflecting the long-term interaction between the technology and society. This implies the effect of the advanced technology on solving the social and economic issues, change of industrial structure, behavior of economy entities, living standards etc.

Conclusion.

The conducted research allowed concluding that the competitiveness is a dynamic category that has been evolving during a long period under the influence of mainly outside medium factors. And the major

part of these factors can be considered as managed parameters. For the long period of time, the competitiveness of the economic system depended significantly on three main factors of production – natural, labor resources, and capital.

With the development of public production and technical progress, and under the influence of globalization tendencies and interdependence of the national economics the character of the competitiveness and its management features are determined by qualitatively new factors – infrastructure, scientific potential, and education level. The designing and functioning of the effective system to ensure the entity competitiveness require optimal combination of economic, technological, and legal prerequisites. Underestimation of this circumstance keeps down the development of competition that leads to economic stagnation, decrease of its efficiency and living standards of population.

Г.Б. Нурлихина, С.А. Суюбаева, Р.О. Сәлімбаева, А.Р. Нурлихин

«Алматы» университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН БАСҚАРУ: ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Экономиканың қызмет ету нәтижелілігі мен тиімділігін жоғарылату бәсекелік артықшылықтарды қалыптастыру үдерісіне ықпал ететін нақты факторларды саралауды қажет етеді. Бұл үдерісті басқару барлық мүдделі қатысушылардың экономикалық қызметін есепке алуды қажет етеді. Заманауи басқару теориясы аясында іргелі тұжырымдамалар әзірленген, олар басқарушылық сипаттағы шешімдер қабылдау логикасын, үрдістерін, сандық талдау жүргізудің қайсыбір әдістерін қолдану негізділігін түсіну үшін әдістемелік негіз ретінде қолданылады. Әрбір теория мен әдістемелік тәсіл фирмалар мен компаниялардың іс-әрекеттерін түсінуге, олардың ахуалын болжауға және салдарларын бағалауға көмектесетін рационалдық талдаудан тұрады. Солай бола тұра, қолданыстағы теориялардың ешқайсысы көрсетілген мәселені толыққанды түсіндіре алмайды, олардың әрқайсысының күшті және әлсіз жақтары, ішкі қайшылықтары бар. Осыған байланысты, ұсынылған мақалада экономиканың бәсекеге қабілеттілігін басқарудың қолданыстағы тұжырымдамалары мен шет елдік тәжірибесін жүйелеуге талпыныс жасалған.

Мақалада бәсекелік артықшылықтарды қалыптастыру және экономиканың бәсекеге қабілеттілігін басқару теориясы мен тәжірибесі үшін маңызы бар мәселелер талқыланған. Жұмыста бәсекеге қабілеттілікті басқарудың тұжырымдамалық негіздері бәсекелік артықшылықтар теориясының дамуы тұрғысынан зерттелген. Зерттеу жүйелік тәсілді қолдануға негізделген, бұл құрылымдық талдауды нақты тарихи тәсілмен біріктіруге, бәсекеге қабілеттілікті басқарудың тұжырымдамалық тәсілдерін негіздеу үшін бәсекелік артықшылықтардың мазмұндық өзгеруінің бейнесін толық және нақты қалыптастыруға мүмкіндік берді.

Қолданыстағы бәсекелік артықшылықтар теориясын тарихи экскурста сындық талдау нәтижесінде экономикалық жүйелердің индустрияға дейінгі, индустриялық және постиндустриялық қоғамдардағы бәсекеге қабілеттіліктерінің ерекшеліктері көрсетілген. Мақалада экономикадағы бәсекеге қабілеттілік сипатының өзгерісіне ақпараттық технологиялар мен заманауи ықпалдасу үдерістерінің ықпал ету сұрақтарына баса назар аударылған.

Қоғам дамуының мобилизациялық және инновациялық типтерін сипаттай отырып, авторлар олардың таза күйінде кездеспейтіндігін көрсетеді. Инновацияларды жаппай мойындауды бәсекеге қабілеттілік деңгейін арттырудың негізгі факторы ретінде қарастыра отырып, авторлар ғылым мен технологиялардың дамуын қолдаудағы мемлекеттің жоғарғы ролін көрсетеді. Бұл ұйғарым жекелеген мемлекеттердің тәжірибесімен бекітілген.

Сонымен бірге түрлі құзырлы халықаралық ұйымдардың бәсекеге қабілеттілікті басқаруға қатысты тәсілдері зерттелген. Бәсекеге қабілеттілікті басқару аясында дүниежүзілік экономиканың қазіргі дамуына сәйкес үдерістері қалыптастырылған. Бәсекеге қабілеттілікті жоғарылату бойынша шет елдік тәжірибе сараланып, басқару әдістеріне сәйкес стратегиялары анықталған. Жаңашылдықтарды енгізу, ғылыми сыйымды өнімді шығару және экспортқа шығаруда жетістікке жеткен мемлекеттердің тәжірибесін зерттеу осы елдердің инновациялық даму типтерін анықтауға мүмкіндік берді.

Жүргізілген зерттеу заманауи экономикалық жүйенің бәсекеге қабілеттілігінің ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді, олар негізгі өндіріс факторлары түрлерінің кеңеюінде жатыр, соңғысы қоғамдық өндіріс дамуы пен технологиялық ілгерілеуімен, сонымен бірге жаһандану ықпалымен түсіндіріледі. Осылайша, қазіргі уақытта нысанның бәсекелік қабілеттілігін қамтамасыз ету жүйесінің тиімділігі экономикалық, технологиялық және құқықтық алғышарттардың оптималды үйлестірілуіне тәуелді болады. Авторлардың пайымдауынша, осы жағдайды толыққанды бағаламау бәсекенің дамуын тежейді, ал бұл экономиканың тоғарысына, оның тиімділігі мен тұрғындардың өмір сүру деңгейін төмендетуге әкеледі.

Зерттеу нәтижелері бәсекеге қабілеттілікті басқарудың тұжырымдамалық тәсілдерін жүйелеуге мүмкіндік берді, оларды дамыту үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

– нақты сала үшін «бәсекеге қабілеттілік» түсінігінің ғылыми аппаратын әзірлеу;

– саланың бәсекеге қабілеттілігі факторларына ықпал етудің ғылыми негізделген әдістерін әзірлеу мақсатында оларды жүйелеу;

– саланың бәсекеге қабілеттілігі факторларын кешендік бағалау, ресурстардың шектеулігі шарттарында оларға ықпал етудің басым бағыттарын анықтау және негіздеу;

– саланың бәсекеге қабілеттілігін басқарудың үйлесімді тетіктерін құру және тұрақты түрде жетілдіріп отыру.

Авторлармен қойылған міндеттерді шешу әр түрлі салалардағы бәсекеге қабілеттілікті басқару теориясын толықтыруға мүмкіндік береді.

Г.Б. Нурлихина, С.А. Суюбаева, Р.О. Салимбаева, А.Р. Нурлихин

Университет Алматы, Алматы, Республика Казахстан

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Аннотация. Кардинальное повышение общей результативности функционирования экономики и её эффективности обусловлено детальным рассмотрением определенных факторов, оказывающих влияние на конечный процесс формирования конкурентных преимуществ. Управление данным процессом предполагает учет и влияние на экономическую деятельность всех заинтересованных участников. В рамках современной теории управления были разработаны фундаментальные концепции, которые служат методологической основой для понимания сути тенденций, логики принятия решений управленческого характера, обоснованности применения тех или иных методов количественного анализа. Каждая теория и существующие методологические подходы содержат рациональный анализ, помогающий понять действия фирм и компаний, прогнозировать их состояния и оценивать последствия. В то же время, ни одна из существующих теорий не может претендовать на исчерпывающее объяснение представленной проблемы, каждая имеет свои сильные и слабые стороны, внутренние противоречия. В связи с этим, в представленной статье сделана попытка систематизировать существующие концепции и зарубежный опыт управления конкурентоспособностью экономики.

В статье аккумулируются проблемы, имеющие значение как для теории создания конкурентных преимуществ и управления конкурентоспособностью экономики, так и его практики. В работе исследование концептуальных основ управления конкурентоспособностью осуществлено через призму развития теории конкурентных преимуществ. Исследование основано на применении системного подхода, что позволило органически соединить структурный анализ с конкретно-историческим подходом, более объёмно и точно воссоздать картину трансформации содержания конкурентных преимуществ для обоснования концептуальных подходов к управлению конкурентоспособностью.

В результате проведения критического анализа существующих теорий конкурентных преимуществ в историческом экскурсе выделены особенности конкурентоспособности экономических систем в доиндустриальном, индустриальном и постиндустриальном обществах. Особое внимание в статье уделено вопросам влияния информационных технологий и современных интеграционных процессов на изменение характера конкурентоспособности в экономике.

Характеризуя мобилизационный и инновационный типы развития общества, авторы отрицают их существование в чистом виде. Рассматривая повсеместное признание инноваций в качестве основного фактора роста конкурентоспособности, авторы отмечают высокую роль государства в поддержке развития науки и технологий. Сформулированный тезис был подкреплен опытом отдельных стран.

Также исследованы подходы к управлению конкурентоспособностью различных компетентных международных организаций. Сформулированы основные тенденции, характерные для современного этапа развития мировой экономики в контексте управления конкурентоспособностью. Проведён обзор зарубежного опыта по повышению конкурентоспособности и определены стратегии в зависимости от способов управления ею. Изучение опыта стран, добившихся успехов в реализации нововведений, выпуске и экспорте наукоемкой продукции, позволило выделить типы стратегий инновационного развития стран.

Проведенное исследование позволило выявить характерные особенности конкурентоспособности современной экономической системы, которые заключаются в расширении видов основных факторов производства, что обусловлено развитием общественного производства и технологическим прогрессом, а также

влиянием глобализации. Таким образом, эффективность системы обеспечения конкурентоспособности объекта в современных условиях зависит от оптимального сочетания экономических, технологических и правовых предпосылок. По утверждению авторов, недооценка данного обстоятельства сдерживает развитие конкуренции, что ведёт к застою в экономике, снижению её эффективности и жизненного уровня населения.

Результаты исследования позволили систематизировать концептуальные подходы к управлению конкурентоспособностью, развитие которых предполагает решение следующих задач:

– выработки научного аппарата понятия «конкурентоспособность» применительно к конкретной отрасли;

– систематизации факторов конкурентоспособности отрасли в целях выработки научно обоснованных способов воздействия на них;

– комплексной оценки факторов конкурентоспособности отрасли, выявление и обоснование приоритетных направлений воздействия в условиях ограниченности ресурсов;

– создание и постоянное совершенствование адаптивных механизмов управления конкурентоспособностью отрасли.

Решение обозначенных авторами задач позволит дополнить теорию управления конкурентоспособностью в различных отраслях.

Information about the authors:

Nyurlikhina G.B. – Doctor of Sciences (Econ.), professor, University of Almaty, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: gnurlihina@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-2134-3523;

Sujubaeva S.A. – candidate of economic sciences, University of Almaty, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: suyubaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5813-8203;

Salimbaeva R.O. – candidate of economic sciences, University of Almaty, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: Rsalimbaeva@mail.ru; https://orcid.org/0000-0001-7543-8208;

Nurlikhin A.R. – Magister of Economics, University of Almaty, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: findir@almaty-university.kz, https://orcid.org/0000-0001-5337-5859;

REFERENCES

[1] Mazilkina E.I., Panichkina T.G. **(2009).** *Upravlenie konkurentosposobnost'ju.* M.: OMEGA-l, p.23 (in Russ.)

[2] Adam Smith **(1776).** *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.* Book V, Chapter 3, Article III: Of Public Debts. (in Eng.)

[3] Rikardo D. **(1817).** *Nachala politicheskoj jekonomii i nalogovogo oblozhenija.* URL: http://ek-lit.narod.ru/ricsod.htm (Accessed: 11.10.2019) (in Russ.)

[4] Heksher Je. F. **(2006).** Vlijanie vneshnej torgovli na raspredelenie dohoda. *Vehi jekonomicheskoj mysli.* Vol. 6. Mezhdunarodnaja jekonomika. M.: TEIS. P. 154-173. (in Russ.)

[5] Leontief, Wassily (**1953).** Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 97 (4): 332–349. (in Eng.)

[6] Porter M. **(1993).** *Mezhdunarodnaja konkurencija. Konkurentnye preimushhestva stran.* M.: Mezhdunarodnye otnoshenija. (in Russ.)

[7] Migranjan A.A. **(2002).** Teoreticheskie aspekty formirovanija konkurentosposobnyh klasterov v stranah s perehodnoj jekonomikoj. *Vestnik KRSU*. №3. P.22-29 (in Russ.)

[8] Downes L. **(1998).** *Unleashing the killer App: Digital Strategies for Market Dominance.* URL: http://www.ebbemunk.dk/misc/killer_app.pdf (Accessed: 11.10.2019) (in Eng.)

[9] Shopotov B. **(2001).** O sovremennyh teorijah konkurentnyh preimushhestv i otraslevogo lidirovanija. *Problemy teorii i praktiki upravlenija*, №3. P. 50-55 (in Russ.)

[10] Moore J.F. **(1996).** *The Death of Competition.* N.Y.: Harper Business, URL: http://www.herbrubenstein.com/articles/THE-DEATH-OF-COMPETITION.pdf (Accessed: 11.10.2019) (in Eng.)

[11] Rubin Ju.B. **(2010).** *Teorija i praktika predprinimatel'skoj konkurencii.* M.: Market DS: 608 p. (in Russ.)

[12] European Competitiveness Report – Communities **(2004).** Luxembourg: Eur-Op, 284 p. (in Eng.)

[13] Sabden O., Koshanov A.K., Husainov B.D., Dnishev F.M., Dodonov V.Ju., Ahanov S.A., Nurlanova N.K., Al'zhanova F.G. **(2007).** *Konkurentosposobnost' nacional'noj jekonomiki: kriterii ocenki i puti povyshenija:* Monografija. Almaty: jekonomika, 384 p. (in Russ.)

[14] Kazbekova L., Utegenova K., Akhmetova A., Bekesheva D. **(2019).** Elaboration and accomplishment of competitive strategy for industrial enterprise. *News of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and human sciences.* ISSN 2224-5294 Volume 6, Number 328, 243 – 249. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.238 (in Eng.)

[15] Fonotov A. **(1992).** Teoretiko-metodologicheskie podhody k razrabotke innovacionnoj politiki. *Rossijskij jekonomicheskij zhurnal*, №9. P.97-111. (in Russ.)

[16] Vol'skij A. **(1999).** Innovacionnyj faktor obespechenija ustojchivogo jekono-micheskogo razvitija. *Voprosy jekonomiki*, №1. R.4-12. (in Russ.)

[17] Baskakova M. **(2004).** Japonskaja jekonomicheskaja model'. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija.* №1. P. 98–106. (in Russ.)

[18] Fridljanov V., Marushkina M. **(1997).** Integracija innovacionnoj sfery. *Jekonomist*, №2. P.18-27. (in Russ.)

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.35**
Volume 2, Number 330 (2020), 40 – 48

UDC 336.11
IRSTI 68.75.45

B.A. Markhayeva[1], D.L. Kozbakhova[2]

[1]Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan;
[2]Turan-Astana University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
E-mail: markhaeva@mail.ru, dkozbakhova@mail.ru

STATE AND PROBLEMS OF THE KAZAKHSTAN INSURANCE SECTOR DEVELOPMENT

Abstract. Dynamics of the insurance premiums volume in Kazakhstan for 2013-2017 years shows an increase of 33 % in the national currency, while statistics in US dollars notes a decline in the insurance market by 39 %. The slowdown of the gross premium volumes in the insurance is due to the growth rates decrease in the general insurance sector compared to the continued significant growth in the life insurance segment. Volatility in the general insurance segment is determined, mainly, by the affiliated banking groups dependence strategy, which provides for an increase or decrease in the need for insurance against risks, accompanying changes in the loan portfolio. According to the experts from S&P Global Ratings, Kazakhstan is at the stage of the insurance market formation, since its share in the GDP structure is less than 1 %, which is significantly lower than the indicators of developed countries with the insurance services penetration level more than 4 % of GDP. This state allows us to conclude, that the most likely forecast scenario for the republican insurance market development can be called a neutral option with a sector share ranging from 1 % to 2.5 % of GDP.

Key words: insurance sector, insurance premium, forecast scenario.

Introduction. As of January 1, 2019 year, the Republic of Kazakhstan insurance sector assets are more than 1 trillion tenge, having increased by 13.2 % over the year, sector revenues for 2018 year increased by 31.9 % compared to 2017 year. At the same time industry expenses showed a slightly lower growth rate in 2018 year compared with the previous year amounting to 26.9 %. Net profit of the insurance sector at the end of 2018 year amounted to 81.5 billion tenge, which is on 51.1 % more than in 2017 year [1, 2]. However, the real state, trends, factors and forecasts for the insurance sector development in Kazakhstan are somewhat modified, if they are not valued in the national currency, but in US dollars, as S&P Global Ratings do for comparability. In the international market the main insurance premiums increase falls on emerging markets, including China, which in combination with for 2017 year showed the life insurance premiums volume increase by 14 % and in the general insurance market by 6 %. If you look at the Kazakhstan insurance sector, then gross premiums for 5 years, from 2013 to 2017 years, show a growth of 33 % in the national currency, statistics in US dollars for this period indicate the market decline by 39 % [3, 4].

The current state of the insurance market in Kazakhstan is far behind the world. Thus, the insurance rate in GDP of Switzerland is 11.9 %, Great Britain – 11.22 %, Holland – 9.41 %, France – 9.3 %, Finland – 7.6 %, Belgium – 6.85 %, Germany – 6.54 %, Denmark – 6.3 %, Portugal – 5.42 % and etc.

According to S&P Global Ratings, in Kazakhstan, in addition to macroeconomic indicators the insurance sector in 2017 year showed the insurance premium decrease of 4 % in real terms compared with a 9% increase in 2016 year. This slowdown is, mainly, due to the growth rates decrease in the general insurance sector by 6 % in real terms in 2017 year compared to the continued significant growth in the life insurance segment by 11 %. According to experts, volatility in the general insurance segment of Kazakhstan is determined by the activities of several insurance companies, in particular, companies,

involved in financial risk insurance for the affiliated banking groups. Such companies may demonstrate volatility in different years depending on the strategy of banking groups, which provides for the loan portfolios growth and a subsequent increase in the need for the risks insurance, associated with this growth [3, 4].

Methods. During this research such methods of scientific knowledge as analysis and synthesis, classification, generalization and analogy are widely used.

Results. As of January 1, 2019 year, the organizations number in the insurance sector of the Republic of Kazakhstan decreased to 29 due to the reorganization and merger of «Kazkommerts-Life» Life Insurance Company JSC» with «Halyk-Life» «Subsidiary Company of the Halyk Bank of Kazakhstan on Life Insurance» JSC. The structure dynamics of the republican insurance sector is presented in table 1.

Table 1 – The insurance sector structure of Kazakhstan for 2015-2018 years

Institutional structure of the insurance sector	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019
Number of insurance organizations, including life insurance	33 7	32 7	32 7	29 6
Number of insurance brokers	15	15	16	15
Number of actuaries	61	59	59	56
The number of representative offices of nonresident insurance organizations	3	3	3	3
Note – made on the basis of [1, 2]				

The insurance premiums volume as of January 1, 2019 year increased by almost 4 % compared with the same indicator as of January 1, 2018 year and amounted to 384.8 billion tenge. Voluntary property insurance is 39.3 % of the total insurance premiums, compulsory insurance – 26.5 %, voluntary personal insurance – 34.1 %. The insurance premiums volume, collected since the beginning of 2018 year in the «life insurance» industry, amounted to 89.2 billion tenge, which is in 34.7 % more, than for the same period in 2017 year.

The insurance premiums share, collected in the «life insurance» industry in total insurance premiums, amounted to 23.2 %, against 17.9 % as of January 1, 2018 year. The insurance premiums volume, collected since the beginning of 2018 year in the «general insurance» industry, amounted to 295.6 billion tenge, which is in 2.7 % less, than for the same period in 2017 year (table 2).

Table 2 – The insurance premiums dynamics in Kazakhstan

Insurance premiums	01.01.2016		01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019	
	million tenge	in % to total	million tenge	in % to total	million tenge	in % to total	million tenge	in % to total
Total by insurance industry	288272	100.0	356904	100.0	370174	100.0	384846	100.0
Life insurance	**55044**	**19.1**	55739	15.6	66205	17.9	89215	23.2
General insurance	**233228**	**80.9**	301165	84.4	303969	82.1	295631	76.8
Note – made on the basis of [1, 2]								

The dynamics analysis of the absolute and relative profitability indicators for the period from 2015 to 2018 years reveals the following problems in the national insurance sector development. Although industry revenues for 2018 year increased by 93.8 billion tenge compared to 2017 year, but they still did not reach the level of 2015 year. The net profit of the insurance sector in 2018 year increased by more than 50 %, but compared to 2015 year, it is in 2 times lower. The net profit return on assets ratio amounted to 8.3 %, the net profit return to equity ratio – 18.6 %. These indicators are in 2.5 and 2.3 times lower than the 2015 year level, respectively (table 3).

Table 3 – The dynamics of the absolute and relative profitability indicators of the insurance sector of Kazakhstan (million tenge)

No.	Indicators	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019
1	Insurance sector revenues	451965	298674	291723	384807
2	Insurance sector net profit	174475	68059	53974	81552
3	Insurance sector assets	825683	853627	926043	1048510
4	Return on assets (n.2/n.3 x 100), %	21.1	8.0	5.8	8.3
5	Equity	406358	397017	411100	468000
6	Return on equity, (n.2/n.5 x 100), %	42.9	17.1	13.1	18.6
Note – made on the basis of [1, 2]					

The dynamics analysis of macroeconomic indicators shows that as of January 1, 2019 year, the assets share of the insurance sector in the republic's GDP is 1.78 %, the insurance premiums share in GDP is 0.65 %, the insurance premiums ratio per capita is 20920 tenge (table 4).

Table 4 – The macroeconomic indicators of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan for 2015-2018 years

Main indicators of the insurance sector	01.01.2016	01.01.2017	01.01.2018	01.01.2019
GDP, billion tenge	**41308**	46971	53101	58786
The assets ratio to GDP, %	**2.00**	1.82	1.74	1.78
The equity ratio to GDP, %	**0.98**	0.85	0.77	0.80
The insurance premiums ratio to GDP,%	**0.7**	0.76	0.70	0.65
The insurance premiums ratio per capita, tenge	**16331.4**	20103.6	20387.3	20920.4
Note – made on the basis of [1, 2, 3]				

As you can see, insurance expenses per capita in Kazakhstan also remain quite low – 62 US dollars, which is below average level. This indicator varies significantly in developed and developing countries, on average from 3500 to 150 US dollars, respectively. For example, in Russia it is equal to 152, Georgia – 46, Azerbaijan – 33 US dollars. The low growth rate of disposable income in these countries does not support the development of the insurance sector: the population purchases, mainly, basic necessities and therefore does not always choose adequate insurance coverage [4, 5].

As for research on the insurance market growth dynamics forecast, comparing traditional methods and methods of alternative scenarios, we can state that, in a qualitatively transforming socio-economic environment, focusing on predicting the insurance business quantitative parameters is ineffective and leads to complete inaccuracy in market growth forecasting. According to A.Sembekov, the fundamental lack of quantitative forecasting options, associated with bringing down the calculated rates reliability increasing as far as forecast period extension, has a negative impact on strategic decisions on the insurance business development. It is efficient to complete the use of the alternative forecast scenarios methods with the quantitative forecasts development, first of all, characterizing the insurance market dynamics as a whole, for example, the insurance rate ratio in GDP and others [6].

Therefore, A. Sembekov, using the example of the insurance ratio quantitative calculations with a mathematical model, shows the possibility of updating the forecast after certain periods for the long term in Kazakhstan. To simulate the process of GDP growth and insurance premiums, the logistic curve formula is used:

$$y = \frac{L}{1+ae^{-bt}} \quad (1)$$

where L is the function extreme value; y, a, b are the formula parameters, which are calculated, based on the actual values of the time series; t is a time parameter [6]. Logistic curves are used for the mathematical description of time series, when the dynamics of the series levels first go with high growth rates, and then the growth begins to slow down. The parameter L is found by the variative method, based on the condition, that the calculated values of the parameters a and b will guarantee reliability for the correlation index with an error probability of 0.01, taking into account the Student distribution.

Isseveroglu and Gucenme, comparing the possibilities of logit, discriminant and regression analysis for predicting and early detection of the insurance companies experiencing financial decrease, based on data from 45 companies, operating in non-life insurance sectors, from 1992 to 2006 years, note the slightly better predictive ability and great potential of the logit-model in comparison with the other two models [7].

According to A. Sembekov, in conditions of high uncertainty in the long-term prospects of Kazakhstan's foreign economic cooperation when forecasting the insurance market growth, it is advisable to use a detailed version of the alternative scenario methodology, i.e. move beyond three scenarios (optimistic, neutral, pessimistic), but consider five alternative scenarios, including also moderate-optimistic and moderate-pessimistic options. The author states that the trends in the development of Kazakhstan's insurance business make it possible to characterize moderate-pessimistic and pessimistic scenarios as unlikely, possible only as a result of a deep crisis in the global economy. Summarizing the comparison of alternative forecast scenarios for the development of the insurance market, A. Sembekov confirms that the most likely is a moderate-optimistic scenario, suggesting an increase in the insurance activity share in Kazakhstan's GDP over 2.5-3.5 % by 2019 year [6].

Discussion. For comparison, Zheng et al., estimating the average annual growth rate of China's GDP from 2006 to 2020 years at 6 % – 9 %, conclude that the possible range of growth rates for China's insurance industry will be 7.7 % – 17.9 %, with a more likely range of 9.8 % – 14.8 %. In the middle scenario the average annual real growth rate of the insurance industry in China during this period will be 12.3 %. Calculations show that by 2020 year the size of China's insurance market will be in 5.7 times larger, than in 2005 year, and the overall insurance rate penetration will be 5.6 %, while 4 % will be in life insurance, and 1.6 % – for non-life insurance. The growth rate of the Chinese insurance industry from 2006 to 2020 years will almost exceed in double the global average rates, and by 2020 year, China's share in the world insurance market will be about 4 %. At the same time, the authors admit that there are other factors, such as social, political, cultural, demographic and market structures, which also affect the insurance industry, but the key factor in the long term perspective is the growth and development of the economy as a whole [8].

Ranger and Surminski predict that gross premiums volume in non-life insurance in BRICS countries could increase at a rate of 5.4 % to 12.3 % per year over the next decade, depending on the country. The authors consider these trends through 2030 year in terms of climate change and state that the impact of climate change will be more multifaceted, complex and regionally variable than previously thought. In response, five pathways are proposed, such as welfare, willingness to pay for the insurance, policies and regulations, changes in the insurance supply and new opportunities, related to adaptation and mitigation [9].

Xu and Liu, analyzing the impact of macroeconomic indicators on the demand for life insurance in China with using monthly data for 2001-2010 years, state that GDP has a positive effect on life insurance premiums, and this effect is significant and constant, while inflation has a relatively small negative impact. At the same time, in the long term perspective change in interest rates and stock indexes similarly have a positive effect on the insurance premiums [10].

Petkovski and Kjosevski, examining the insurance consumption determinant in 16 countries of Central and Southeast Europe from 1992 to 2011 years, note that in the long term perspective GDP per capita and the number of cars per 1000 people positively and significantly affect unconnected consumption with life insurance [6]. Similarly in Kazakhstan the insurance premiums growth in 2018 year in the «general insurance» industry (table 2) is due to an increase in car sales and an annual increase in the minimum tariff for compulsory third party car insurance [11].

Masarova and Ivanova, analyzing the differences in the insurance markets development in Slovakia and the Czech Republic, the insurance market, its size, efficiency, value from the national economy point of view, characterize by such indicators, as gross premiums, insurance payments, gross premiums to GDP, gross premiums per capita and others. The study shows that in Slovakia insurers prefer life insurance, while property protection prevails in the Czech Republic. In the Czech insurance market penetration and density are much higher, than in Slovakia. Nevertheless, in these countries the economy underinsurance is still preserved and there is significant growth potential due to the new market production and expansion [12].

Li and Song state that the study of the insurance company solvency to build a rating system helps provide theoretical support and an empirical basis for supervision and control by the relevant government agency. The financial standing empirical analysis of seven typical Chinese companies in the domestic life insurance market based on factor and correlation data analysis for the period from 2007 to 2012 years shows that solvency can be described not only by the internal factors, such as capital structure and size of premiums, asset quality, growth and profitability, but also related to the external factors, such as GDP growth rates, inflation rate and real interest rates, which, in its turn, support the theory of qualitative analysis [13].

Kaya based on a study of specific factors, affecting the profitability of 24 Turkish non-life insurance companies, from 2006 to 2013 years, concludes that such factors include company size, company age, loss ratio, current ratio and the premium growth rate [14].

According to Dewi and Mahfudz, an insurance company has distinctive characteristics therefore it is necessary to use specific ratios, developed by the USA National Association of Insurance Commissioners in assessing its activity. The authors study the influence of financial ratios in order to predict the likelihood of financial difficulties, financial deterioration before the bankruptcy of 63 general insurance companies, registered in the Indonesia Insurance Directory from 2010 to 2014 years. The study results based on logistic regression show that changes in the loss and liquidity ratios have a positive and significant impact on the occurrence of financial difficulties, while changes in the surplus ratios, the premium growth and risk capital do not create financial problems for the insurance company [15].

Lee and Lin study the impact of globalization, political institutions, and financial liberalization on the activity results and risk taking by the insurance companies, covering 1324 individual firms in selected 30 OECD countries. The authors note that the increased globalization and a stable political environment help to reduce risks for the insurers. In contrast, financial liberalization has the opposite effect on the insurance company`s activity results. These findings are important for the insurance markets competitors and national policy makers [16].

Peleckis et al. state that as a result of globalization in the insurance industry in three Baltic countries and Slovenia the number of national insurance companies decreased and the number of foreign branches increased. Analysis of statistics on the level of concentration shows a tendency for increasing competition between insurance companies in the studied countries. Using density index and insurance penetration, the authors note a different level of demand for the insurance services in these countries depending on economic growth and globalization. So, in 2015 year, the insurance density in Lithuania was 1.6%, and the average insurance cost per capita was 204 Euros. Penetration and density of the Latvian insurance market, respectively, amounted to 1.5 % and 185 Euros, Estonia – 1.7 % and 259 Euros, Slovenia – 5.1 % and 920 Euros, while the average penetration and density ratio in the countries of the Central and East European EU regions accounted for 2.6 % and 334 Euros, respectively [17].

Shinet, Abdibekov and Koptayeva suggest moving from subsidizing insurance payments to subsidize 50 % of insurance premiums, that will contribute to the objective distribution of subsidies between producers and reduce the cost of agricultural products. Authors also propose to revise the methodology for calculating insurance tariffs in Kazakhstan, taking into account the agroclimatic zones, which could expand the list of insurance services in the agriculture [18].

Conclusion. Instability in the global financial markets can adversely affect the dynamics of GDP, the volume of bank lending and consumer activity. Ultimately it will affect the slowdown in demand recovery for voluntary and imputed insurance types. In case, if a negative scenario is being realized, the insurance premiums decline will lead to a repeat of the liquidity shortage scenario and a new wave of the insurance companies` bankruptcies. Opportunities for the insurance sector development can be both internal and external. The low level of the insurance penetration or the level of risks non-insurance, in the economy of Kazakhstan varies from 10 to 90 % depending on the insurance type. This fact opens the opportunities for an extensive premiums growth. The highest level of the underinsurance is observed in such segments of the insurance market as accumulative life insurance, property insurance for individuals, property and liability insurance for small and medium-sized businesses, and various types of voluntary insurance in the regional insurance markets.

Another possibility could be a growing interest in the insurance industry by the state. The introduction of new compulsory insurance types can have significant positive external effects, including affecting the insurance infrastructure development among insurers and the insurance culture among insurant, which will have an even stronger long-term effect on the insurance demand growth.

However, the experience of the developed countries shows that the insurance market growth opportunities are associated not only with the strengthening of the state role. Thus, Tynkkynen et al. note that in the Scandinavian countries over the past decades there has been a significant increase in the number of voluntary private health insurance (VPHI) contracts. According to the authors, the entry of the VPHI market is a response to gaps in national health systems, created by the institutional context, political decisions and cultural interpretations of the system functioning. However, once the VPHI market is created, it introduces a new dynamic, which is less associated with gaps and inflexibility, and more - with cultural factors [19].

In our opinion, the trends and forecasts for the insurance sector growth in Kazakhstan in the coming years will be determined by the strong influence of digital transformation, the rapid information technology development, in the number increase of Internet users and, as a result, IT insurance and electronic commerce will expand. Recent developments in the insurance industry cover various innovations in the field of insurance technology (InsurTech). New digital products and technologies can become growth areas as both in terms of sales increasing, and so improving the insurance company service.

For example, Kong and Chen note that three main models of Internet insurance have been formed in China so far: a network platform, managed by the traditional insurance companies themselves; a third-party network platform and professional Internet insurance companies. From the point of view of the current market structure, the third-party platform model dominates, while the professional Internet insurance companies show a new force of sudden growth. Such companies have unique advantages in solvency, profitability, growth ability and operational capabilities, but, on the other hand, they are characterized by a weak ability to manage costs, return on investment and business development, and so on [20].

Developing countries are still lagging behind developed markets in terms of volume indicators and premium structure; so far, insurance culture is only forming here. The premiums structure is dominated by simple insurance products, such as car insurance, which is also characteristic of the current state of the insurance sector in Kazakhstan. According to S&P Global Ratings experts, Kazakhstan is at the stage of the insurance market formation, since by the end of 2018 year the insurance sector share in the GDP structure is less than 1 %. This is a relatively low indicator compared to developed countries, where the insurance services penetration rate is more than 4 % of GDP. Such statistics allows, in our opinion, to conclude, that the most likely scenario for the insurance market development of Kazakhstan in the coming years can be called a neutral, or pragmatic, option with a sector share ranging from 1 % to 2.5 % of the country's GDP.

Б.А. Мархаева[1], Д.Л. Козбахова[2]

[1]Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан;
[2]«Тұран-Астана» Университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН САҚТАНДЫРУ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Қазақстан Республикасы сақтандыру секторының табыстары 2017 жылмен салыстырғанда 2018 жылы 31,9 % -ға өскен. 2018 жылдың аяғында сектордың таза пайдасы 81,5 млрд. теңгені құрады, сондай-ақ бұл көрсеткіш өткен кезеңмен салыстырғанда, 51,1 %-ға көбейген. Егер ұлттық валютада емес, S&P Global Ratings компаниясы сияқты салыстыру мақсатында АҚШ-тың долларымен өлшейтін болсақ, Қазақстан сақтандыру секторының нақты жағдайы, беталыстары, факторлары мен даму болжамдары біршама өзгеше сипатталады. Компанияның бағалауы бойынша, Қазақстандағы макроэкономикалық көрсеткіш-

тердің ішінде сақтандыру секторы 2016 жылдағы 9 %-ға өсумен салыстырғанда, 2017 жылғы сақтандырудың брутто-сыйлықтар көлемі 4 %-ға төмендегінін нақты көрсетті. Бұл бәсеңдеу өмірді сақтандыру сегментінде сақталып келе жатқан өсу қарқынына қарағанда, жалпы сақтандыру секторындағы өсу қарқынының төмендеуімен түсіндіріледі. Жалпы сақтандыру сегментінің құбылмалылығы, негізінен несие қоржынының өзгеруімен ілесіп жүретін тәукелді сақтандыруға деген қажеттіліктің өсуін немесе төмендеуін ескеретін үлестес банк топтарының стратегиясына тәуелділігімен орын алады.

2017 жылмен салыстырғанда, 2018 жылы сақтандыру секторының табыстары 93,8 млрд. теңгеге көбейгеніне қарамастан, олардың көлемі 2015 жылдың деңгейіне жетпеген. 2018 жылдың қорытындысы бойынша, сақтандыру секторының таза пайдасы 50 %-ға өскен, бірақ 2015 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 2 есе төмен екені байқалады. Таза пайданың жалпы активтерге қатысы (ROA) 8,3 %-ды құраса, ал таза пайданың меншікті капиталға қатысы (ROE) 18,6 %-ға тең болды. Аталған көрсеткіштер 2015 жылмен салыстырғанда, сәйкесінше, 2,5 және 2,3 есе төмен екені ескеріледі.

Әлемдік қаржы нарықтарындағы тұрақсыздық ЖІӨ-нің динамикасы, банктік несиелеудің көлемдері және тұтынушылық белсенділікке келеңсіз әсер етуі мүмкін. Ақыр аяғында бұл жағдай сақтандырудың ерікті және жүктелген түрлеріне деген сұраныстың қалпына келу қарқынының бәсеңдеуіне әсер етеді. Сақтандыру секторының даму мүмкіндері ішкі және сыртқы да болуы мүмкін. Сақтандырудың ену деңгейінің төмендігі, яғни тәукелдікті сақтандырудың жеткіліксіз деңгейі Қазақстан экономикасында сақтандыру түріне байланысты 10 %-дан 90 %-ды құрайды. Бұл жағдай сақтандыру жарналарының экстенсивті өсуіне мүмкіндік жаратады. Сақтандыру жеткіліксіздігінің ең жоғары деңгейі аймақтық сақтандыру нарықтарындағы өмірді жинақтаушы сақтандыру, жеке тұлғалардың мүлкін сақтандыру, кіші және орта бизнестің мүлкі мен жауапкершілігін сақтандыру, ерікті сақтандырудың түрлері сияқты сақтандыру секторының сегменттерінде байқалады. Басқа да мүмкіндік ретінде сақтандыру саласына мемлекет тарапынан қызығушылықтың артуын атап өтуге болады. Сақтандырудың жаңа міндетті түрлерін енгізу едәуір оң сыртқы әсерлерге алып келуі мүмкін, соның ішінде сақтандырушының сақтандыру инфрақұрылымы және сақтанушының сақтандыру мәдениетінің дамуына өз ықпалын тигізуі мүмкін. Бұл, өз кезегінде, сақтандыруға деген сұраныстың өсуіне ұзақ мерзімді әсерін тигізетін сияқты.

Біздің пікірімізге сәйкес, Қазақстан сақатандыру секторының жақын жылдардағы беталыстары мен болжамдары сандық түрлендірудің күшті әсерімен, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуымен, интернетті пайдаланушылар санының көбейуімен қамтамасыз етіледі. Нәтижесінде IT-сақтандыру және электрондық коммерция ұлғаяды. Жаңа сандық өнімдер мен технологиялар сақтандыру компаниясы сатуларының кобеюі және оның қызметінің жақсаруының да өсу нүктелері болуы мүмкін.

S&P Global Ratings компаниясы сарапшыларының пікірі бойынша, Қазақстан өзінің сақтандыру нарығының қалыптасу кезеңінде тұр, себебі осы нарықтың ЖІӨ-нің құрамындағы үлесі 1 %-дан кем, ал бұл көрсеткіш сақтандыру қызметінің ену деңгейі ЖІӨ-нің 4 %-ын құрайтын дамыған елдермен салыстырғанда, едәуір төмен болып саналады. Мұндай жағдай республиканың сақтандыру нарығы дамуының ең ықтимал болжамды сценарийі ретінде сектордың ЖІӨ-нің 1 %-ы мен 2,5 %-н құрайтын үлесімен сипатталатын бейтарап нұсқасын қарастыруға болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: сақтандыру секторы, сақтандыру сыйлықтары, болжамды сценарий.

Б.А. Мархаева[1], Д.Л. Козбахова[2]

[1]Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан;
[2]Университет «Туран-Астана», Нур-Султан, Казахстан

СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА

Аннотация. Доходы страхового сектора Республики Казахстан за 2018 год по сравнению с 2017 годом увеличились на 31,9 % . Чистая прибыль сектора на конец 2018 года составила 81,5 млрд. тенге, что на 51,1% больше, чем за прошлый период.. Однако реальное состояние, тенденции, факторы и прогнозы развития страхового сектора Казахстана несколько видоизменяются, если их оценивать не в национальной валюте, а в долларах США, как это делает для соспоставимости S&P Global Ratings. По оценкам компании, в Казахстане на фоне макроэкономических показателей страховой сектор в 2017 году продемонстрировал снижение объёмов страховой премии-брутто на 4% в реальном выражении в сравнении с ростом на 9 % в 2016 году. Это замедление обусловлено, главным образом, снижением темпов роста в секторе общего страхования на 6% в реальном выражении в 2017 году по сравнению с сохраняющимся значительным ростом в сегменте страхования жизни на 11 %. По мнению экспертов, волатильность в сегменте общего страхования

Казахстана определяется деятельностью нескольких страховых компаний, в частности, компаний, занимающихся страхованием финансовых рисков для аффилированных банковских групп. Такие компании могут демонстрировать в разные годы волатильность в зависимости от стратегии банковских групп, предусматривающей рост кредитных портфелей и последующее увеличение потребности в страховании рисков, сопряженных с этим ростом.

Хотя доходы отрасли за 2018 год увеличились на 93,8 млрд. тенге по сравнению с 2017 годом, но они так и не достигли уровня 2015 года. Чистая прибыль страхового сектора за 2018 год увеличилась более чем на 50 %, однако по отношению к 2015 году она в 2 раза ниже. Отношение чистой прибыли к совокупным активам (ROA) составило 8,3 %, отношение же чистой прибыли к собственному капиталу по балансу (ROE) – 18,6 % Эти показатели ниже уровня 2015 года соответственно в 2,5 и 2,3 раза.

Нестабильность на мировых финансовых рынках может негативно сказываться на динамике ВВП, объёмах банковского кредитования и потребительской активности. В конечном итоге это отразится на замедлении темпов восстановления спроса на добровольные и вменённые виды страхования. Возможности развития страхового сектора могут быть как внутренними, так и внешними. Невысокий уровень проникновения страхования, или уровень недострахования рисков, в экономике Казахстана варьируется от 10 до 90 % в зависимости от вида страхования. Это обстоятельство открывает возможности для экстенсивного роста взносов. Наибольший уровень недострахования отмечается в таких сегментах страхового рынка, как накопительное страхование жизни, страхование имущества физических лиц, страхование имущества и ответственности малого и среднего бизнеса, различные виды добровольного страхования на региональных страховых рынках. Другой возможностью может быть рост интереса к страховой отрасли со стороны государства. Введение новых обязательных видов страхования может иметь значительные положительные внешние эффекты, в том числе повлиять на развитие страховой инфраструктуры у страховщиков и страховой культуры у страхователей, что окажет ещё более сильное долгосрочное влияние на рост спроса на страхование.

На наш взгляд, тенденции и прогнозы развития страхового сектора Казахстана в ближайшие годы будут определяться сильным влиянием цифровой трансформации, стремительным развитием информационных технологий, увеличением числа пользователей интернета и, как результат, расширятся IT-страхование и электронная коммерция. Новые цифровые продукты и технологии могут стать точками роста как в части увеличения продаж, так и улучшения сервиса страховой компании.

По мнению экспертов S&P Global Ratings, Казахстан находится на этапе становления страхового рынка, поскольку к концу 2018 года доля страхового сектора в структуре ВВП составляет менее 1 %. Это относительно низкий показатель по сравнению с развитыми странами, где уровень проникновения страховых услуг составляет более 4 % от ВВП. Такая статистика позволяет, на наш взгляд, сделать вывод, что наиболее вероятным сценарием развития страхового рынка Казахстана в ближайшие годы можно назвать нейтральный, или прагматический, вариант с долей сектора в пределах от 1 % до 2,5 % к ВВП республики.

Ключевые слова: страховой сектор, страховые премии, прогнозный сценарий.

Information about authors:

Markhayeva Bayanslu is a professor of Higher School of Management, Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan, a doctor of economic sciences, markhaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7354-7125

Kozbakhova Dinara is a senior lecturer of Turan-Astana University, Nur-Sultan, Kazakhstan, a master of Economics, dkozbakhova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3526-989X

REFERENCES

[1] The current state of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan as of January 1, 2018. *National Bank of Kazakhstan*. Almaty, **2018**. www.nationalbank.kz (in Russian)

[2] The current state of the insurance sector of the Republic of Kazakhstan as of January 1, 2019. *National Bank of Kazakhstan*. Almaty, **2019**. www.nationalbank.kz (in Russian).

[3] *Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. Statistics committee*. **2019**. https://stat.gov.kz/official/dynamic (in Russian).

[4] The insurance market of Kazakhstan in the international aspect: development dynamics. 11.10.**2018**. *allinsurance.kz* (in Russian).

[5] Why Kazakhstan insurance market is narrowing. 30.12.**2018**. forbes.kz (in Russian).

[6] Sembekov A.K. Ustojchivoe razvitie strahovogo rynka v Respublike Kazahstan: teorija, metodologija i prioritety: [Sustainable development of the insurance market in the Republic of Kazakhstan: theory, methodology and priorities. Extended Abstract of D.Sc. Thesis]. Karaganda, **2006**. – 48 s. (in Russian).

[7] Isseveroglu G., Gucenme U. (**2010**) Early warning model with statistical analysis procedures in Turkish insurance companies. *African Journal of Business Management*. Volume 4. Issue 5. Pp. 623-630. (in Eng).

[8] Zheng W., Liu Y.D., Dickinson G. (**2008**) The Chinese insurance market: Estimating its long-term growth and size. *Geneva Papers on Risk and Insurance: Issues and Practice*. Volume 33. Issue 3. Pp. 489-506. DOI: 10.1057/gpp.2008.19. (in Eng).

[9] Ranger N., Surminski S. (**2013**) A preliminary assessment of the impact of climate change on non-life insurance demand in the BRICS economies. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. Volume 3. Pp. 14-30. DOI: 10.1016/j.ijdrr.2012.11.004. (in Eng).

[10] Xu L., Liu J.X. (**2011**) Analysis on the dynamic correlation between China life insurance demand and macro-economy. *Proceedings of the 2nd China International Conference on Insurance and Risk Management* (CICIRM), 2011. Pp. 229-237. (in Eng).

[11] Petkovski M., Kjosevski J. (**2014**) An Analysis of Non-Life Insurance Determinants for Selected Countries in Central and South Eastern: a Co-Integration Approach. *Romanian Journal of Economic Forecasting*. Volume 17. Issue 3. Pp. 160-178. (in Eng).

[12] Masarova J., Ivanova E. (**2016**) Development Indicators Comparison of Insurance Markets in Slovakia and Czech Republic. *Proceedings of the 1st International Conference Contemporary Issues in Theory and Practice of Management* (CITPM), 2016. Pp. 281-287. (in Eng).

[13] Li P., Song P.F. (**2015**) The Analysis of Solvency Evaluation System for Life Insurance Company in China. *Proceedings of the 5th China International Conference on Insurance and Risk Management* (CICIRM), 2014. Pp. 66-79. (in Eng).

[14] Kaya E.O. (**2015**) The Effects of Firm-Specific Factors on the Profitability of Non-Life Insurance Companies in Turkey. *International Journal of Financial Studies*. Volume 3. Issue 4. Pp. 510-529. DOI: 10.3390/ijfs3040510. (in Eng).

[15] Dewi T.T.C., Mahfudz (**2017**) Effect of Change in Surplus Ratio, Incurred Loss Ratio, Liquidity Ratio, Premium Growth Ratio, Size and Risk Based Capital to Predict the Possibilities of Financial Distress: The Case of Indonesian Non-Life Insurance Listed in Indonesia Insurance Directory. *Advanced Science Letters*. Volume 23. Issue 8. Pp. 7285-7288. DOI: 10.1166/asl.2017.9352. (in Eng).

[16] Lee C.C., Lin C.W. (**2016**) Globalization, political institutions, financial liberalization, and performance of the insurance industry. *North American Journal of Economics and Finance*. Volume 36. Pp. 244-266. DOI: 10.1016/j.najef.2016.01.007. (in Eng).

[17] Peleckis K., Peleekiene V., Lace N., Polajeva T., Nedelko Z., Potocan V. (**2016**) Globalization of Insurance Industy. Globalization and its Socio-Economic Consequences, *16th International Scientific Conference Proceedings*. PTS I-V. Pp. 1649-1656. (in Eng).

[18] Shinet G.G., Abdibekov S.U., Koptayeva G.P. (**2019**) State regulation of insurance system in agriculture of the Republic of Kazakhstan. *News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences*. Volume 5, Number 327 (2019), pp. 28-35. ISSN 2224-5294. (in Eng). https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.159

[19] Tynkkynen L.K., Alexandersen N., Kaarboe O., Anell A., Lehto J., Vrangbaek K. (**2018**) Development of voluntary private health insurance in Nordic countries - An exploratory study on country-specific contextual factors. *Health Policy*. Volume 122. Issue 5. Pp. 485-492. DOI: 10.1016/j.healthpol.2018.03.008. (in Eng).

[20] Kong Y.H., Chen S.Y. (**2016**) A Study on Development Strategies of Professional Internet Insurance Company: Comparative Analysis on Key financial indicators of Online & Offline Insurance Companies. *Proceedings of the 7th China International Conference on Insurance and Risk Management* (CICIRM), 2016. Pp. 295-307. (in Eng).

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.36**
Volume 2, Number 330 (2020), 49 – 56

UDK 336.77.067.32(574)
MRNTI 06.73.75

Z. Gusmanova, A. Kurmanalina, K. Yermekova

Karaganda economic university of Kazpotrebsoyz, Karaganda, Kazakhstan.
E-mail: gusmanova78@mail.ru, anar68@mail.ru, kulmariya.ermekova.60@mail.ru

BANK LENDING OF INNOVATIONS IN THE REAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: CURRENT TRENDS AND PROBLEMS

Abstract. This article discusses the development of the Bank lending market in the Republic of Kazakhstan. The role and values of Bank lending are revealed. The analysis of the current state and dynamics of development of lending by commercial banks to the real sector of the economy in Kazakhstan is carried out. The structure of the loan portfolio of commercial banks in terms of terms and types of economic activity is analyzed. From the point of view of the quality of the loan portfolio, its structure is evaluated, and the share and value of the generated provisions is identified. In order to analyze the impact of interest rates on the cost of loans, the weighted average rates are estimated by type of loans. In addition, the loan portfolio is evaluated in terms of currencies, terms, and types of loans. The analysis of the loan portfolio in the context of sectors of the economy of Kazakhstan is carried out, the specific weight of each sector of the economy is determined with the identification of its role and importance. The role of commercial banks in the development and lending of innovation activities is evaluated. Innovative activity is considered by the following indicators: the gross domestic expenditure on R & d by regions; analysis of the structure by sectors of performance; level of innovative activity of enterprises of Kazakhstan, as well as in the regions; volume of innovative products of Kazakhstan and in the regions of Kazakhstan; costs of process innovations and product innovations.

The analysis of the structure of innovation in the regional context, as well as by economic sectors, which showed that the share of ownership of other countries is far behind in relation to the share of the private sector in the Republic of Kazakhstan. The assessment of sources of financing of innovative activities is given, with the identification of the share of lending by second-level banks. Based on a comprehensive analysis of Bank lending, a SWOT analysis was compiled to identify the strengths and weaknesses of Bank financing for innovation, as well as the main problems, opportunities and threats.

Keywords: Bank, commercial banks, credit, second-tier banks lending, Bank lending, loan portfolio, innovation, innovation financing.

The banking sector has been and remains the main source of funding for both operational and strategic activities of the company. The dynamics of the organization's development is largely provided by borrowed sources, despite their repayment and payment. It is relatively easy to get them for certain purposes, choose a convenient repayment schedule and delivery period. However, there are a number of problems that reduce the demand for Bank loans. One of them is a high interest rate. Businesses with low profitability cannot afford to take out a loan. However, there was also a positive trend in the relationship between corporate clients and banks: an increase in the volume of long-term loans. Banks began to focus on financing long-term projects, which brought them closer to fulfilling the main task of the banking sector, namely, long-term financing of large-scale investment projects in the real sector of the economy [1].

Speaking about the role of the banking sector in the country's economy, it should be noted that the share of Bank loans in the country's GDP has decreased. This decrease is due to many external and internal factors, which include devaluation processes, funding deficits, increases in non-performing loans,

external liabilities, and many other economic and political factors. Poor diversification and unbalanced lending to the economy can be attributed to qualitative indicators of the decline in the share of the loan portfolio.

The volume of GDP of the Republic of Kazakhstan increases annually, so in 2017 it amounted to 41,308 billion tenge, which is 24.09 % more than in 2007. The ratio of Bank loans to GDP over 10 years has decreased slightly from 34 % in 2007 to 31 % in 2017. The ratio of Bank loans in the real sector of the economy also decreased: in 2007, from 14 % to 10 % in 2017. it Should also be noted that in 2018, GDP increased by 40 % or 16478 billion tenge since the end of 2017. According to the forecast of socio-economic development of the country, the increase in GDP should be 9.4 %. also, the ratio of loans to GDP was 25.6 %, and by the end of 2019 will decrease to 20 %.

The volume of loans issued in the industrial sector has a cyclical trend, while the structure of the portfolio of loans issued in the manufacturing industry has changed in different directions over the years, which is associated with significant changes in the industry structure due to the implementation of various economic reforms.

Consider the current state of Bank lending to economic entities [2,4,5].

According to statistical data of the National Bank of Kazakhstan, as of January 1, 2019, the total loan portfolio of banks significantly decreased by 421.7 billion tenge or 2.67% compared to 2014, amounting to 13,762. 7 billion tenge (table 1).

Table 1 – Volume of the credit portfolio of the banking sector of the Republic of Kazakhstan and formed provisions for it for 2014-2018, billion tenge

Indicator	Years					Changes, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Total loans of second-tier banks of Kazakhstan	14 184,4	15 553,7	15 693,7	13 590,5	13 762,7	- 2,97
Total amount of provisions generated	3 569,8	1 647,8	1 642,9	2 083,2	1 776,6	-50,2
The share of provisions in the loans (%)	25,2	10,6	10,6	14,1	12,2	-13,0
N o t e - based on data from the National Bank of the Republic of Kazakhstan for the relevant periods						

According to table 1, there is a decrease in the growth rate of the loan portfolio of the country's banking sector in the period from 2014 to 2018 amounted to 2.97 %, in 2018 the rate of decline in the loan portfolio decreased slightly and for the year showed even a slight increase of – 1.3 %. The main reason was the increase in the number and volume of loans mortgage lending and housing construction.

The quality of the loan portfolio provided that the total amount of provisions has increased significantly over the last 4 years – 26.4 % or 435,4 billion tenge, the share of provisions has also increased by 3.5 percentage points to us January 1, 2017. However, it should be noted that in 2018, the total amount of formed provisions decreased by 14.7 %, and their share – by 1.9 percentage points. This fact undoubtedly indicates a slowdown in the rate of decline in the volume of the loan portfolio and an improving quality of the loan portfolio.

Increasing competition in the banking sector encourages Kazakh banks to expand the range of banking services, including not only offering various types of deposits, but also increasing the types of loans for businesses, entrepreneurs and the population of the Republic.

Due to the above factors, Kazakh banks are able to provide loans to business entities on more favorable terms. Thus, since 2014, there has been a slight increase in rates for second-tier Bank loans issued to legal entities-0.2 %, for SMEs and individuals, on the contrary, they have increased by 1.2 % and 1.4 % (see table 2) [3, 4, 5].

In General, loans issued to legal entities decreased by 12.9 percentage points, while loans to individuals on the contrary increased, which undoubtedly proves once again the change in the structure of the credit market in favor of retail lending.

In terms of currencies, there is an increase in lending in the national currency by 2.5 percentage points, in terms of loan terms, loans issued for a long term increased by 41.6 percentage points. The main reasons for the increase in long-term loans are the ongoing state policy in the field of housing

construction, the consequences of EXPO-2017 and related programs and projects to attract investment to Kazakhstan.

Table 2 - Weighted average interest rates of commercial banks of the Republic of Kazakhstan for 2014-2018

	2014	2015	2016	2017	2018	Growth, %
	%	%	%	%	%	
For loans issued, including:	12,1	13,9	14,3	13,5	12,3	0,2
Legal entities, including:	10,0	15,9	13,0	11,4	10,4	0,4
– small businesses businesses	11,9	11,5	14,3	12,3	13,1	1,2
Individuals, including:	18,2	15,9	18,2	19,0	17,2	–1,0
– for consumer purposes	18,5	17,0	19,8	20,9	19,9	1,4
N o t e – based on the Statistical Bulletin of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for the relevant years						

As we noted earlier, an important element in the analysis of the loan portfolio of commercial banks is its distribution by sectors of the country's economy. In the course of the analysis, the credit structure in the industry breakdown was as follows (table 3).

Table 3 – Structure of the loan portfolio of second-tier banks in Kazakhstan by type of economic activity, million tenge

Name sector of economy	Years										Changes in %
	2014		2015		2016		2017		2018		
	The amount	Oud. weight, in %	The amount	Oud. weight, in %	The amount	Oud. weight, in %	The amount	Oud. weight, in %	The amount	Oud. weight, in %	
Construction	1 383 302	12,2	991 739	7,8	956 154	7,4	915 088	7,2	753 240	5,8	-45,6
Trade	2 207 340	19,5	2 645 676	20,9	2 780921	21,6	2 019 606	15,9	1 801 210	13,8	-18,4
Industry	1 282 613	11,4	1 698 638	13,4	1 843102	14,3	1 981 577	15,6	2 024 484	15,5	57,8
Agricultural industry	375 431	3,3	653 644	5,2	681 757	5,3	695 213	5,5	489 688	3,7	30,4
Transport	395 590	3,5	609 183	4,8	562 201	4,4	572 718	4,5	593 275	4,5	50,0
Communication	89 929	0,8	136 715	1,1	147 556	1,1	98 731	0,78	71 858	0,5	-20,0
Other industry	5 557 344	49,2	5 938 650	46,8	5 887427	45,8	6 422 419	50,5	7 358 009	56,2	32,4
Loans to the economy	11 291 548	100,0	12 674 245	100	12 859 119	100	12 705 352	100	13 091 764	100	16,0
N o t e – data from the Statistical Bulletin of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for the corresponding periods											

Considering the loan portfolio in the industry breakdown from the point of concentration for the current period, we can conclude that the most significant share in the structure of lending to economic sectors is occupied by loans issued to other industries (the share in the total volume of lending to the economy is 56.2 %), trade – 13.8 %, industry – 15.5 % and construction – 5.8 %. Such a high concentration of lending to selected industries is explained by their relatively high profitability and stability [3, 4, 5].

As for the specific weight, the structure of loans in the context of economic sectors has changed. The share of loans to the construction sector decreased from 12.2 % to 7.2 % or 5 percentage points, trade by 5.7 % and communications by 0.3 % due to increased lending to other sectors of the economy. Undoubtedly, this is due to the implementation of the state programs "business Road map – 2020", "regional development Program", etc.

Next, let's look at Bank lending for innovations. Innovative activity is characterized by the following indicators: the gross domestic expenditure on R & d by regions; analysis of the structure by sectors of performance; level of innovative activity of enterprises of Kazakhstan, as well as in the regions; volume of innovative products of Kazakhstan and in the regions of Kazakhstan; costs of process innovations and product innovations.

Looking at the structure of internal research and development expenditures, you can see a trend of increasing expenditures (see figure 1).

The chart shows a steady increase in internal R & d spending. The chart shows that in 2018, compared to 2010, domestic expenditures increased by 2.2 times. This indicates that this indicator is of a General economic nature.

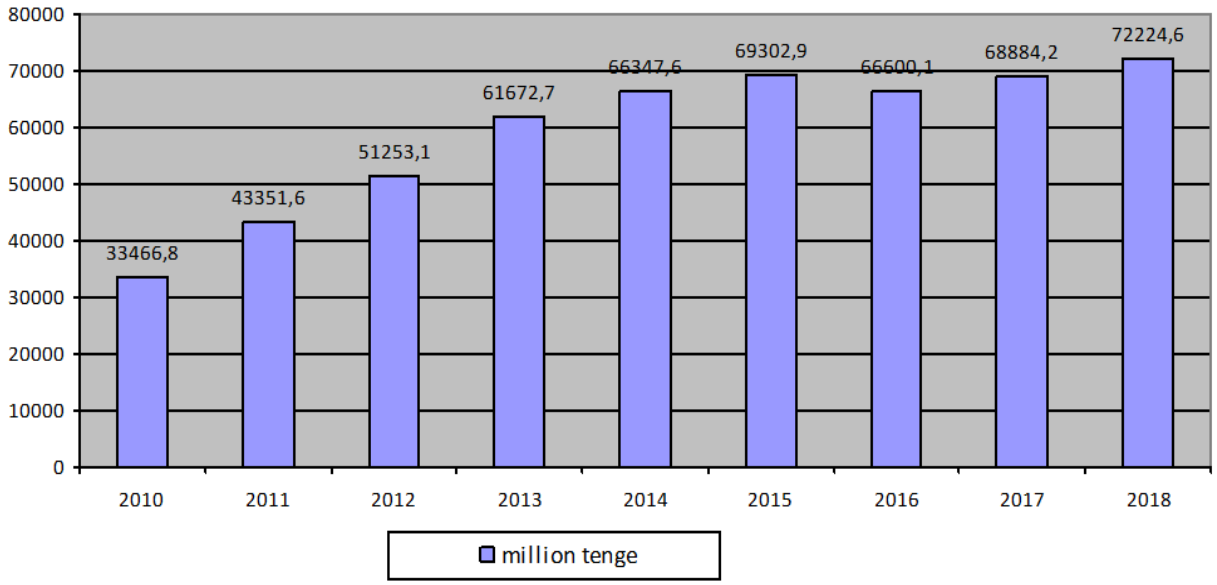

Figure 1 – Domestic expenditure on R & d (in the Republic of)

Note – data from the Statistical Bulletin of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for the corresponding periods

In the regional context, the cities of Republican significance – Astana and Almaty-are distinguished. Given the fact that these cities are urban agglomerations. The main criteria for determining agglomerations in Kazakhstan are: the administrative status of the city-center; demographic capacity; resource base; and logistics potential. On a national scale, these are agglomeration cities with centers in the cities of Astana, Almaty, Shymkent and Aktobe. Most innovations are concentrated here, and this is natural. Almaty invested 34,030. 3 million tenge in science in 2014, and 26,586. 5 million tenge in 2018. Astana is an order of magnitude smaller, but still at the forefront: in 2014 – 10,187. 7 million tenge, in 2018-14,094.2 million tenge [6].

Analysis of the structure of innovation by activity sector showed that the share of ownership in other countries lags far behind in relation to the share of the private sector. So, in 2018, their amount was 95,280. 2 million tenge. by 55,315. 2 million tenge. in 2014, the increase is 72.2 %. Given that in most countries basic research is conducted in the public sector, and the business sector oversees applied research, the situation in our country needs to be adjusted: to improve efficiency, it is necessary to develop the non-profit sector, as well as to increase the share of innovations in the public sector. For example, the share of innovations in the public sector in 2018 was 3.4 %, in 2014-the share was 5.8 %.

Consider the sources of innovation financing in Kazakhstan (table 4).

According to table 4, in General, the volume of expenditures by sources of financing for 5 years increased by 96.6 % or 423,426 million tenge. At the same time, Bank loans increased 3.3 times or 255.5 billion tenge, including loans and loans issued by banks on preferential terms – 7.3 times, and funds of legal entities on the contrary decreased by 4.8 times or 10.5 MLR. tenge. The largest increase in financing in the field of innovation was shown by sources of foreign companies – 13.0 times, local budget funds – 7.5 times.

Based on a comprehensive analysis of Bank lending, a SWOT analysis was compiled (table 5).

Table 4 – innovation Costs by funding sources in Kazakhstan for 2014-2018, in millions of tenge

	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	Deviations, in %
Own funds	259 812,2	273 974,9	367 777,0	300 208,1	397 089,3	52,8
Republican budget, including	37 591,1	27 769,8	42 012,1	42 230,2	29 233,4	-22,2
development institutions, including:	3113,5	3 839,8	2 588,0	2 455,9	3350,9	7,6
innovative grants	1485,9	2 489,2	1 484,6	930,3	1511,0	1,7
Local budget	2114,1	2 311,3	1851,8	17 969,7	15 854,7	7,5 times
Foreign funds	3 537,2	974,2	514 020,7	7 053,4	45 633,7	13,0 times
Other funds, including:	135 434,4	350 330,8	602 984,3	532 220,6	374 104,0	2,8 times
Bank loans, including	112 501,2	335 330,8	494 226,8	375 201,9	367 997,2	3,3 times
– loans and loans on preferential terms	34 201,7	55 190,6	16 576,4	190 703,4	249 302,9	7,3 times
– funds of legal entities	13 239,2	1 225,9	96 286,7	153 791,3	2739,0	– 4,8 times
Subtotal	438 489,0	655 361,0	1 528 645,9	899 681,8	861 915,0	96,6
Note – based on data from the official website of the Ministry of statistics of the Republic of Kazakhstan for the relevant years						

Table 5 – SWOT analysis of innovative activity of second-tier banks in financing the real sector of the economy of Kazakhstan

Strength	Weakness
– decrease in the total amount of generated provisions and the share of generated provisions in loans; – increase in internal R & d costs; – significant increase in Bank lending to innovations.	– weak credit potential of the banking sector; – decrease in the growth rate of the loan portfolio of commercial banks; – low diversification of the loan portfolio of commercial banks; – low share of Bank lending in financing fixed capital investments – weak development of long-term lending.
Opportunities	Threats
– increased funding for private sector innovation will contribute to the renewal of fixed capital; – attracting foreign investment for the development of innovative activities; – improving state support for innovation activities; – creation of a new financial supervision authority to strengthen control and development of financial activities.	– tightening of state regulation of the banking sector, reducing the number of commercial banks; – macroeconomic instability, increased risks; – depreciation and reduction of fixed capital financing in the direction of increasing current assets: – unavailability and lack of information on innovative projects in Kazakhstan.
N o t e – compiled by the authors	

Insufficient financing of innovations by the banking sector, which is due to many external and internal factors, namely devaluation processes, instability of the national currency and dependence on the growth of world energy prices, funding deficit, increase in the share of non-performing loans, high level of external obligations, and many other economic and political factors.

One of the peculiarities of banks is that it operates at 80-90 % at the expense of borrowed funds [7]. The need for a cost system in a bank is indeed greater than in any other business, due to the narrow margin of profit from the gross amount processed in the banking sector, as well as the number and variety of services provided by banks to its customers and the public without remuneration [8]. Low share of Bank lending in financing investments in fixed assets, which is about 5-6 %. Mainly, enterprises use their own funds, the share of which in the total investment volume has also increased to 58 % by the end of 2018. At the same time, the share of annual state subsidies fluctuates at the same level – about 18-22 %. The share of investments abroad reaches 50-60 %.

Analysis of the structure of credit use over the past 10 years shows that more than half of borrowings are spent on working capital replenishment, which at best indicates the expansion of business, at worst, the refinancing of existing problem loans. The share of borrowings for the purchase of fixed assets decreased from 6 % in 2007 to 3 % in 2018. Based on industry reviews, in a number of industrial sectors,

depreciation of fixed assets is quite high, so it is assumed that the update is either carried out untimely, or at the expense of enterprises ' own funds.

Thus, it can be noted that the main sources of innovation financing in Kazakhstan are still their own sources – 46.07 %, other funds – 43.4 %. In the structure of other funds , Bank funds account for 98.4 %. At the same time, the main directions of financing innovations and projects by banks are not disclosed.

The main and most important problem identified during the analysis was the lack of information about which projects in the field of innovation were funded, and most importantly, what results they brought. There is an unavailability or closeness of information for interested parties, whether they are investors, citizens, or applicants.

Ж. Ғұсманова, А. Құрманалина, К. Ермекова

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛАРҒА БАНКТІК НЕСИЕ БЕРУ: ЗАМАНАУИ ҮРДІСТЕР МЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстан Республикасында банктік несие беру нарығын дамыту мәселелері қарастырылады. Банктік несиелеудің рөлі мен маңызы ашылады.

Ел экономикасындағы банк секторының рөлі туралы айта келе, республиканың ЖІӨ-дегі банк несиелері үлесінің төмендегенін атап өту қажет. Бұл төмендеу девальвациялық үрдістерге, қорландыру тапшылығына, жұмыс істемейтін несиелердің ұлғаюына, сыртқы міндеттемелерге және басқа да бірқатар экономикалық және саяси жағдайларға қатысты көптеген сыртқы және ішкі факторлармен байланысты. Несиелік қоржынның үлесін төмендетудің сапалы көрсеткіштеріне әлсіз әртараптандыруды және экономикаға теңгерілмеген несие беруді жатқызуға болады.

Қазақстан Республикасының ЖІӨ-нің қазіргі жай-күйі мен көлемін бағалау және банк несиелерінің ЖІӨ-ге қатынасын анықтау жүргізілді; ІЖӨ жыл сайын ұлғайған кезде, ЕДБ несиелерінің қатынасы 10 жыл ішінде шамалы төмендегенін көрсетті. Экономиканың нақты секторында банк несиелерінің қатынасы да төмендейді. Өнеркәсіптік секторда берілген несие көлемі циклдық үрдіске ие, бұл ретте өндеу өнеркәсібіндегі берілген несие қоржынының құрылымы әртүрлі жылдары өзгерді,бұл әртүрлі экономикалық реформаларды іске асыру салдарынан салалық құрылымның елеулі өзгерістерімен байланысты. Қазақстандағы экономиканың нақты секторын коммерциялық банктердің несиелендіруінің қазіргі жай-күйі мен даму серпіні талданады. Коммерциялық банктердің несие қоржынының құрылымы экономикалық қызмет түрлері, мерзімдері бөлінісінде талданады.

Бұдан басқа, несие қоржынының валюталар, кредиттер мерзімдері және түрлері бойынша бағасы беріледі. Қазақстан экономикасының секторлары бөлінісінде несие қорына талдау жүргізіледі, оның рөлі мен маңызы айқындала отырып, экономиканың әрбір секторының үлес салмағы анықталады.

Жалпы алғанда, заңды тұлғаларға берілетін несиелердің төмендегенін, ал жеке тұлғаларға берілетін несиелердің, керісінше, ұлғайғанын атап өтуге болады, бұл несиелік нарық құрылымының өзгеруін, бөлшек несиелендірудің пайдасын тағы да дәлелдейді.

Валюта бөлінісінде ұлттық валютада несие берудің өсуі байқалады, несие беру мерзімдері бөлінісінде ұзақ мерзімге берілетін несиелер ұлғайды. Талдау барысында ұзақ мерзімді несиелердің ұлғаюының негізгі себептері тұрғын үй құрылысы саласындағы жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясат, ЭКСПО-2017 салдары және оған ілеспе бағдарламалар мен Қазақстанға инвестициялар тарту жөніндегі жобалармен байланысты екені анықталды.

Несие қоржынының сапасы тұрғысынан, оның құрылымын бағалау жүргізіледі, қалыптастырылған провизиялардың үлесі мен мәні анықталады. Пайыздық ставкалардың несиелер құнына әсерін талдау мақсатында, несиелердің түрлері бойынша орташа өлшенген ставкаларды бағалау жүргізіледі.

Ағымдағы кезеңде шоғырлану нүктесінен салалық бөлікте несиелік қоржынды қарай отырып, экономика салаларына несие беру құрылымындағы неғұрлым маңызды үлесті басқа салаларға, саудаға, өнеркәсіпке және құрылысқа берілген қарыздар алады деген қорытынды жасауға болады. Бөлінген салаларды несиелендірудің жоғары шоғырлануы барынша жоғары табыстылықпен және тұрақтылықпен түсіндіріледі. Үлес салмағына келетін болсақ, экономика салалары бойынша кредиттердің құрылымы өзгерді. Шаруашылықтың басқа салаларына кредит берудің ұлғаюы есебінен құрылыста, саудада және байланыс саласында кредиттердің үлес салмағы төмендеді. Әрине, бұл «Бизнестің жол картасы-2020», «Өңірлерді дамыту бағдарламасы» және т.б. мемлекеттік бағдарламаларды іске асырумен байланысты.

Инновация саласындағы қызметті дамыту мен несиелендірудегі коммерциялық банктердің рөлі мен бағасы беріледі. Инновациялық қызмет келесі көрсеткіштер бойынша қарастырылады: облыстар бойынша ҒЗТКЖ-ға ішкі шығындар; қызмет секторлары бойынша құрылымдарды талдау; ҚР кәсіпорындарының инновациялық белсенділігінің деңгейі, сондай-ақ өңірлер бөлінісінде; ҚР өндірілген инновациялық өнімнің көлемі және ҚР өңірлері бөлінісінде; процесс инновациялары мен өнім инновациясына шығындар.

Зерттеулер мен әзірлемелерге арналған ішкі шығындардың құрылымын қарастыра отырып, шығыстардың ұлғаю үрдісін байқауға болады. ҒЗТКЖ-ға ішкі шығындардың ұлғаюының тұрақты үрдісі байқалып отыр. Өңірлік бөліністе, сондай-ақ басқа елдердің меншік үлесі Қазақстан Республикасындағы жеке сектордың үлесіне қатысты қатты артта қалғанын көрсететін экономика секторлары бойынша инновациялар құрылымына талдау жүргізіледі. Екінші деңгейдегі банктердің кредит беру үлесін анықтай отырып, инновациялық қызметті қаржыландыру көздеріне баға беріледі. Банктік несиелендірудің кешенді талдауын жүргізу негізінде инновацияларды банктік қаржыландырудың күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ негізгі проблемаларды, мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтай отырып, SWOT-талдау жасалды.

Түйін сөздер: банк, коммерциялық банктер, несие, екінші деңгейдегі банктер, несие беру, банктік несие беру, несиелік қоржын, инновациялар, инновацияларды қаржыландыру.

Ж. Гусманова, А. Курманалина, К. Ермекова

Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан

БАНКОВСКОЕ КРЕДИТОВАНИЕ ИННОВАЦИЙ В РЕАЛЬНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития рынка банковского кредитования в Республике Казахстан. Раскрывается роль и значения банковского кредитования.

Говоря о роли банковского сектора в экономике страны, необходимо отметить снижение доли кредитов банков в ВВП республики. Данное снижение связано со многими внешними и внутренними факторами, к которым можно отнести девальвационные процессы, дефицит фондирования, увеличение неработающих кредитов, внешние обязательства и многие другие, экономические и политические факторы. К качественным показателям снижения доли кредитного портфеля можно отнести слабую диверсификацию и несбалансированное кредитование экономики.

Проводится оценка современного состояния и объема ВВП Республики Казахстан и отношение кредитов банков к ВВП, которое показало , что при ежегодном увеличении ВВП, отношение кредитов БВУ за 10 лет незначительно снижается. Отношение кредитов банков в реальном секторе экономики также снижается. Объем выданных ссуд в промышленном секторе имеет циклическую тенденцию, при этом структура портфеля выданных ссуд в обрабатывающей промышленности изменялась в разные годы разнонаправлено, что связано с существенными изменениями отраслевой структуры вследствие реализации различных экономических реформ. Проводится анализ современного состояния и динамика развития кредитования коммерческими банками реального сектора экономики в Казахстане. Анализируется структура ссудного портфеля коммерческих банков в разрезе сроков, видов экономической деятельности.

Кроме того, дается оценка ссудного портфеля в разрезе валют, сроков и видов кредитов. Проводится анализ ссудного портфеля в разрезе секторов экономики Казахстана, определяется удельный вес каждого сектора экономики с выявлением его роли и значения.

Можно отметить, что в целом, кредиты, выдаваемые юридическим лицам, снизились, а кредиты физическим лицам наоборот, увеличились, что, несомненно, еще раз доказывает изменение структуры кредитного рынка в пользу розничного кредитования.

В разрезе валют, наблюдается рост кредитования в национальной валюте, в разрезе сроков кредитования увеличились кредиты, выдаваемые на длительный срок. В ходе анализа выявлено, что основными причинами увеличения долгосрочных кредитов является проводимая государственная политика в области жилищного строительства, последствия ЭКСПО-2017 и сопутствующие ей программы и проекты по привлечению инвестиций в Казахстан.

С позиции качества ссудного портфеля проводится оценка его структуры, выявляется доля и значение сформированных провизий. С целью анализа влияния процентных ставок на стоимость кредитов проводится оценка средневзвешенных ставок в разрезе видов кредитов.

Рассматривая кредитный портфель в отраслевой разбивке с точки концентрации за текущий период, можно сделать вывод, что наиболее значительную долю в структуре кредитования отраслей экономики занимают займы, выданные в другие отрасли, торговли, промышленности и строительство. Столь высокая

концентрация кредитования выделенных отраслей объясняется достаточно высокой доходностью по ним и стабильностью. Что касается удельного веса, то структура кредитов в разрезе отраслей экономики изменилась. Удельный вес кредитов снизилась в строительстве, торговле и отрасли связи за счет увеличения кредитования других отраслей хозяйства. Несомненно, это связано с реализацией государственных программ «Дорожная карта бизнеса-2020», «Программа развития регионов» и т.д.

Дается оценка и роль коммерческих банков в развитии и кредитовании деятельности в сфере инноваций. Инновационная деятельность рассматривается по следующим показателям: внутренние затраты на НИОКР по областям; анализ структуры по секторам деятельности; уровень инновационной активности предприятий РК, а также в разрезе регионов; объем произведенной инновационной продукции РК и в разрезе регионов РК; затраты на процессные инновации и на продуктовые инновации.

Рассматривая структуру внутренних затрат на исследования и разработки, можно заметить тенденцию увеличения расходов. Отмечена заметная устойчивая тенденция к увеличению внутренних затрат на НИОКР. Проводится анализ структуры инноваций в региональном разрезе, а также по секторам экономики, который показал, что доля собственности других стран сильно отстает по отношению к доле частного сектора в Республике Казахстан. Дается оценка источников финансирования инновационной деятельности, с выявлением доли кредитования банками второго уровня. На основе проведения комплексного анализа банковского кредитования был составлен SWOT-анализ с выявлением сильных и слабых сторон банковского финансирования инноваций, а также основных проблем, возможностей и угроз.

Ключевые слова: банк, коммерческие банки, кредит, банки второго уровня кредитование, банковское кредитование, ссудный портфель, инновации, финансирование инноваций.

Information about authors:

Gusmanova Zhanar – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department «Bank Management and Financial Markets» of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, https://orcid.org/0000-0002-1872-0378;

Kurmanalina Anar – Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department «Bank Management and Financial Markets» of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, https://orcid.org/0000-0002-0702-8634;

Yermekova Kulmaryia – senior lecturer of the Department «Bank Management and Financial Markets» of Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, https://orcid.org/0000-0002-3960-355X

REFERENCES

[1] Toksanova A.N. Development of small business management systems in the Republic of Kazakhstan: autoref. dis. doctor. Astana, 2010. 47 p.

[2] Official website of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. Mode of access: www.nationalbank.kz

[3] Consolidated financial statements of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2016

[4] Consolidated financial statements of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2017

[5] Consolidated financial statements of the National Bank of the Republic of Kazakhstan for 2018

[6] www.stat.kz

[7] Bakashbayev A.Zh., Gumar N.A. Analysis of sources of funding banks of the second level: world experience and Kazakhstan practice // News of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. 2019. Vol. 3. Num. 325. P.221-229. (in English). https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.116

[8] Yeveskina Zh.T., Nurgaliyev A.M. Analysis and forecast of the main financial indicators of the banks activity // News of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. 2019. Vol. 3. Num. 325. P.230-238. (in English). https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.117

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.37**
Volume 2, Number 330 (2020), 57 – 63

МРНТИ: 06.77.02

A.A. Zhakupov[1], L.Zh. Taukenova[3],
B.K. Bimagambetova [2], G.O. Abisheva[1], D.T. Ismailova [1]

Kokshetau University named after A. Myrzakhmetov, Kokshetau, Kazakhstan;
Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan;
Kazakh University «Turan-Astana», Astana, Kazakhstan.
E-mail: jakypov-alt@mail.ru, lyazat_t@mail.ru, buldershin@bk.ru, gulya_1363@mail.ru, idt12@mail.ru

LABOR MARKET TRANSFORMATION IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY DEVELOPMENT

Abstract. The article considers the transformation of the labor market in the context of the development of the digital economy, the new industrial revolution, questions about jobs and possible unemployment caused by the introduction of new technologies, by replacing all repetitive actions with machines and automation processes. The control and management process must be accessible from anywhere in the world. The purpose of this concept is to save costs, time and increase the flexibility and productivity of production and enterprises in general. The main requirement for a manufacturing company using the Industry 4.0 concept is a very flexible response to constantly and dynamically changing demand, as well as significant adaptation of products to individual customer requirements. For this to work, you need to have everything you need for production at the moment. The approach that this condition represents is called “just in time,” and its typical feature is extreme logistics requirements. Thanks to this approach, logistics costs increase significantly, which contradicts one of the goals of the concept by reducing logistics costs. In the research process, we set ourselves the goal of discussing and analyzing the benefits and impact on the structure of the workforce, especially in the production sectors, possible changes that will depend on labor knowledge and job requirements. Of course, this will affect education in many schools and universities, as it will create new specializations. The article is devoted to the selected technologies, the whole concept and the specific impact on the manufacturing sector.

Keywords: industrial revolution, labor market transformation, labor demand, automation, digital economy.

The new industrial revolution puts jobs and possible unemployment in many areas at the forefront. This will have a significant impact on entire societies and economic groups. This will especially affect the workforce.

The purpose of the study is to discuss and analyze the benefits and impact on the structure of the workforce, especially in the manufacturing sectors, and the possible changes that will depend on labor knowledge and job requirements. Of course, this will affect education in many schools and universities, as it will create new specializations.

As a likely result, unemployment is likely to decline in all sectors on average, as old and new specializations will be needed simultaneously. Later in the future, the result is unclear. According to many authors, unemployment will increase, and, according to many, should decrease. Since the unemployment caused by these technologies will depend on these technologies, it is likely that individual sectors will be unevenly affected by the introduction of new technologies in such sectors, that is, in the regions. The article is devoted to the selected important technologies, the entire concept and the specific impact on the manufacturing sectors.

The area of the 4th Industrial Revolution is a highly topical issue. It is also a very extensive topic with an anticipated societal impact, affecting technological, economic, social and political areas and aspects of life (MAŘÍK et al., 2015). But the concept of this concept will not be equally timed in all parts of the world.

In the early days of the development of this concept, the impact of the changes will be particularly evident for states that are world technology leaders. The reason is their privileged position, technological capabilities, technological readiness and capacities, which enable faster implementation than in other countries. Another affected group will be countries whose economies are based on cheap labor, in connection with the assumption of reversing the trend of outsourcing (GILCHRIST, 2016).

Most industrialized countries of the world currently have a vision of implementing this concept and are actively engaged in it. The most distant are the USA, China, South Korea, Germany, France, the Nordic European states and Japan. Among the large economies, Russia is on the other side of the ranking, where the government program starts several years behind Europe and America (GULIN and USKOV, 2017). If the global economies want to maintain their position, one element of the strategy is the rapid implementation of the concept of the fourth industrial revolution. The speed of implementation predetermines whether the state is more of a trendsetter and actively influences development or is allowed to be dragged by circumstances. Early implementation makes it possible to gain a competitive advantage and increase the company's market share.

Soon after successful implementation in the most advanced economies, this concept will have an impact on economies that are closely tied to technology leaders (such as the Czech Republic tied to Germany). It will be necessary to adapt and technologically connect with customers and suppliers. A global impact can be expected during the development and dissemination of these technologies.

The area of future labor requirements in connection with the implementation of the Industry 4.0 concept has an impact not only on the economic, but also on the political and social spheres of life. This is one of the reasons why not only technology and industrial companies, but also politicians of different levels are actively involved in this topic. The strategy for preventing possible negative impacts is also being actively discussed at the level of European Union leadership. Negative influences and countermeasures should be considered now - in advance in order to minimize the negative impact on various aspects of human society.

The fourth industrial revolution will have a significant impact on the labor market and, at least in the early stages, on rising unemployment (FINNERAN, 2015). Employee requirements will also change, which will also affect the job opportunities of some groups of workers. Analysts and scientists on the Fourth Industrial Revolution expect some jobs to disappear and create new, more complex jobs.According to some sources, the total number of jobs should be lower, which would mean an increase in unemployment. Other optimistic sources suggest a net increase in the total number of jobs, that is, a decrease in unemployment. However, it is certain that workers must be much more flexible than ever.

The requirement for sufficient flexibility of employees places high demands on the education system. Lifelong learning is an important element in maintaining the competitiveness and employability of employees in such a dynamic environment. Therefore, the education system and the education system also will not change.

The concept of «Industry 4.0» is a relatively discussed topic in the field of production, but few people imagine something specific under this term. Often these are ideas and approaches, quite futuristic, without an explicit connection with modern technology.The aim of this work is to familiarize the reader with the question «Industry 4.0» and further technical and philosophical explanation of this concept. The goal is also to put theoretical information into practice and identify specific technologies and systems currently used in companies that are key to the concept. The result and advantage of this work is also an analysis of the impact of the deployment of this concept on the labor market and its structure in the field of industrial production, especially automobile production, as well as a detailed analysis of the impact on the company

The purpose of the study is to answer the following research questions: how will the workforce structure develop in manufacturing companies engaged in the production of automotive components at the individual stages of the implementation of this concept? How will the requirements for individual groups of workers in manufacturing enterprises of this type change when developing this concept?

The importance of this topic can be divided into two areas in terms of their impact. The first, broader and more general area is the expected social impact on the social sphere of human society (MAŘÍK et al., 2015).This area is discussed in more detail in the text of the third chapter, which deals with the impact on employment and society as a whole. The second area of impact, which is narrower, but with potential for general application, is the specific impact on the automobile factory in which I am engaged in research.

Technical solutions to the Fourth Industrial Revolution and ICT in general are universal and have the potential to dramatically change business models and increase productivity (BRYNJOLFSSON and MCAFEE, 2012). The benefit from the perspective of the company is naming and specifying the technical and technological foundations of the implementation of this concept. That is, to determine the strategic direction (especially) in IT and what to implement to successfully deploy the Industry 4.0 concept.

In addition to the acquired knowledge as a result of a detailed research of professional literature, the conclusions of this work are also important. The employer thus gains an overview of the degree of threat to individual groups of workers and is able to respond to this threat. Like at the onset of the economic crisis, it is advisable to have some employees sufficiently flexible in terms of workload (eg. time jobs at the time specified, the group contracts ending on a regular basis throughout the year, etc.). Beyond the ethical perspective and focusing on business and economic survival issues, it is easier for a company to «get rid of unnecessary burdens» and better overcome the negative effects of the crisis or changes caused by disruptive technology.

The term «Industry 4.0» or 4th Industrial Revolution refers to a gradual change in the functioning of the economy from today's normal state to the final state, when production plants and enterprises are completely digitized and production technology and work in them is fully automated. All routine activities replaced machines. This whole situation has a real impact on the labor market and human society itself. The labor market is gradually changing, the requirements for human resources that revolutionize the concept and later implement and develop it are revolutionizing (MAŘÍK et al., 2015). On a global scale, there is a digital interconnection of companies, production becomes distributed (MAYNARD, 2015).

Technically, this is the transition from the isolated use of computer and robotic production and administrative support to interconnected intelligent systems. In the context of «Industry 4.0», manufacturing units (including business, managerial and economic units) are seen as complex distributed systems that are integrated with each other but function as autonomous subsystems that handle subtasks. These subsystems cooperate and coordinate their activities (MAŘÍK et al., 2015).

The «Industry 4.0» concept is the result of the development of several non-linear converging technologies (HUJSAK, 2016). It is therefore a concept that results from the convergence or convergence of technologies and their interconnection produces the resulting synergistic effect.

But this is not just a replacement of physical work by machines. Automation also applies to office workers. Smart warehouse systems order commodity materials separately and automatically for the best price, logistics systems order transport according to actual needs of customers and production. The transport itself is shared to reduce costs and the autonomous transport object optimizes its route, for example on the basis of information about the load on individual roads or other traffic restrictions.

Man becomes an operator and maintainer of these systems and further develops them, implements further extensions. Management determines the business strategy based on online data collection, and all changes are first simulated, tested and detailed in detail before being deployed for full operation.

The Industry 4.0 concept cannot be perceived as a single technology, it is a set or a set of technologies that, in cooperation and interconnection, create the functionality and capabilities defined under the Industry 4.0 concept. However, this set of technologies is not closed, but is gradually changing and evolving, reflecting current technical and technological possibilities.

The implementation of this set of technologies in practice and their subsequent dissemination presupposes a disruptive impact on human society and its various aspects.

The main idea is to replace all repetitive activities with machines and process automation. All control and management should work remotely and be accessible from anywhere.

The aim of this concept is to save costs, time and increase flexibility and productivity of production and enterprises in general. The basic requirement for a production plant using the Industry 4.0 concept is a very flexible response to constantly and dynamically changing demand, as well as a significant adaptation of products to individual customer requirements. For this to work, it is necessary to have everything that is needed for production at the moment. The approach that represents this condition is called «just in time» and its typical feature is the extreme demands on logistics. Thanks to this approach, the costs of logistics increase significantly, which is in contradiction with one of the objectives of the concept, by reducing the costs of logistics (MIT CR, 2016).

The growth in logistics costs is mainly due to the changing frequency and volume of traffic. The concept of «just in time» is characterized by a large number of empty journeys. These costs must be reduced. A possible solution is to use one of the logistics technologies to optimize journeys (eg«HUB AND SPOKE») or to share and optimize traffic in another way (MIT CR, 2016).

Logistics companies need to know the requirements and philosophy of its customers (eg. Preference speed traffic or large supply of savings from range). Key indicators (KPI) to help clients understand the situation, logistics companies, to design and optimize traffic management system (Stallard, 2018).

The potential of this technological advancement lies in the fact that automated products (almost) without human intervention have the potential to be much cheaper due to higher economic efficiency (MCCLOSKEY, 2017; PRISECARU, 2017), and also that money from new and better paid positions are moving further, eg to services (MIT CR, 2016).

The problem, however, is that we are not yet able to define precisely the areas of services, specific services or other jobs that will be in demand due to wage increases, and we cannot accurately predict the impact of this concept on employment. But the fact that we do not know and know specific areas and specific jobs with high potential does not mean that such areas do not exist or will not be created (AUTOR, 2016). It is certain that technology creates new areas of work (STEVENS, 2016). The number of occupations and specialists most sought after 10 years ago did not exist and this rate of change tends to accelerate (CLICHICI et al., 2017).

Each innovation technology wave creates new resources and new ways of using them, regulates the organization of production and new business opportunities (PRISECAR, 2017). These opportunities need to be systematically sought and exploited to their full potential. From the automotive point of view, a significant potential benefit is the modular production of cars, which enables the production of all models on one production line (PRISECAR, 2017).

Another potential benefit is the assumption that efficiency and productivity will increase on the supply side in the long term, due to lower transport costs (increased logistics efficiency), communication and trade, and global supply chains that break down market entry barriers and provide easier access to global markets. markets. Higher efficiency is expected to reduce drastically the consumption of energy and raw materials in industry (MAŘÍK et al., 2015; PRISECAR, 2017). One reason for reducing energy consumption may be that smart and fully automated factories do not need lighting, heating, ventilation or air conditioning (HUJSAK, 2016).

More efficient production, better use of resources and more sophisticated logistics and the associated higher efficiency are also a hope for reducing the negative externalities of industrial production and for implementing sustainable development. Thus, inefficient modes of transport, such as special transports, should be a thing of the past for optimal functioning.

At present, there are common situations where if the company as a supplier is not able to deliver on time, then due to the amount of fines prefer to use special transports. This means it sends packages with only hundreds or even dozens of pieces over often very long distances, either alone or by air! The financial penalty for stopping the customer's line is higher than the cost of this express transport and, in addition, its use does not reduce the reliability of the supplier in the eyes of the customer. In such an inefficient way, the goods are often transported for weeks, until the state is consolidated. This is a huge waste of resources and is happening worldwide on a large scale. The Industry 4.0 concept and automated production and transport planning can relieve such a waste of resources and support the implementation of sustainable development worldwide.

The concept and concept of Industry 4.0 comes from Germany, but very similar concepts are currently being developed in all the major economies of the world.

In the US, it is the «Industrial Internet Consortium», which was founded in 2014 and brought together the largest US IT companies. Since 2016, the company has also brought together non-US businesses and emphasizes security and compatibility of solutions (MIT, 2016).

In Japan, this is an initiative called «Industrial Value-Chain Initiative». The focus is on the standardization of interconnections of factories and internationalization (MIT CR, 2016).

In China, changes of this nature are contained in the broader and all-encompassing concept of «Made in China 2025» (KENNEDY, 2015). It is crucial for China to develop its industry in this direction, because otherwise it is losing its main comparative advantage in the form of cheap labor (MIT CR, 2016;

GILCHRIST, 2016). China is massively investing in this area and in the near future may even overtake the US and become a world leader.

China may at first glance seem paradoxical about the implementation of Industry 4.0. This concept is developing dynamically especially in countries where labor is expensive and the desired goal is to reduce production costs. While China has an extremely cheap workforce, as the country's economy is built on it, industry needs to be further developed to sustain growth and prosperity. China is one of the countries most threatened by the Fourth Industrial Revolution (FREY et al., 2016).

In terms of cheap labor, competition for China is also increasing, for example, in Cambodia, the total cost of labor is one fifth (20%) (HUJSAK, 2016). There is demand in China on labor market for operators much higher than their supply, mainly due to wages lower than in other fields (eg services) (HUJSAK, 2016) and this is another factor accelerating the onset of automation.

France uses the term «Industrie du Futur», a concept that was defined and communicated in 2015 and aims to support the development of future industry and to promote European and international cooperation in the field of standardization of solutions (MIT, 2016).

South Korea introduced the «Manufacturing Industry Innovation 3.0» strategy in 2014, as in other countries, the goal is to develop the «intelligent» industry (MIT, 2016).

The Russian Federation is an example of a state where the government approved the concept of the digital economy rather than the global leaders quite late. It was approved in the summer of 2017 (GULIN and USKOV, 2017).

The Industry 4.0 concept causes a disruptive change in the existing approach to production. Manufacturing in advanced economies is becoming more cost-effective than hitherto. The benefits of moving production plants to countries with lower labor costs are being mitigated. The situation reverses the trend of outsourcing production in recent decades (GILCHRIST, 2016).

Likewise, in the process of researching I would like to pay for the job - to look and apply the first and the first time to the structure of the work rail, to get to the manufacturing sector, and to get to the next level. In other words, it reflects on the education of many schools and universities, as well as new specialization. As a versatile result, a simple workhorse to fit all the sectors in the middle, as well as the old and new specialization to make it unobtrusive.Because of the workmanship, the use of these technologies, the quality of technology, the quality of the hotel sector, the need to convert to the new model of the new technology, the new technology.

А.А. Жакупов[1], Л.Ж. Таукенова[2], Б.К. Бимагамбетова[3], Г.О. Абишева[3], Д.Т. Исмаилова[3]

[1]Қазақ технологиялық және бизнес университеті, Астана, Қазақстан;
[2]«Тұран-Астана»Қазақ университеті, Астана, Қазақстан;
[3]А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ДАМЫТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Аннотация. Мақалада цифрлық экономиканың даму жағдайындағы еңбек нарығының трансформа-циясы, жаңа өнеркәсіптік революция, жаңа технологияларды енгізуден туындаған жұмыс орындары мен мүмкін болатын жұмыссыздық мәселелері, машиналармен және автоматтандыру процестерімен барлық қайталанатын іс-әрекеттерді ауыстыру арқылы қаралды. Бақылау және басқару процесі әлемнің кез келген нүктесінен қолжетімді болуы тиіс. Бұл тұжырымдаманың мақсаты – өндіріс пен жалпы кәсіпорындардың шығындарын, уақытын үнемдеу және икемділігі мен өнімділігін арттыру. Industry 4.0 тұжырымдамасын пайдаланатын өндірістік кәсіпорынға қойылатын негізгі талап – бұл тұрақты және серпінді өзгермелі сұранысқа өте икемді жауап, сондай-ақ өнімдердің клиенттердің жеке талаптарына айтарлықтай бейімделуі. Бұл жұмыс істеу үшін, қазіргі уақытта өндіріске қажет барлық нәрсе болуы керек. Бұл шартты білдіретін тәсіл «уақытында» деп аталады және оның типтік ерекшелігі логистикаға қойылатын экстремалды талаптармен байланысты. Мұндай тәсілдің арқасында логистикаға арналған шығындар айтарлықтай артады, бұл логистикаға арналған шығындарды азайту есебінен тұжырымдама мақсаттарының біріне қайшы келеді. Зерттеу барысында біз алдымызға мақсат қойдық, ол – жұмыс күшінің, әсіресе, өндірістік секторларда еңбек білімі мен жұмыс орнына қойылатын талаптарға байланысты болатын өзгерістерді талқылау және талдау. Әрине, бұл көптеген мектептер мен университеттерде білім алуға әсер етеді, өйткені жаңа мамандандырулар жасайды. Сондай-ақ мақалада Industry 4.0 тұжырымдамасының даму тарихына талдау жасалған. Тұжырымдама Германиядан келді, бірақ қазіргі уақытта осындай тұжырымдамалар әлемнің барлық негізгі экономикаларында әзірленеді. АҚШ-та бұл «өнеркәсіптік интернет-консорциум», ол АҚШ-тың ірі

ат-компанияларын біріктірді. Жапонияда бұл бастама «құнды жасаудың өнеркәсіптік тізбегінің бастамасы» деп аталады. Негізгі назар кәсіпорындардың өзара байланысын стандарттау мен интернационализациялауға бөлінеді. Қытай осы облысқа белсенді инвестиция салып, таяу болашақта АҚШ-ты басып озып, әлемдік көшбасшы бола алады. Франция «Industrie du Futur» терминін пайдаланады, ол – болашақ өнеркәсіптің дамуын қолдауға және шешімдерді стандарттау саласындағы еуропалық және халықаралық ынтымақтас-тыққа жәрдемдесуге бағытталған ұғым. Оңтүстік Корея «өңдеуші өнеркәсіп индустриясы 3.0" стратегиясын ұсынды, басқа елдердегі сияқты, мақсаты «зияткерлік» индустрияны дамытумен байланысты. Ресей Федера-циясы – Үкіметі сандық экономика тұжырымдамасын өте кеш бекіткен мемлекеттің үлгісі. Industry 4.0 тұжырымдамасы өндірістің қазіргі тәсілінде жойқын өзгерістерді тудырады. Экономикасы дамыған елдер-дегі өндіріс әлі күнге дейін рентабельді болып келеді. Өндірістік кәсіпорындардың жұмыс күшіне шығындары неғұрлым төмен елдерге ауысуының артықшылықтары азаяды. Жағдай соңғы онжылдықтарда өндіріс аутсорсингінің беталысын тудырады. Мақала таңдалған технологияларға, барлық тұжырымдамаларға және өндірістік секторға нақты әсер етуге арналған.

Түйін сөздер: өнеркәсіптік революция, еңбек нарығының трансформациясы, жұмыс күшіне сұраныс, автоматтандыру, цифрлық экономика.

А.А. Жакупов[1], Л.Ж. Таукенова[2], Б.К. Бимагамбетова[3], Г.О. Абишева[3], Д.Т. Исмаилова[3]

[1]Казахский технологический университет и бизнес, Астана, Казахстан;
[2]Казахский университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан;
[3]Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье рассмотрена трансформация рынка труда в условиях развития цифровой экономики, новая промышленная революция, вопросы о рабочих местах и возможной безработицы, вызванная внедрением новых технологий путем замены повторяющихся действий машин процессами автоматизации. Процесс контроля и управления должны быть доступными с любой точки мира. Целью этой концепции является экономия затрат, времени и повышение гибкости и производительности производства и предприятий в целом. Основное требование к производственному предприятию, использующему концепцию Industry 4.0, – это очень гибкий ответ на постоянно и динамично меняющийся спрос, а также значительная адаптация продуктов к индивидуальным требованиям клиентов. Чтобы это работало, необходимо иметь все, что нужно для производства на данный момент. Подход, который представляет это условие, называется «как раз вовремя», и его типичной чертой являются экстремальные требования к логистике. Благодаря такому подходу затраты на логистику значительно возрастают, что противоречит одной из целей концепции за счет снижения затрат на логистику. В процессе исследования мы ставили перед собой цель – обсудить и проанализировать преимущества и влияние на структуру рабочей силы, особенно в производственных секторах возможные изменения, которые будет зависеть от трудовых знаний и требований к рабочему месту. Конечно, это повлияет на образование во многих школах и университетах, так как создаст новые специализации. А также в статье представлен анализ истории развития концепции Industry 4.0. Концепция пришла из Германии, но в настоящее время очень похожие концепции разрабатываются во всех основных экономиках мира. В США это «Промышленный интернет-консорциум», который объединил крупнейшие ИТ-компании США. В Японии эта инициатива называется «Инициатива промышленной цепочки создания стоимости». Основное внимание уделяется стандартизации взаимосвязей предприятий и интернационали-зации. Китай активно инвестирует в эту область и в ближайшем будущем может даже обогнать США и стать мировым лидером. Франция использует термин «Industrie du Futur» – понятие, которое было направлено на поддержку развития будущей промышленности и содействие европейскому и международному сотруд-ничеству в области стандартизации решений. Южная Корея представила стратегию «Индустрия обрабаты-вающей промышленности 3.0», как и в других странах, целью является развитие «интеллектуальной» индустрии. Российская Федерация является примером государства, в котором Правительство довольно поздно утвердило концепцию цифровой экономики. Концепция Industry 4.0 вызывает разрушительные изменения в существующем подходе к производству. Производство в странах с развитой экономикой стано-вится более рентабельным, чем до сих пор. Преимущества перемещения производственных предприятий в страны с более низкими затратами на рабочую силу уменьшаются. Ситуация обращает тенденцию аутсорсинга производства в последние десятилетия. Статья посвящена выбранным технологиям, всей концепции и конкретному влиянию на производственный сектор.

Ключевые слова: промышленная революция, трансформация рынка труда, спрос на рабочую силу, автоматизация, цифровая экономика.

Information about the authors:

Zhakupov Altynbek Amanzholovich - Doctor PhD, Associate Professor, Kazakh University of Technology and Business, Head of the Department of Management and Tourism, Collection of information, generalization, writing of the main part of the article, jakypov-alt@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0381-6799;

Taukenova Lyazat Zhumabaevna - Senior Lecturer, Doctor in profile, Kazakh University "Turan-Astana", Analyticalwork, lyazat_t@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7979-5923;

Bimagambetova Buldershin Kuandykovna - Senior Lecturer, Master, Kokshetau University named after Abay Myrzakhmetov, Analyticalwork, buldershin@bk.ru, https://orcid.org/0000-0001-8629-9063;

Abisheva Gulmira Oljabekovna - Doctor PhD, Head of the Department "Tourism, NVP, FKiS", Kokshetau University named after A. Myrzakhmetov, Kokshetau, Information gathering, generalization, article writing, gulya_1363@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6819-8787;

Ismailova Diana Toleubaevna – Professor, Candidate of Philological Sciences, Doctor DBA, Kokshetau University named after A. Myrzakhmetov, Kokshetau, Definition of research methods, study of domestic and foreign literature, resumes and conclusions, idt12@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4294-2189

REFERENCES

[1] BRYNJOLFSSON, Erik and Andrew MCAFEE. Race Against the Machine: How the Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and The Economy. Lexington: Digital Frontier Press. 2011, ISBN 978-0-9847251-0-6.

[2] CLICHICI, Dorina, Simona MOAGAR-POLADIAN and Andreea-Emanuela DRAGOI. The Tech-Based Economic Development and the Future of Jobs.Global Economic Observer. 2017, vol. 5, no. 1, pp. 90-97. ISSN 23439742.

[3] FINNERAN, Kevin. Educating the Future Workforce.Issues in Science and Technology [website]. 2015, vol. 31, no. 4, pp. 61-62. ISSN 07485492.

[4] FREY, Carl Benedict, Michael A. OSBORNE and Craig HOLMES. Technology at Work v2.0: The Future Is Not What It Used To Be [website]. 2016. Retrieved from:https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/reports/Citi_GPS_Technology_Work_2.pdf.

[5] GULIN, Konstantin and Vladimir USKOV. Trends of the Fourth Industrial Revolution: A review of the monograph: Schwab K. The Fourth Industrial Revolution.EkonomicheskieiSotsialnyePeremeny.2017, no. 53, pp. 216-221A.ISSN 1998-0698.

[6] HUJSAK, Jonathan. The Fourth Industrial Revolution: Factors Of Production Misalignment On A Global Scale [website]. Boston: Thomson Reuters (Tax & Accounting) Inc, 2016. 13-22 pp. Oct / Oct 2016; Document content – Graphs

[7] GILCHRIST, Alasdair. Industry 4.0: The Internet of Things, Apress LP, 2016. ProQuestEbook Central, https://ebookcentral.proquest.com/lib/vsep/de- tail.action? DocID = 4573237.

[8] LOI, Michele. Technological unemployment and human disenhancement.Ethics and Information Technology [website]. 2015, vol. 17, no. 3, pp. 201-210. ISSN 13881957.

[9] MAŘÍK, Vladimír et al. National Industry Initiative 4.0 [website]. Ministry of Industry and Trade, 2015. Retrieved from: http: //www.busines-sinfo.cz/app/content/files/dokumenty/narodni-iniciativa-prumysl-40.pdf .

[10] Abisheva G.O., Mukhamadeyeva R.M., Mukhamadeyeva I.A., Mukhamadeyev T.M., Akokhova N.V. The integrated system of ensuring sustainable development of the region // Proceedings of the 32nd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2018 – Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth, pp. 3708-3714. (2019).

[11]Zhakupov A.A., Saparov K.T., Mazbayev O.B., Dzhanaleeva G.M., Musabayeva M.N., Atasoy E. Fundamentals of recreation-geographic assessment for tourism development // Oxidation communications. 2015. vol.38, №3. P, 1539-1544.

[12]Abisheva G.O., Ismailova D.T., Taukenova L.Zh., Mazhikeeva S.S., Ismailova N.T. (2019). Coaching as a tool for enterprise development. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Vol. 6, N 54 (2019), 24 – 27. ISSN 2224-526X. Series of agricultural sciences. https://doi.org/10.32014/2019.2224-526X.71

[13]Ismailova N.T., Abisheva G.O., Ismailova D.T. (2019) The role of EVENT-marketing in management. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Vol. 6, N 328 (2019), 94 – 98. ISSN 2224-5294. Series of social and human sciences. Michal, Igor. 1994. Ecological stability. Brno: Veronica, 1994. ISBN 80-85368-22-6. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.201

[14]Zhakupov A.A., E Atasoy, E.Galay. An evaluation of recreational potential of banning order to increase the touristic image of the Pavlodar region. Ordination communication 37. № 3, 871-881 (2014)MAYNARD, Andrew D. Navigating the Fourth Industrial Revolution. Nature Nanotechnology. 2015, vol. 10, no. 12, pp. 1005-1006. ISSN 17483387.

[15] MCAFEE, Andrew. Race Against the Machine: TEDxBoston. In:. 2012. Retrieved at: https://www.youtube.com/watch?v=QfMGyCk3XTw .

[16] MIT CR. Initiative industry 4.0 [website]. Ministry of Industry and Trade, 2016. Retrieved from: https://www.mpo.cz/assets/cz/rozcestnik/ministerstvo / aplikace-zakona-c-106-1999-sb / information-published-by-paragraph-5-paragraph-3-law / 2017/7 / Initiative-Industry-4-0.pdf.

[17] MORRAR, Rabeh, Husam ARMAN and Saeed MOUSA. The Fourth Industrial Revolution: Industry Social Innovation Perspective. Technology Innovation Management Review. 2017, vol. 7, no. 11, pp. 12-20.

[18] PRISECARU, Petre. The Challenges of Industry 4.0. Global Economic Observer [website]. 2017, vol. 5, no. 1, pp. 66-72. ISSN 23439742.

[19]STEVENS, YVONNE A. THE FUTURE: INNOVATION AND JOBS. Jurimetrics [website].2016, vol. 56, no. 4, pp. 367-385. ISSN 08971277.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.38**
Volume 2, Number 330 (2020), 64 – 70

UDC 347.4:004.9 (574)

M.A. Zhumadilova[1], M.K. Zhussupbekova[2], B.Zh. Aitimov[3]

[1] Zhansugurov Zhetysu State University, Kazakhstan
[2]Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kazakhstan;
[3] Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan, Kazakhstan.
E-mail: Mira_19820509@mail.ru, zhmk6464@mail.ru, bola_30081978@mail.ru

ON THE PROBLEMS OF ELECTRONIC CONTRACT CONCLUSION

Abstract. This article emphasizes the relevance of an electronic contract nowadays, which is implemented through the Internet and is considered to be convenient, simple and fast means of contractual relations due to the development of information and communication technologies. Analyzing this problem, the author states that there are certain problems in the legal regulation of the electronic contract. So, the author notes that electronic commerce forms an independent system of civil law contracts aimed at the sale of goods, works and services of electronic trade turnover. The author also suggests introducing amendments to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, taking the Recommendations of the banks of the Republic of Kazakhstan as the basis.

Public relations in the field of electronic commerce are of a civil law nature, which creates the basis of legal regulation by the same rules that are applied to any civil legal relationship. They are based on unified features, and therefore these relations require a single basis - legal regulation. The particularity of electronic commercial relations is secondary in comparison with their civil nature and can only clarify the legal regulation. At the same time, the specificity of these relations led to the emergence of new types of contracts that have a civil law nature.

The formation of a system of civil contracts in the field of electronic commerce as a system of a certain group of relations contributes to the solution of a number of problems. Firstly, it enables to achieve the legislative goal - the creation of effective legislation. Secondly, the creation of a system of contracts involves the solution of the law enforcement problem .

Since the system of civil contracts is a system of a certain group of obligatory relations, the features of public relations themselves should be considered as system features.

In science of civil law, there is a widespread viewpoint which stipulates that civil law contracts can be divided into property and organizational ones. This classification is based on the special type of organizational relationship in the system of public relations, and they are regulated by the rules of the civil law. It concerns the relations in the group and between the groups that are not the subject of a commercial contract.

In the field of electronic commerce, based on the particularity of public relations, the group of property contracts, first of all, includes contracts for the paid transfer of goods into property and the receipt of value equivalent. The second group includes contracts aimed at organizing electronic trade activities (providing services for access to the information and communication network; organizing various forms of product market of electronic commerce; agreements between the counterparties concerning the use of types of communications in commercial transactions; providing services for forming funds for electronic trade, etc.).

Keywords: concept of a contract, electronic contract, electronic document, electronic signature, contract form, notary, terms for contract conclusion.

Due to the development and spread of information and communication technologies all over the world, the global Internet in particular, contracts in electronic form are becoming increasingly popular. The usual ways of concluding agreements between people are forced to transform under the influence of new technologies that provide more convenient ways of doing business. For example, today two entrepreneurs can conclude an agreement with each other completely remotely, being in different regions

of the country or the world, which will significantly save their time and resources. Today, e-commerce is actively developing, known in our country and abroad as e-commerce, e-business, etc.

Owing to the new ways of doing business, which became possible due to the development of information and communication technologies, conducting various kinds of business activities via the Internet has become more convenient, simpler and faster.

A contract is known to be the most important means of legal regulation of trade activity. A contract is an agreement of two or more persons regarding the establishment, amendment or termination of civil rights and obligations (Article 378 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan) [1]. In commercial activities, the contract consists of a group of legal actions conformed by the parties of the participants. The legally significant agreement of several persons is an integral object. The contract is intended to establish a legal relationship between the contracting parties, to determine their mutual rights and obligations. The agreement provides the entities with the opportunity to regulate interrelated activities of various terms and contents legally.

The concept of a contract is versatile. It can be considered from three points of view: as the basis for the emergence of a legal relationship; as the legal relationship arising from this basis; and, finally, as the form that the relevant legal relationship takes. M.F. Kazantsev noted that “for a comprehensive acquaintance with the essence of the contract, it should be studied as a legal fact, as a legal relationship, and as a form used in its conclusion” [2].

The progressive development of economic turnover and the diversity of social relations contribute to the creation of new types of contracts. The system of civil contracts, including in the field of electronic commerce, is constantly evolving. Since most of them do not contradict the law, the question arises of what legal norms can be used to regulate them. The answer to this question should be sought in the consistency of contract law. Any new type of contract is characterized not only by a new feature, which is not mentioned in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, but also by features that have already determined the legal regulation. Therefore, based on a systematic analysis of such contracts, it is necessary to highlight these features and consider the issue concerning the application of the legal norms stipulated by them.

Public relations in the field of electronic commerce are of a civil law nature, which creates the basis of legal regulation by the same rules that are applied to any civil legal relationship. They are based on unified features, and therefore these relations require a single basis - legal regulation. The particularity of electronic commercial relations is secondary in comparison with their civil nature and can only clarify the legal regulation. At the same time, the specificity of these relations led to the emergence of new types of contracts that have a civil law nature.

The formation of a system of civil contracts in the field of electronic commerce as a system of a certain group of relations contributes to the solution of a number of problems. Firstly, it enables to achieve the legislative goal - the creation of effective legislation. Secondly, the creation of a system of contracts involves the solution of the law enforcement problem [3].

Since the system of civil contracts is a system of a certain group of obligatory relations, the features of public relations themselves should be considered as system features.

In science of civil law, there is a widespread viewpoint which stipulates that civil law contracts can be divided into property and organizational ones. This classification is based on the special type of organizational relationship in the system of public relations, and they are regulated by the rules of the civil law. It concerns the relations in the group and between the groups that are not the subject of a commercial contract.

In the field of electronic commerce, based on the particularity of public relations, the group of property contracts, first of all, includes contracts for the paid transfer of goods into property and the receipt of value equivalent. The second group includes contracts aimed at organizing electronic trade activities (providing services for access to the information and communication network; organizing various forms of product market of electronic commerce; agreements between the counterparties concerning the use of types of communications in commercial transactions; providing services for forming funds for electronic trade, etc.).

While determining which features of public relations may be significant for law, it is necessary to base on the principle of “open list”. It is this position that the legislator stands by. The properties of public

relations reflected in the norms of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan are diverse. This is also the goal pursued by the parties at the conclusion of the contract; and the nature of the subject of the contract; and special features of subjective structure; and economic inequality between the parties, and the connection of contracts with transportation, and a number of other features. Each of them has an independent normative significance and, serves as the basis for the formation of a system of civil contracts respectively.

Despite the growing popularity of contracts concluded in electronic form, the current legislation of the Republic of Kazakhstan does not pay proper attention to their legal regulation, there are disputes concerning the adequacy of legal definitions and the inclusion of the contract in electronic form in the system of civil law contracts.

The basis of the legal regulation for the contract conclusion in electronic form is the norms of Article 380 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, which stipulates that the parties may conclude an agreement both provided and not provided for by law or other legal acts.

Article 394 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan stipulates that a contract in a written form may also be concluded by exchanging documents through the electronic communication, therefore, it is possible to conclude such contract. The analysis of the above norm enables to conclude that the electronic form of the contract is a written form.

As for the international legal regulation, first of all, it is necessary to mention the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, which contains a rule which stipulates that information cannot be deprived of legal force, validity or enforceability since it is made up in the form of a data message. In this case, a data message means information prepared, sent, received or stored by electronic, optical or similar means, including electronic data interchange (EDI), e-mail, telegram, telex or telefax and other means. In addition, the UNCITRAL Model Law establishes relations in the field of electronic commerce on the basis of the exchange of electronic documents and messages [4]. This also indicates that electronic contracts are equivalent to a written transaction.

It seems that the contract concluded in electronic form can be considered as a transaction - the coinciding will of the participants, aimed at the establishment or amendment or termination of certain rights and obligations.

The concept of a contract as a type of transaction is contained in article 378 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. The will on the Internet can be expressed in various ways, for example, by pressing the corresponding computer key, which is unambiguously defined as the transaction being completed by the relevant actions and is regulated by the rules of Article 151 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. At the same time, when the computer buttons are pressed, information is processed and transmitted in the form of electrical signals, electromagnetic pulses, etc., which should be clearly interpreted as an electronic document [5].

One should agree that when making a transaction on the Internet, the form of expression of will also refers to the express and written form with the use of an electronic signature [6]. When proving a transaction, the parties may refer both to the fact of an electronic document with an electronic signature and to the information contained in the electronic exchange. It is important to emphasize that the exchange of electronic messages, each of which is signed with an electronic digital signature or another analogue of the handwritten signature of the sender of such message, in the procedure established by the laws of the Republic of Kazakhstan, is considered as an exchange of documents by the other regulatory legal acts or by agreement of the parties [7].

The contract concluded in electronic form can also be considered as an obligation, but one should keep in mind the unresolved issue of the completeness and the unconditionalness of acceptance when concluding a transaction online. On the one hand, an electronic document is the same documented information, i.e. its tangible carrier recorded on a tangible medium by documenting the information with details that make it possible to determine such information or, in cases established by the legislation of the Republic of Kazakhstan. On the other hand, when disclosing an agreement concluded in electronic form as an obligation, the moment of occurrence of obligations for each of the parties should be clearly defined. And finally, a contract concluded in electronic form can be considered as a document in which the rights and obligations of the parties are fixed. The image of a document (contract) on the monitor screen does not fundamentally differ from a paper document.

The image on the monitor is essentially a specific technology for making an analog document, along with handwritten, typewritten, typographic one. Thus, despite the different storage medium (paper, monitor), these documents will record the same information: the rights and obligations of the parties to the legal relationship. Civil law defines a document as a written act made up by a competent person in the form prescribed by the relevant legal act or contract, containing details that enable to identify the information embodied in it that establishes or confirms legal facts [8]. According to the Law of the Republic of Kazakhstan "On electronic document and electronic digital signature", an electronic document is a document in which information is presented in electronic digital form [9].

Therefore, the contract concluded in electronic form is a document in which information concerning the rights and obligations of the parties to the legal relationship is presented in electronic digital form. The first problem of concluding a contract in electronic form concerns the insufficient regulation of this issue at the legal level mentioned above: besides the general rules contained in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan that indicate only the possibility of concluding a contract in electronic form, there is no clear and apprehensible legal regulation regarding the conclusion of such contracts.

According to the recommendations for concluding an agreement in electronic form, one must fulfill two requirements of the law: firstly, in accordance with the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the transaction must be signed by the person who makes it. When concluding an agreement in electronic form, an electronic signature (simple or enhanced) can be used. In addition to the electronic signature, it is possible to use the other analogues of the handwritten signature of legal entities (Reuter's system of user codes, dealer code, various ciphers and personal identification number of the owner of a credit or debit payment card (PIN). They fulfill the same function as electronic signature when the application of the latter is impossible or impractical. Secondly, it is necessary that both parties to the agreement can reliably establish that the document comes from their counterparty.

The second problem of contracts concluded in electronic form, arising from insufficient regulation by law, is the problem of proper identification of the subject and the uncertainty of the subject structure, which is expressed in the fact that the reliability of the identification of a participant in electronic relations (for example, Internet relations) is possible only when the subject uses the enhanced electronic signature. In all other cases: the use of a simple electronic signature, IP address, domain name, logins and passwords, the identification of the person involved in these relations is unreliable. The uncertainty of the subject structure leads to the invalidity of the transaction. Thus, when concluding contracts in electronic form, the problem of uncertainty of the subject structure remains with unreliable or insufficient identification of the parties to the contract.

The solution to this problem is possible by contacting a notary. The notarization of transactions is when one participant to a transaction personally attends a notary and performs all the actions provided for by legislative acts, and then the notary certifies them electronically with his digital signature and sends it to the other participant of the transaction. The other participant of the transaction performs exactly the same actions in the other place with "his" notary in order to accept the electronic project and sign the transaction, and then he gives it back to the provider via the Internet, and thus the transaction can be concluded in compliance with all requirements of civil law.

According to I.G. Medvedev, "... the dematerialization of contractual relations shocks the fundamentals of evidence law, the bearer of which is a notary" [10]. In this case, the main means of overcoming the negative consequences and guaranteeing the reliability of both the electronic transaction itself and its notarial certification nowadays is considered to be an electronic digital signature.

Kazakhstani notary is not involved in the development of the legal and technical infrastructure of electronic documents and electronic transactions yet. As of 2007, a Project was launched to introduce the Notary electronic state database (SDB), but it has not been implemented so far. The close interaction of this electronic system in the "electronic government" system was supposed with the receipt of information by notaries from the information systems of the Tax Committee, the Registration Service Committee of the Ministry of Justice, SDB "Real Estate Register", SDB "Legal Entities" and SDB "Individuals". The pilot projects were planned to be implemented initially in Astana city and Karaganda region.

Nevertheless, taking into account the above mentioned, we propose to make appropriate amendments and additions to the Law of the Republic of Kazakhstan "On Notaries" and to the Instruction on the procedure for performing notarial actions. It is also necessary to supplement article 154 of the Civil Code

of the Republic of Kazakhstan “Notarial certification of a transaction” with part 3 which says: “Persons carrying out notarial certification of transactions are required to receive electronic digital signature certificates in the procedure prescribed by law”.

The Kazakhstani legislation in the field of electronic commerce, electronic contract and electronic transactions must comply with international standards, including the requirements of the WTO. For this purpose, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Regulation of Trading Activities” includes Article 29 “Electronic Commerce”, according to which electronic commerce is carried out by concluding trade transactions on the basis of an agreement (contract) of electronic commerce participants for the purchase-sale of goods using electronic means of communication [11].

Despite the fact that the possibility of contacting a notary solves the problem of the authenticity of a document in electronic form, this method is not always convenient, since it involves a lot of time and money. Another problem is the uncertainty of the location of the parties, which may cause problems with the law used. The problem here is not only that the parties of the agreement concluded in electronic form can be located in different countries, but also in the servers on which the provider can place the offer. The server can be located anywhere in the world. In addition, the acceptor may send the acceptance from a laptop, for example, while on the airplane board. A business entity on the Internet may not have a trading room or office; the only his identifying feature will be the address of the Internet site and web server in this case.

It is obvious that in the legislation of the Republic of Kazakhstan such issues are not properly resolved. The appropriate amendments are proposed to be made which enable to determine the law to be applied when concluding a contract in electronic form. The above mentioned refers to legal entities with respect to individuals whose citizenship and place of residence is determined by their personal law, there are no difficulties connected with determining the place of business activities on the Internet.

In order to solve the above mentioned problems, it is necessary to include new standards in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, since the current version has insufficient regulation and, as a result, there is a gap in the legislation. These Recommendations of the banks of the Republic of Kazakhstan can be the basis. In this regard, it is proposed to make amendments in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan: to supplement it with Article 394, which must indicate in what ways a contract concluded in electronic form can be signed, as well as to determine the range of evidence that must be provided when using simple or unqualified electronic signature.

Therefore, an electronic contract can also be considered as a liability. And, finally, a contract concluded in electronic form can be considered as a document in which information concerning the rights and obligations of the parties to the legal relationship is presented in electronic digital form.

It should be noted that having the special features of public relations the electronic commerce forms an independent system of contracts, which can be represented as: contracts aimed at the sale of goods, works and services; agreements aimed at organizing electronic trade turnover. This system is a subsystem of the system of trade contracts, which, in its turn, forms an element of the system of civil law contracts.

М.А. Жұмаділова[1], М.К. Жүсіпбекова[2], Б.А. Айтимов[3]

[1]Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан;
[2]Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Мемлекеттік Университеті, Қазақстан;
[3]Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті ,
Талдықорған, Қазақстан

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ШАРТ ЖАСАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада қазіргі уақыттағы электрондық шарттың өзектілігі көрініс табады, ол ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытумен интернет желісі арқылы жүзеге асырылады және шарттық қатынастарды жүзеге асырудың ыңғайлы, қарапайым және жылдам құралы болып саналады. Автор осы мәселені талдай келе, электрондық шартты құқықтық реттеудегі белгілі бір проблемалары бар екенін көрсетеді. Яғни автор электрондық сауда-саттық электрондық сауда айналымының тауарларын, жұмыстарын және қызметтерін өткізуге бағытталған азаматтық-құқықтық шарттардың дербес жүйесін құратынын атап

өтті. Сондай-ақ автор Қазақстан Республикасы банктерінің ұсыныстарын негізге алып отырып, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне толықтырулар енгізуді ұсынды.

Электрондық сауда саласындағы қоғамдық қатынастар азаматтық-құқықтық табиғатқа ие, бұл оларды кез келген азаматтық құқықтық қатынастарға қолданылатын нормалармен құқықтық реттеудің негізін құрайды. Олардың негізінде бірыңғай белгілер жатыр, сондықтан бұл қатынастар өз негізінде бірыңғай құқықтық реттеуді талап етеді. Электрондық коммерциялық қатынастардың ерекшелігі – олардың азаматтық-құқықтық табиғатымен салыстырғанда, екінші реттік және тек құқықтық реттеуді нақтылауы мүмкін. Сонымен қатар бұл қатынастардың ерекшелігі – азаматтық-құқықтық табиғаты бар шарттардың жаңа түрлерінің пайда болуына себепші болды.

Электрондық сауда саласында азаматтық шарттар жүйесін қалыптастыру қатынастардың белгілі бір тобының жүйесі ретінде бірқатар міндеттерді шешуге ықпал етеді. Біріншіден, құқық шығармашылық мақсатқа – тиімді заңнама құруға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Екіншіден, шарттар жүйесін құру құқық қолдану міндетін шешуді көздейді.

Азаматтық шарттар жүйесі – бұл міндетті қатынастардың белгілі бір тобының жүйесі болғандықтан, жүйелі белгілер ретінде қоғамдық қатынастардың өздерінің ерекшеліктері қарастырылуы тиіс.

Азаматтық құқық ғылымында азаматтық-құқықтық шарттар мүліктік және ұйымдастырушылық болып бөлінуі мүмкін, ондай көзқарас кеңінен таралып отыр. Аталған негіздер азаматтық құқық нормаларымен реттелетін қоғамдық қатынастар жүйесінде ұйымдастырушылық қатынастардың ерекше түрін бөлуге негіз-делген. Мәселе коммерциялық шарттың объектісі болып табылмайтын шаруашылықішілік және шаруашы-лықаралық қатынастар туралы болып отыр.

Электрондық сауда саласында, қоғамдық қатынастардың ерекшелігіне сүйене отырып, мүліктік келісімшарттар тобына негізінен тауарларды ақыға меншікке беру және құн баламасын алу туралы шарттар жатады. Екінші топқа электрондық сауда қызметін ұйымдастыруға бағытталған шарттар (ақпараттық-коммуникациялық желіге қол жеткізу бойынша қызметтер көрсету; электрондық сауданың тауар нарығының әртүрлі нысандарын ұйымдастыру; коммерциялық операцияларды жүзеге асыру кезінде байланыс түрлерін пайдалану туралы мәміле контрагенттері арасындағы келісімдер жатады және т.б.).

Түін сөздер: шарттың ұғымы, электрондық шарт, электронды документ, электрондық қолтаңба, шарттың түрлері, нотариус, шарт жасаудың талаптары.

М.А. Жумадилова[1], М.К. Жусупбекова[2], Б.А. Айтимов[3]

[1] Жетысуский государственный университет имени Ильяса Жансугурова, Казахстан;
[2]Кызылординский Государственный Университет имени Коркыт Ата, Казахстан;
[3]Жетысуский государственный университет
имени Ильяса Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

О ПРОБЛЕМАХ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО ДОГОВОРА

Аннотация. В данной работе отмечается актуальность электронного договора в наше время, которое с развитием информационно-коммуникационных технологий осуществляется посредством сети Интернет и является удобным, простым и быстрым средством осуществления договорных отношений. Анализируя эту проблему, автор указывает на то, что существуют определенные проблемы в правовом регулировании электронного договора. Так, автор отмечает, что электронная торговля образует самостоятельную систему гражданско-правовых договоров, направленных на реализацию товаров, работ и услуг электронного торгового оборота. Также автор предлагает ввести дополнения в Гражданский кодекс Республики Казахстан, взяв за основу Рекомендации банков Республики Казахстан.

Общественные отношения в сфере электронной торговли имеют гражданско-правовую природу, что создает основу правового регулирования их теми же нормами, которые применяются к любым гражданским правоотношениям. В их основе лежат единые признаки, и потому эти отношения требуют единого в своей основе – правового регулирования. Специфика электронных коммерческих отношений вторична по сравнению с их гражданско-правовой природой и может лишь уточнять правовое регулирование. В то же время специфика этих отношений обусловила появление новых видов договоров, имеющих гражданско-правовую природу.

Формирование системы гражданских договоров в сфере электронной торговли как системы опреде-ленной группы отношений способствует решению ряда задач. Во-первых, позволяет достичь право-творческой цели – создания эффективного законодательства. Во-вторых, построение системы договоров предполагает решение правоприменительной задачи [3].

Поскольку система гражданских договоров – это система определенной группы обязательственных отношений, в качестве системных признаков должны рассматриваться особенности самих общественных отношений.

В науке гражданского права широкое распространение получила точка зрения, в соответствии с которой гражданско-правовые договоры могут быть подразделены на имущественные и организационные. Указанная классификация основана на выделении в системе общественных отношений, регулируемых нормами гражданского права, особого вида организационных отношений. Речь идет о внутрихозяйственных и межхозяйственных отношениях, не являющихся объектом коммерческого договора.

В сфере электронной торговли, исходя из специфики общественных отношений, к группе имущественных договоров, прежде всего, относятся договоры на возмездную передачу товаров в собственность и получение стоимостного эквивалента. Ко второй группе относятся договоры, направленные на организацию электронной торговой деятельности (оказание услуг по доступу в информационно-коммуникационную сеть; организацию различных форм товарного рынка электронной торговли; соглашения между контрагентами сделки об использовании видов связи при осуществлении коммерческих операций; оказанию услуг по формированию средств электронной торговли и т.д.).

Ключевые слова: понятие договора, электронный договор, электронный документ, электронная подпись, форма договора, нотариус, условия заключения договора.

Information about authors:

Zhumadilova M.A. – doctoral student, Zhansugurov Zhetysu State University, Taldykorgan, Kazakhstan. E-mail: Mira_19820509@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4083-0354;

Zhussupbekova M.K. – candidate of legal sciences, Korkyt Ata Kyzylorda State University. E-mail: zhmk6464@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3858-0472;

Aitimov B.Zh. – PhD, head of the Department of "Criminal law" I. Zhansugurov Zhetysu state University, Taldykurgan, I.Zhansugurov. E-mail: bola_30081978@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7928-8550

REFERENCES

[1] Civil Code of the Republic of Kazakhstan (general and special parts). (as amended and supplemented as of January 10, 2020).

[2] Kazantsev M.F. Understanding of a civil law contract: traditional views and approaches. Ural Law Academy, 2008.

[3] Civil law of the Republic of Kazakhstan: the experience of theoretical research. Volume 2. Part two. Theoretical. Section 1. General problems of civil law. /Executive editor M.K.Suleymenov. Almaty, 2016.

[4] Model law on electronic commerce of the United Nations commission on international trade law //Adopted in New York on May 28 – June 14, 1996 at the 29th session of UNCITRAL, approved on December 16, 1996 by resolution 51/162 at 85th plenary meeting of the UN General Assembly //UN Commission on International Trade Law. Yearbook. Volume XXVII. 1996, New York, 1998. P.319-323.

[5] Kopylov V.A. Information law: Textbook. 2nd edition, revised and supplemented. M.: Lawyer, P. 340.

[6] Yelin V.M. Legal characteristics of contracts concluded in the Internet environment // State and law. 2012. N12. P. 52-58.

[7] Konyavsky V.A., Gadasin V.A. Systemic difference between a traditional and an electronic document [Electronic resource]. – Access mode: http://pvti.ru/ article_28.htm.

[8] Karev Ya.A. Electronic documents and messages in commercial circulation: legal regulation. M.: Statut, 2006. P. 45.

[9] Law of the Republic of Kazakhstan dated January 7, 2003 “On electronic document and electronic digital signature” //Electronic legal reference Legislation, (as amended and supplemented as of November 25, 2019).

[10]Medvedev I.T. Electronic document and notary activities. //Application of new information technology in the arbitration process and in the implementation of notary activities. Proceedings of the international seminar. Edited by I.Sh. Fayzutdinov and V.V. Yarkov. M.: Publishing House LCDF, 2007. P. 108.

[11]Law of the Republic of Kazakhstan dated April 12, 2004 No.544-II On Regulation of Trade Activities (as amended and supplemented as of January 1, 2020).

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.39**
Volume 2, Number 330 (2020), 71 – 77

UDC 369
МРНТИ 06.39.02

Z.A. Ilimzhanova[1]

Zhetysu State University n.a. I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan.
E-mail: zaida.ilimzhanova@gmail.com

FISCAL ASPECTS OF SOCIAL ASSISTANCE

Abstract. The main issue of ensuring socio-economic growth has always been and remains a sustainable integrated development with a pace not lower than the global path. The vision of solving this problem is usually demonstrated by the economies of all the leading countries of the world. For the economy of Kazakhstan, these solutions differ markedly for the reason that the change in the formational economy has had a very noticeable impact on financial and economic opportunities, and on understanding the significance of this component for the socially oriented essence of economic, social and spiritual development of a country like ours. Kazakhstan's transition to a more efficient economic system has the ultimate goal of improving the welfare of society. With the help of social policy, the state seeks to optimize the financial situation of social groups that differ in their role in the economic process. To solve many social policy problems, it is important to have information about the standard of living of the population in all regions of the country. First, the standard of living of the population is a mirror of economic development and the main criterion for the effectiveness of the state's social policy. Secondly, the indicators of living standards are designed to characterize and evaluate an objective picture of the distribution of wealth, based on the modern paradigm of social justice in society. Third, indicators of living standards (for example, the official poverty line) are an empirical basis for implementing the principles of targeting and subsidiarity in the process of protecting socially vulnerable segments of the population. The paper considers the improvement of the method of their calculation, which is aimed at implementing a policy that is most adequate to the material well-being of the population, which helps, but does not develop dependent moods. This applies to the system of social benefits, subsidies, and compensation. Indicators of the extent of poverty and the degree of socio-economic inequality are the basis for changing the degree of progressiveness of tax rates and existing tax benefits. The level of the workforce implies the formation of remuneration and social development funds at the expense of enterprises ' own funds, as well as the establishment of additional social guarantees and benefits.

The article considers that the problems of reducing poverty and providing social services to those in need primarily depend on the reliability of the poverty assessment and the fulfillment of tax or labor obligations by applicants for social assistance. The digitalization of the social services sector and the universal Declaration of the rights of the country's population are crucial conditions for the availability of social assistance. The fiscal perspective of a new entrepreneur or employee as a logical operation of allocating state budget funds for human capital, the comfort of living conditions for those in need, and the quality of life of family members consists in paying taxes in the future by new conscientious taxpayers. The creation of new jobs within the state programs will also help to eliminate "shadow" labor market to confirm employment and income. It is relevant to take into account the social protection funds provided by the regions from the local budget in the average per capita income of the applicant.

A state cannot exist without an effective tax policy. The development of an effective tax policy of the Republic of Kazakhstan is one of the main problems of the modern state, the development of which requires solving very complex problems. The state seeks to replenish its budget as much as possible in any way and by any means. The state budget, being the main plan in the field of Finance, the main means of accumulating monetary resources, gives the political power the opportunity to actually exercise power, and the state-real political and economic power.

The state's participation in tax policy and regulation of the economy is carried out using tax instruments, such as the tax rate, tax benefit, tax base, etc. Results of the state's tax policy also determine what changes the state needs to make to its economic policy.

Keywords: targeted social assistance (TSA), state program, social assistance, individual income tax, poverty line, state grant, self-employed, income.

1. Introduction

Raising incomes and improving the quality of life is one of the most urgent tasks facing by the government. In April 2019 the system for providing targeted social assistance (TSA) to low-income and large families was transformed [1]. There is no fiscal aspect of the poverty assessment for this assistance, almost all of the measures provided are free of charge which undoubtedly played a role in the growth in the number of recipients from 111 thousand families (571584 people) to 417 thousand families (2 138 214 people) and payment of 206 billion tenge [2].

The poverty line was increased from 50 % to 70 % of the living wages (LW) while in 2018 the poverty line was increased from 40 to 50 % [3].

The current model of special tax regimes based on a patent, a simplified declaration and using a fixed deduction does not reflect, except the last regime, the possibility of unprofitability and insolvency which became controversial when assigning social assistance to applicants with registered IP status [4].

The complexity of the poverty assessment system is that it does not really reflect the real incomes of the family, as well as the lack of a fiscal perspective in the grants and loans issued to those in need to get out of poverty. Deadlines repeatedly postponed for universal declaration, the lack of integration of the bases of state authorized bodies does not allow “to see” the assets of applicants [5].

2. Methodology

In the process of the study were used General methods of research: methods of analysis of financial statements: horizontal, vertical, ratio, comparison, and other.

To study the tax system of Kazakhstan were used General scientific and special research methods:

– review of the regulatory framework;

– analytical method;

– economic-mathematical calculations.

3. Results

According to the Rules of the implementation of new business ideas to participants of the State program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021 Enbek the grantee within 3 months from the date of receipt of the state grant confirms its intended usage by registering its activities in tax authorities or paying a single comprehensive payment (SCP) [6].

The size of grants is from 252 thousand to 505 thousand tenge, payment of SCP is 0.5 MCI in villages (11263 tons) and 1 MCI in cities (2525 tons) per month respectively the annual payment of 15156 tenge and 30300 tenge or payment from 1 % to 3 % of the taxation scale for special tax regimes where the amount of taxes will be higher than the amount of SCP.

The Rules of lending / micro-crediting in cities and mono-industry towns and the Rules for guaranteeing loans / mono-credit issued by microfinance organizations / second level banks also stipulate the status of a participant as a start-up entrepreneur, an existing entrepreneur but the tax liability of the participants of lending is not stipulated which also does not facilitate a real assessment of the profitability of participants in the state program "Enbek" [7].

In the United States social security benefits are financed from the general income tax with accumulation of funds for the certain social security programs in the amount of 15.3 %; which is paid in two (7.65 %) both by the employee and the employer. The rate for the self-employed is 15.3 % [8].

The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan implements the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017 – 2021 "Enbek" (hereinafter – the Program) [9].

According to the results of 9 months of 2019 496 thousand people took part in the Program, or 89 % of those who applied for assistance measures [10].

Among the program participants the category of unemployed includes 222 thousand people or 45 % of the participants, self-employed 87 thousand people (17 %), 149 thousand people were registered as job seekers (30 %).

The number of socially vulnerable layers of the population who took part in the Program: 178.8 thousand youth, 12.6 thousand disabled people, 15.7 thousand low-income citizens, 1.4 thousand

members of large families, 1.5 thousand people released from the places of deprivation of freedom, 1.4 thousand redundant employees.

On the October 1, 2019 about 41.2 thousand people were sent to short-term courses, and to the given date 20.2 thousand people completed training, 11.3 thousand of them were employed or 56 %.

45 thousand people or 60 % of the number planned have undergone training in the basics of entrepreneurship. People who received certificates, 4.8 thousand people began implementing their business projects.

19 thousand of people are planned to be covered by micro-crediting this year. For these purposes 83 billion tenge is provided including 59.8 billion tenge in rural areas and 23.2 billion tenge in cities.

10.3 thousand micro-loans have been issued since the beginning of the year of which 9,190 in rural areas and 1,076 in cities.

In rural areas 80 % of microloans are directed at the development of stock raising and in urban areas the service sector is dominated by 30 % of issued microloans. 6.2 thousand of people became entrepreneurs for the first time, 3.4 thousand people expanded their own business, 681 people received microloans for the development of anchor cooperation [11].

Micro-credit recipients in the village have created additionally 9 thousand of working places.

In order to develop their own business it is planned to give out more than 38.2 thousand state grants (for 100 MCI – 4.8 thousand, for 200 MCI – 33.4 thousand).

On the October 1, 2019, 11.3 thousand people received state grants (for 100 MCI – 4.1 thousand, for 200 MCI – 7.2 thousand), including youth – 5.7 thousand people, large families – 1.6 thousand, low-income – 745, disabled people – 305 people.

The number of people employed in permanent jobs after completing youth practice is 5 thousand people or 46 % of the number of those who completed (10.8 thousand people. 73.1 thousand of people are involved in public work.

9.5 thousand of people who had completed participation in public works were employed in permanent jobs which makes up 21.4 % of the number of those who completed.

The efforts taken by the government in the development of state programs help reduce the number of people in need and increase their social sustainability. To monitor the standard of living 6.8 million families or 18.5 million people are covered by social cards in the E-Khalyk IS with an index of well-beings which are formed according to 19 parameters out of 21 information systems.

The majority of the poor is represented in the southern regions: 207.1 thousand – Almaty region, 201 thousand – Turkestan region, 188.6 thousand in Almaty. The average per capita income of low-income residents for the 2nd quarter of 2019 ranged from 0 to 26562 tenge [12].

At the same time according to the monitoring data of social cards 2618.9 families with 6352.8 family members are dysfunctional, 76.5 thousand crisis families with 304.5 family members 118.4 thousand members are in them, 27.5 thousand need in emergency care or there is an acute shortage of funds to meet the basic needs of the family, lack of money for basic necessities and more.

At the same time regions of the country provide social assistance for large, low-income, low-mobility groups in the form of free travel in public transport, connection to infrastructure (gas), hot meals for children; subsidizing parental fees to kindergarten pupils, issuing housing certificates under the 7-20-25 program, purchasing and installing carbon monoxide sensors. These actions require significant deduction from local budget revenues, and are not calculated when determining the profitability of an applicant for social assistance.

The south of the country is traditionally represented by a large number of personal subsidiary farms where the assessment of profitability, poverty and the level of taxation is obstructed.

In addition the proximity to megacities explains the presence of a large number of informally employed in freight transport, taxi services, repair of movable and real estate, public catering, etc.

A separate problem is the profitability of citizens from labor migration and trade and services provided via the Internet.

All these factors in total make it difficult to assess poverty and the lack of wealth of citizen since incomes from these areas of employment are unaccounted for [13].

The Ministry of Labor and Social Protection developed a balance of the labor market until 2025 according to which the net increase in jobs and labor is calculated, including in the state programs and on a private initiative (Table 1).

Table 1 – The balance of the labor market until 2025

	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	TOTAL 2019-2025
Closing of existing jobs	286,3	280,3	278,7	281,2	283,7	286,2	288,7	**1 985,1**
Creation of new jobs	373,0	375,8	379,1	382,1	385,1	388,2	391,2	**2 674,5**
Including the f state programs	192,9	193,7	196,1	197,4	199,0	200,6	202,2	**1 382,0**
including private initiatives	180,1	182,1	183,0	184,6	186,1	187,5	189,0	**1 292,4**
Net job growth	**86,7**	**95,5**	**100,4**	**100,9**	**101,4**	**102,0**	**102,5**	**689,4**
Labor exit	371,8	379,1	386,4	394,6	398,6	398,1	403,9	**2 732,4**
including travel abroad	31,1	32,0	35,7	37,5	39,8	42,1	44,4	**262,7**
including maternity leave	179,4	183,2	188,1	192,3	196,6	201,0	205,3	**1 345,9**
including retirement	114,8	105,6	100,9	98,0	95,8	84,6	82,1	**681,8**
including other	46,5	58,3	61,7	66,8	66,3	70,4	72,0	**442,0**
Labor force arrival	455,4	465,1	475,7	483,7	478,6	483,1	484,2	**3 325,9**
including Arrival from abroad	9,6	10,6	11,5	12,5	13,4	14,4	15,3	**87,3**
including return from the decree	175,0	179,3	182,7	191,5	197,6	207,6	214,2	**1 347,9**
including graduates	194,0	196,8	198,3	194,0	179,4	170,5	161,5	**1 294,5**
including other	76,8	78,4	83,2	85,7	88,2	90,7	93,2	**596,2**
Net labor force growth	**83,6**	**86,0**	**89,3**	**89,1**	**80,1**	**85,0**	**80,4**	**593,5**

Note: compiled by the author

Under the transparency of labor relations the predicted balance of the labor market will also help reliably determine the profitability of Kazakhstani families including socially vulnerable ones.

4. Conclusions

The specific living environment in the regions, employment, digitalization of processes, participation in government programs, targeted use of grants and microloans, creation of new jobs in these projects and payment of taxes allows us to consider the categories of poverty and taxation all together and identify the true situation of taxpayers applying for state assistance.

З.А. Илимжанова

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Талдықорған, Қазақстан

ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕКТІҢ ФИСКАЛДЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Әлеуметтік-экономикалық өсуді қамтамасыз етудің негізгі мәселесі әрдайым жалпы әлемдік трактіден төмен болмайтын қарқындағы тұрақты кешенді дамумен байланысты болып қала береді. Бұл міндетті шешудің пайымын, әдетте әлемнің барлық жетекші елдерінің экономикалары көрсетеді.

Қазақстан экономикасы үшін шешімнің бірінші жолы – формалды шаруашылық жүргізудің ауысуы қаржы-экономикалық мүмкіндіктерге де айтарлықтай әсер еткендіктен, осы құрамдастың біздің елдің экономикалық, әлеуметтік және рухани дамуының әлеуметтік бағдарланған мәні үшін маңыздылығын түсінуде айтарлықтай ерекшеленеді. Қазақстанның неғұрлым тиімді экономикалық жүйеге көшуінде қоғамның әл-ауқатын арттырудың түпкі мақсаты бар. Әлеуметтік саясаттың көмегімен мемлекет экономикалық процестегі өзінің рөлі бойынша ерекшеленетін әлеуметтік топтардың материалдық жағдайын оңтайландыруға ұмтылады. Әлеуметтік саясаттың көптеген проблемаларын шешу үшін елдің барлық аймақтарындағы халықтың өмір сүру деңгейі туралы ақпаратқа ие болу маңызды.

Біріншіден, халықтың өмір сүру деңгейі – экономикалық дамудың айнасы және мемлекеттегі әлеуметтік саясаттың тиімділігінің негізгі өлшемі.

Екіншіден, өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері қоғамдағы әлеуметтік әділеттіліктің қазіргі парадигмасына сүйене отырып, материалдық игіліктердің бөлінуінің объективті көрінісін сипаттауға және бағалауға арналған.

Үшіншіден, өмір сүру деңгейінің көрсеткіштері (мысалы, кедейліктің ресми шегі) – халықтың әлеуметтік осал топтарын қорғау процесінде атаулылық пен субсидиарлық қағидаттарын іске асырудың эмпирикалық негізі.

Жұмыста халықтың материалдық жағдайына неғұрлым сәйкес келетін, бірақ оған тәуелді көңіл-күйді дамытпайтын саясатты жүзеге асыруға бағытталған оларды есептеу әдістемесін жетілдіру мәселелері талқыланады. Бұл әлеуметтік төлемдер, субсидиялар, өтемақылар жүйесіне қолданылады. Кедейлік деңгейі мен әлеуметтік-экономикалық теңсіздік деңгейінің көрсеткіштері салық ставкалары мен қолданыстағы салық жеңілдіктерінің прогрессивтілік дәрежесін өзгерту үшін негіз болып саналады. Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесі республикалық деңгейде, өңірлік және бастапқы шаруашылық буынында қалыптасады. Республикалық деңгей табыстың белгілі бір деңгейінің кепілдігін қоса алғанда, қоғамның барлық мүшелеріне әлеуметтік кепілдіктерді бақылау мен қамтамасыз етуді білдіреді: ең төменгі жалақы, ставкалар мен лауазымдық жалақы, зейнетақы, түрлі деңгейдегі игіліктер мен қызметтерді тегін тұтыну. Өңірлік деңгейде өңірлік әлеуметтік-мәдени және демографиялық ерекшеліктерді ескере отырып, әлеуметтік қорғау жүйесін нақтылау қамтамасыз етіледі. Еңбек ұжымының деңгейі кәсіпорындардың өз қаражаты есебінен еңбекақы төлеу және әлеуметтік даму қорын қалыптастыруды, қосымша әлеуметтік кепілдіктер мен жеңілдіктерді белгілеуді көздейді.

Мақалада кедейлікті азайту және мұқтаждарға әлеуметтік қызмет көрсету мәселелері бірінші кезекте кедейлікті бағалаудың дұрыстығына және әлеуметтік көмек алуға үміткерлердің салық немесе еңбек міндеттемелерін орындауына байланысты екендігі қарастырылады. Әлеуметтік қызметтер секторын цифрландыру және халық құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы ұсынылатын әлеуметтік көмекке қол жетімділіктің шешуші шарттары болып саналады. Жаңа кәсіпкердің, қызметкердің фискалдық болашағы адами капиталға мемлекеттік бюджет қаражатын бөлудің логикалық операциясы, мұқтаждардың өмір сүру жағдайларының жайлылығы, отбасы мүшелерінің өмір сүру сапасы болашақта жаңа адал салық төлеушілер мен салық төлеуден тұрады. Мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде жаңа жұмыс орындарын құру "көлеңкелі" еңбек нарығын жоюға және еңбек табысын растауға мүмкіндік береді. Өтініш берушінің жан басына шаққандағы табысында жергілікті бюджеттен өңірлер ұсынатын әлеуметтік қорғау құралдарын есепке алу маңызды. Мемлекет тиімді салық саясатын жүргізбей, өмір сүре алмайды. Қазақстан Республикасының тиімді салық саясатын дамыту – қазіргі заманғы мемлекеттің негізгі проблемаларының бірі, оны әзірлеу өте күрделі міндеттерді шешуді талап етеді. Мемлекет кез келген жолмен және кез келген тәсілдермен өз бюджетін барынша толықтыруға ұмтылады. Мемлекеттік бюджет қаржы саласындағы негізгі жоспар, ақша ресурстарын шоғырландырудың басты құралы бола отырып, саяси билікке – билік өкілеттіктерін нақты жүзеге асыруға, ал мемлекетке нақты саяси және экономикалық билікті жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мемлекеттің салық саясатын жүргізу экономиканы реттеуге қатысуы салық ставкасы, салық жеңілдігі, салық базасы және т.б. сияқты салық құралдарының көмегімен жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: атаулы әлеуметтік көмек (АӘК), мемлекеттік бағдарлама, әлеуметтік көмек, жеке табыс салығы, кедейлік шегі, мемлекеттік грант, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, табыс.

З.А. Илимжанова

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова,
Талдыкорган, Казахстан

ФИСКАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ

Аннотация. Основным вопросом обеспечения социально-экономического роста всегда было и остается устойчивое комплексное развитие с темпами не ниже общемирового тракта. Видение решения этой задачи,

как правило, демонстрируется экономиками всех ведущих стран мира. Для экономики Казахстана первой пути решения заметно отличаются по той причине, что смена формационного хозяйствования весьма заметно отразилась и на финансово-экономических возможностях, и на понимании значимости этой составляющей для социально ориентированной сущности экономического, социального и духовного развития такой страны, как наша. Переход Казахстана к более эффективной экономической системе имеет конечной целью повышение благосостояния общества. С помощью социальной политики государство стремится к оптимизации материального положения социальных групп, различающихся по своей роли в экономическом процессе. Для решения многих проблем социальной политики важно иметь информацию об уровне жизни населения во всех регионах страны.

Во-первых, уровень жизни населения является зеркалом экономического развития и основным критерием эффективности социальной политики государства.

Во-вторых, показатели уровня жизни призваны охарактеризовать и оценить объективную картину распределения материальных благ, опираясь на современную парадигму социальной справедливости в обществе.

В-третьих, показатели уровня жизни (например, официальная черта бедности) являются эмпирической основой реализации принципов адресности и субсидиарности в процессе защиты социально уязвимых слоев населения.

В работе рассмотрено совершенствование методики их расчета, которое направлено на реализацию политики, наиболее адекватной материальному благосостоянию населения, которая помогает, но не развивает иждивенческие настроения. Это касается системы социальных пособий, субсидий, компенсаций. Показатели масштабов бедности и степени социально-экономического неравенства являются основой для изменения степени прогрессивности налоговых ставок и действующих налоговых льгот. Система социального обеспечения формируется на республиканском уровне, региональном и первичного хозяйственного звена. Республиканский уровень подразумевает контроль и обеспечение социальных гарантий, всем членам общества, включая гарантию определенного уровня доходов: минимальной заработной платы, ставок и должностных окладов, пенсий, бесплатного потребления различного уровня благ и услуг. На региональном уровне обеспечивается конкретизация системы социальной защиты с учетом региональных социально-культурных и демографических особенностей. Уровень трудового коллектива предполагает формирование за счет собственных средств предприятий фондов оплаты труда и социального развития, установления дополнительных социальных гарантий и льгот.

В статье рассматривается то, что проблемы сокращения бедности и предоставления социальных услуг нуждающимся в первую очередь зависят от достоверности оценки бедности и выполнения налоговых или трудовых обязательств претендентами на получение социальной помощи. Цифровизация сектора социальных услуг и всеобщая декларация прав населения страны являются решающими условиями доступности предоставляемой социальной помощи. Фискальная перспектива нового предпринимателя, работника как логическая операция выделения средств государственного бюджета на человеческий капитал, комфортность условий жизни нуждающихся, качество жизни членов семьи состоят в уплате налогов в будущем новыми добросовестными налогоплательщиками. Создание новых рабочих мест в рамках государственных программ также позволит ликвидировать "теневой" рынок труда и подтвердить трудовые доходы. Актуален учет средств социальной защиты, предоставляемых регионами из местного бюджета, в среднедушевом доходе заявителя.

Государство не может существовать, не проводя эффективной налоговой политики. Развитие эффективной налоговой политики Республики Казахстан является одной из основных проблем современного государства, разработка которой требует решения очень сложных задач. Государство стремится любым путем и любыми способами, как можно более максимально пополнить свой бюджет. Государственный бюджет, являясь основным планом в области финансов, главным средством аккумулирования денежных ресурсов, дает политической власти возможность реально осуществлять властные полномочия, а государству – реальную политическую и экономическую власть.

Участие государства в проведении налоговой политики, в регулировании экономики осуществляется с помощью налоговых инструментов, таких, как ставка налога, налоговая льгота, налоговая база и др. От результатов проводимой государством налоговой политики зависит и то, какие изменения необходимо внести государству в свою экономическую политику.

Ключевые слова: адресная социальная помощь (АСП), государственная программа, социальная помощь, индивидуальный подоходный налог, черта бедности, государственный грант, самозанятые, доходы.

Information about authors:

Ilimzhanova Z.A., Candidate of economic sciences, docent. Zhetysu State University n.a. I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan. zaida.ilimzhanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9781-2758

REFERENCES

[1] On state targeted social assistance, Law of the Republic of Kazakhstan dated July 17, 2001 No. 246.

[2] On approval of the Rules for calculating the total income of a person (family) applying for state targeted social assistance; Order of the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated July 28, 2009 No. 237-p. It is registered in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on August 28, 2009. No. 5757.

[3] Sidorovich A.V., Abishev A.A. National Economics: Textbook. Almaty: Economics, 2009. 536 p.

[4] The Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI ЗРК On taxes and other obligatory payments to the budget (Tax Code).

[5] On the approval of the Rules for the provision of state grants for the implementation of new business ideas to participants of the State program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021, "Enbek" Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated August 23, 2018 No. 513.

[6] On approval of the Rules of crediting / microcrediting in cities and single-industry towns and the Rules of guaranteeing loans / microcredits issued to microfinance organizations / second-tier banks in cities. Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated November 27, 2018 No. 84.

[7] McConnell K.R., Bru S.L., Flynn W.M. Economics: principles, problems and politics: Textbook: Trans. from English – 19th ed. M.: INFRA-M, 2017. XXVIII, 1028 p.

[8] Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 13, 2018 No. 746 On the approval of the State Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017. 2021, "Enbek".

[9] The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan Social and Labor Sphere: Results of 2018 and the main tasks of the Ministry for 2019. Nur-Sultan 2019.

[10] On some measures for the implementation of the State program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021, “Enbek” Order of the Deputy Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated November 27, 2018 No. 17812.

[11] Sley B., Danilova-Cross E., Papa Y., Pelekh M., Marni Sh., Henrich K. Poverty, inequality and vulnerability in Europe and Central Asia in transition and developing economies // UN Development Program. 2014.

[12] Gussenov B., Bastaubaev A. (2019). Model of development of foreign economic activity in the conditions of integration processes and globalization. N e w s of the national Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Volume 5, Number 327 (2019), 134–139.

[13] Gussenov B., Sharipov A. (2019). Features of development of foreign economic activity in the era of globalization (the Great Silk Road). N e w s of the national Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Volume 5, Number 327 (2019), 151–155.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.40**
Volume 2, Number 330 (2020), 78 – 86

UDK 339.9. HRNTY 06.51.77.

A.M. Chokatova[1], G.M. Duisen[2]

[1] R.B. Suleimenov Institute of Oriental studies and Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan;
[2] R.B. Suleimenov Institute of Oriental studies, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: ch.aliya@mail.ru, galyimzhan@inbox.ru

REGIONAL TRADE AND AGRARIAN RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND IRAN: TRENDS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of the article is to consider contemporary trends in trade, economy and agrarian cooperation between Kazakhstan and Iran.

During writing the article the general scientific and theoretical principles of trade, economic, investment and regional phenomena in the writing of this scientific work were considered in its methodology: there are also methods of induction and deduction which is from particular cases to the general case and conversely, general theoretical, analytical analysis: synthesis, comparison, refinement, classification were used.

Actuality of the article is to consider attracting foreign direct investment (FDI) and innovation technologies to sectors other than key sectors, in order to create favorable investment climate in the country and improve the economic potential of Kazakhstan. For this reason, the strategic approach to the further development of Kazakhstan's agricultural sector and the achievement of outstanding achievements in the field of advanced technology in this field, and theoretical definition of their bilateral efficacy should be analysed. This is another example of how developing economies can integrate into global or regional economic integration.

The article identifies the effectiveness of the process of cooperation with the countries in the region with a stable economy, which will affect the development of Kazakhstan's economy, ensure globalization and sustainability of economic development of the country in a crisis situation. It is known that the countries of Central Asia, including Kazakhstan, are extremely dependent on the export of natural resources, so it is necessary to change the direction of investments. During this research, the course of development and prospects of the general policy in foreign financing and modern technologies which were involved in the development of the country's economy were discussed.

Keywords: direct foreign investment, regional, cross-border, Iran, agro-industry.

Introduction. Nowadays with the advent of today's globalization process, the importance of regions has increased and its independence has been strengthened. Due to historical, cultural, political and economic ties and mutual understanding between countries, the region's problem has been solved calmly. In the modern world, it is evident that the economy’s development, the growth of innovation and investment in emerging markets and the processes of globalization in developed countries grows rapidly, also the importance of integration processes is increased.

Kazakhstan gained its independence and established friendly relations with many countries around the world. Among them, Middle East countries, in particular, Iran takes a special place because of the fact that Kazakh people have economic and political ties with Iran.

The emergence of new independent states in Central Asia was accepted with great enthusiasm in Iran and Turkey. In January 1992 they recognized the independent Republic of Kazakhstan and established diplomatic relations with it. Over the past two decades, Kazakhstan and Iran have signed more than a hundred agreements, which determine the priority of their relationship. Political relationships between the Heads of State and governments have been well-established.

These two countries are participating in the summits of the Caspian littoral states. However, unlike other summits, strong debate over the fate of the Caspian Sea is still going on. The people of Kazakhstan support the fair solution of the problems of the Caspian Sea for the peaceful coexistence of these coastal states. Kazakhstan and Iran have similar or very close positions on topical issues such as security in the world and in the region also they are against the use of force in resolving regional conflicts.

Main part. On the whole, the relations between Kazakhstan and Iran continue, which has a positive impact on cooperation in trade, economic, investment, industrial and transit transport. In addition, prospects for the development cooperation in the field of subsoil use and agriculture are being considered. At the meetings, the legal status of the Caspian Sea, the Caspian Sea's economy, transport, ecology, security, etc. cooperation in the spheres are often discussed. There is a 70 % growth in the commodity turnover of the two countries at the state level. If in 1992 the commodity turnover between Kazakhstan and Iran amounted to $ 229 thousand, in 1995 it was $ 58.9 million, in 2005 it was $ 900 million, in 2007 it grew for $ 2 million 495 thousand. The commodity turnover between Kazakhstan and Iran in January-May 2018 amounted to $ 251.4 million, which is 41.7 % higher than in the same period last year ($ 177.4 million). From January to May 2018, exports from Kazakhstan to Iran increased by 36.1 % and amounted to $ 207.2 million. In addition, the Iranian leadership is in a position to support effective foreign policy aimed at implementing and promoting political, trade and economic processes in the region of Central Asia.

Table 1 - Volume of trade of the Islamic Republic of Iran with Kazakhstan

Years	Commodity turnover, US dollars	The size of exports, US dollars	The import quantity, US dollars
(21.03.2018-20.03.2019)	218 470 688	131 402 677	87 068 011
(21.03.2017-20.03.2018)	234 623 679	167 985 551	66 638 128
(21.03.2016-20.03.2017)	384 027 532	173 268 166	210 759 366
(21.03.2015-20.03.2016)	156 827 237	137 258 467	19 568 770
(21.03.2014-20.03.2015)	334 525 670	208 313 019	126 212 651

Source: http://www.tccim.ir/ImpExpStats_TarrifCustomCountry.

According to the Iranian Customs Committee in the first table, there was a decline in trade turnover in previous years and the same happened in 2018-2019. The reason for this is the refusal of Iran's wheat imports (4-5 million tons a year) to produce 11 million tons of wheat per year, despite the deficit in the country. Iran imports mainly non-ferrous metals, smelted iron products from Kazakhstan, except wheat (wheat, barley, maize, lime). Fruit, dried fruits and nuts were imported mainly from Iran to Kazakhstan. The information in this table is based on the year of hijri.

Table 2 - Volume of trade turnover of Kazakhstan with the Islamic Republic of Iran

Years	Commodity turnover, US dollars	The size of exports, US dollars	The import quantity, US dollars
2018	519 085	429 417	89 668
2017	552 019	483 956	68 063
2016	596 242	550 518	45 724
2015	635 567	565 792	69 775

Source: stat.gov.kz.

Table 2 also shows a decline in the trade turnover between the two countries in during periods of 2017-2018.

Primarily, Iran's interest in Central Asia is about integrating into the processes of Central Asia, where Russia and China are going to be interested as well. For example, given the strategic interests of Iran and Russia in ensuring peace and stability, Iran-Russia relations are complex, but it is clear that this is an open direction for international cooperation.

Iran's present course is keeping with this direction. The current role and place of Iran in the world is affected by peaceful ideological influences on Iran, especially in Muslim countries, than in some other countries that seek to pursue their interests by means of threats or military action. Regional politics for Iran are notably important, and Iran's interests have a profound impact on the security and integrity of the state, its sustainable economic, social and cultural development. In recent years, Iran has been actively pursuing foreign policy in order to achieve regional leadership and overall geopolitical influence, which contributes to rational bilateral and multilateral cooperation.

Other countries in Central Asia and Iran understand that mutual interests in security-related areas need to have political desire to achieve their goals.

Geo-economically, Kazakhstan has good opportunities to develop regional cooperation. These factors are influenced by such factors as rich natural resources, labor force and the actual market. We shall keep in mind that the management of energy pipelines is one of the most important instruments in international and foreign policy, the presence of natural wealth, geographical proximity and availability of unique transport play a key role in economic cooperation in the region.

Iran has a special place in geopolitical terms. It has made the geopolitical location of Iran even more important in the two world powers, particularly the link between the Caspian Sea and the Persian Gulf and the Central Asia countries. These countries have no access to the open sea. Kazakhstan is the largest country in the region without access to the sea, and Uzbekistan is one of the world's poorest countries with no access to the sea, which must pass through two countries to the open sea. Thus, Iran understands that it has a great opportunity to use its unique position to strengthen its ties with regional countries.

Presently, the policy of attracting foreign investment is widely used for the development of the domestic economy. This is a phenomenon of globalization, regional integration. Looking at foreign experience, attraction of foreign investments is an important measure: one of the indicators determining the level of welfare of the country is the volume and structure of investments into the economy. In the context of tough competition in the domestic and foreign markets, investment is not just mobilizing domestic sources of finance, but also attracting external investment resources. Changes in the industry and turnover, and the growing economic conditions of management in the face of a constant lack of investment resources require a more effective policy of attracting foreign direct investment that contributes to economic development, promotes high technologies and creates new opportunities for jobs.

Totally 116 countries have invested in Kazakhstan since 1991. Foreign Direct Investment (FDI) inflow to Kazakhstan is 20 times higher than in other countries of Central Asia, and is a major source of oil and gas resources in the country. The largest amount of investment came from the United States and the Netherlands. Investments are mainly focused on geological exploration, oil production. Mining (crude oil and gas sector), processing industry and metallurgy are the sectors that can attract the largest amount of foreign direct investment (FDI) in Kazakhstan. 1993-2005 the mining sector is 72.930 million tons. US dollars, 87 % of which is 63.326 million dollars. The sector of trade, automobile and engines repair has attracted the majority of FDI. It is worth to mention that FDI in the sector is stable and their fluctuations are very low. In general, FDI in this sector was 6.3 %.

FDI inflows to Kazakhstan in 1993-2003 amounted to $ 17,800 billion. During this period, the country's GDP grew by 2 %. In 2003-2008, the trend towards FDI increased rapidly because of the fact that political and economic stability was established in the country, and the creation of Astana was an indication of Kazakhstan's capabilities. In accordance with the FDI inflow of Kazakhstan, Kazakhstan was the leading country in the mentioned years, since 75 % of Central Asian countries' capital flows to our country.

According to Bakhyt Batyrashev, Chairman of the Investment Committee of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, according to the results of 2018, the main investors are the following: Netherlands – $ 7.3 billion, USA – $ 5.3 billion, Switzerland – $ 2.5 billion, Russia – 1.5 billion, China – $ 1.5 billion, Belgium – $ 1.0 billion, France - $ 0.9 billion, the UK – 0.6 billion dollars, Korea – $ 0.5 billion[1].

In order to reduce the dependence of our economy on oil and mining industries, the government has also considered the program of attracting investments and introducing technology into the agricultural sector. For this purpose, delegations were sent to the Islamic Republic of Iran and several agreements were signed. After all, despite the fact that Iran has a population of more than 60 million people, despite the

years of ongoing foreign and political pressures, it has proven its regional leadership in the Middle East, providing its people with quality products, providing the industry with cutting-edge technology and progressive development. Iran is known as the country with obvious priorities.

"According to the world practice, the law on the renting agricultural land in Kazakhstan is used for a long time. However, significant investments have not yet been made in this area. Foreigners work only on 65 thousand hectares, it means only 0.06 % of the leased land. But it provides high productivity. Long-term land tenure is a great way to attract investment around the world. Countries such as Belgium, Germany, Greece, the Netherlands do not limit foreign investors to land ownership or rent. In France, the maximum term of land lease for foreign investors is 99 years. And for 10 years in Kazakhstan. These practices were taken into account when drafting the Land Code. But there is no question of selling land to foreigners, "the President of Kazakhstan said, pointing to the whole process of the investment process in agriculture [2].

One of the countries in the region, which intends to cooperate with Kazakhstan in the agrarian sector, it has been implementing several activities these days, the Islamic Republic of Iran achieves high rates of grain production over the past three years, including wheat. The total amount of domestic consumption is 9 million. 3-4 million tons of oil was imported. Since Hasan Ruhani's presidency, Iran has denied imports of this crop by increasing its wheat crops to 11 million tons in recent years more than a thousand tons of wheat. In addition, 2 million is about to export to neighboring Arab countries. The major rivers of Iran's grain crops are water rich in the western regions of the country: Huzestan – 1.3 million tons, Golestan – 1.8 million tons, Kermanshah – 750 thousand tons, Fars – 900 thousand tons, Kurdestan – 800 thousand tons. Iran has achieved a record harvest of 12 million tons of grain from 7 million tons. However, Iran also understands that the possibility of keeping such stability annually is limited to the natural state of the country.

Iran is now introducing innovative technologies in land development in the agricultural sector. Dry climates and mountainous terrain there is a shortage of water resources in Iran. During the summer months, during the period of 2-3 months, the drought will take 7 months. In the economic life of the country the snowfall plays an important role. Simple melting of snow allows to fill the water reservoir that is needed for irrigation. Precipitation, snowfall are usually expected from November to March. Iran's dry climate is pushing for different ways to overcome water deficit. One of the most promising programs within the Government is the "Land Acquisition and Lease Land Regions" program. According to the program, 2.5 million tons will be spent on domestic consumption also it plans to lease land for 25 to 49 years with countries with a wealth of water resources, such as Kazakhstan, Russia, Kyrgyzstan, Ukraine, Georgia and Brazil. Grain, corn, rice, oilseed crops are considered as the main products of the "Land Regions in the Region" Program, considering the fact that the majority of Iran's population consumes and grows in spring and needs water. Although these products are produced in this country 2-3 million tons per year, demand is growing every year. In this regard, Iran has leveraged approximately 20-30 thousand hectares of land as an experience with neighboring countries and has made the prerequisites for the purchase of 60-70 hectares of land in Brazil. Moreover, Iran recognizes Kazakhstan as a strategically important neighbor in the region in pursuit of this program and considers cooperation as one of the states that Kazakhstan has supported Iran during sanctions. The two countries have indicated that Iran is making efforts to further strengthen trade relations, envisaging the implementation of several mutually beneficial programs and projects.

Iran exports 2.3 million tons of rice a year and ready to provide technical support to Kazakhstan in the development of this industry. At the same time, the corn grows roughly 1.3 million tons per year, with an estimated consumption of about 5-6 million tons. The remaining amount is provided by the import source. Only 6 % of oilseed crops, in particular rapeseed and flax, they are produced in Iran and 94% are imported from abroad.

Iran is also planning to cooperate with Kazakhstan in the field of fisheries and aquaculture. Taking into account the abundance of water resources of Kazakhstan, it is sure that this sphere will develop in Kazakhstan.

Another important aspect of Iran's agricultural production is the apple cultivation. Iranian Agriculture Minister Mahmoud Hojati said Iran is one of the world's largest apple-fertilizer countries, with the goal of boosting trade relations with Kazakhstan, bringing apple trees to the Almaty region of Kazakhstan, plan of planting [3].

The Government of Iran officially adopted the Program "Land Acquisition in the Region" on 29/01/1395 (17.04.2016) by the Hijri Year. Currently, 17 countries are engaged in negotiations within this program. Under this program, the following opportunities of the negotiating countries are taken into consideration:

- Water-rich, cultivated, climate-friendly places;
- Established political and diplomatic relations with Iran.

There are plans to develop agricultural land suitable for agriculture, not only to produce agricultural products that are in demand for Iran, but also to provide the domestic market in that country.

The Iranian government considers this type of agriculture as one of the best ways to combat degradation all over the world, to protect agricultural food security and to prevent drought. According to the leaders of these countries, there are three ways to combat the water crisis in agriculture, such as reducing water-intensive crops, increasing the area of drought-resistant crops, and cultivating land outside the country [4].

Iran's demand for land acquisition in the region is explained by the use of resources and capabilities of other countries to produce more agricultural products. At the same time, this type of agriculture is a new issue for the country's economy. The trade, especially the agro-industrial complex, promotes peace and stability in the region, and explains that co-operation also extends to other areas, if it is settled properly [5].

More than 90 % of crops in Iran are watered manually, but in Europe, South America, North America, and Russia crops are watered by rainwater [6].

By attracting foreign funding, it is understood that the country has a plan to achieve such opportunities:

- Introduction of new technologies, advanced techniques and know-how;
- Saturation of domestic market for high quality goods and services;
- Improvement of export-oriented and import-substituting industries;
- Introduction of modern methods of management and marketing;
- Creation of new workplaces;
- Ensuring production growth.

However, there is a question why Kazakhstan needs to attract foreign investments in agriculture. Despite the active development of domestic agriculture, our country still has unused potential. For example, Kazakhstan has 147 million hectares of pasture land and borders two countries with the largest consumption of beef. This is Russia and China, which purchased beef cattle worth more than $ 4 billion in 2014. With such potential customers, we do not use our capabilities. But what are the reasons? The main reason is the lack of investments in agriculture due to the high financial costs of production, long-term recovery, and the retirement and retention of agricultural infrastructure, including agricultural products, respectively. The lack of investment is primarily due to the low technical equipment of the industry. Secondly, due to low funding, many farmers reduce soil fertility without using fertilizers. At the same time, historically, Kazakhs were the most qualified livestock breeders, and today farmers are rebuilding their former potential. Attraction of investments will lead to active development of this direction. At the same time, the investment inflow to agriculture in 2015 will amount to KZT 167.0 billion. tenge, which is 23 times less than in the industry. Therefore, the participation of foreign companies in the development of agricultural production will allow introducing new agricultural technologies, agricultural machinery, seeds and fertilizers. And other positive things, we will be able to consume our domestic products: meat, fruits and vegetables grown on our land. And foreign companies pay taxes, open jobs, improve rural infrastructure, and enhance our employees' qualifications. We should strive to ensure food security, reduce dependence on imports, and increase export potential. At the same time, there are favorable conditions for the production of organic products in Kazakhstan, which is a low level of land degradation and high solvency of markets in the nearest region. By the end of 2015, Kazakhstan has adopted a law on organic

production, which will allow creating a system for organic production support and regulation, which will enable the population to provide quality products at reasonable prices. There are also world preconditions. The first is the population growth. According to forecasts for population growth, by 2050, 60 % more than in the modern world, and in developing countries – twice as much food as it should be. Secondly, the global agricultural potential is exhausted, which can lead to a significant increase in food deficit. Therefore, because of the small number of its population, Kazakhstan has an important role to play in stabilizing and improving the food situation in the world.

As the world practice shows, the return on investment in agriculture takes at least 10 years, and profits are needed for further development. For example, the term of land lease for foreigners in Russia is 49 years, in UAE – 99 years. [7]

Many governments support direct foreign investment in their countries (FDI) as a means of creating new jobs, expanding local technical knowledge, and promoting general economic standards. Over the decades, Asian countries (India, China, Pakistan, Philippines and Indonesia) have had their own FDI limitation and have been strictly monitored, and demanded that local labor force should be attracted to any new foreign business.

Conclusion. As part of the National Investment Strategy 2018-2022, the agro-industrial complex has been selected as one of the priority sectors attracting foreign direct investment. Total volume of attracted investments in agriculture, including 9 months of 2015 and 2017, amounts to 135,2 million US dollars. In 2022, the increase in the inflow of Iranian foreign investments (ISI) by 1,26 times is expected to increase to 19 % of GDP in 2022 relative to GDP; ISI, which is aimed at improving efficiency, it will increase 1,5 times; the volume of investments in the fixed capital of the non-primary sector of the economy will increase by 1,46 times; the volume of domestic investments in the main capital of the non-primary sector of the economy will increase 1,5 times [8].

It is well-known that for effective economic policy it is necessary to attract foreign investments to the countries, as means of achieving a high level of technological development, to reduce the risk of the state budget deficit. In the modern world economy, all sectors of the economy need significant investment resources. The most important thing is that they have a plan of rational and effective use in the national economy. Basically, domestic investment is insufficient to maintain an effective structural policy and to upgrade fixed assets. Therefore, each country has to attract foreign investment. The foreign investment attraction policy is the most pressing issue in the world in the current century. However, it is known that the people of Kazakhstan do not favor the policy of external borrowing. Understand that Kazakhstan can develop all sectors of economy through internal financing, taking into account natural resource potential of Kazakhstan. After all, foreign funding will increase the dependency on the lender and there will be an increase in the percentage of unemployment in the country. Nevertheless, natural resources production, the discovery of mineral resources, their delivery to the market also require a lot of money and advanced equipment.

However, as the world experience shows, the following statistical information shows that, other the developed economies for example the USA, China and Singapore, they still rely on investment sources:

Countries attracting foreign investment in the 2016-2017 economies:

USA $ – 275 billion US $, China – $ 136 billion. US $, Hong Kong – $ 106 billion US $, Russian Federation – $ 25 billon. US $, Indonesia – $ 23 billion US dollars, etc. [9].

Accordingly, it is observed that emerging market economies as well as countries with economies in transition regard foreign investment as an important factor of economic development and modernization, income and employment growth. There is also a lot of information on how to promote international trade integration, creating a competitive business environment and helping companies develop. In addition to purely economic benefits, foreign investment can also be facilitated by improving environmental and social conditions in the host country, by providing environmental clean technologies and leading companies with a more responsible social policy [10]. Clearly, developing countries need to achieve certain development in the fields of education, technology, infrastructure and healthcare so that they can use foreign presence in their markets. In turn, this will increase the qualifications of specialists in different fields of the country. The weak financial intermediation is explained by the stronger negative impact of

domestic companies on multinational companies. In some cases, this may result in a lack of financial resources that prevents local companies from using the business sector's capabilities due to the presence of foreign companies. In general, it is becoming more and more recognized that trade and investment are a mutually reinforcing tool for transboundary activities.

[1] А.М. Чокатова, [2] Ғ.М. Дүйсен

[1] Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты және әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан;
[2] Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН МЕН ИРАННЫҢ АЙМАҚТЫҚ САУДА ЖӘНЕ АГРАРЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫ: ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Аннотация. Мақаланың мақсаты – Қазақстан мен Иранның сауда, экономика, аграрлық саласындағы ынтымақтастығының жаңа үрдістерін қарастыру. Иран мен Қазақстанның сауда қатынастарының қалыптасуы мен эволюциясының негізгі тәсілдері мен ерекшеліктерін, сонымен қатар аталмыш екі елдің сауда ынтымақтастығының маңызды бағыттары мен жаңа тенденцияларын дамытуды және қатынастардың перспективаларын осы мақала аясында зерттеу.

Зерттеу әдіснамасы – аталмыш ғылыми жұмысты жазу барысында сауда, экономикалық, инвестициялық, аймақтық құбылыстарды танудың жалпы ғылыми, теориялық принциптері қолданылып, ескерілді: жалпыдан жеке бөлшектерге және керісінше, талдау арқылы индукция және дедукция, жалпы теориялық, аналитикалық талдау: синтездеу, салыстыру, нақтылау, жіктеу әдістері қолданылды.

Мақаланың өзектілігі – Қазақстанның экономикалық әлеуетін арттыру мақсатында елде қолайлы инвестициялық ахуал жасау үшін өзекті салалардан басқа салаларға да тікелей шетел инвестициясы (ТШИ) мен инновациялық технологияларды тарту мүмкіндіктерін қарастыру. Осы мақсатта, Қазақстанның ауыл шаруашылығының әрі қарай дамуына осы салада озық технологияларды қолдана отырып, көрнекті жетістіктерге қол жеткізіп отырған Иранның стратегиялық ұсыныстарына тоқталу және олардың екіжақты тиімділігін теориялық тұрғыдан анықтау. Мұны дамушы экономикасы бар елдердің жаһандық немесе аймақтық экономикалық ынтымақтастыққа интеграциялану үдерісіне ұласудың тағы бір жолы ретінде көрсету.

Бүгінгі жаһандану үдерісі қарқын алған кезде, әлемде аймақтардың маңыздылығы артып, тәуелсіздігі нығая түсткені анық. Тарихи, мәдени, саяси және экономикалық байланыстар мен елдер арасындағы өзара түсіністіктің арқасында, аймақтың проблемалары оңай шешілетін болды. Өйткені қазіргі әлемде экономиканың дамуы, дамушы нарықтардағы инновациялық және инвестициялық белсенділіктің артуы және дамыған елдердегі жаһандану процестерінің, аймақтық интеграциялық процестердің ұлғаюы мен үйлесуі айқын байқалады.

Қазіргі таңда ішкі экономиканы дамыту мақсатында, сырттан инвестиция тарту саясаты кең етек алып келеді. Бұл – жаһанданудың, аймақтық интеграцияның бір көрінісі. Шетелдік тәжірибелерге көз жүгіртсек, шетел инвестициясын тартуды маңызды шара деп біледі: мемлекеттің әл-ауқатының деңгейін анықтайтын көрсеткіштердің бірі – экономикаға салынған инвестициялардың көлемі мен құрылымы. Ішкі және сыртқы нарықтардағы қатаң бәсекелестік жағдайында инвестицияның ішкі қаржы көздерін жұмылдыру ғана емес, сонымен бірге сыртқы инвестициялық ресурстарды тарту да маңызды. Өндіріс және айналым саласындағы өзгерістер, инвестициялық ресурстардың үнемі жетіспеушілігі жағдайында, басқарудың экономикалық жағдайларының өзгеруі экономиканың дамуына ықпал ететін, жоғары технологияларды енгізуге және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал ететін тікелей шетелдік инвестицияларды тартудың тиімді саясатын жүргізуді қажет етеді.

Бұл мақалада Қазақстан экономикасының даму барысына әсер ететін, жаһандану және дағдарыс жағдайындағы елдің экономикалық дамуының тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында, экономикасы тұрақты дамып келе жатқан аймақтағы елдермен ынтымақтасу үдерісінің еліміз үшін тиімділігін анықтау көзделген. Осы мақсатта, Қазақстан Республикасының премьер-министрі А. Маминнің: «ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев экономика өсімінің тұрақты қарқынын қамтамасыз ету бойынша міндет қойды, бұл бізден орта мерзімді кезеңде негізгі капиталға инвестиция көлемін ЖІӨ деңгейін 30 %-ға дейін арттыруды талап етеді. Негізгі драйвер тікелей шетелдік инвестициялар болуы тиіс», – деген сөздері еліміздің экономикасының дамуындағы шетел қаржыландыру саясатының айтарлықтай қарқын алғанын көрсетеді. Қазақстан минералды ресурстар мен мұнайдан басқа, ауыл шаруашылығына қолайлы және жарамды аса көлемді жерлерді иеленіп отыр. «Қазақстан– 2030» стратегия бойынша, экономикамызға шетел инвестицияларын тарту бағдарламасына байланысты Қазақстанның ауыл шаруашылығын дамытуға қатысты атқарылып жатқан іс-шаралар аз емес. Орталық Азия елдері, соның ішінде Қазақстан да табиғи қорлар экспортына шамадан тыс тәуелді, сондықтан инвестиция тарту бағытын өзгерту тиіс екені белгілі.

Орталық Азия елдері, соның ішінде Қазақстан да табиғи қорлар экспортына шамадан тыс тәуелді, сондықтан инвестиция тарту бағытын өзгерту тиіс екені белгілі. Осы ғылыми жұмыс барысында еліміздің экономикасын дамытуға тартылған жалпы шетел қаржыландыру және заманауи технология енгізу саясатының даму барысы және перспективасы қарастырылды.

Түйін сөздер: тікелей шетел инвестициясы, аймақшылдық, трансшекаралық, Иран, агроөнеркәсіп.

[1] А.М. Чокатова, [2] Г.М. Дуйсен

[1] Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова и КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан;
[2] Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ТОРГОВО-АГРАРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАНА И ИРАНА: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. Целью статьи является рассмотрение новых тенденций сотрудничества Казахстана и Ирана в сфере торговли, экономики и аграрного сектора. В данной статье рассматриваются основные пути и особенности становления и развития ирано-казахстанских торговых отношений, а также развитие новых тенденций и новых направлений в торговых отношениях между двумя странами, а также перспективы их отношений.

Методология исследования. В данной научной статье были применены и приняты во внимание общие научные и теоретические принципы торговых, экономических, инвестиционных и региональных явлений: экономико-статистический анализ, синтез, сравнение, уточнение, методы индукции и дедукции и.т.д.

Актуальность статьи заключается в рассмотрении вопроса о привлечении прямых иностранных инвес-тиций (ПИИ) и инновационных технологий в другие сектора, помимо ключевых, с целью создания благоприятного инвестиционного климата в стране для повышения экономического потенциала Казахстана. С этой целью стратегический подход к дальнейшему развитию аграрного сектора Казахстана и достижению выдающихся достижений в области передовых технологий в этой области, а также теоретическое определение их двусторонней эффективности. Это еще один пример того, как развивающиеся экономики могут интегрироваться в глобальную или региональную экономическую интеграцию.

По мере ускорения процесса глобализации важность регионов и независимости в мире усиливается. Благодаря историческим, культурным, политическим и экономическим связям и взаимопониманию между странами проблема региона стала легко решаться. Дело в том, что в современном мире налицо явное свиде-тельство экономического развития, роста инновационной и инвестиционной активности на развивающихся рынках и усиления и гармонизации процессов глобализации, процессов региональной интеграции в развитых странах.

В настоящее время политика привлечения иностранных инвестиций для развития отечественной экономики становится все более распространенной. Это одно из проявлений глобализации и региональной интеграции. Глядя на зарубежный опыт, привлечение иностранных инвестиций считается важной мерой: одним из показателей, определяющих уровень благосостояния государства, является объем и структура инвестиций в экономику. Не только мобилизация внутренних источников инвестиций, но и привлечение внешних инвестиционных ресурсов в условиях жесткой конкуренции на внутреннем и внешнем рынках. Изменения в производстве и обращении, изменение экономических условий в условиях постоянной нехватки инвестиционных ресурсов требуют эффективной политики привлечения прямых иностранных инвестиций, которая будет способствовать экономическому развитию, внедрению высоких технологий и созданию новых рабочих мест.

В данной статье выявлена эффективность процесса сотрудничества со странами региона со стабильной экономикой, что скажется на развитии экономики Казахстана, обеспечит устойчивость экономического развития страны в процессе глобализации и в кризисной ситуации. В этой связи, слова Премьер-Министра Республики Казахстан Мамина: «Первый Президент Республики Казахстан - Лидер Нации Нурсултан Назарбаев поставил задачу обеспечить стабильные темпы экономического роста, что требует от нас увеличения объема инвестиций в основной капитал до уровня 30% ВВП в среднесрочной перспективе. Ключевым драйвером должны быть прямые иностранные инвестиции», – указывает на то, что политика иностранного финансирования экономики страны значительно выросла. Казахстан помимо минеральных ресурсов и нефти, также обладает значительным количеством земель, благоприятных и пригодных для сельского хозяйства. Благодаря программе «Стратегия-2030» по иностранным инвестициям, предприни-маются многочисленные меры для решения проблемы развития сельского хозяйства в Казахстане. Известно, что страны Центральной Азии, в том числе и Казахстан, крайне зависимы от экспорта природных ресурсов, поэтому необходимо изменить направление привлечения инвестиций. В данном исследовании были рассмотрены ход развития и перспективы общей политики иностранного финансирования и внедрения современной технологии, связанной с развитием экономики страны.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, региональные, трансграничные, Иран, агропро-мышленный комплекс.

Information about authors:

Chokatova A.M. - 2-year master degree student of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental studies and Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty c., e-mail: ch.aliya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2594-6292;

Duisen G.M. - Deputy Director of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental studies, Kazakhstan, Almaty c, Doctor of economics sciences, e-mail: galyimzhan@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-4352-0482

REFERENCES

[1]tengrinews.kz/private_finance/kazakstanga-en-kop-investitsiya-kuyatyin-elderdn-tzm-jariya-298885.
[2]http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings.

[3]http://farasarzamini.ir/?p=595. [4] https://www.imna.ir/news/362223.

[5] http://farasarzamini.ir/?p=890.

[6] https://www.magiran.com/article/3932314.

[7] https://www.zakon.kz/4790809-informacionno-spravochnyjj-material-po.html.

[8] https://strategy2050.kz/news/51012/.

[9] www.unctad.org/fdistatistics.

[10] https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264199286-sum-ru.pdf?expires. [11] Erimbetova K. (2009). Investment climate of the Republic of Kazakhstan during the period 1990-2000 ", Institute of History of the Republic of Astana 45. http://doingbusiness.org/rankings Ongoro T.N. Modern economic concepts of globalization: a critical analysis // Bulletin. SPbSU. Ser. 5. 2007. Issue. 2 (13). S. 78-79.

[12] Sintserov, L. Long waves of global integration / L. Sintserov // World Economy and International Relations. 2000. No. 5. P. 56. Globalization: good or threat? // Economic Review (Uzbekistan). 1998. N 3. P. 83-97. [13] Kaplinsky R. The spread of the positive impact of globalization: an analysis of the "chains" of value increment // Economic Issues. No. 10. 2003. Globalization and competitiveness: strategies for success. M.: Association of Managers, 2003. [14] Yurtaev V.I. Iran: Integration and Security in Central Eurasia. RUDN University Bulletin, a series of International Relations, 2008, No. 4.

[15] Encyclopedic dictionary. Modern market economy / Total. Ed. Kushlina V.I. M.: Publishing House of the RAGS, 2004.

[16] Yakovsts Yu.V. Globalization and the interaction of civilizations. M., 2003.

Shemyakina N.B., Pokhilko B.I. World experience in attracting foreign direct investment. Bulletin of the Institute of Economics and Research, 2018. No. 4 (12). 154.

[17] Kochemasova A.V. World experience in attracting foreign direct investment in a globalized economy. Finance and credit. 2013. No. 18. S. 66-77.

[18] Penev S. (2007). Investment climate and trends in foreign direct investment in the South Caucasus and Central Asia. Southeast European Journal of Economics and Business, 2 (1), 31-40.

[19] Farzaneh Rezai. Strategic Analysis of Iran's Overseas Agricultural Development

(Using the model QSPM and SWOT matrix) Tehran. 2018. https://ganj.irandoc.ac.ir. Irandoust, J. E. M. (2001). On the causality between foreign direct investment and output: a comparative study. The International Trade Journal, 15(1), 1-26.

[20] Morteza Hajiabadi. «Iran's Foreign Policy in Central Asia» (Comparative Analysis of Academic and Political Elites' Perspective). Tehran. September 2018. https://ganj.irandoc.ac.ir.

Reza Abbassipur Nezamabad. "The Impact of 21st Century Geo-Economic Changes on Iran-Central Asia Relations Using the Example of the Republic of Kazakhstan." Summer 2018. Tehran.

[21] Oya Benli (2008), Kazakhstan Country Report, Republic of Turkey Prime Ministry Undersecretariat of Foreign Trade Export Promotion Center.

[22] Nauro F. (2002) 'Foreign Direct Investment as Technology Transfer Some Panel Evidence from the Transition Economics' Campos and Yuko Kinoshita William Davidson Working Paper Number 438 January.

[23] Serdar Can Turan «The Central Asian Republics in the globalization process Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan». »). Стамбул-2001. https://tez.yok.gov.tr/ulusaltezmerkezi/tezsorgusonucyeni.jsp.

[24] Luiz R de Mello, Jr (1999) "Foreign direct investment -led growth evidence from time series and panel data" Oxford University Press, Oxford Economic Papers 51, 133-151.

[25] Hon E. (2012)' İnvestment in Kazakistan', Almaty № 28 (454), p. 11. Gürsoy F. Sekreter. A ve Kalyoncu H. (2013) 'FDI and Economic Growth Relationship Based on Cross-Country Comparison' International Journal of Economics and Financial Issue Vol. 3, No. 2, pp.519-524 ISSN: 2146-4138 www.econjournals.com.

[26] Jones R.J. Globalization and Interdependence in the international Political Economy. London; New York, Pinter Publishers, 2004.

[27] World Investment Report 2018 [Electronic resource]. URL: https:// unctad.org/en/Publications Library/wir2018_ overview_en.pdf.

[28] Rajana, R.S., Rongalab S., Ghoshc R. Attracting Foreign Direct Investment (FDI) to India. April 2008. [Electronic resource]. URL: http://www.freewebs.com/ rrajan1/ifdi.pdf.

The 2018 A T. Kearney Foreign Direct Investment Confidence Index. [Electronic resource]. URL: https://www.at-kearney.com/foreign-direct-investment-con-fidence-index/full-report.

Bartelson J. Three Concepts of Globalization // International Sociology. 2000, N2.

[29] Baitayeva G., Bekmetova A. MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES AS A FACTOR OF STABILITY OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT OF THE STATE. N E W S OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES. ISSN 2224-5294. Volume 4, Number 326 (2019), 11–14. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.129

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.41**
Volume 2, Number 330 (2020), 87 – 91

УДК 336.6
МРНТИ 06.81.23

М.Ж. Арзаева, Л.Ш. Куншигарова, А.С. Елубаева

М. Тынышбаев атындағы Қазақ көлік және коммуникация академиясы, Алматы, Қазақстан
E-mail:m.arzayeva@gmail.com, kunshigarovalyazzat@gmail.com, ayauzhan8585@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН ҚОР НАРЫҒЫНДА ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ КЕПІЛДЕНДІРІЛГЕН ҚОРЫН ҚҰРУДЫҢ ОБЪЕКТИВТІ ҚАЖЕТТІЛІГІ

Аннотация. Мақалада Қазақстан қор нарығында инвестицияның кепілдендірілген қорын құрудың объективті қажеттілігіне қатысты мәселе қарастырылған. Қазақстанның қор нарығында инвестицияларға кепілдік беру қорын құру қажеттілігі қор нарығындағы жұмыспен, бағалы қағаздар шығару арқылы отандық эмитенттердің қызметіне инвестициялауға халықты тартудың төмен деңгейімен байланысты тәуекелдермен айқындалған. Елде инвестицияларды жүзеге асырудың тиімділігін арттыру үшін оны қорғаудың тиісті тетігі белгіленуі керек.

Инвестицияларға кепілдік беру қорын құрудың жаңалығы өзектілігімен, сондай-ақ Қазақстанда осындай аналогтардың жоқтығымен айқындалады. Қор нарыққа қатысушылар, эмитенттер, инвесторлар арасындағы сенімді және өзара тиімді әріптестікті арттыруды қамтамасыз етеді деп болжанады. Қор нарығы – қаржы нарығының маңызды бөлігі. Бағалы қағаздар нарығы негізгі салалардың қажеттіліктері үшін қаржы ресурстарын бөлуді қамтамасыз ете отырып, ұлттық экономиканың дамуына ықпал етеді.

Алайда нарықтың құбылмалылығы мен қаржы секторының тұрақсыздығы біздің елде бағалы қағаздар нарығының дамуына кедергі келтіреді, бұл қаржы құралдарына сенімсіздік пен қосымша тәуекелдерді тудырады. Бағалы қағаздар нарығындағы кредиттер бойынша құбылмалылық пен дефолттардың сыни деңгейі ішкі инвестицияларды бөлу тетігіне теріс әсер етеді. Инвестициялық тетіктің ажырамас бөлігі болып саналатын биржалық қор нарығы экономика үшін ерекше маңызға ие. Қатысушылардың қызметі және қаржы құралдарын шығару, орналастыру және айналымы, рәсімі реттелген, бұл биржалық қызметті тиімді реттеуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Ұйымдастырылған қор нарығын қолдаудың өзектілігі мен маңыздылығын ескере отырып, биржалық қор нарығындағы инвестицияларға кепілдік беру жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік беретін жобаның тақырыбы таңдалды.

Түйін сөздер қор нарығы, инвестиция, эмитент, инвестор, қаржы нарығы, қаржы ресурстары, ұлттық экономика.

Инвестициялардың құқықтық режимі Қазақстан Республикасы аумағында нормативтік құқықтық актілермен қамтамасыз етілген /1/. Халықтың отандық компаниялар мен жобаларды бағалы қағаздар арқылы қаржыландыруға тартылуының төмен деңгейін, сондай-ақ азаматтардың қазақстандық эмитенттердің бағалы қағаздарына деген сенімін арттыру жөніндегі мәселенің маңыздылығын ескере отырып, ұсынылып отырған тетік қаржы нарығын дамытуға қажетті әлеуетті жәрдем көрсетеді, сондай-ақ біздің еліміздің инвестициялық инфрақұрылымының маңызды бөлігіне айналады. Қаржы нарығы ішкі жинақтарды шоғырландыруда және оларды инвестицияларға трансформациялауда неғұрлым маңызды рөл атқарады /2/.

Қазақстан Республикасында инвестициялық қорлардың мынадай түрлері жұмыс істейді:

1) акционерлік инвестициялық қор;

2) ашық, аралық немесе жабық нысандарда құрылуы мүмкін инвестициялық пай қоры /3/.

Шетелдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, кепілдік шаралары мемлекет пен қоғамның өз құқықтары мен құқықтық қорғауды әділ қолдануға құқығы бар екендігін негізге ала отырып, даму

мен қалыптастыруға оң әсер етеді. Қазақстандық депозиттердің нарығындағы кепілдіктер жүйесі – қаржылық қызметтерді тұтынушылар үшін берілетін тиімді қорғау саясатының үлкен дәлелі /4/. Осының барлығы тиімді коммуникация мен олардың арасындағы өзара іс-қимыл, сондай-ақ инвестицияларды қорғау жүйесі үшін нақты шаралар нәтижесінде нарыққа қатысушылар мен үкімет арасындағы диалогты болжайды. Инвестициялар туралы аталған заңдар Қазақстан экономикасы үшін аса күрделі жылдары қабылданды /5/.

Кепілдік жүйесі – мемлекеттік реттеу объектісі; сондықтан инвестицияларға кепілдік беру қорын құру мемлекеттік бастама ретінде болжанып отыр. Қаржы ұйымдарының қатысуымен осындай қор құруды да қарастыруға болады.

Инвесторлардың бағалы қағаздар нарығында нақты айқындалған және қатты қорғалған құқықтарының болуы маңызды екенін бүкіл әлем бойынша экономистер мен саясаткерлер кеңінен мойындады /6/. Түрлі экономикалық жағдайларда инвесторларды қолдау үшін пайдаланылатын барабар кепілдік құралының қажет екені неғұрлым айқын болады. Қазақстан бағалы қағаздардың жергілікті нарығының табысты дамуын қамтамасыз етуі қажет. Өкінішке орай, капиталдандыру деңгейі мен жекелеген инвесторлардың саны осы қаржы секторының жеткіліксіз белсенділігімен байланысты. Сондықтан басты мақсатымыз – бәсекелес қор нарығының өркендеуін қамтамасыз етуге көмектесетін жүйені ұйымдастыру.

Мұның бәрі реттеуші рәсімдер және нормалар кешенімен, сондай-ақ қаржылық және консультациялық көмекпен қамтамасыз етілуі мүмкін. Осылайша, заңнамалық база инвесторлардың мүдделерін бұзуды болдырмау, қажет болған жағдайда, оларды тану және қалпына келтіру үшін әзірленуі тиіс. Инвестицияларға кепілдік беру қоры осы мақсатта маңызды кезең бола алады.

Көптеген жеке инвесторлар акциялар бағасының жоғары құбылмалылығы мен ықтимал кредиттік дефолттардан зардап шегуі мүмкін /7/. Осылайша, олардың инвестицияларға кепілдік беру қорына көмекке жүгіну мүмкіндігі болуы тиіс. Инвесторлардың мүдделерін қорғайтын кепілдік беру мекемесін құру және нығайту көптеген елдерде берілді, бұл қаржы жүйесі, әлеуметтік сала және экономикалық өсу үшін артықшылық әкелді /8/.

Қазақстандық бағалы қағаздар нарығындағы инвестицияларға кепілдік беру қорын құруды болжайтын проблемалар келесідей:

1. Қор нарығында инвестициялау – өте қауіпті қызмет. Әрбір инвестор зардап шегетін кейбір тәуекелдер бар: бағаның төмендеуі немесе өсуі, өтімділік тәуекелі, активтермен байланысты тәуекел, дефолт және т.б.

2. Инвестор қаржы нарықтарының жалпы тиімділігіне әсер ететін факторларға байланысты шығынға ұшырауы мүмкін.

3. Актив шығынның алдын алу немесе азайту үшін жеткілікті тез сатып алу немесе сату мүмкін болмаған кезде, өтімділік тәуекелі пайда болады /9/.

Кепілдік қорлар өз қызметін бүкіл әлем бойынша кеңінен таратты. Өзінің жергілікті нарығын нығайту қажеттілігінен кейінгі елдер қорғаудың негізгі мақсатына қарай түрлі кепілдік қорлар құрады /10/.

Кепілдік қорлардың құрылымы мемлекеттік мекемелер, сондай-ақ жекешелендірілген ұйымдар айқын әртүрлі елдерде өзгеріп отырады /11/. Үкіметтік мекеме АҚШ-та (жекешелендірілген болса да, бірақ ешқандай кепілдікпен), Канадада, Литвада, Швецияда және Словак Республикасының кепілдік қорларын қамтиды /12/. Нидерландыдағы үй иелігіне кепілдік беру қорының бастапқы ипотекалық нарық үшін кепілдіктерді қамтамасыз ететін жеке қор ретіндегі ұстанымы бірегей /13, 14/.

Тәуекелдерді басқару кезінде, қорлардың көпшілігі кредиттік, сондай-ақ транзакциялық шығындар бойынша тек кредит сомасының бір бөлігіне дейін тәуекелдерді жабу диапазонын көрсетеді /15, 16/. Көптеген елдерде алымдар ипотекалық кредиттер бойынша кредиттік тәуекелдерді жабу үшін, резервтер құру үшін негізгі табыс көзі болып саналады. Әдетте пайдаға байланысты бағалар үкіметтік кепілдік жүйелерінде ешқандай рөл атқармайды. Осылайша, осындай кепілдік жүйелерге қатысты, мұндай тұрақты емес экономикалық жағдайда, әдепкі шығындарды жабуға арналған әділ құны үшін сақтандыру сыйлықақысы бар /17/. Әртүрлі экономикалық кезеңдер мен елдер арасындағы әртүрлі тұрғын үй саясатына байланысты,

тәуекелдердің әртүрлі бейіндері сыйлық нысаны мен дәрежесіне әсер етеді /18/. Барлық қорлар Нидерландыдағы бірыңғай аванстық төлемнен бастап, бірыңғай аванстық төлем мен жыл сайынғы төлемдерді үйлестіруге дейін сақтандыру жарналарын жинайды /19/. Бельгия кепілдіктері тегін және Францияда бірыңғай жарнаны қатысушы кредиторлар мен үкімет төлейді. Француз кредиторлары жыл сайынғы сыйақыны аванстық жарнаға қосымша төлейді /20/.

Халықаралық тәжірибені басшылыққа ала отырып, Қазақстандағы бағалы қағаздар нарығындағы инвестицияларға кепілдік беру қоры – дамудың бірінші сатысында мемлекет инвестицияларға кепілдік беру жүйесі ретінде басқаратын мамандандырылған мемлекеттік мекеме болуы тиіс деп пайымдаймыз.

Инвестицияларға кепілдік беру қоры келесі міндеттерді қамтамасыз етеді және шешеді:

— қаржылық тұрақтылық деңгейін арттыру;

— жеке тұлғаларды қор нарығына қатысуға тарту;

— бағалы қағаздарды сатып алу және сату кезінде тәуекелдердің төмендеуі;

— инвестициялық қызметті дамыту;

— эмитенттерге сенімді арттыру.

Кепілдік Қорының осы түрін құру біздің еліміздегі бағалы қағаздар нарығының дамуына оң ықпал етеді және акцияларға өз жинақтарын бөлетін тұлғалардың әлеуметтік қажеттіліктерін қолдайды.

М.Ж. Арзаева, Л.Ш. Куншигарова, А.С. Елубаева

Казахская академия транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева, Алматы, Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ГАРАНТИРОВАННОГО ИНВЕСТИЦИОННОГО ФОНДА – ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ НА РЫНКЕ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос относительно объективной необходимости создания гарантированного фонда инвестиций на казахстанском фондовом рынке. Создание механизма его поддержки и защиты с целью повышения эффективности инвестиций – требование времени. В этой связи актуальным является создание гарантированного фонда инвестиций. Создание фонда будет способствовать повышению взаимовыгодного партнерства и доверия между участниками рынка, эмитентами и инвесторами. Фондовый рынок – составная часть финансового рынка. Данный рынок способствует развитию национальной экономики, обеспечивая выделение финансовых ресурсов для нужд важной отрасли.

Убедительным аргументом за создание компенсационных схем является и то, что подобные схемы существуют на всех развитых рынках, причем появились они не одновременно: опыт первопроходцев оказался позитивным и поэтому востребованным.

Программы защиты инвесторов (компенсационные механизмы) действуют в странах как с развитыми фондовыми рынками (США, Канада, Франция, Великобритания, Гонконг, Австралия, Сингапур, Япония и др.), так и с развивающимися (Аргентина, Бразилия, Корея, ЮАР, Малайзия, Мексика, Болгария и др.).

В странах с развитыми фондовыми рынками практикуются компенсационные фонды, частное страхование, индивидуальные методы защиты, схемы защиты коллективных инвестиций, гарантийные фонды для защиты от риска клиринга и расчетов.

Программы компенсируют, как правило, убытки клиентов членов фонда, которые не в состоянии вернуть доверенные им деньги и ценные бумаги. Некоторые программы предусматривают более широкие схемы компенсации. Например, в Австралии программа защищает от невыполнения контракта, в Великобритании – от определенных мошеннических действий. Однако ни одна программа не страхует инвестиции от обычных рыночных рисков, от падения рыночной стоимости ценных бумаг.

В большинстве программ предусмотрен предельный срок подачи исков пострадавшими инвесторами – в основном 6 месяцев со дня банкротства компании.

Программы защиты инвесторов в большинстве развитых стран организованы и управляются при участии самой отрасли ценных бумаг. В Канаде в высший орган Фонда защиты инвесторов входят представители и саморегулируемых организаций (СРО) профессиональных участников рынка, и инвесторов. В Великобритании Совет директоров Схемы компенсации инвесторам состоит из представителей СРО. В Сингапуре высшим органом Доверительного фонда является фондовая биржа, а в Австралии – гарантийная корпорация (дочерняя компания) фондовой биржи.

В странах с развивающимися фондовыми рынками гарантийные фонды созданы, как правило, фондовыми биржами. При этом в одних странах (например, Бразилия, Малайзия, Корея, Аргентина и др.) фонды создаются для компенсаций клиентам членов биржи, а в других (Мексика, ЮАР, Болгария и т.п.) – прямые компенсации клиентам не предоставляются.

Анализ опыта стран с развитыми и развивающимися фондовыми рынками в сфере защиты инвесторов приводит к выводам, важным и для России, а именно – создание компенсационных механизмов обеспечило бы доверие частных инвесторов к фондовому рынку и привлекло бы к нему большее количество инвесторов.

Должным образом организованные программы защиты инвесторов благоприятно влияют на фондовый рынок, укрепляют доверие к нему и его институтам. Но такие программы нуждаются в специальном законодательном подкреплении, иначе не исключены противоречия и конфликты между интересами защиты инвесторов и требованиями различных законодательных актов.

M.Zh. Arzayeva, L.Sh. Kunshigarova, A.S. Elubaeva

Kazakh Academy of the Transport and Communication named
after M.Tynyshpayev, Almaty, Kazakhstan

FORMATION OF A GUARANTEED INVESTMENT FUND IS AN OBJECTIVE NECESSITY IN THE MARKET OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article considers the question of the objective necessity of creating a guaranteed investment Fund in the Kazakhstan stock market. The creation of a mechanism for its support and protection in order to improve the efficiency of investments is a requirement of time. In this regard, it is important to create a guaranteed investment Fund. The creation of the Fund will promote mutually beneficial partnership and trust between market participants, issuers and investors. The stock market is an integral part of the financial market. This market contributes to the development of the national economy, ensuring the allocation of financial resources for the needs of an important industry.

A convincing argument for creating compensation schemes is that such schemes exist in all developed markets, and they did not appear at the same time: the experience of the pioneers was positive and therefore in demand.

Investor protection programs (compensation mechanisms) operate in countries with developed stock markets (USA, Canada, France, great Britain, Hong Kong, Australia, Singapore, Japan, etc.), as well as with developing countries (Argentina, Brazil, Korea, South Africa, Malaysia, Mexico, Bulgaria, etc.).

In countries with developed stock markets, compensation funds, private insurance, individual protection methods, collective investment protection schemes, and guarantee funds are used to protect against clearing and settlement risks.

Programs usually compensate for the losses of clients of Fund members who are unable to return the money and securities entrusted to them. Some programs provide for a wider compensation scheme. For example, in Australia, the program protects against non-performance of the contract, in the UK-from certain fraudulent actions. However, no program insures investments against normal market risks, or from a drop in the market value of securities.

Most programs have a deadline for filing claims by affected investors-basically 6 months from the date of the company's bankruptcy.

Investor protection programs in most developed countries are organized and managed with the participation of the securities industry itself. In Canada, the Supreme body of the investor protection Fund includes representatives of both self-regulatory organizations (SROs) of professional market participants and investors. In the UK, the Board of Directors of the investor compensation Scheme consists of representatives of the SRO. In Singapore, the highest authority of a Trust Fund is the stock exchange, and in Australia, the guarantee Corporation (a subsidiary) of the stock exchange.

In countries with emerging stock markets, guarantee funds are usually created by stock exchanges. At the same time, in some countries (for example, Brazil, Malaysia, Korea, Argentina, etc.), funds are created to compensate clients of exchange members, while in others (Mexico, South Africa, Bulgaria, etc.), direct compensation is not provided to clients.

The analysis of the experience of countries with developed and developing stock markets in the field of investor protection leads to conclusions that are important for Russia, namely, the creation of compensation mechanisms would ensure the confidence of private investors in the stock market and attract more investors to it.

Properly organized investor protection programs have a positive impact on the stock market and strengthen confidence in it and its institutions. But such programs need special legislative support, otherwise contradictions and conflicts between the interests of investor protection and the requirements of various legislative acts are not excluded.

Information about authors:

Arzayeva M.Zh. - c.e.s.,ass.professor, Kazakh Academy of the Transport and Communication named after M.Tynyshpayev, m.arzayeva@gmail.com, http://orcid.org/0000-0002-5629-9107;

Kunshigarova L.Sh. - c.e.s.,ass.professor, Kazakh Academy of the Transport and Communication named after M.Tynyshpayev, kunshigarovalyazzat@gmail.com, http://orcid.org/0000-0002-7167-2475;

Elubaeva A.S. - lecturer, Kazakh Academy of the Transport and Communication named after M.Tynyshpayev, ayauzhan8585@gmail.com

REFERENCES

[1] https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1035552#pos=109;-56.

[2] Kovrov E.B., Mosolkina T.E., Inozemsova N.E. O kompensasionnih mehanizmah na rinke sennih bumag/http://koet.syktsu.ru/vestnik/2007/2007-4/3/3.htm

[3] https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=1049233#sub_id=40000

[4] http://www.kdif.kz/

[5] L.Bizigitova Zakonodatelnaya baza v sfere investisii v Kazakhstane/Almaty,Vestnik KazNPY, 2011

[6] Suleimenov M. Zakonadatelstva ob investisiah Respubliki Kazakhstan: 25 let razvitia https://www.zakon.kz/4858124.

[7] Holodenko O. Pokazateli-volatil-nosti/www.bcs-express.ru/

[8] Stasenko M. Fond-garantirovanija-investicij/ www.delo.ua/

[9] Regulirovanie bankovskoi deiatelnosti SShA//Finansist, 2000.

[10] Finansrovanie rosta:vibor metodov v izmenshivom mire /Per.s angl. M.:«Ves mir», 2002.

[11] Sinyavsky Yu. A., Tereshchenko S. A. Prospects for the development of innovative clusters, emerging science and technology, Bulletin NAN RK 2019. N 4.

[12] Alibekova G., Ainakul N., Bapieva M. Absorption potential in innovation innovation of Kazakhstan, Bulletin NAN RK No. 3, 2019.

[13] Matrosov S.V.Evropeiskii fondnovi rinok. M., 2009.

[14] Rubsov B.B. Mirovie rinki sennih bumag. M., 2017.

[15] MirkinY.Rinok sennih bumag. M., 2017.

[16] Sergienko Y. Formirovanie finansovoi sistemi. M., 2014.

[17] Horoshilov E.Kommersheskie banki Kanadi. M., 2015.

[18] Zyev A. Osobennosti Investicionnyx fondov www.arbetov.com

[19] Martinov A. investitsionnye-fondy-za-rubezhom-vzaimnye-fondy/www.activeinvestor.pro

[20] Maxdilleyev A. Kak vlozhit v investicionnye fondy/www.equity.today

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.42**
Volume 2, Number 330 (2020), 92 – 96

УДК 330.4

Ж. Басшиева

Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, Казахстан.
E-mail: basshieva1973@mail.ru

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН КАК НОВЫЙ ЭТАП ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Аннотация. Сегодня Казахстан в полной мере подвержен общемировым тенденциям в области развития цифровых технологий. Мировые экономические кризисы ставят новые вызовы и приводят к большему участию государства в экономике вследствие ориентированности государственной политики на обеспечение необходимой социальной защиты населения. Побочным следствием высокой активности государства становится неготовность населения и бизнеса к рискам и необходимости изменять свое поведение как экономических агентов в условиях современных вызовов. Тем не менее, происходящая перед нашими глазами цифровая революция привела к тому, что Казахстан включил цифровизацию в планы своего развития как государственную политику. Нам предстоит столкнуться со всеми последствиями цифровизации, которые уже сейчас порождают коренные изменения моделей экономической деятельности и социальной жизни в ведущих странах. И чем быстрее темп внедрения цифровых технологий, тем сложнее задачи управления становлением цифровой экономики. Во всех странах – лидерах в сфере цифровых технологий – государство выступает драйвером соответствующих инициатив. Без его активного участия невозможно представить как успешное развитие технологического предложения в ведущих странах, так и коммерциализацию технологий, в том числе создание флагманских корпораций, формирующих «цифровой облик» современной экономики.

Цифровизация обеспечивает фундаментальные преобразования во всех сферах жизни и деятельности человека. Технологии становятся не только двигателем развития новых отраслей, но и обретают важные социальные роли, внося значимый вклад в решение проблем общества, таких как старение населения, социальное расслоение, экологические проблемы и изменение климата. С помощью передовой науки и технологий возникает «умное» общество, базирующееся на новых ценностях ориентации на потребности человека, гибкости, креативности.

В данной статье представлены ключевые аспекты развития цифровой экономики в РК – тренды развития цифровых технологий, изменения под их влиянием условий жизни человека, цифровизация государственного управления и сферы науки.

Ключевые слова: цифровизация экономики, цифровой Казахстан, цифровое государство, тенденции, модернизация производства, трансформация.

Introduction. Распространение цифровых технологий в течение длительного периода определяет траектории развития экономики иобщества и уже не раз приводило к кардинальным изменениям вжизни людей. Становление цифровой экономики – одно из приоритетных направлений для большинства стран – экономическихлидеров, включая США, Великобританию, Германию, Японию и др. Как правило, для них характерны длительный период реализации «повестки цифрового развития» и преемственность приоритетов – от построения базовой информационно-коммуникационной инфраструктуры до формирования скоординированной политики в этой сфере и программ поддержки повсеместного внедрения цифровых технологий.

Глава государства Н.А. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана отметил следующее: «Мы должны культивировать новые индустрии, которые создаются с применением цифровых технологий. Это важная комплексная задача. Необходимо развивать в стране такие перспективные отрасли, как 3D-принтинг, онлайн-торговля, мобильный банкинг, цифровые сервисы, в том числе в

здравоохранении и образовании, и другие. Эти индустрии уже поменяли структуру экономик развитых стран и придали новое качество традиционным отраслям. В связи с этим поручаю правительству разработать и принять отдельную программу «Цифровой Казахстан» [1].

Цифровая экономика – это качественно новый этап экономического развития общества. С развитием технологий происходит смена и экономических парадигм. Сегодня цифровизация стала одним из основных трендов развития экономики. Развитие цифровых технологий называется в качестве приоритета всего евразийского экономического пространства.

Цифровая трансформация – одна из главных целей современного государства. В РК этой сфере также уделяют много внимания. В 2017 году была принята госпрограмма «Цифровой Казахстан».

Целями государственной программы «Цифровой Казахстан» являются ускорение темпов развития экономики и улучшение качества жизни населения за счет использования цифровых технологий в среднесрочной перспективе, а также создание условий для перехода экономики на принципиально новую траекторию развития, обеспечивающую создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе [2].

Программа состоит из пяти ключевых направлений:

– «Цифровизация отраслей экономики»;

– «Переход на цифровое государство»;

– «Реализация цифрового Шёлкового пути»;

– «Развитие человеческого капитала»;

– «Создание инновационной экосистемы».

В рамках указанных пяти направлений сформированы 17 инициатив и более 100 мероприятий.

Экономика страны всё больше оцифровывается. В 2018 году доля организаций, использующих компьютеры, увеличились с 70,7 % до 77,7 %. Тем временем доля организаций, имеющих доступ к интернету, выросла с 67,7 % в 2017 году до 75,1 % в 2018-м, а доля организаций, имеющих интернет-ресурсы – с 21,7 % до 22,3 % [3].

В ключевом мировом рейтинге развития ИКТ, рассчитываемом под эгидой ООН – ICT Development Index, – Казахстан, например, в 2016 году занимал 52-ю строчку из 175. Предполагается, что в результате реализации программы и других стратегических направлений страна поднимется в рейтинге до 30-го места к 2022 году, 25-го места к 2025 году и до 15-го места к 2050 году. Важным Стратегическим партнером Казахстана в реализации программы «Цифровой Казахстан» является компания BostonConsultingGroup. Руководители этих компании отмечают, что Казахстан вступает в новую эру – цифровую экономику для осуществления импульса технологической модернизации производства.Казахстан также является догоняющей страной и в рейтинге e-intensity международной консалтинговой компании TheBostonConsultingGroup с точки зрения текущего уровня цифровизации [4].

По данным пресс-службы Министерства цифрового развития, оборонной и аэрокосмической промышленности, общий экономический эффект от цифровизации в Казахстане составил 578 млн долл. США. Официальный информационный ресурс премьер-министра РК сообщил, что за счёт внедрения цифровизации экономики ожидается ежегодный рост производительности на 2-10 %, рост добычи на месторождениях – на 3 %, сокращение производственных затрат – на 10–20 %, повышение урожайности за счёт применения точного земледелия в АПК – на 25-50 % [5].

В горно-металлургическом комплексе и обрабатывающей промышленности реализуются порядка 200 цифровых проектов, в том числе созданы 12 модельных цифровых фабрик.

В агропромышленном комплексе применяются цифровые решения по внедрению электронной торговой площадки, созданию цифровых ферм. Функционируют системы маркировки и прослеживаемости продукции в животноводстве и растениеводстве.

В топливно-энергетическом комплексе внедряются информационные системы "Интеллектуальное месторождение", "Цифровой рудник", по учету нефти, автоматизации управления режимами Единой электроэнергетической системы.

2018 году – первом году реализации программы «Цифровой Казахстан» – инвестиции в сферу информации и связи показали значительный рост: +40,3 % за год, до 92,5 млрдтг. Впрочем, по итогам девяти месяцев текущего года инвестиции составили 46 млрдтг – на 10,2 % ниже, чем в аналогичном периоде прошлого года (51,3 млрд тг). Основные направления инвестиций в основной

капитал по итогам третьего квартала 2019 года: замена старого оборудования (15 %); расширение производственных мощностей с целью увеличения числа абонентов (11%); инвестирование во внедрение новых технологий (5 %) [6].

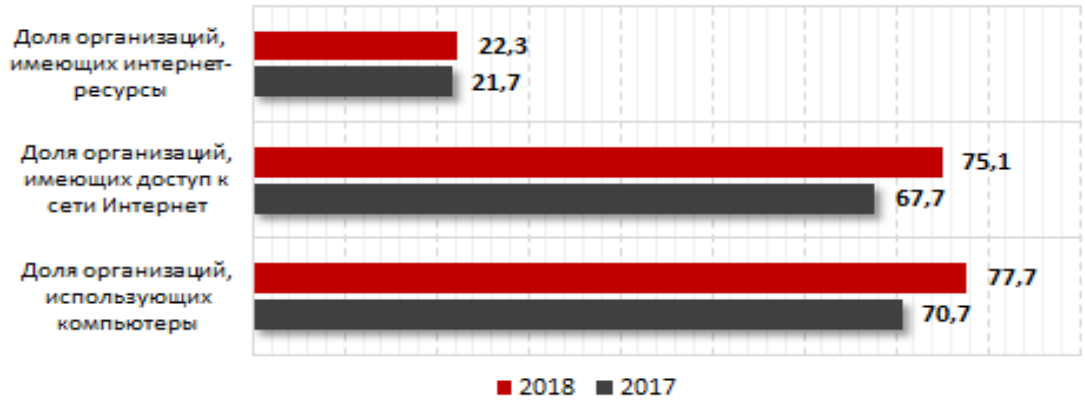

Рисунок 1 - Показатели испольования информационноекоммуниккационных технологий в организациях в 2017-2018 г.г. (%)

В последние годы разворачивается очередная волна трансформации моделей деятельности в бизнесе и социальной сфере, вызванная появлением цифровых технологий нового поколения, которые в силу масштабов и глубины влияния получили наименование «сквозных», — искусственного интеллекта, робототехники, Интернета вещей, технологий беспроводной связи и ряда других [7].

Их внедрение, по оценкам, способно повысить производительность труда в компаниях на 40 % [WEF, 2018a]. В ближайшем будущем именно эффективное использование новых цифровых технологий будет определять международную конкурентоспособностькак отдельных компаний, так и целых стран, формирующих инфраструктуру и правовую среду для цифровизации.

По данным IDC, прямые инвестиции в цифровую трансформацию в период с 2020 по 2023 год составят 7,4 трлн долл. США. Также к 2023 году удельный вес расходов на цифровизацию вырастет до 50 % от всех инвестиций в ИКТ (на текущий момент доля составляет 36 %). Наибольший рост прогнозируется в области анализа данных и аналитики, поскольку компании создают конкурентные преимущества на основе информации [8].

Общие затраты на информационно-коммуникационные технологии в Казахстане в 2018 году составили 305,2 млрдтг, снизившись на 12,8 % за год.

В цифровизации страны большую роль играет импорт товаров, относящихся к информационно-коммуникационным технологиям. Так, в 2018 году общий импорт товаров, относящихся к ИКТ, увеличился на 11,8 % за год и составил 2,3 млрд долл. США. 45,3 % всего импорта приходится на телекоммуникационное оборудование, 12,5 % – на компьютеры и сопутствующее оборудование, 11,7 % – на электронные компоненты, 30,5 % – на другие товары ИКТ [9].

Рисунок 2 - Общие затраты на информационноекоммуникационные технологий в РК/млрд.тг

По данным (Мирового Банка реконструкции и развития) МБРР рост экономики Интернета в развивающихся странах составляет 15–25 % в год, чего не может показать ни один другой сектор в отрасли экономики и 90 % всех глобальных данных были созданы всего за два последних года. Кроме того, 99 % данных в мире уже оцифрованы и 35 миллиардов устройств по всему миру генерируют данные и обмениваются ими каждый день. Это в пять раз больше, чем население мира и составляет лишь один процент от тех устройств, которые можно подключить [10]. Но в мире обратной стороной процесса является борьба с киберпреступностью. В прошлом году некоторые правительства и корпорации в целом потратили почти полтриллиона долларов на противодействие кибератакам. В Республике Казахстане внедрения многих технологических инноваций в отраслях экономики еще впереди, мы только в начале пути его, то есть своевременное внедрение технологий позволит увеличить производительность в разных отраслях экономики страны и даст им «вторую жизнь», создаст рабочие места и приводит к экономическому росту [11]. Ускоренное внедрение цифровых технологий в экономике и социальной сфере – амбициозная цель, которая успешно реализуется лишь в очень немногих ведущих странах. Она достижима только при выполнении ряда существенных условий [12]. Во-первых, бизнес и социальная сфера должны быть готовы к цифровой трансформации, должны назреть и оформиться стратегии развития, предполагающие коренное изменение способов организации и ведения деятельности за счет планируемого интенсивного внедрения цифровых технологий, востребованные организациями и сулящие стейкхолдерам отдачу от инвестирования собственныхсредств. Во-вторых, в стране должен сложиться сравнительно зрелый сектор технологического предложения, который если и не претендует на международное лидерство, то по крайней мере способен на быстрый трансфер и адаптацию зарубежных технологических решений и на быстрое увеличение масштабов собственной деятельности. В-третьих, должен постоянно расти спрос населения на цифровые технологии, поскольку именно потребности и возможности потребителей в конечном счете определяют адекватный им спрос на цифровые технологии со стороны организаций, прежде всего в сфере B2C.

Басшиева Жангул

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ҚОҒАМНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ЖАҢА КЕЗЕҢІ РЕТІНДЕ ЦИФРЛАНДЫРУ

Аннотация. Бүгінгі таңда Қазақстан цифрлық технологиялардың жаһандық тенденцияларымен толықтай бетпе-бет келіп отыр. Әлемдік экономикалық дағдарыстар жаңа қиындықтарды туғызады және халықтың әлеуметтік тұрғыдан қажетті қорғалуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік саясаттың бағдарлануына байланысты, мемлекеттің экономикаға көбірек араласуына әкеледі. Жоғары мемлекеттік қызметтің жанама әсері – бұл халық пен бизнестің қауіп-қатерге дайын еместігі және қазіргі заманғы қауіп-қатерлер жағдайында олардың экономикалық агент ретіндегі мінез-құлқын өзгерту қажеттілігі. Дегенмен біздің көз алдымызда болып жатқан цифрлық революция Қазақстанды цифрландыруды өзінің даму жоспарларына мемлекеттік саясат ретінде енгізуге мәжбүр етті. Біз цифрландырудың жетекші елдердегі экономикалық белсенділік және әлеуметтік өмір модельдерінде түбегейлі өзгерістер тудыратын барлық салдарымен бетпе-бет келуіміз керек. Цифрлық технологияларды енгізу қарқыны неғұрлым тез болса, цифрлық экономиканың дамуын басқару міндеті соғұрлым қиын болады. Сандық технологиялар саласындағы барлық жетекші елдерде мемлекет тиісті бастамалардың драйвері болып саналады. Оның белсенді қатысуынсыз жетекші елдердегі технологиялық ұсыныстың сәтті дамуын, сонымен қатар қазіргі заманғы экономиканың «сандық келбетін» құрайтын флагмандық корпорацияларды құруды қоса алғанда, технологияларды коммерциализациялауды елестету мүмкін емес.

Цифрландыру адам өмірі мен қызметінің барлық саласында түбегейлі қайта құруды қамтамасыз етеді. Технология жаңа өндірістерді дамытудың қозғаушы күші болып қана қоймай, сонымен бірге қоғамның қартаюы, әлеуметтік стратификация, экологиялық проблемалар және климаттың өзгеруі сынды проблемаларды шешуге маңызды үлес қосып, маңызды әлеуметтік рөлдерге ие болады. Озық ғылым мен техниканың көмегімен адамның қажеттіліктеріне, икемділікке, шығармашылыққа бағдарлаудың жаңа құндылықтарына негізделген «ақылды» қоғам пайда болады.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы цифрлық экономика дамуының негізгі аспектілері – цифрлық технологиялардың даму тенденциялары, олардың адам өміріне әсер етуіндегі өзгерістер, мемлекеттік басқаруды цифрландыру және ғылым саласы берілген.

Түйін сөздер: экономиканы цифрландыру, цифрлы Қазақстан, цифрлық мемлекет, тенденциялар, өндірісті модернизациялау, қайта құру.

Basshieva Zhangul

Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov, Kazakhstan

DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A NEW STAGE OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COMPANY

Abstract. Today, Kazakhstan is fully exposed to global trends in the development of digital technologies. World economic crises pose new challenges and lead to greater state participation in the economy due to the orientation of state policy to ensure the necessary social protection of the population. A side effect of high state activity is the unpreparedness of the population and business for risks and the need to change their behavior as economic agents in the face of modern challenges. Nevertheless, the digital revolution taking place before our eyes has led Kazakhstan to include digitalization as a state policy in its development plans. We have to face all the consequences of digitalization, which are already generating fundamental changes in the models of economic activity and social life in leading countries. And the faster the pace of implementation of digital technologies, the more difficult the task of managing the development of the digital economy. In all leading countries in the field of digital technologies, the state acts as a driver of relevant initiatives. Without his active participation, it is impossible to imagine both the successful development of the technological offer in leading countries, and the commercialization of technologies, including the creation of flagship corporations that form the “digital look” of the modern economy.

Digitalization provides fundamental transformations in all spheres of human life and activity. Technology is becoming not only an engine for the development of new industries, but also gaining important social roles, making a significant contribution to solving social problems, such as aging populations, social stratification, environmental problems and climate change. With the help of advanced science and technology, a “smart” society arises, based on new values of orientation to human needs, flexibility, creativity.

This article presents the key aspects of the development of the digital economy in the Republic of Kazakhstan - trends in the development of digital technologies, changes under their influence on human living conditions, digitalization of public administration and the field of science.

Keywords: digitalization of the economy, digital Kazakhstan, digital state, trends, modernization of production, transformation.

Information about authors:

Basshieva Zhangul - Ph.D., senior lecturer, Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov, basshieva1973@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7975-8791

REFERENCES

[1] https://kapital.kz/tehnology/77003/chto-zhdet-tsifrovoy-kazakhstan.html.

[2] https://ru.sputniknews.kz/economy/20190701/10790081/kazakhstan-cifrovuzaciya-effekt.html.

[3] Imantaev E.ZH. Cifrovizaciya ekonomiki kak neot"emlemoe uslovie vhozhdeniya Kazahstana v 30 konkurentosposobnyh stran mira https://isca.kz/ru/analytics-ru/2306.

[4] Poslanie Prezidenta RK N. Nazarbaeva, Almaty, 2018 g. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-5-oktyabrya-2018-g.

[5] Poslanie Prezidenta Kazahstana «Tret'ya modernizaciya Kazahstana: global'naya konkurentosposobnost'» (g. Astana, 31 yanvarya 2017 goda) http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-.

[6] Postanovleniem Pravitel'stva RK № 827 ot 12.12.2017

[7] Programma «Informacionnyj Kazahstan – 2020» https://egov.kz/cms/ru/articles/communications/gp_inf_kaz_2020

[8] Vsemirnyj bank (2016a). Razvitie cifrovoj ekonomiki v RK.

[9] McKinsey (2015). The Internet of Things: Mapping the Value Beyond the Hype. June 2015.

[10] http://www.ranking.kz/ru/.

[11] Kushzhanov N.V., MahalmadliDashgin. Cifrovayapovestka EAES//Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.-2019-№2-S. 55-61 https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.40

[12] https://ru.sputniknews.kz/economy/20190701/10790081/kazakhstan-cifrovuzaciya-effekt.html.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.43**
Volume 2, Number 330 (2020), 97 – 103

УДК 338.27
МРНТИ 06.81.25

Л.Ш. Куншигарова, Ж.Б. Елешева, К.Ж. Демеуова

М. Тынышбаев атындағы Қазақ Көлік және коммуникация Академиясы, Алматы, Қазақстан.
E-mail: lyazzat-82@mail.ru; zhanna_elesheva@mail.ru; k.d.zh@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация. Қазақстан экономикасының дамудың инновациялық моделіне өтуі ұлттық инновациялық жүйені қалыптастырумен және дамытумен байланысты бірқатар мәселелерді шешуді талап етеді. Ұлттық экономиканың бәсеке қабілеттілігі қоғамдағы инновациялық потенциалдың өсіміне тікелей байланысты. Бұл экономикалық өсудің индустриалды-инновациялық жетістіктерге, ҒТП жетістіктерін енгізуге, компьютерлік және басқа да ресурстарды үнемдеу технологияларын енгізуге байланысты екенін көрсетеді. Инновациялық экономика – Қазақстан үшін, жергілікті жағдайға сәйкес, жаңа технологияны тікелей енгізу арқылы және ең жаңа инновациялық модернизациялауды қалыптастыру арқылы елдің бәсекелік деңгейімен халық тұрмысын көтерудің жолы. Қазіргі экономикада инновациялардың рөлі әлдеқайда артты. Инновацияларды қолданбай, ғылымды қажетсінудің жоғары дәрежесі мен жаңалығы бар бәсекеге қабілетті өнім жасау – іс жүзінде мүмкін емес. Осылайша, нарықтық экономикада инновациялар – бәсекелестік күрестің тиімді құралы, өйткені жаңа қажеттіліктерді құруға, өнімнің өзіндік құнын төмендетуге, инвестициялардың құйылуына, жаңа өнімдерді өндірушінің имиджін арттыруға, жаңа рыноктарды, оның ішінде сыртқы нарықтарды ашуға және басып алуға алып келеді. Елдің экономикалық өсуі инновациялармен тығыз байланысты. Олар экономиканың белсенді өсу негіздерін қалыптастыратын технологияларға көшуге мүмкіндік туғызады. Бұл жаңа қоғамдық өнімге (өндірістік немесе өндірістік емес салаға) қатысты тұтынушылардың мінез-құлқы парадигмасының ауысуымен сүйемелденеді. Мақалада ел экономикасының индустриалды-инновациялық саласына теоретикалық шолу жасалынды. Қазақстан экономикасының инновациялық даму жолына көшуін айғақтайтын мәселелер талданған. Басты тірек – «Қазақстан – 2050» Стратегиясы, яғни «білім-ғылым-инновациялар» үштік байланысы. Сонымен қатар Қазақстандағы инновациялық дамудың мәселелері мен факторлары, жетістіктері ерекшеленіп отыр. Қазақстан экономикасы үшін индустриалды-инновациялық негіздегі диверсификация және шикізат қалдықтарына мамандану – дамудың приоритеті, басыңқы бағыты болғандықтан, мақаланың тақырыбы өзекті. Сондай-ақ зерттеліп отырған мақаланың мазмұнында негізгі параметрлер келтірілген. Елдің инновациялық дамуының стратегиялық бағыттарына басымдық берілген. Мақалада Қазақстан Республикасының инновациялық дамуының қалыптасу кезеңдері және зерттеу нәтижелерінің алғышарттары, сонымен қатар инновациялық инфрақұрылымын қалыптастырудағы мемлекеттің тарихи рөлі айқындалған. Ұлттық инновациялық жүйенің дамуының тиімділігін ары қарай арттырудың қажеттілігі негізделген.

Түйін сөздер: ұлттық инновациялық жүйе, технология, экономика, инновация, нарық, жаһандану.

Инновациялық жүйе ұғымын 1987 жылы ағылшын ғалымы К. Фримен енгізген. Оның ойынша, "ұлттық инновациялық жүйе экономиканың мемлекеттік және жеке меншік секторларындағы институционалдық құрылымдарының желісін білдіреді, олардың белсенділігі мен өзара ықпалдасуы жаңа технологиялардың бастамасын жасап, құрып, жетілдіріп, оның таралуына ықпал етеді. Осы институттарға ғылыми зерттеу институттарын ғана емес, сонымен бірге оның көмегімен кәсіпорындар деңгейінде де, сондай-ақ ұлттық деңгейдегі де қолда бар ресурстар ұйымдастырылатын, басқарылатын іс-қимылдар кіреді"/1/.

Тиімді ұлттық инновациялық жүйе – бәсекеге қабілетті "білім экономикасын" қалыптастыратын механизм /2/.

Инновация – бұл белгілі бір әлеуметтік жүйеде материалдық және материалдық емес мәдениеттердің жаңа элементтерін (үлгілердің) құрумен, танумен байланысты өзгерістер жүйесі немесе бұл зерттеулердің, әзірлемелердің нәтижесіне ие болмаса жаңа не жетілдірілген әрі өзін адамдардың практикасында пайдалану арқылы қоғамға танымал болуға тырысатын әлеуметтік-экономикалық шешім.

Инновацияларды жүзеге асыру процесі инновациялық қызмет деп аталады және ол:

- жаңа өнімді;
- жаңа технологиялық процестер мен өндірісті ұйымдастыруды;
- жаңа нарықты;
- әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешумен басқарудың жаңа процестері, оларға сәйкес келетін қаржы құралдары мен ұйымдастыру құрылымдарын құру мен енгізуді қамтиды /3/.

Инновациялық қызмет қатарында жоғары өтімді технологиялар, машиналар мен жабдық, халық тұтынатын тауарлар, ақпараттық қызметтер, басқарушылық шешімдер, білім беру бағдарламалары болуы мүмкін ғылыми-техникалық және инновациялық өнімді сату үшін қаражат тартады.

Инновациялық қызметтің мақсаты – уақыт пен қаражатты барынша аз жұмсап, «Ғылыми – зерттеу жұмысы – тәжірибелік конструкторлық әзірлеме – өндірісті ретке келтіру және игеру – инновациялық өнім шығару» тізбегін құрып, оны іске асыру.

Инновациялық орта инноваторлардың, инвесторлардың, бәсекеге қабілетті өнім (қызмет) мен дамыған инфрақұрылымның өзара ықпалдасу жүйесінен құралады /4/. Мемлекет инновациялық қызметтің дамуын көтермелейтін экономикалық, қаржы, ұйымдастыру және нормативтік-құқықтық ережелер қолданылады.

Экономикалық ережеге:

- инновациялар нарығында ұсыныстардың өсуіне ықпал ететін салық саясаты мен баға белгілеу саясатын жүргізу;
- инновациялық салада жұмыспен қамтудың тиімді болуын қамтамасыз ету;
- инновацияларды игеріп, тарататын отандық кәсіпорындарға қаржылық қолдаудың, салық және кедендік жеңілдіктердің әр алуан түрлерін беру;
- техниканың қайта жаңғыртылуына жәрдем көрсету;
- ғылымды көп қажетсінетін өнімнің лизингін дамыту;
- кәсіпкерлікті жандандыру;
- адал емес бәсекеге қабілеттілікке жол бермеу;
- инновациялық салада сыртқы экономикалық байланыстарды дамыту;

Инновацияларды жүзеге асыру процесі инновациялық қызмет деп аталады /5/. Ол жаңа өнімді, жаңа технологиялық процестер мен өндірісті ұйымдастыруды, жаңа нарықты, әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу мен басқарудың жаңа процестері, оларға сәйкес келетін қаржы құралдары мен ұйымдастыру құрылымдарын құру мен енгізуді қамтиды.

Инновациялық қызмет қатарында жоғары технологиялар, машиналар мен жабдық, халық тұтынатын тауарлар, ақпараттық қызметтер, басқарушылық шешімдер, білім беру бағдарламалары болуы мүмкін ғылыми-техникалық және технологиялық әзірлемелерді орындау, өндірісті игеру және инновациялық өнімді сату үшін қаражат тартады /6/.

Инновациялық қызмет саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттары:

- мемлекеттік қатысуы бар венчурлік қорлар құру және венчурлік капиталды ғылыми-техникалық және инновациялық салаға тарту;
- инновациялық қызметтің субъектілеріне мемлекеттік қолдау нысандары мен әдістерін әзірлеу;
- мемлекеттік, салааралық, салалық және өңірлік сипаттағы инновациялық қызметтің арнайы мамандандырылған субъектілерін құруға арналған инновациялық инфрақұрылым қалыптастыру;
- инновациялық орта үшін кадрлар даярлау және оларды қайта даярлау;
- өнеркәсіптің базалық салаларында жаңа технологиялық ережелер қалыптастыру; өркениетті технологиялар нарығы үшін жағдай жасау арқылы, яғни авторлық құқықтарды, патенттерді және сауда белгілерін қорғау саласындағы барлық халықаралық конвенцияларды тану арқылы шетелдік технологиялардың трансферттерін көтермелеу;

- отандық кәсіпорындардың үздік әлемдік практикаға сәйкес сапа стандартына көшуін жандандыру;
- халықаралық донор ұйымдарының, мүдделі қаржы-кредит және шаруашылық құрылымдарының гранттарын тарту жатады /7/.

Жалпы бағдарлама үш кезеңде жүзеге асырылады:

Бірінші кезең (2003-2005 ж.) дайындық сипатындағы іс-шараларды іске асырумен байланысты. Бағдарламаны ойдағыдай іске асыру мақсатында мемлекеттің инвестициялық және инновациялық жобаларға қатысуын қамтамасыз ететін қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырылулар енгізу, жаңа заңдар әзірлеу, талдау жүргізетін мамандарды даярлау, мемлекеттің қатысуымен іске асырылатын тиімді жобалар белгіленді.

Екінші кезең (2005-2010 ж.) экономиканың барлық салаларындағы бағдарлама іс-шараларын ойдағыдай іске асырылатын кезең болуы тиіс. Мұның өзі халықаралық стандарттар бойынша ғылым мен техника жетістіктерінің арқасында қуатты экономика құруға, сондай-ақ жоғары білікті маман даярлауға мүмкіндік берді. Жеке меншік сектордың, шетелдік инвесторлардың, мемлекеттік бюджет пен мемлекеттің қаржы институттарының қаржы ресурстары бір бағытта жұмыс істеп, инфрақұрылым дамуының, жұмыс істейтін кәсіпорындарды қайта жаңарту, кеңейту және жаңа өндіріс құру проблемаларын кешенді түрде шешу қарастырылады.

Үшінші кезеңде (2011-2015 ж.) жаңа салалар мен нарықтарға енгізілген қуаттар игеріледі /8/.

Бағдарламаның іс-шараларын ойдағыдай іске асыру үшін Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды қалыптастыру мен дамыту тұжырымдамасы туралы» (арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар, технопарктер, бизнес – инкубаторлар) 2004 жылғы 26 желтоқсандағы №1294 қаулысы шықты /9/.

Технологиялар трансфертінің оңтайлы механизмін таңдау елдің индустриялық-инновациялық дамуындағы – басым бағыттардың бірі. Жақын келешекте осы таңдау ұлттық өнеркәсіптің ғылымды көп қажетсінетін бәсекеге қабілетті өнім шығару қабілетіне ықпал ететін болады. Игеруші және өндеуші салаларда өнімнің қосылған құнының жоғары болуы Қазақстандағы ұлттық инновациялық жүйенің ерекшелігі болып саналады. Сондықтан еліміздің инновациялық дамуын іске асырудың табысы оны қамтамасыз ететін қаржы құрылымдарының дамуына немесе оған салынған инвестицияларға байланысты болады. Әлемдік тәжірибе венчурлік қор құру – инновациялық дамуды жылдамдатудың бір тәсілі екенін көрсетеді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында «VISOR Investment Solutions» ЖШС-мен бірлесе отырып, «Адвант» және «ТұранӘлемБанкі» АҚ-мен бірлесіп, «Әрекет» Жоғары технологиялар қоры» құрылған, 2004 жылы венчурлік қорларға құйылған инвестициялардың жиынтық көлемі 1 587,6 млн. теңгені құрады.

Осыған қарамастан Қазақстан Республикасындағы инновациялық жобаларға капиталдың келуіне өндіруші салалармен салыстырғанда, даяр өнім шығаратын салалардағы табыстылықтың төмен деңгейі қол байлау болып отыр. Осыған байланысты мемлекеттің құрылымдық-инвестициялық саясатын жақсарту қажет. Сонымен бірге Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік ортасы мен салық саясаты инновациялық қызметінің дамуын көтермелеуге тиіс /10/.

Қазіргі уақытта инновациялық қызметтің тиімділігі – бәсекеге қабілеттілік пен ұлттық ілгерілеудің шешуші факторларының бірі. Сонымен қатар инновациялар тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуді қоса алғанда, жаһандық проблемаларды шешу үшін маңызды. «Индустрия 4.0» қарсаңында инновациялар арқылы өнімділікті арттыру көптеген елдердің басты мақсатына айналды. Инновациялық «серпіліс» адам өмірінің барлық салаларын қозғады. XXI ғасырдың инновациялық технологиялары мен практикалары экономиканың нақты секторларының өнімділігі мен экспорттық әлеуетін жақсартуға мүмкіндік береді. Алайда Қазақстан экономиканың басым салаларын инновациялық дамытуда айтарлықтай артта қалып отыр. Мұндай артта қалу жаһандық бәсекеге қабілеттілікке әсер етеді /11/. Мәселен, Дүниежүзілік экономикалық форумның мәліметтеріне сәйкес , «инновациялық мүмкіндік» өлшемшарты бойынша, Қазақстан 87-орынды алады, ал Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының индексіне сәйкес, 74-орынды иеленеді (1-кестені қараңыз).

1-кесте - Халықаралық бағалауларға сәйкес 2018 жылғы елдердің инновациялық қызметінің рейтингі

Рейтинг/ел	Қазақстан	Қытай	Ресей	АҚШ	Нидерланды
2018 жылғы ДЭФ бағалауы бойынша «инновациялық мүмкіндік»	87-орын	24-орын	36-орын	2-орын	9-орын
ДЗМҰ бағалауы бойынша «2018 жылғы жаһандық инновациялық индекс»	74-орын	17-орын	46-орын	6-орын	2-орын

Дереккөз: Дүниежүзілік экономикалық форумның және Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының деректері бойынша құрастырылды.

Жалпы алғанда, геосаяси өзгерістер аясында коммерциялық нарықтардағы күресті қоса алғанда, мемлекеттер арасында инновациялық және технологиялық бәсекелестіктің күшейгені байқалады. Соның салдарынан техноэкономикалық ілгерілеулер мен экономиканың жоғары технологиялық секторларының өскені байқалады /12/.

Соңғы жылдардағы инновациялық қызметті ынталандыру және қолдау жөніндегі мемлекеттік саясат экономиканың нақты секторының бәсекеге қабілетті салаларын қалпына келтіруге және қолдауға, қолайлы инвестициялық ахуал құруға бағытталған /13/. Өзекті деректерге сәйкес, еліміз бизнес жүргізу жеңілдігі рейтингінде 28-орынға көтерілген. Инновациялық даму тұжырымдамасын іске асыру арқылы жүзеге асатын ішкі мемлекеттік саясаттың басқа негізгі міндеті – «Инновациялық технологиялар паркі», «Жасыл технологиялар мен инвестициялық жобалардың халықаралық орталығы», «Astana Hub IT-стартаптардың халықаралық технопаркі» ғылыми-инновациялық жүйе элементтерін құру және жаңғырту. Сонымен бірге экономикаға мемлекеттің араласуының жоғары деңгейі инновациялық қызметтің дамуына ықпал етпейді /14/.

Қорытындылай келе, Қазақстанның экономиканың нақты секторындағы инновациялық қызметі «эволюциялық дамудың» бастапқы сатысында тұр. Индустриялық-инновациялық экономиканы дамытудағы ілгерілеуге қарамастан, экономиканың нақты секторындағы инновациялық қызмет және салалардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдай жасаудың ағымдағы қарқыны жаһандық бәсекелестіктің осы шарттарына жауап бермейді. Қазіргі либералды экономикалық даму модельдерімен Қазақстанның экономикалық моделін құраудың жоғары деңгейінде және тиісінше, салалар ішіндегі жоғары бәсекелестік жағдайында инновациялық қызметті дамыту толық көлемде мүмкін болады /15/. Нарықтық бәсекелестік кәсіпорынның инновациялық технологияларды әзірлеуге және енгізуге қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді. Экономиканың нақты секторындағы инновациялық қызметтің тұрақсыз сипаты – дамуы нашар ғылыми-инновациялық жүйенің және жалпы инновациялық стратегияның болмауының нәтижесі. Қалыптасқан жағдай Қазақстан экономикасының нақты секторындағы басым салалардың өсуін баяулатудың алғышарттарын жасайды. Бұдан басқа, ұзақ мерзімді келешекте салалардың экспорттық әлеуетінің төмендеу тәуекелі бар /16/. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30 елдің қатарына кіруін қамтамасыз ету үшін инновацияларды дамыту болашақ жылдардың басым міндеттерінің біріне айналуы тиіс /17/. Осыған байланысты елдің инновациялық мүмкіндігін кеңейту мақсатында, ішкі мемлекеттік жоспарлау жүйесінде түбегейлі өзгерістер қажет /18/. Қазақстандағы инновациялық қызметті одан әрі үдемелі жеделдету мақсатында келесідей шаралар ұсынылады:

1. Экономиканың нақты секторында инновациялық белсенділікті кеңейту және күшейту жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асырудың халықаралық тәжірибесін талдау.

2. Бәсекелестік деңгейін арттыру үшін мемлекеттің экономикалық субъектілерін жекешелендірудің жоғары қарқынын қамтамасыз ету.

3. Инновациялық қызметті дамытудың іргелі базасын одан әрі қалыптастыру үшін экономиканың ауыспалы нысаны бар елдердегі ғылыми-инновациялық жүйені дамытудың қазіргі үлгілерін зерттеу /19/.

4. Инновациялық дамудың орта мерзімді Стратегиясын және оны 2025 жылға дейін іске асыру жөніндегі Жол картасын әзірлеу үшін теоретик және практик ғалымдардың қатарынан сараптамалық жұмыс тобын қалыптастыру.

5. Үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны бейімдеу. Бұл ретте Қазақстанды цифрландыру жөніндегі қолданыстағы бағдарламамен бірігу қажет.

6. Экономиканың нақты секторының салаларын цифрландыру бойынша қолданыстағы пилоттық жобаларды іске асыру ауқымын кеңейту мүмкіндігін талдау.

7. ҒЗТКЖ және инновациялар статистикасы бойынша, әдіснаманы жетілдіру қажет. Мысалы, келесі көрсеткіштерді енгізу арқылы:

a) бір ғалымға немесе зерттеушіге шаққандағы инновациялар саны (100 мың жұмыспен қамтылған халыққа шаққанда);

b) инновацияларды енгізудегі өнім шығарылымы.

8. Экономиканың нақты секторындағы салалардың кәсіпорындарында зияткерлік капиталды бағалау бойынша зерттеу тобын қалыптастыру.

9. Меншікті ұлттық инновациялық мүмкіндіктерді айқындау үшін келесідей ұғымдық терминдерді заңнамалық деңгейде енгізу:

a) базистік инновациялар – әлемдегі теңдесі жоқ өнімдер немесе процестер;

b) жетілдірілген инновациялар – диффузия немесе өндірісте пайдалану процесінде сапалы жетілдіруден өткен өнімдер мен процестер.

10. Венчурлік қаржыландыру институтын қалыптастыруды ынталандыру.

11. Кәсіпорындарға кешенді көмек көрсету үшін ғылыми консалтингтік ұйымдарды дамыту арқылы ғылым мен бизнесті ықпалдастыру. Мұның баламасы – зерттеушілерді немесе әзірлеушілерді кәсіпорындардың кеңесшілері немесе консультанттары ретінде тарту нысанында бизнес-визионерлік институтын дамыту.

12. Ғылыми-білім беру ортасына енгізе отырып, өнімнің, кәсіпорындардың, өңірдің, елдің инновациялық әлеуетін бағалау үшін бағдарламалық жасақтамалардың трансфертін қамтамасыз ету.

13. Инноватор-кәсіпорындар немесе инновациялық өнімдер үшін салықтық ынталандыруды енгізу мүмкіндігін талдау /20/.

Л.Ш. Куншигарова, К.Ж. Демеуова, Ж.Б. Елешева

Казахская академия транспорта и коммуникаций им. М. Тынышпаева, Алматы, Казахстан

НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. Перевод экономики Казахстана на инновационную модель развития требует решения проблем, связанных с формированием и развитием национальной инновационной системы. Конкурентоспособность национальной экономики напрямую зависит от прироста инновационного потенциала в обществе. Это означает, что экономический рост должен осуществляться главным образом за счёт индустриально-инновационных достижений, внедрения НТП, применения компьютерных, ресурсосберегающих технологий. Инновационная экономика для Казахстана – это путь экономического роста посредством внедрения новых технологий, основанный на заимствовании и адаптации к местным условиям и разработке новейших инновационных модернизаций, способных поднять конкурентоспособность страны и уровень жизни населения. В современной экономике роль инноваций значительно возросла. Без применения инноваций практически невозможно создать конкурентоспособную продукцию, имеющую высокую степень наукоемкости и новизны. Таким образом, в рыночной экономике инновации представляют собой эффективное средство конкурентной борьбы, так как ведут к созданию новых потребностей, к снижению себестоимости продукции, к притоку инвестиций, к повышению имиджа производителя новых продуктов, к открытию и захвату новых рынков, в том числе и внешних. Экономический рост страны тесно связан с инновациями. Они порождают переход на технологии, которые и формируют основы активного роста экономики. Это сопровождается сменой парадигмы поведения потребителей по отношению нового общественного продукта (производственной или непроизводственной сферы). В статье представлен теоретический обзор развития индустриально-инновационной сферы экономики страны. Анализируются проблемы, характерные для перехода экономики Казахстана на инновационный путь развития. Ключевым звеном статьи является ее опора на Стратегию «Казахстан – 2050», органическую взаимосвязь триады «образование-наука-инновации».

Отмечены некоторые успехи, проблемы и факторы, сдерживающие инновационное развитие Казахстана. Актуальность темы статьи не вызывает сомнения, поскольку для Казахстана отход от сырьевой специализации и диверсификация на индустриально-инновационной основе является приоритетом развития. Также в содержании изучаемой статьи приводятся основные параметры, характеризующие уровень инновационного развития стран с целью сопоставления. Акцентируются стратегические направления инновационного развития страны. В статье приведены результаты исследования предпосылок и этапов становления инновационного развития Республики Казахстан, отмечена историческая роль государства инновационной инфраструктуры. Обоснована необходимость дальнейшего повышения эффективности развития национальной инновационной системы.

Ключевые слова: национальная инновационная система, технология, экономика, инновация, рынок, глобализация.

L.Sh. Kunshigarova, Zh.B. Elesheva, K.Zh. Demeuova

Kazakh Academy of the Transport and Communication named
after M. Tynyshpayev, Almaty, Kazakhstan

DIRECTIONS OF FORMATION OF INNOVATIVE ECONOMY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The transition of Kazakhstan's economy to an innovative development model requires solving problems related to the formation and development of the national innovation system. The competitiveness of the national economy depends directly on the growth of innovative potential in society. This means that economic growth should be mainly due to industrial and innovative achievements, the introduction of NTP, and the use of computer and resource-saving technologies. Innovative economy for Kazakhstan is a way of economic growth through the introduction of new technologies, based on borrowing and adapting to local conditions and developing the latest innovative upgrades that can raise the country's competitiveness and the standard of living of the population. In the modern economy, the role of innovation has increased significantly. Without the use of innovations, it is almost impossible to create competitive products that have a high degree of knowledge intensity and novelty. Thus, in a market economy, innovations are an effective tool of competition, so as to create new needs, to reduce production costs, to attract investment, to improve the image of the manufacturer of new products, opening and capture of new markets, including external. The country's economic growth is closely linked to innovation. They generate a transition to technologies that form the basis for active economic growth. This is accompanied by a change in the paradigm of consumer behavior in relation to a new social product (production or non-production sphere). The article presents a theoretical overview of the development of the industrial and innovative sphere of the country's economy. The problems typical for the transition of the economy of Kazakhstan to an innovative path of development are analyzed. The key element of the article is its reliance On the strategy "Kazakhstan-2050" and the organic relationship of the triad "education-science-innovation". Some successes, problems and factors hindering the innovative development of Kazakhstan are noted. The relevance of the topic of the article is not in doubt, since for Kazakhstan, the departure from raw material specialization and diversification on an industrial and innovative basis is a priority for development. The content of the article also contains the main parameters that characterize the level of innovative development of countries for the purpose of comparison. Strategic directions of innovative development of the country are emphasized. The article presents the results of the study of the prerequisites and stages of formation of innovative development of the Republic of Kazakhstan, the historical role of the state of innovative infrastructure is noted. The necessity of further improving the efficiency of the development of the national innovation system is justified.

Key words: national innovation system, technology, economics, innovation, market, globalization.

Information about authors:

Kunshigarova L.Sh. - c.e.s.,ass.professor, Kazakh Academy of the Transport and Communication named after M. Tynyshpayev, http://orcid.org/0000-0002-7167-2475;

Elesheva Zh.B. – lecturer, Kazakh Academy of the Transport and Communication named after M. Tynyshpayev, https://orcid.org/0000-0002-3722-1486;

Demeuova K.Zh. – lecturer, Kazakh Academy of the Transport and Communication named after M. Tynyshpayev, https://orcid.org/0000-0002-7114-7574

REFERENCES

[1] Strategy "Kazakhstan – 2050". Astana: LEM, 2013.

[2] Nazarbayev N.A. Third Revival of Kazakhstan: Global Competitiveness: Monetary Almaty. № 1315302, February 2, 2017.

[3] Nazarbayev N.A. Address to the people of Kazakhstan "New opportunities for development in the context of the fourth industrial revolution" January 10, 2018.

[4] Mikey Gregory N., Taylor Mark P., Economics, Almaty: 2018.

[5] State E.B. regulation of the economy. Study guide. Almaty, 2014.

[6] Sidorovich A.V., Abishev A.A. National economy, textbook: "Daury". Almaty.

[7] Nurgaliev K.R., Nurgaliev A.K. Economics Kazakhstan: Учеб. Please. Almaty, 2005.

[8] Stefan Dyrka, Barkhudar Sh. Gussenov. The main aspects of the development of foreign economic activity in the age of globalization. Bulletin NAN RK, No. 6, 2018.

[9] http://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs

[10] Sabirova R.K., Baimukhasheva M.K., Utepkalieva K.M., Dingazieva M.D., Sanalieva L.K., Ghatlanova T.T. Intellectual potential as the basis of formation of innovative economy of the Republic of Kazakhstan, Bulletin of NAN RK No. 6, 2018.

[11] Sinyavsky Yu. A., Tereshchenko S. A. Prospects for the development of innovative clusters, emerging science and technology, Bulletin NAN RK 2019. No4

[12] Alibekova G., Ainakul N., Bapieva M. Absorption potential in innovation innovation of Kazakhstan, Bulletin NAN RK No. 3, 2019.

[13] https://articlekz.com/kk/article/15700

[14] Mutanov G.M., Sagieva R.K., Juparova A.S., Sakhariyeva A.S. Innovative Kazakhstan: a monograph. 150 pages, 2015.

[15] subs. ed. KS Mukhtarov. Strategy and factor of innovative modernization of the regions of Kazakhstan in the post-Soviet space The President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayeva Narodu Kazakhstan "Nurly Zhol - The Way to the Future": monograph. 262 pages, 2015.

[16] Mukhtarova KS Innovative mechanisms of modernization of the state management system and self-management in the Republic of Kazakhstan: monograph. 75 pages, 2017.

[17] https://articlekz.com/kk/article/15701

[18] Kondybaeva SK, Kalieva AE Shadow Economics: The Institutional Direction: The Study Guide. p. 184, 2017.

[19] Mutanov G.M. Innovative Management: Office. 193 pages, 2014.

[20] https://7kun.kz/68103-2/

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.44**
Volume 2, Number 330 (2020), 104 – 114

УДК 338.36
ГРНТИ 06.51.77

Р.М. Рахимбаева[1], А.Б. Бекмухаметова[2], К.М. Жумаксанова[3]

[1,2] КазНУ им. аль Фараби, факультет международных отношений, Алматы, Казахстан;
[3] Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л.Б. Гончарова, Алматы, Казахстан.
E-mail: roza_madjarova68@mail.ru, kmuratovna2019@mail.ru

ИНВЕСТИЦИОННОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И КИТАЯ В РАМКАХ КОНЦЕПЦИИ «ШЕЛКОВОГО ПУТИ»

Аннотация. Обеспечение стабильного развития рыночной экономики государств, относящихся к системе государств, расположенных на «Шелковом пути», обусловливает актуальность данной темы исследования. Казахстан, имеющий стратегическое геополитическое положение – между двумя крупнейшими странами: Китаем и Россией, предполагает многоаспектное развитие и различные возможности использования преимуществ такого расположения.

Казахстан, являясь наиболее благополучной страной среди центрально-азиатских стран, в том числе республик бывшего СССР, располагает минеральными ресурсами и обширной территорией. Все вышесказанное определяет необходимость исследования преимуществ и проблем инвестиционного сотрудничества с приграничными странами ближнего зарубежья. Цель написания статьи заключается в рассмотрении концепции «Шелкового пути» в рамках инициативы «Один пояс и один путь». В процессе исследования использовались научные принципы познания экономических явлений, в том числе диалектический, исторический, системный и другие. Данные подходы дают возможность изучения явлений и процессов в динамике, выявить проблемы, определить основные характеристики и их проявления. В рамках исследования применялись и традиционные приемы, такие как анализ, синтез, дедукция и индукция, а также приемы экономико-статистического анализа. В проведенном исследовании использовались сравнительный и факторный анализы, логический, системный и динамический методы. Результаты работы показывают наиболее приоритетные цели и задачи объединения стран и континентов для общего развития новой модели трансграничного сотрудничества в различных сферах деятельности. Данные исследования могут быть использованы в деятельности государственных органов, занимающихся вопросами международной торговли и улучшением инвестиционного климата страны. В ходе анализа мирового опыта объединения торгово-экономических и инвестиционно-финансовых возможностей стран и регионов была представлена история развития «Великого Шелкового пути». Мировой опыт развития транспортно-логистической инфраструктуры показывает позитивное взаимовлияние и взаимообогащение разных экономик и культур. Это касается не только региональной экономики, но и мирового сообщества, так как в эпоху цифровизации, информатизации и интернетизации расстояние не играет существенной роли в развитии стран. Данная работа требует системного подхода и предполагает расширение методологии и методики исследования вопросов инвестиционного и экономического сотрудничества стран в рамках объединения целей.

Ключевые слова: Шелковый путь, мировая экономика, международное сотрудничество, инвестиции, инновации.

Введение

Актуальность темы исследования вызвана необходимостью обеспечения развития экономики стран, расположенных на «Шелковом пути», и перешедших на рыночный путь развития. Геополитическое положение Казахстана, расположенного между двумя крупнейшими странами, Китаем и Россией, предполагает многовариантное развитие страны и возможности использования

преимуществ такого расположения. Казахстан является наиболее благополучной страной среди центрально-азиатских стран, в том числе республик бывшего СССР, так как располагает минеральными ресурсами и обширной территорией. Все вышесказанное определяет актуальность исследования преимуществ и проблем инвестиционного сотрудничества с приграничными странами ближнего зарубежья.

Цель исследования состоит в рассмотрении основных проблем и тенденций расширения инвестиционного и торгово-экономического сотрудничества Казахстана и Китая в рамках программы «Шелковый Путь» и инициативы «Один пояс и один путь».

Для достижения этой цели были поставлены задачи по направлениям инвестиционного сотрудничества Казахстана и Китая, определению возможных проблем и преимуществ данного сотрудничества. Для решения поставленных задач был представлен международный и региональный опыт инвестиционного сотрудничества и показаны возможности их адаптации в Казахстане.

В настоящее время выросла роль международного инвестирования в решении экономических вопросов, вследствие чего приоритетными становятся взаимовыгодное сотрудничество и взаимодействие стран, находящихся на «Шелковом пути».

В последнее десятилетие особое значение имеет выдвинутое в 2010-х годах Китаем предложение объединённых проектов «Экономического пояса Шёлкового пути» и «Морского Шёлкового пути XXI века» в рамках инициативы «Один пояс и один путь» [1].

Впервые инициатива была предложена председателем КНР Си Цзиньпином во время официальных визитов в Казахстан и Индонезию в 2013 году, после чего было включено в программные документы.

В 2015 году были разработаны программные документы развития Китая под названием «План социально-экономического развития на 2015 год» и «Доклад о работе правительства», в которых программа «Один пояс – один путь» стала важной целью, поставленной перед страной.

Таким образом, Китай строит новые торговые пути, привязывая к нему другие регионы (China is assembling new trade routes, binding other regions closer to it). В рамках реализации концепции «Один пояс и один путь» в мае 2017 года состоялся Первый форум с участием руководства 29 стран, международных организаций и Организации Объединенных Наций (ООН). Второй форум состоялся в апреле 2019 годы с участием представителей 150 стран, руководства 40 стран, Международного валютного фонда (МВФ) и ООН.

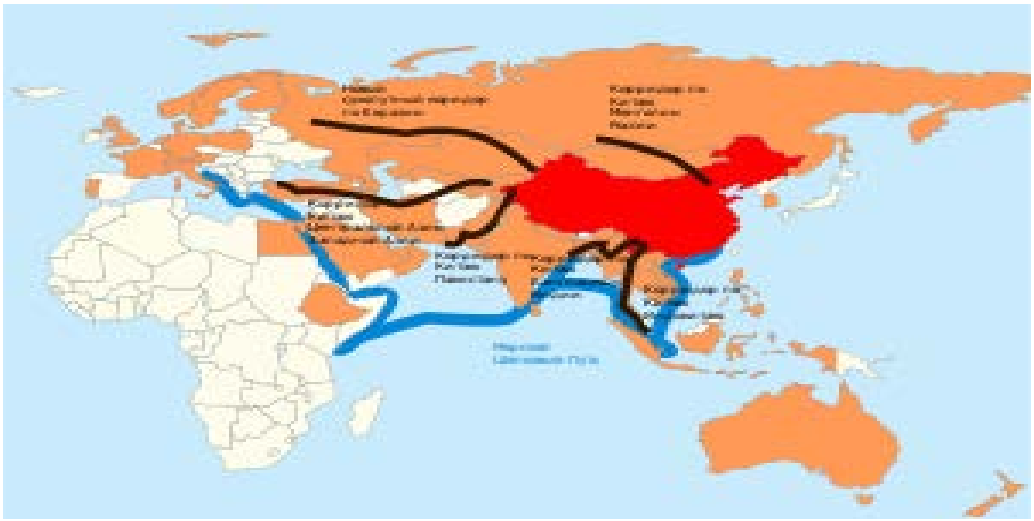

Рисунок 1 – Объединение стран по инициативе «Оди́н по́яс и один путь
Примечание: составлено автором по источнику [2]

В настоящее время инициатива охватывает практически все евразийское пространство с 63% населения с предполагаемым ВВП в 21 трлн долларов США [3].

Таблица 1 – Страны и регионы, участвующие в концепции «Один пояс и один путь»

Часть света	Количество стран	Страны, подписавшие соглашения, по состоянию на 2019 год
Азия	36	Азербайджан, Армения, Афганистан, Бангладеш, Бахрейн, Бруней, Восточный Тимор, Вьетнам, Грузия, Индонезия, Ирак, Иран, Казахстан, Камбоджа, Катар, Кыргызстан, Кувейт, Лаос, Ливан, Малайзия, Мальдивы, Монголия, Мьянма, Непал, Объединённые Арабские Эмираты, Оман, Пакистан, Саудовская Аравия, Сингапур, Таджикистан, Таиланд, Турция, Узбекистан, Филиппины, Шри-Ланка, Южная Корея
Африка	37	Алжир, Ангола, Бурунди, Габон, Гамбия, Гана, Гвинея, Джибути, Египет, Замбия, Зимбабве, Кабо-Верде, Камерун, Кения, Республика Конго, Кот-д'Ивуар, Ливия, Мавритания, Мадагаскар, Марокко, Мозамбик, Намибия, Нигерия, Руанда, Сейшельские острова, Сенегал, Сомали, Судан, Сьерра-Леоне, Танзания, Того, Тунис, Уганда, Чад, Эфиопия, Южно-Африканская Республика, Южный Судан
Европа	26	Австрия, Албания, Белоруссия, Болгария, Босния и Герцеговина, Венгрия, Греция, Италия, Латвия, Литва, Люксембург, Мальта, Молдавия, Польша, Португалия, Россия, Румыния, Северная Македония, Сербия, Словакия, Словения, Украина, Хорватия, Черногория, Чехия, Эстония
Океания	9	Вануату, Ниуэ (Новая Зеландия), Новая Зеландия, Острова Кука (Новая Зеландия), Папуа — Новая Гвинея, Самоа, Тонга, Федеративные Штаты Микронезии, Фиджи
Северная Америка	11	Антигуа и Барбуда, Барбадос, Гренада, Доминика, Доминиканская Республика, Коста-Рика, Куба, Панама, Сальвадор, Тринидад и Тобаго, Ямайка
Южная Америка	7	Боливия, Венесуэла, Гайана, Суринам, Уругвай, Чили, Эквадор
Всего	126	
Примечание: составлено автором по данным источника [4]		

По состоянию на 2019 год соглашения о сотрудничестве в рамках инициативы были подписаны со 126 странами и 29 международными организациями [4].

Данная инициатива является попыткой разработки новой модели международного взаимодействия, которая должна способствовать развитию мировой экономики. Теоретические аспекты, на которых основаны положения концепции, сообразуются с приоритетами Организации Объединенных Наций (ООН) и пятью принципами мирного сосуществования. При этом подчеркивается, что проект открыт для всех стран и территориально не ограничивается исторически сложившимся Шелковым путем.

На рисунке 2 представлена концепция «Один пояс и один путь» в рамках построения Нового Шелкового пути, который охватывает не только евразийское пространство, африканский и американский континенты в контексте «Экономического пояса Шёлкового пути». Охвачены также побережье Индийского и Тихого океанов (Индо-Тихоокеанский регион) и Персидский залив в рамках «Морского Шёлкового пути XXI века» (рисунок 2).

Концепция «Новый Шёлковый путь» или «Евразийский сухопутный мост» представляет собой идею межконтинентальной транспортной системы, продвигаемой по инициативе Китая, в содружестве с Россией, Казахстаном и другими странами-партнерами. Этот транспортный маршрут предназначается для перевозки грузов из Китая в Европу и включает Транссибирскую магистраль и второй Евразийский континентальный мост [6].

Для дальнейшего финансирования пилотных проектов в рамках концепции Нового Шёлкового пути и Морского Шёлкового в 2014-2015 годах был создан инвестиционный Фонд «Шёлкового пути Silk Road Company», из которого было выделено 40 млрд долларов США [7]. В январе 2016 года был создан Азиатский банк инфраструктурных инвестиций (АБИИ) с капиталом 100 млрд долларов США. Акционерами АБИИ являются Китай, Индия, Россия и другие страны, усилиями которых банк финансирует проекты в рамках «Шёлкового пути». В январе 2017 года Китай отправил первый поезд в Соединённое Королевство по маршруту через Казахстан, Россию, Белоруссию, Польшу, Германию, Бельгию и Францию. В пути он находился 18 дней [8].

В феврале 2016 года был подписан меморандум об объединении проекта «Шелковый путь» с проектом «Викинг», запущенным в 2003 году по инициативе Литвы, Белоруссии и Украины [9]. В рамках этого меморандума в том же году был отправлен первый контейнерный поезд по-новому «Шелковому пути» через Украину, Болгарию, Грузию, Азербайджан, Казахстан и Китай.

Рисунок 2 – New Silk Roads Новый Шелковый путь

Примечание: составлено автором по источнику [5]

Прототипом «Морского Шёлкового пути XXI века» является история морских походов Китая, мореплаватели которого приплыли в Африку под предводительством Чжэн Хэ [10]. Китайский флотоводец Чжэн Хэ в 1418 году прибыл с востока на запад через Индийский океан до восточных берегов Африки. Это плавание Чжэн Хэ было торгово-дипломатической миссией со странами, с которыми Китай не имел торговых отношений [11].

Морской Шёлковый путь (МШП) XXI века был взаимоувязан с Индонезийской программой «Морская ось мира», принятой в 2014 году в Индонезии, так как их союз предполагает объединение стран Азиатско-Тихоокеанского региона со странами Индоокеанского региона [12]. Этот тандем должен способствовать торгово-экономическому и культурному развитию прибрежных государств, с выходом на африканский и европейский рынки морским путем.

Таким образом, концепции инициатив «Один пояс и один путь», «Новый Шелковый путь», «Морской Шёлковый путь» и «Экономический пояс Шёлкового пути» являются производными одной идеи, предполагающей объединение стран для торгово-экономического, политического и культурного развития.

Методы

Работа над статьей проводилась на основе научно-практической литературы, официальных публикаций, данных государственных организаций и специализированных научно-исследовательских институтов.

Основное внимание уделялось сравнительному анализу мировой и казахстанской теории и практики для установления направления совершенствования инвестиционного климата в стране.

В процессе исследования использовались научные принципы познания экономических явлений, в том числе диалектический, исторический, системный и другие. Данные подходы дают возможность изучения явлений и процессов в динамике, выявить проблемы, определить основные характеристики и их проявления. В рамках исследования применялись и традиционные приемы, такие как анализ, синтез, дедукция и индукция, а также приемы экономико-статистического анализа.

Оригинальность работы заключается в анализе динамики развития инициативы объединения стран в рамках концепции «Нового Шелкового пути», а также инвестиционного сотрудничества Китая и Казахстана.

Результаты работы показывают наиболее приоритетные цели и задачи объединения стран и континентов для общего развития новой модели трансграничного сотрудничества в различных сферах деятельности.

В проведенном исследовании использовались сравнительный и факторный анализы, логический, системный и динамический методы, данные которых представлены в выводах и рекомендациях.

Результаты

История торгово-экономических отношений Казахстана и Китая начинается примерно со II века до н.э., когда был проложен «Великий Шелковый путь», по которому купеческие караваны шли из Азии в Европу. Другой путь проходил из Восточной Азии через страны Западной Азии и Африки также в Европу [13].

С XVI века в Центральной Азии опять возобновились военные действия, что способствовало развитию Морского судоходства и торговле, в ущерб «Великому Шелковому пути».

Начиная с XVII века и до середины XVIII века, Казахские жузы вели войну с Джунгарским ханством, после которой Казахское ханство вошло в состав Российской империи [14].

В XIX веке на территории Российской империи началось строительство железнодорожных магистралей, одной из которых стала Китайско-Восточная железная дорога (КВЖД). Это был самый масштабный проект на Евразийском пространстве того времени, для чего было создано Общество Китайской восточной железной дороги и Русско-Китайский банк [15].

В настоящее время Китайско-Восточная железная дорога (КВЖД) проходила по всей территории России от Владивостока до Центральной части страны, а служащие имели особенный формат униформы и статус [16].

В 2017 году Министерство транспорта, инноваций и технологий Австрии сообщило о намерении продлить Транссибирскую магистраль от Кошице (Словакия) до Вены (Австрия). Строительство железной дороги с широкой колеёй может начаться в 2023 году [17].

С момента обретения независимости Казахстан проводит политику мирного экономического строительства и взаимодействия со всеми странами ближнего и дальнего зарубежья. Внешняя торговля Казахстана представлена по различным странам и континентам, но основными партнерами являются Россия и Китай, причем на протяжении ряда лет, как это представлено на рисунках 3 и 4.

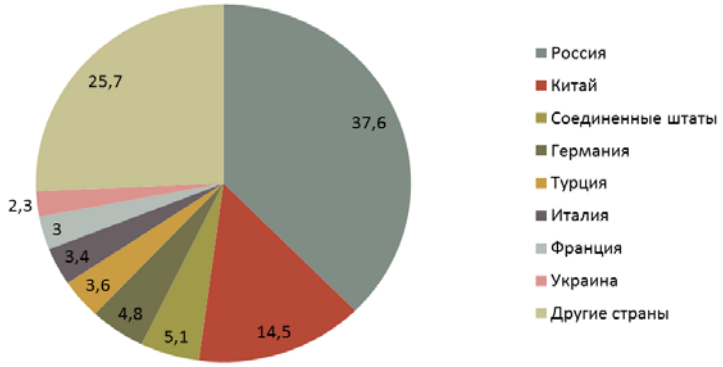

Рисунок 3 – Внешняя торговля Казахстана с остальным миром на 2017 год

Примечание: составлено автором по источнику [18]

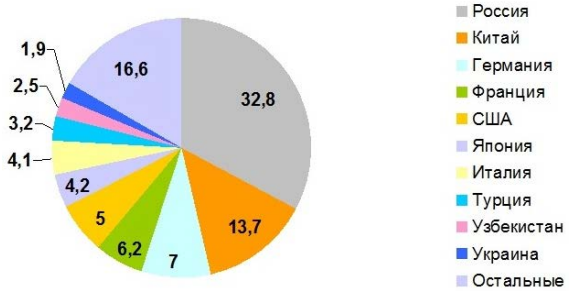

Рисунок 4 – Внешняя торговля Казахстана с остальным миром на 2018 год

Примечание: составлено автором по источнику [19]

В 2017 году основная тройка внешнеторговых партнеров Казахстана являлись Россия, Китай и США (рисунок 3), в то время как в 2018 году третьей страной по объему являлась Германия (рисунок 4).

За период с 2005 по 2018 год в экономику Казахстана было вложено свыше 300 миллиардов долларов США прямых иностранных инвестиций, причем крупнейшими инвесторами являются Нидерланды, США, Швейцария и Китай. Наибольший удельный вес прямых иностранных инвестиций приходится на сырьевой сектор, в частности, в сферу минеральных ресурсов [20].

Инициатива «Один пояс – один путь» началась со встречи руководства Казахстана и Китая в Астане в 2013 году. На Казахстанско-Китайском бизнес-форуме и Казахстанско-Китайском форуме в рамках инициативы «Один пояс – один путь» были приняты программы сотрудничества. Также обсуждались перспективы взаимодействия стран в развитии торгово-экономических и культурно-политических отношений [21].

Китай является одним из крупнейших торгово-экономических партнеров Казахстана, а также одним из крупных заемщиков и инвесторов, так как страны развивают сотрудничество в проведении расчетных операций в национальных валютах и валютном свопе.

За последние 5 лет сумма китайских инвестиций в Казахстан превысила 30 млрд долларов США, так как Казахстан является приоритетной страной для китайских инвесторов. В настоящее время зарегистрировано более 2600 китайских компаний, а более 600 китайских предприятий осуществляет производственно-коммерческую деятельность в Казахстане.

Несмотря на небольшой срок развития предпринимательства, Китай в настоящее время обладает одной из самых передовых экономик мира, обогнав такие страны, как Япония и США, хотя начинал с франшизы многих мировых брендов [22].

Государства Центральной Азии являются привлекательными в экономическом и инвестиционном плане для Китая, так как обладают минеральными ресурсами, дешевой рабочей силой, огромными малозаселенными территориями и природными богатствами.

В то же время Китай является крупнейшим производителем промышленной продукции и мировым экспортером не только в Азии, но и в мировой экономике. Для сопредельных стран Китай является крупнейшим импортером минеральных ресурсов, инвестором и заемщиком, который имеет финансовые и технологические возможности для реализации различных проектов.

Казахстанская экономика имеет с Китаем многолетние торгово-экономические и промышленные связи, что обусловлено взаимным интересом и выгодой для партнеров.

Основные этапы развития «Шелкового пути» представлены в таблице 2 и показывают динамику развития и расширения торгово-экономических отношений посредством «Великого Шелкового пути» и железнодорожной магистрали.

Таблица 2 – Этапы развития «Великого Шелкового пути»

Период	Основные этапы	Примечания
II века до н.э.	Зарождение «Великого Шелкового пути»	Путь пролегал через территорию нынешнего Казахстана
I века н.э.	Развитие Морского судоходства	Путь пролегал через Индийский океан
IV–IX века н.э.	Золотой век сухопутного «Великого Шелкового пути»	Развитие торговли Восточной Азии с Европой
XIII–XV века	Возобновление торговли по «Шелковому пути» из Китая в Европу черед Казахстан и другие центрально-азиатские страны	Развитие мирной жизни в Центральной Азии
XVI век	Преобладание морской торговли	Военные действия в Центральной Азии
XVII–XVIII века	Уменьшение сухопутной торговли через Центральную Азию	Военные действия на территории Казахского ханства
XIX век	Строительство КВЖД	Соединение севера Китая с Европой
XX век	Строительство Транссиб и БАМ	Прохождение железной дороги через нефтеносные районы
XXI век	Восстановление «Шелкового пути» в условиях цифровизации и информатизации	Реконструкция «Великого Шелкового пути»
Примечание: составлено автором по данным различных источников [13-22]		

Последние годы характеризуются расширением интернетизации, цифровизации и информатизации во всех странах, так как развитие информационных технологий, компьютерной и мобильной техники создали предпосылки для инновационного бума [23].

В вопросах информатизации и цифровизации Китай занимает одно из ведущих мест среди производителей инновационной техники и прорывных технологий [24].

Китай и Казахстан рассматривают перспективы сопряжения программ «Цифровой Казахстан» и «Цифровой Шелковый путь», посредством развития трансграничной электронной торговли с использованием потенциала Международного центра приграничного сотрудничества (МЦПС) «Хоргос». На территории МЦПС предполагается внедрение системы сетевого контроля, с помощью которого возможно ведение учета движения грузов и людей, а также повышение качества логистических услуг на основе принципа «одного окна» [25].

Инвестиционная составляющая Китайского проекта станет одним из основных факторов формирования нового типа международных экономических отношений, лейтмотивом которых будет создание инновационной финансовой архитектуры.

Рисунок 5 – Инвестиционные проекты в Казахстане в разрезе отраслей на 2019 год

Примечание: составлено автором по источнику [26]

Общая сумма инвестиционных проектов в Казахстане составляет по состоянию на 2019 год более 330 млрд долларов США, из которых китайские инвестиции составляют 27,6 млрд долларов США. Инвестиционные проекты, реализуемые в Казахстане, в разрезе отраслей показывают, что наибольший процент составляет энергетика 27 %, нефтегазовая отрасль 22 %, горная металлургия 15 % и так далее (рисунок 5).

В настоящее время реализуется 55 казахстанско-китайских проектов, а за 2015-2019 годы запущены еще 15 проектов на сумму 3957 млн. долларов США и на стадии реализации находится 11 проектов на общую сумму 3774 млн. долларов США. На рассмотрении еще 29 проектов, в составе которых планируется открытие предприятий, ориентированных на экспорт высокотехнологичной продукции. Планируется также наладить выпуск автомобилей, оборудования и стальных труб, алюминия, специальных сплавов и товаров народного потребления. Таким образом, сотрудничество между Китаем и Казахстаном обладает большим потенциалом, так как Казахстан считается одной из самых перспективных стран в Центрально-Азиатском регионе в рамках инициативы «Один пояс – один путь».

Инвестиционная составляющая присутствует также в сотрудничестве между Казахстаном и странами «Шелкового пути» в вопросах культуры, образования, искусства и туризма [27]. Данные сферы деятельности также становятся привлекательными для инвесторов, так как являются перспективными и эффективными при создании соответствующего бренда и инфраструктуры. Инвестирование сферы туризма является приоритетным направлением для Казахстана, поэтому важно изучение и сохранение памятников культуры, расположенных по «Великому Шелковому пути» и основанных на легендах и мифах.

В Казахстане по «Великому Шелковому пути» располагались древние города, которые являются историческими и культурными памятниками средневековой архитектуры являются литературным, историческим, философским и образовательным источником [28].

Представленные приоритетные направления иностранного инвестирования должны быть указаны при разработке стратегии развития и планов Казахстана в концепции «Шелкового пути» в рамках инициативы «Один пояс – один путь».

При разработке стратегии следует учитывать фактор «внешних держав» и концепции «Новой большой игры» в вопросах интересов Южно-Азиатских стран и их взаимодействия с государствами Центральной Азии. Казахстан находится в сфере интересов крупнейших государств, таких, как Соединенные Штаты Америки, Китайская Народная Республика и Российская Федерация [29].

В плане демографии Китаю соответствует только Индия, которая практически сравнялась по народонаселению с КНР, хотя в экономических вопросах отстает в развитии производства различных продуктов.

Государства Центральной Азии и Казахстан, в том числе, должны проводить многовекторную и гибкую политику для сохранения экономической и политической безопасности.

Заключение

Результаты проведенного исследования показывают, что торгово-экономическое и инвестиционное сотрудничество Китая и Казахстана осуществляется в соответствии с международными нормами и мировым опытом. Следует отметить, что инициатива по совместной реконструкции «Экономического пояса Шелкового пути» и «Морского Шелкового пути XXI века» имеет свои принципы и структуру объединения.

В программных документах обозначены приоритеты и механизм сотрудничества, запланированы действия, однако не представлены конкретные проекты. Представление АБИИ, Фонда Шелкового пути и различных мероприятий в сфере культуры и искусства. То есть, в концепции представлена генеральная идея и примерные цели объединения, но отсутствуют количественные показатели.

Инициатива Китая «Один пояс – один путь» представляет собой долгосрочный проект, направленный на интеграцию мирового сообщества. Дальнейшее сотрудничество и объединение требует разработки механизма дальнейшего сотрудничества с учетом интересов стран-участников данной интеграции. Различные страны имеют специфические потребности в зависимости от наличия ресурсов, финансово-экономических возможностей, рабочей силы, территории или нематериальных активов.

Постсоветские страны сохранили мирохозяйственные связи и объединены в Евразийский экономический союз (ЕврАзЭС), Таможенный союз, СНГ и другие союзы.

Азиатские страны также объединены в Шанхайскую организацию сотрудничества (ШОС), Ассоциацию государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН, ASEAN – Association of South East Asian Nations,) и другие союзы.

Странам-участникам концепции «Один пояс – один путь» в рамках «Шелкового пути» следует реально оценить равнозначность ожидаемого сотрудничества и отдачи от инвестиций Китая. Для этого на основе предложенных инициатив необходимо выработать общую стратегию и конкретизировать текущие планы действий для равноправного и взаимовыгодного сотрудничества.

Таким образом, задача участников концепции «Один пояс – один путь» в рамках «Шелкового пути» заключается в следующем:

– Разработать стратегию развития сотрудничества в соответствии с механизмами, приоритетами и принципами предложенных инициатив;

– Разработать конкретные планы действий на предстоящие годы и рассчитать эффективность деятельности намеченных к реализации проектов;

– Определить инвестиционные потребности экономики страны и выработать общий план действий по привлечению и размещению иностранных инвестиций в приоритетные для страны отрасли;

– Строго придерживаться договоренностей по обеспечению занятости, социальным условиям, доходам, а также экономической и политической безопасности страны и другим вопросам.

Все указанные направления выработки стратегии инвестиционного и экономического сотрудничества Казахстана и Китая требуют дальнейшей детализации и исследования для учета интересов всех участников объединения «Шелковый путь» в рамках инициативы «Один пояс – один путь».

Р.М. Рахимбаева[1], Ә.Б. Бекмұхаметова[2], К.М. Жумаксанова[3]

[1,2] Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан;
[3]Л.Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы, Қазақстан

«ЖІБЕК ЖОЛЫ» КОНЦЕПЦИЯСЫ ШЕҢБЕРІНДЕ ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Аннотация. «Жібек жолында» орналасқан мемлекеттердің нарықтық экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз ету осы зерттеу тақырыбының өзектілігіне себепші болады. Стратегиялық геосаяси жағдайы бар Қазақстан екі ірі ел – Қытай мен Ресей арасында осындай орналасудың артықшылықтарын пайдаланудың көпаспектілі дамуы мен түрлі мүмкіндіктерін болжайды.

Қазақстан Орталық Азия елдері, оның ішінде бұрынғы КСРО республикалары арасында неғұрлым қолайлы ел бола отырып, онда минералдық ресурстар мен кең аумақ бар. Жоғарыда айтылғандардың барлығы таяу шетелдермен инвестициялық ынтымақтастықтың артықшылықтары мен проблемаларын зерттеу қажеттілігін айқындайды. Бұл мақаланың мақсаты – «Бір белдеу және бір жол» бастамасының бөлігі ретінде Жібек жолы тұжырымдамасын қарастыру. Зерттеу процесінде экономикалық құбылыстарды танудың ғылыми принциптері, оның ішінде диалектикалық, тарихи, жүйелік және басқалары қолданылды. Бұл тәсілдер динамикадағы құбылыстар мен процестерді зерттеуге, проблемаларды анықтауға, негізгі сипаттамаларды және олардың көріністерін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеуде талдау, синтез, дедукция және индукция сияқты дәстүрлі әдістер, сондай-ақ экономикалық және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Зерттеуде салыстырмалы және факторлық талдау, логикалық, жүйелік және динамикалық әдістер қолданылды. Жұмыстың нәтижелері әртүрлі қызмет салаларында трансшекаралық ынтымақтастықтың жаңа моделін жалпы дамыту үшін елдер мен континенттерді біріктірудің жоғары басымдықтары мен міндеттерін көрсетеді. Бұл зерттеулерді халықаралық саудаға және елдің инвестициялық ахуалын жақсартуға қатысатын мемлекеттік органдардың қызметінде қолдануға болады. Елдер мен аймақтардың сауда-экономикалық және инвестициялық-қаржылық мүмкіндіктерін үйлестірудің әлемдік тәжірибесін талдау барысында Ұлы Жібек жолының даму тарихы ұсынылды. Көліктік-логистикалық инфрақұрылымды дамытудың әлемдік тәжірибесі әр түрлі экономика мен мәдениеттің өзара тиімді әсерін және өзара байытуын көрсетеді. Бұл тек аймақтық экономикаға ғана емес, сонымен қатар әлемдік қауымдастыққа да қатысты, өйткені цифрландыру, ақпараттандыру және Интернетизация дәуірінде қашықтық елдердің дамуында маңызды рөл атқармайды. Бұл жұмыс жүйелі тәсілді талап етеді және мақсаттарды үйлестіру аясында елдердің инвестициялық және экономикалық ынтымақтастық мәселелерін зерттеудің әдістемесі мен әдістемесін кеңейтуді көздейді.

«Жаңа Жібек жолы» немесе «Еуразиялық құрлық көпірі» тұжырымдамасы Қытай бастамасымен, Ресеймен, Қазақстанмен және басқа серіктес елдермен достастықта ілгерілететін құрлықаралық көлік жүйесінің идеясын білдіреді. Бұл көлік бағыты Қытайдан Еуропаға жүк тасымалдауға арналған және Транссібір магистралі мен екінші Еуразиялық континенттік көпірді қамтиды. Осылайша, «бір белдеу және бір жол», «Жаңа Жібек жолы», «теңіз Жібек жолы» және «Жібек жолының экономикалық белдеуі» бастамаларының тұжырымдамасы елдердің сауда-экономикалық, саяси және мәдени даму үшін бірігуін көздейтін бір идеяның туындысы болып табылады.

Түйін сөздер: Жібек жолы, әлемдік экономика, халықаралық ынтымақтастық, инвестициялар, инновациялар.

R.M. Rakhimbayeva[1], A.B. Bekmukhametova[2], K.M. Zhumaxanova[3]

[1,2]Al Farabi KazNU Faculty of International Relations, Almaty, Kazakhstan;
[3]Kazakh automobile and road Institute named after L. B. Goncharov, Almaty, Kazakhstan

INVESTMENT COOPERATION OF KAZAKHSTAN AND CHINA WITHIN THE SILK ROAD

Abstract. Ensuring the stable development of the market economy of the States belonging to the system of States on the «Silk way» determines the relevance of this research topic. Kazakhstan, which has a strategic

geopolitical position-between the two largest countries: China and Russia, assumes multidimensional development and various opportunities to use the advantages of this location.

Kazakhstan, being the most prosperous country among the Central Asian countries, including the former Soviet republics, has mineral resources and a vast territory. All of the above determines the need to study the advantages and problems of investment cooperation with neighboring countries. The purpose of this article is to review the Silk Road concept as part of the One Belt and One Path initiative. In the process of research, scientific principles of cognition of economic phenomena were used, including dialectic, historical, systemic and others. These approaches make it possible to study phenomena and processes in dynamics, identify problems, determine the main characteristics and their manifestations. The study also applied traditional methods, such as analysis, synthesis, deduction and induction, as well as methods of economic and statistical analysis. The study used comparative and factor analysis, logical, systemic and dynamic methods. The results of the work show the highest priority goals and objectives of uniting countries and continents for the general development of a new model of cross-border cooperation in various fields of activity. These studies can be used in the activities of government bodies involved in international trade and improving the investment climate of the country. In the course of the analysis of the world experience in combining the trade, economic, investment and financial opportunities of countries and regions, the development history of the Great Silk Road was presented. World experience in the development of transport and logistics infrastructure shows a positive mutual influence and mutual enrichment of different economies and cultures. This applies not only to the regional economy, but also to the world community, since in the era of digitalization, informatization and Internetization, distance does not play a significant role in the development of countries. This work requires a systematic approach and involves the expansion of the methodology and methodology of studying the issues of investment and economic cooperation of countries in the framework of combining goals.

The concept of the «New silk road» or «Eurasian land bridge» is an idea of an Intercontinental transport system promoted on the initiative of China, in cooperation with Russia, Kazakhstan and other partner countries. This transport route is intended for transporting goods from China to Europe and includes the TRANS-Siberian railway and the second Eurasian continental bridge. Thus, the concepts of the «one belt and one road», «New silk road», «Sea silk road» and «Economic belt of the silk road» initiatives are derived from the same idea, which assumes the unification of countries for trade, economic, political and cultural development.

Keywords: Silk Road, world economy, international cooperation, investment, innovation

Information about the authors:

Rakhimbayeva Roza Muratovna – Al Farabi KazNU Faculty of International Relations International Relations and World Economy Department 3 course PhD student, roza_madjarova68@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1581-7545;

Bekmukhametova Asemgul Bauyrzhanovna candidate of economic sciences, acting associate professor Department of International Relations and the World Economy Faculty of International Relations KazNU named after al farabi, https://orcid.org/0000-0002-4572-2360, kmuratovna2019@mail.ru;

Zhumaxanova Karlygash Muratovna - Candidate of Economic Science, associate Professor, Kazakh automobile and road Institute named after L.B. Goncharov.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Юрий Кулинцев. «Один пояс – один путь»: инициатива с китайской спецификой // РСМД, 22 мая 2015 // https://russiancouncil.ru/blogs/riacexperts/31461/. 2015.

[2] Один пояс и один путь // https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B4%D0%B8%D0%BD_%D0%BF%D0%BE%D1%8F%D1%81_%D0%B8_%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD_%D0%BF%D1%83%D1%82%D1%8C

[3] Стратегическое значение концепции Си Цзиньпина «Пояс и дорога» (Си Цзиньпин: «Один пояс и один путь» имеет большое стратегическое значение) // http://news.cri.cn/gb/42071/2014/10/10/882s4720906.htm. 2014.

[4] В Пекине открывается форум «Один пояс - один путь» с участием России. ТАСС. Дата обращения 25 апреля 2019.

[5] Xinhua (Silk Road routes); U.S. Department of Defense, Gazprom, Transneft (pipelines); United Nations (rail entry points) // The Wall Street Journal

[6] Тавровский Ю. В. Новый Шелковый путь. М.: Эксмо, 2017. 368 с. ISBN 978-5-699-97249-4.

[7] Berk, Michael. The Arctic Bridge; Churchill, Man., is the key to linking Afghans with the world, National Post (27 November 2007), PP 15.

[8] First China-U.K. Freight Train Departs as Xi Seeks to Lift Trade Bloomberg, 2.01.2017

[9] Белоруссия и Литва присоединились к «Шелковому пути» в обход России // «Газета. Ру», 02.02.2016 // https://www.gazeta.ru/business/news/2016/02/02/n_8199485.shtml

[10] Свет Я.М. За кормой сто тысяч ли. Китай приходит в Африку // https://history.wikireading.ru/20165

[11] Комиссина И.Н. Морской Шёлковый путь XXI в. – глобальный геополитический проект Китая // Проблемы национальной стратегии. - № 1 (40). - 2017. - С. 60-81. // https://riss.ru/images/pdf/journal/2017/1/07.pdf

[12] Ефимова Л.М. Индонезийская «Морская ось мира» и Китайский «Морской Шелковый путь XXI века» // Вестник МГИМО университета. Мировая политика. № 6(45). - 2015. - С. 196-204. // https://cyberleninka.ru/article/n/indoneziyskaya-morskaya-os-mira-i-kitayskiy-morskoy-shyolkovyy-put-xxi-veka/viewer

[13] Hansen V. The Silk Road: A New History [англ.]. - Oxford University Press, 2012. - 320 p. ISBN 978-0-19-515931-8.

[14] Канси. Казахстан. Национальная энциклопедия. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2005. -Т. III. - ISBN 9965-9746-4-0.

[15] Высочайше утвержденный устав Общества Китайской восточной железной дороги // Полное собрание законов Российской империи, собрание третье. – СПб.: Государственная типография, 1899. - Т. XVI, отделение I, 1896, № 13486. – С. 749-757.

[16] Высочайше утвержденный устав Русско-Китайского банка // Полное собрание законов Российской империи, собрание третье. – СПб.: Государственная типография, 1899. – Т. XV, 1895, № 12242. – С. 698-707.

[17] Продление Транссибирской магистрали до Вены будет стоить €6,5 млрд // https://tass.ru/ekonomika/4495034

[18] Официальный интернет-ресурс Комитета по статистике Министерства Национальной экономики Республики Каахстан. Предварительные данные за 2017 год. Статистический сборник 2018. – 132 с. // http: //www.stat.gov.kz

[19] Официальный интернет-ресурс Комитета по статистике Министерства Национальной экономики Республики Каахстан. Предварительные данные за 2018 год. Статистический сборник 2019. – 132 с. // http: //www.stat.gov.kz

[20] Какие страны и сколько вкладывают в Казахстан // https://ru.sputniknews.kz/infographics/20171205/3940630/inostrannye-investicii-v-kazahstane.html

[21] Кренгауз И.Н. Экономическое сотрудничество республики Казахстан и Китая в свете реализации программы новый шелковый путь // Вестник КазЭУ. - Алматы. - 2016. - С. // https://articlekz.com/article/20200

[22] Андреев А. Б. Инвестиционная деятельность Китая в Казахстане в рамках экономического пояса Шелкового пути // Молодой ученый. - 2016. - №25. -С. 234-237. - URL // https://moluch.ru/archive/129/34209/

[23] Baymukhanova M.T., Dariskalieva M.S., Moldasheva A.K. Innovations in the economy: development methodologies of Kazakhstan // NEWS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES ISSN 2224-5294 Volume 2 Number 324 (2019), 170-174. https://doi.org/1032014/2019/2224-5294.63

[24] Abenova M.H. Foreign experience of development of innovative potential of small and medium enterprenership // NEWS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES ISSN 2224-5294. Volume 2 Number 324 (2019), 165-169. https://doi.org/1032014/2019/2224-5294.63

[25] Акижанов С. Сопряжение «Цифрового Казахстана» и «Цифрового Шелкового пути» обсудили в Пекине // https://www.inform.kz/ru/sopryazhenie-cifrovogo-kazahstana-i-cifrovogo-shelkovogo-puti-obsudili-v-pekine_a3125476. 2018.

[26] Казахстанско-Китайское инвестиционное сотрудничество. АО "НК "KAZAKH INVEST" // http://mfa.kz/ru/content-view/investicionnyj+sotrudnichestvo

[27] Beskempirova A.U., Baltabayeva A.Yu., Naciye Yildiz. Great Silk Road legends and myths: “Forty legendary girl”. // BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 6, Number 382 (2019), 96 – 102 https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.150

[28] Baltabayeva A.Yu., Yesbalayeva R.Zh., Shaikhystamova M.B., Naciye Yildiz, Beskempirova A.U. Development of Turkestan from the Great Silk Road. // BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 6, Number 382 (2019), 24 – 33 https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.142

[29] Rudenko Ye.I. American, Chinese and Russian factors in interaction of Central and South Asian states // BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ISSN 1991-3494 Volume 6, Number 382 (2019), 264 – 271 https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.170

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.45**
Volume 2, Number 330 (2020), 115 – 122

УДК 656.13:658.2
МРНТИ 73.31.21

Б.М. Журынов, Ж.К. Закиева

Казахский национальный педагогический университет имени Абая;
Институт Сорбонна-Казахстан, Алматы, Казахстан
E-mail: zhurinovbeket@gmail.com, zhanat.zaki@mail.ru

КОНЦЕПЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В данной статье раскрываются детальные понятия о категориях и терминах инновационной деятельности предприятия и ускоренной инновационно-индустриальной модернизации. Авторами раскрывается смысл и сущность данных терминов, их истоки и эволюция. Рассмотрена последовательность этапов данных процессов. Приведены основные категории и классификация инновационных процессов. Рассмотрены этапы инновационного цикла экономики. Упоминаются исторические этапы модернизации современного Казахстана с указанием направлений приоритетов и задач курса ускоренного инновационно-индустриального развития, призванные обеспечить вхождение Казахстана войти в число 30-и наиболее развитых стран к 2050 году. В статье приводится краткая характеристика авторов, которые дали развитие изучению инновационной деятельности предприятия и ускоренной инновационно-индустриальной модернизации. Проанализировано понятие «ускоренной инновационно-индустриальной модернизации». Рассмотрены два базовых типа модернизации, такие как органическая модернизация и неорганическая модернизация. Представлены выводы о том, что инновационно-индустриальная модернизация является одним из самых эффективных инструментов повышения конкурентоспособности страны. Проанализированы критерии успешности инновационной деятельности предприятия. Дальнейший поступательный рост экономики в полной мере зависит от способности нахождения более эффективного сочетания инновационно-индустриальных, производственных и организационных факторов.

Ключевые слова: инновационная деятельность, предприятие, ускоренная инновационно-индустриальная модернизация, процесс, экономический рост, развитие, эволюция.

Понятие инновационной деятельности является совокупностью таких понятий как инновации и инновационный процесс. В экономической науке понятия инноваций и инновационного процесса являются пространственными категориями, поэтому определение инновационной деятельности является неоднозначным.

Именно поэтому, первоначально обратимся к исследованию таких важных категорий как «инновационная деятельность предприятия» и «ускоренная инновационно-индустриальная модернизация» через анализ таких понятий как «инновация», «инновационный процесс».

В наше динамичное время экономический рост предприятия немыслим без систематических преобразований. Разного рода изменения и нововведениями в деятельности предприятия можно называть инновациями, или инновационной деятельностью. При помощи этого процесса субъекты хозяйствования обеспечивают освоение новых технологических прогрессов. [3, с. 402-404]

Инновации представляют собой результат научной деятельности, которые получают воплощения в виде новых продуктов, доведенных до стадии коммерциализации, внедрённых и распространяющихся на рынке в качестве нового товара либо технологии. Инновации позволяют повышать эффективность в функционировании общественного производства и уровень удовлетворения основных потребностей общества, а также возможность обеспечения улучшения жизнедеятельности общества.

В настоящее время имеет место огромное число определений термина «инновация». Как экономическое понятие, этот термин ввёл в научный оборот австрийский экономист Шумпетер Й. ещё в 1912 г. в своей работе по «Теории экономического развития». По его определению инновация - это коммерциализация всех новых комбинаций (каждого конкретного акта производства), в основе которых лежит:

1) введение новых услуг и товаров;
2) применение новых видов материалов и их компонентов (новых источников сырья);
3) внедрение новых методов производства;
4) открытие новых рынков сбыта;
5) введение новых организационных форм. [4, с.47-51]

В соответствии с трактовкой Организации Экономического Сотрудничества и Развития (ОЭСР), инновация представляет собой «процесс реализации нового решения проблемы, которая направлена на усиление конкурентных позиций». [5]

Под инновационным процессом следует понимать создание и последующее преобразование в новый продукт научного либо творческого знания, т.е. это процесс, в ходе которого происходит превращение идеи, открытия, изобретения, рационализаторского предложения и т.п. в инновацию.

В рамках компании под инновационным процессом в самом общем виде понимается деятельность этой фирмы, связанная с получением теоретических знаний, их практическим применением для создания нового товара и его коммерческой реализацией.

Научная литература содержит огромное множество моделей инновационного процесса, в основе которых лежат отличия научных подходов, этапов, объектов влияния и другие особенности. Одна из наиболее общих моделей инновационного процесса - инновационная цепь, то есть последовательный научно-производственный цикл, который состоит из относительно самостоятельных этапов и стадий рисунок 1.

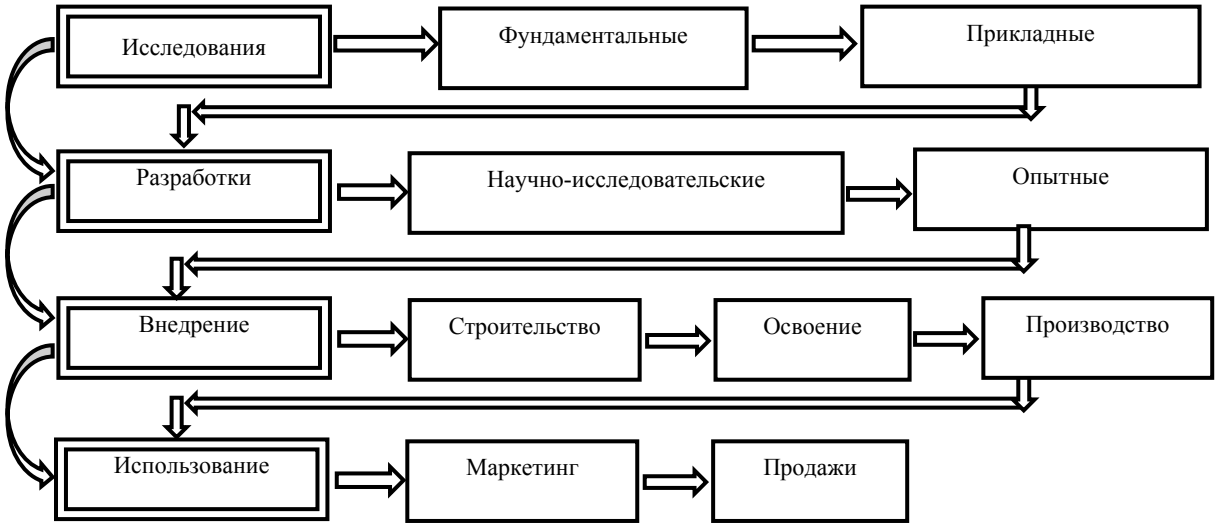

Рисунок 1 – Схема последовательности этапов инновационного процесса [6, с.12]

Этапы инновационного цикла – путь от научного знания к реально существующему продукту – можно выразить с помощью следующей последовательности:

– наука (осуществление фундаментальных исследований в решении конкретной проблемы);
– исследование (проведение экспериментальных исследований и проверки теоретических моделей);
– разработка (определение с техническими характеристиками изделия в виде образца);
– производство (осуществление всего цикла производства нового изделия);
– потребление (практическое применение нововведения в форме продукта либо услуги потребителям).

Сегодня нововведения уже не сводятся только лишь к технике и технологиям, инновации стали шире, они охватывают организационные и финансовые аспекты деятельности, пр. Реализацию любого новшества как инновации можно считать успешной только тогда, когда её результат является полезным для определенной целевой группы (речь о клиентах или других пользователях). Общей целью инновации является создание новых ценностей, воспринимаемых целевой группой. Их ценность определяется качеством и уникальностью продукта, а также тем, в какой степени продукты удовлетворяют нужды целевых групп или решают их проблемы. Ценностями могут также явиться дополнительные выгоды, которые связаны с реализацией инновации. На практике ценность определяют в качестве:

- финансового выигрыша;
- улучшения качества товара;
- повышения уровня удобства;
- сокращения промышленных затрат на производство товара и т.д.

Согласно наиболее распространённой современной классификации, все инновации делятся на четыре типа рисунок 2.

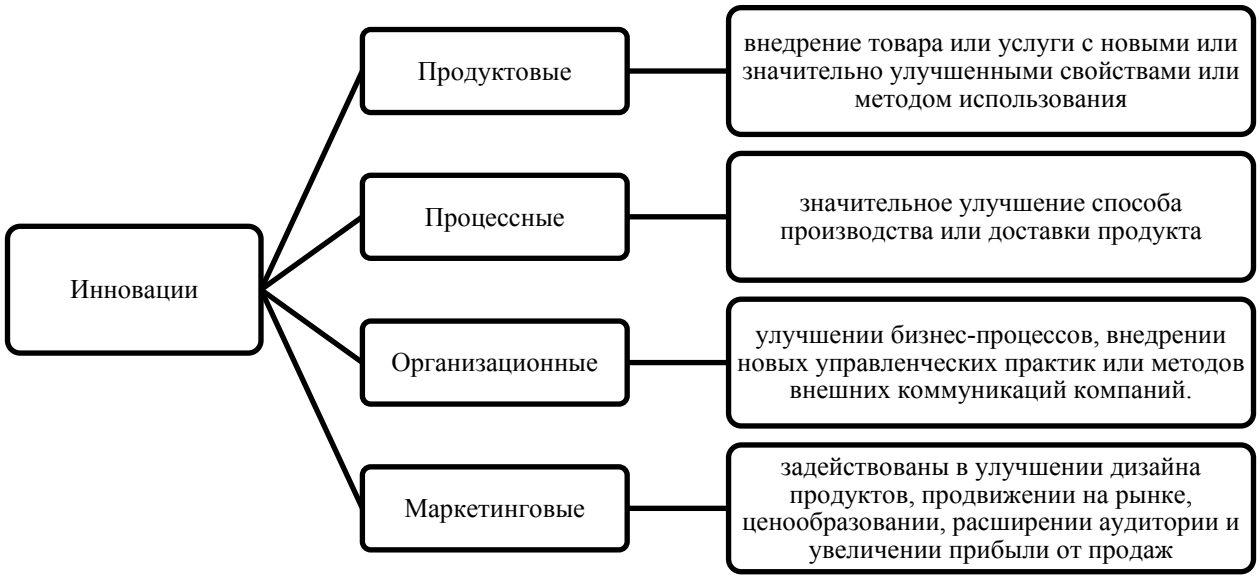

Рисунок 2 – Основные категории классификации инноваций [7, с.2]

Конечной целью деятельности коммерческих организаций является получение прибыли, и потому само внедрение инноваций может быть оправдано лишь только тогда, когда весь объём ресурсов, которые затрачиваются на ее реализацию, не превышает объема полученных доходов.

Нужно отметить, что в современных некоммерческих организациях критерием успеха по внедрению инновации не может считаться возврат средств. Ее ценность определяется теми критериями, которые связаны, прежде всего, с основными социальными установками, а также с общественными нормами. И, таким образом, в инновационном процессе представляется механизм по переводу нововведений в сферы общественно-исторического опыта из общей сферы всего непосредственного опыта. Это может осуществиться также и в различных иных формах:

1) в форме идеализации и прагматизации новых продуктов в духовном производстве;

2) в форме общей трансляции нововведений в существующую систему общекультурных норм и образцов.

В результате инновационных процессов, в первом случае, может происходить переоформление и перевод новых продуктов, в так называемом духовном производстве в нормах практической деятельности. Как механизм выступает здесь наука инновационного процесса в относительно различных формах практической деятельности, которая делает своим объектом и возникающие эмпирически инновации и даёт им также рациональную интерпретацию, а также возводит их в основные формы теоретических знаний.

Инновационным процессом является во втором случае важная форма трансляции нововведений как система общекультурных образцов и норм, а в результате этого и культурные ценности – нормы и образцы могут воспроизводиться в общем процессе освоения их новыми человеческими поколениями.

Обобщая вышесказанное, нужно отметить, что инновации выступают в качестве побудительного мотива прогресса развития общества во всех его сферах, в том числе и развитии экономики страны, через стимулирования инновационного процесса путем реализации инновационной деятельности на каждом предприятия.

Определение сущности инновационной деятельности является необходимым, поскольку именно такая деятельность приводит к важному результату – созданию инноваций. Так, к примеру, Фатхутдинов Р.А. под инновационной деятельностью понимает стратегически ориентированный процесс в сфере НИОКР, маркетинга, организационно-технологической подготовке производства, а также само производство и оформление новшеств (инноваций), их внедрение (или превращения в инновацию) и распространение (диффузии) в различных сферах деятельности. [8, с.17]

Так, Петухов Н.А. под инновационной деятельностью понимает комплекс научных, организационных, технологических, финансовых, а также коммерческих мероприятий, приводящих в совокупности к инновациям [9, с.17-19]

Следующий автор Васильев С.В. обозначает инновационную деятельность как процесс предприятия направленный на создание, освоение и распространение инноваций [10, с.40-45]

Винокуров В.И. говорит о том, что инновационная деятельность это совокупность научной, организационной, технологической, финансовой и коммерческой деятельности, которая направленна на создание и внедрение нового или усовершенствованного продукта на рынке, создание нового или усовершенствованного технологического процесса, применяемого в практической деятельности субъекта хозяйствования, или же усовершенствованной организационно-экономической формы, способной обеспечивать необходимую экономическую или (и) общественную выгоду. [11, с.7-9]

Дробышевская Л.Н. и Тер-Саакян А.Г. придерживаются мнения о том, что инновационная деятельность характеризуется разработкой принципиально новых, а также модификацией выпускаемых продуктов, пользующихся определимым спросом на рынке, посредством их доработки с применения новых технологических процессов для улучшения эксплуатационных параметров, снижения себестоимости изготовления и получения дополнительного объема прибыли [12, с. 42–48.]

Рассмотренные и прочие существующие трактовки инновационной деятельности существенно не отличаются по своему содержанию, а только лишь акцентируют внимание на базовых условиях осуществления инновационной деятельности субъектами хозяйствования, а именно: разработке идеи с ее дальнейшей реализация для выпуска новой услуги, нового продукта и пр. Инновационная деятельность представляется как совокупность научных, организационных, технологических, финансовых и коммерческих действий, в процессе реализации которых проводятся мероприятия по созданию новых или более усовершенствованных продуктов, услуг и процессов, имеющих заданную предварительно ценность.

Интересен подход Друкера. П., который определяет инновационную деятельность как особый корпоративный инструмент, позволяющий собственнику или менеджеру использовать перемены, трансформируя их в новые возможности. В данной связи субъект хозяйствование должен находиться в постоянном целенаправленном поиске источников инноваций, перемен и признаков, указывающих на возможности успешной инновационной деятельности. Он должен знать и применять на практике принципы успешной инновационной деятельности [13, с.17-21].

В определении Друкера. П. подчеркивается инструментальность категории инновационной деятельности, т.е. инновационной деятельности обозначается как инструмент повышения конкурентоспособности предприятия. [14, с.380-385]

Итак, инновационная деятельность субъекта хозяйствования в целом, представляет собой комплекс научных, организационных, технологических, а также финансовых и коммерческих мероприятий, которые направленный на коммерциализацию накопленных знаний, технологий и

оборудования. Результатом инновационной деятельности являются новые или дополнительные товары/услуги или товары/услуги с новыми качествами. [15, с.8-11]

Далее проанализируем понятие «ускоренной инновационно-индустриальной модернизации».

Так, модернизация от англ. слова modern в целом означает современный, обновлённый или передовой, рассматриваться может в двух смыслах. Во-первых, на микроуровне модернизация это обновление определенного объекта, с целью приведения его в соответствие с некими новейшими нормами и требованиями, техническими условиями, показателями качества. В данном случае модернизацией охвачены в основном оборудование, машины, технологические процессы (к примеру, модернизация станка, пр.)

Во-первых, на макроуровне модернизация представляет собой переход от традиционного состояния общества к новому модерновому, к примеру, от аграрного — к индустриальному.

Согласно мнению Гаврова С. Н. понятие модернизации в историческом контексте рассматривается преимущественно в трёх разных значениях, а именно:

а) как направление внутреннего развития стран Северной Америки и Западной Европы, относящиеся к Новому европейскому времени;

б) догоняющая модернизация, которую непосредственно практикуют страны, не относящиеся к первой группы, однако стремящиеся догнать их;

в) совокупность процессов эволюционного развития наиболее модернизированных обществ (Северной Америки и Западной Европы). Иначе говоря, модернизация рассматривается как постоянный процесс, реализуемый на основании реформ и инноваций, что, в текущих условиях сегодня означает переход к новому постиндустриальному, инновационно-индустриальному обществу [16, с.821—830].

Модернизация включает в себя глобальные, сложные, взаимообусловленные процессы, протекающие во всех сферах жизнедеятельности общества, определяющие степень готовности и способности его к эволюции.

Поэтому, модернизация рассматривается, как всеобъемлющее явление, которое включает в себя различные инновационные мероприятия в части структурной, а также функциональной дифференциации общества, бюрократизации, профессионализации, стандартизации, рационализации, урбанизации, а также индустриализации, пр., что способно обеспечить переход от текущего состоя, т.е. традиционного общества к более современному перспективному.

Различают два базовых типа модернизации, а именно:

Органическая модернизация выступает процессом собственного развития страны, подготовлена она всем ходом предыдущей эволюции. Подобного рода модернизация начинается не с самой экономики, а с культуры, т.е. трансформациям общественного сознания. Так, примеру капиталистическая модернизация возникала как следствие естественного изменения уклада жизни, мировоззрении, ориентациях и традициях людей (США, Англия, Франция, Норвегия, Нидерланды, Швеция, Италия, пр.).

Проявление неорганической модернизации выступает ответом на внешние вызовы со стороны наиболее развитых стран мира. Неорганическая модернизации представляется как модель или способ реализации «догоняющего развития», предпринимаемый правительством для преодоления исторически сложившейся отсталости, преодоления иностранной зависимости и сохранения традиционных институтов власти. Начинается такая модернизация не с культуры, а с экономики (ее ведущих отраслей), в меньшей степени касается политики. Принципы неорганической модернизации не успевают охватывать подавляющее большинство населения, именно поэтому прочной социальной поддержки они не получают. [17, с.219-220]

Важно отметить тот фат, что органическая и неорганическая модернизации может изменяться с течением времени.

Модернизировать экономику, значит, ликвидировать существующую отсталость, вывести ее на передовой современный уровень развития, что характеризуется следующими этапами:

– выпуском продукции (или услуг), которые соответствуют принятыми международным стандартам;

– замена устаревшего производственного оборудования (т.е. модернизация средств производства);

– внедрением инновационных технологий во все сферы управления и производства;

– повышением качества человеческого капитала путем развития образования и переподготовка трудовых кадров;

– снятие экономики «с сырьевой зависимости». В случае Казахстана – это значительное снижение зависимости экономики от добычи и продажи углеводородов (нефти и газа);

– существенное увеличение притока финансовых средств, в виде иностранных инвестиций. [18]

Экономистами рассматриваются два основных способа модернизации, а именно:

- модернизация «сверху», путем принудительной политики государственных органов. Это включает концентрацию всех (трудовых, материальных и финансовых) ресурсов под управлением государства, перераспределение валового внутреннего продукта (ВВП) в пользу государства. Не исключается. в том числе, применение репрессивных мер, примеру, реформирование российской экономики Петром Первым, индустриализация экономики СССР в период правления Сталина.
- модернизация «снизу», с преобладанием частной инициативы, поддерживаемой непосредственно государством на всех уровнях. В таком случае поддержка заключается в создании качественных условий для модернизации. Примером является развитие экономики в странах Западной Европы.

Модернизация включает пять основных приоритетов, которые призваны обеспечить экономический рост и устойчивое развитие, чтобы помочь Казахстану войти в 30 наиболее развитых стран к 2050 году.

Сегодня в стране прият курс ускоренного инновационно-индустриального развития Казахстана, основные приоритеты и задачи которого заключаются в:

1. Ускоренной технологической модернизации, которая включает:

а. культивирование новой индустрии, создаваемой с применением цифровых технологий;

б. придание импульса развитию традиционных отраслей (АПК, промышленности, логистики, транспорта, строительного сектора, пр.) в том числе за счет повышения производительности труда и индустриализации.

в. модернизация рынка труда.

2. Кардинальных улучшениях и расширении бизнес-среды.

3. Достижениях макроэкономической стабильности.

4. Повышении качества человеческого капитала.

5. Институциональных преобразованиях. [19]

Казахстан двигался по своему пути модернизации, для которой характерны следующие описанные, в таблице 1, этапы.

Таблица 1 – Исторические этапы модернизации независимого Казахстана

Этап	Период	Характер этапа
Первая модернизации	1991-1997 гг.	После распада СССР переход от плановой экономики к рыночной
Вторая модернизации	2007-2016 гг.	Выход в 50 конкурентоспособных экономик мира
Третья модернизации	2017- по н.в.	Цель – глобальная конкурентоспособность, устойчивое продвижение в 30 передовых стран мира

Мировая практика показывает то, что практически нереально в условиях догоняющего развития ставить задачи равномерного развития всей территории страны. Поскольку, по мере модернизации экономики догоняющих стран нарастают пространственные различия в уровне развития. Что объясняется тем, что модернизация обеспечивается за счет формирования соответствующих зон опережающего роста, которые возникают за счет использования естественных преимуществ того или иного региона. Это могут быть лучшее местоположение (приморское, приграничное), наличие востребованных рынком природных ресурсов, концентрация человеческого капитала, развитость инфраструктуры.

В результате складываются следующие основные типы территорий ускоренного роста: крупные города, которые первыми осваивают высокотехнологичные и постиндустриальные

функции, обеспечивающие устойчивое развитие; регионы с развитой промышленностью, особенно с высокотехнологичным машиностроением; приморские регионы, удобные для вывоза продукции; территории вблизи границы с развитыми странами, в которых часто создаются зоны с особым экономическим статусом; регионы интенсивной добычи ресурсов, но в них издержки догоняющей экономики (вывод прибыли иностранными инвесторами) замедляют внедрение инноваций [20, 89-92].

Существующий мировой опыт свидетельствует о том, что в современных конкурентных условиях мирового развития эффективным инструментом повышения конкурентоспособности страны и ее экономики может стать инновационно-индустриальная модернизация, осуществляемая, главным образом, на базе демократических механизмов и институтов, формирующих институциональные основы инновационной деятельности современных предприятий.

Б.М. Жұрынов, Ж.К. Закиева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Институты Сорбонна-Казахстан, Алматы, Қазақстан

ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада кәсіпорынның инновациялық қызметінің категориялары мен шарттары және жеделдетілген инновациялық және индустриалды модернизация туралы толық тұжырымдамалар қарастырылған. Авторлар осы терминдердің мәні мен мағынасын, олардың пайда болуы мен эволюциясын талдап, бұл процестердің кезеңдерінің тізбегі берілген. Инновациялық процестердің негізгі категориялары мен жіктелуі келтірілген. Экономиканың инновациялық циклінің кезеңдері қарастырылуда. Қазіргі Қазақстанның модернизациясының тарихи кезеңдері атап өтіліп, онда Қазақстанның 2050 жылға қарай дамыған 30 елдің қатарына кіруін қамтамасыз етуге бағытталған жеделдетілген инновациялық және индустриалды даму курсының басымдықтары мен міндеттерінің бағыттары көрсетілген. Мақалада кәсіпорынның инновациялық қызметін зерттеуге және жеделдетілген инновациялық және индустриалды модернизацияға дамуды берген авторлардың қысқаша сипаттамасы келтірілген. «Үдемелі инновациялық және индустриалды модернизация» тұжырымдамасы талданды. Модернизацияның екі негізгі түрі қарастырылады, мысалы, органикалық модернизация және бейорганикалық модернизация. Инновациялық-индустриалды модернизация - елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың тиімді құралдарының бірі деген қорытынды жасалды. Кәсіпорынның инновациялық қызметінің сәттілік критерийлері талданған. Әрі қарайғы прогрессивті экономикалық өсу толықтай инновациялық-индустриалды, өндірістік және ұйымдастырушылық факторлардың тиімді үйлесімін табуға байланысты болады.

Түйін сөздер: инновация, кәсіпорын, жеделдетілген инновация және индустриалды модернизация, процесс, экономикалық өсу, даму, эволюция.

B.Z. Zhurynov, Z.K. Zakieva

Kazakh National Pedagogical University named after Abay
Institute Sorbonne-Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

CONCEPTS OF INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

Abstract. This article reveals detailed concepts about the categories and terms of innovative activity of an enterprise and accelerated innovation and industrial modernization. The authors reveal the meaning and essence of these terms, their origins and evolution. The sequence of stages of these processes is disclosed. The main categories and classification of innovative processes are given. The stages of the innovation cycle of the economy are considered. The historical stages of modernization of modern Kazakhstan are mentioned, indicating the directions of priorities and objectives of the accelerated innovation and industrial development course, designed to ensure Kazakhstan's entry into the 30 most developed countries by 2050. The article provides a brief description of the scientists who gave the development to the study of innovative activities of the enterprise and accelerated innovative and industrial modernization. The concept of “accelerated innovation and industrial modernization” is analyzed. Two basic types of modernization are considered, such as organic modernization and inorganic modernization. There are

conclusions that innovative-industrial modernization is one of the most effective tools to increase the country's competitiveness. Criteria of success of innovative activity of the enterprise are analyzed. Further progressive economic growth depends entirely on the ability to find a more effective combination of innovative-industrial, production and organizational factors.

Keywords: innovation, enterprise, accelerated innovation and industrial modernization, process, economic growth, development, evolution.

Information about authors:

Beket Zhurynov - Student of the Master course of Management Sorbonne Kazakhstan Institute, Kazakh National University named after Abay. Beket studies management, the global economy, entrepreneurship, business and marketing. The problems of innovative activity of enterprises, industrial and innovative modernization of the economy of Kazakhstan and foreign countries presents particular interest of his activity. Zhurynov has publications on the institutional foundations of innovative activities of enterprises. He took part in scientific and practical conferences of KazNPU named after Abay, Kazakhstan's leading universities. In 2019-2020 he participated in the work of the Kazakh-French forums organized by the Sorbonne Institute of Kazakhstan;

Zhanat Zakiyeva - Head of the Department of Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Sorbonne Kazakhstan Institute, Kazakh National University named after Abay. Abay University. Zhanat has 20 years of diplomatic work for the MFA of the Republic of Kazakhstan. Expert in the field of multilateral and regional cooperation; 30 years of experience in international scientific and research work. Author of 4 books and more than 150 articles: in the field of world economy, multilateral and bilateral cooperation, https://orcid.org/0000-0002-0327-8353

REFERENCES

[1] New opportunities for development in the conditions of the fourth industrial revolution - Message from the President https://www.inform.kz/ru/novye-vozmozhnosti-razvitiya-v-usloviyah-chetvertoy-promyshlennoy-revolyucii-poslanie-prezidenta_a3118616

[2] Naumov AF, Zakharova AA Innovative activities of the enterprise. Naumov A.F., Zakharova A.A. M.: SIC INFRA-M, 2015. 256 p.

[3] Kokuyeva V.V., Koneva D.A., Yakovleva V.N. Innovative activity of the enterprise // Young scientist. 2015. No. 21. S. 402-404. URL https://moluch.ru/archive/101/22906/ (accessed: 10.23.2019).

[4] Schumpeter J., Theory of Economic Development (German: Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, 1911).

[5] Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Ed., A joint publication of OECD and Eurostat, translation into Russian. M.: State Institution “Center for Research and Statistics of Science” (CSIS), 2016.

[6] Golubev A.A. Economics and Innovation Management: A Study Guide. - St. Petersburg: St. Petersburg State University ITMO, 2012. 119 p.

[7] What are innovations, and how are they developing in Kazakhstan? URL: https://informburo.kz/cards/chto-takoe-innovacii-i-kak-oni-razvivayutsya-v-kazahstane-.html (Date of access 07.10.2019).

[8] Fathutdinov R. A. Innovation management: Textbook for universities. 9th ed. St. Petersburg: Peter, 2015. 448 p.

[9] Petukhov N.A. Innovative activity of enterprises and the strategy of ajar innovations / N.A. Petukhov, R.M. Nizhny Novgorod. M.: Torus Press, 2016. 352 p.

[10] Vasiliev S.V. Innovation - the era of constant change / S.V. Vasiliev // Russian Entrepreneurship. 2006. T. 7, No. 4. S. 40–45.

[11] Vinokurov V.I. Basic terms and definitions in the field of innovation / V.I. Vinokurov // Innovations. 2005. No. 4. URL: http //innov.eltech.ru/Innovation/innov.html (accessed: 10/10/2019).

[12] Drobyshevskaya L.N., Ter-Sahakyan A.G. Improving the forms and methods of managing innovative activities of enterprises // Economics: theory and practice. No. 3 (23). 2011. S. 42–48.

[13] Drucker P., Maciarello F., Joseph A. Management.: Per. from English. M.: LLC “I.D. Williams ", 2017. 704 p.

[14] Gorshkova N.V., Ivanov V.Yu. RESEARCH OF DEFINITIONS "INNOVATION" AND "INNOVATIVE ACTIVITY": THEORETICAL APPROACH // Fundamental Research. 2016. No. 10-2. S. 380-385 URL: http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=40864 (accessed: 10/13/2019).

[15] Morozova G.A. Innovation activities of enterprises in modern conditions 2014 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2390701 (Date of access 07.10.2019).

[16] Gavrov S. N. Modernization // Sociocultural anthropology: history, theory, methodology. Encyclopedic Dictionary. M.: Academic project: Constant, 2012. P. 821-830.

[17] Lopukhov A.M. Streltsov A.S. Glossary of terms and concepts in social studies. Publisher: Iris-Press 7th ed. rel. and add. M., 2017. s. 448.

[18] What is URL modernization: https://ktonanovenkogo.ru/voprosy-i-otvety/modernizaciya-chto-ehto-takoe.html (Date of access 07.10.2019).

[19] The third modernization of Kazakhstan: main priorities (infographic) URL: https://informburo.kz/stati/tretey-modernizacii-kazahstana-glavnye-prioritety-infografika.html (Date of access 07.10.2019).

[20] Yerniyazova Zh.N., Talapbaeva G.E. INDUSTRIAL MODERNIZATION OF ECONOMICS AS THE MAIN FACTOR OF INOVATION DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN // International Journal of Experimental Education. 2015. No. 2-1. S. 89-92.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.46**
Volume 2, Number 330 (2020), 123 – 132

JEL 342.4

Ye.A. Ongarbayev, S.B. Zharkenova, G.G. Galiakbarova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.
E-mail: eongarbayev@mail.ru, zhsb5510@yandex.ru, guzal_gg@mail.ru

ACTUAL ISSUES OF SUPPORTING COMPATRIOTS ABROAD: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR IMPROVING NATIONAL LEGISLATION

Abstract. Objective: to study the regulatory framework of the Republic of Kazakhstan to determine the rules aimed at state support of compatriots abroad and prepare a draft law based on the study of foreign experience.

Method or methodology of work: When writing a scientific article, general scientific (logical, structural and system analysis, synthesis, comparison, abstraction, induction and deduction, modeling), special techniques, methods of researching phenomena and processes (specifically historical, dialectical, formal logical, structural-functional, comparative law method) were applied.

The methodological basis for clarifying the definitions contained in regulatory legal acts was the laws of formal logic; the analysis of regulatory legal acts was performed.

Results: Analysis of international legislation, development of the draft law of the Republic of Kazakhstan "On state support of compatriots abroad".

Field of use: legislative and law enforcement.

Conclusions: The result of the research work is an attempt to prepare the first draft law in the history of modern Kazakhstan aimed at state support of compatriots abroad, focused primarily on the consolidation of ethnic Kazakhs around their historical homeland - the Republic of Kazakhstan.

Keywords: a compatriot abroad, state support of compatriots abroad, diaspora, migration process, international experience.

Introduction. In the context of the construction of an independent state and the growth of national self-awareness of the population, issues of supporting ethno-identical communities abroad acquire a special political, economic, legal, cultural, demographic significance. It is known that the international practice of interaction with foreign ethno-identical communities is built on the full support of the state – the historical Homeland of their compatriots abroad.

The issues of state support of compatriots abroad, primarily the Kazakh diaspora, are examined in different aspects: on the one hand, the current condition of state policy and national legislation, and on the other, the actual international experience. The work mainly affected the legal side of the problem, since the study of international experience on state support of compatriots abroad showed that there are socio-economic, political, moral and other aspects. At the same time, the study of support issues of compatriots abroad is inextricably linked with such components as the diaspora and the migration process, in connection with which these interrelated aspects are touched.

The policy of state support of foreign Kazakhs has been significantly updated recently in connection with the narrowing of the scope of the Kazakh language and the threat of the gradual loss of national identity and assimilation of Kazakhs living abroad. The increased support of Kazakhs abroad is due to the emergence of diverse situations in the ethnic Kazakhs' countries of residence - a significant narrowing of

the possibilities of learning and using their native language, the threat of losing traditions, culture, and ethnic identity.

Kazakhs abroad, being a non-titular nation and not having a priority right to one or another state support measure in the host countries, have always adhered to their own vision of economic survival and growth of welfare. This circumstance gave rise to a system of views among foreign Kazakhs to rely on their own capabilities and internal resources, the desire to realize entrepreneurial potential.

V. Connor notes that the relationship between the diaspora and the titular state is a key moment in the global dimension of the problem of the development of the modern diaspora structure. It is guided by the logical connection between the diaspora and the titular state that he defines the modern diaspora as a part of the people who live outside their homeland [1].

Due to the peculiarities of the host countries, in which entrepreneurial initiative and economic independence are welcomed, foreign Kazakhs are qualitatively focused on the competitive environment and business undertakings. This is a high economic potential that must be used for the development of Kazakhstan.

In the context of migration changes in the world, it is important for the state to build an effective repatriation system based on its own experience in resolving problems in this area and building new approaches to the migration process, taking into account international experience.

The migration process is a dynamically changing, but constant process, which in the conditions of the twenty-first century has turned into a “problem of world significance”. One of the phenomena of the migration process is the diaspora [2]. The changes taking place at present are associated with a new deep transformation of the world, accompanied by the movements of large groups of people outside their historical homeland.

Methods. When writing a scientific article, general scientific (logical, structural and system analysis, synthesis, comparison, abstraction, induction and deduction, modeling), special techniques, methods of researching phenomena and processes (specifically historical, dialectical, formal logical, structural-functional, comparative law method) were applied.

Results. Today, diasporal policy exists in almost all countries and claims to be an independent branch of migration policy. Accordingly, states are forced to create national legislation not only at the level of legal regulation of migration processes, but also in line with the legislative regulation of state support for the diaspora. The most developed countries of the world demonstrate their experience in state support of diasporas (for example, countries such as Israel, Germany, Poland, South Korea, etc. are the most advanced in this matter), and Kazakhstan is no exception. Thus, the commitment of our country to the unification of compatriots, and first of all, representatives of Kazakh nationality, wishing to return to their historical homeland, is being consolidated.

“Diasporas are perhaps the most significant confirmation of the successful outcome of population migration. When migrants manage to integrate safely into the society of the host country, the original goal of the migrants is achieved. Adaptation is followed by the process of consolidation of immigrant ethnic communities – diasporas” [2].

At the present stage, the phenomenon of “diaspora” acquires a new content, which is due to the expansion of the field of phenomena designated as the diaspora, as well as an increase in the frequency of use of this concept. In this case, the issues of interaction between diasporas and state authorities are not sufficiently studied, and are not fully regulated by law. At the same time, the term “compatriots”, which is inextricably linked with the content and legal regulation of diasporal relations, is becoming relevant.

The definition of the institution of “a compatriot abroad” (in Kazakhstani legislation this term is absent – *author’s note*) requires clarification of the concept of “a compatriot”. So, according to S.I. Ozhegov it is “a person who has a common fatherland with someone” [3]. V. Dahl defines him as “born in one fatherland, native land” [4].

A.V. Shipilov, noting the particular importance of this term, wrote that “compatriots” are not only a legal, but also a spiritual category [5].

The activity in the application of these terms is due to objective circumstances after the collapse of the USSR. About this, V. Mukomel and E. Payin wrote that “the need to develop a state approach to the fates of former USSR citizens, who, after its collapse, were psychologically unprepared to identify themselves with the new statehood and come to terms with the change in their usual status roles, led to the legislative

formulation of the issue of the content of the concept of “compatriots” and the definition of subjects corresponding to it” [6].

We emphasize that the issues of migration of ethnic Kazakhs, as well as the reasons explaining why and how ethnic Kazakhs found themselves in other countries, are associated with specific historical facts and conditions. So, G.M. Mendikulova notes that the Kazakh diaspora is heterogeneous and polytypic, it was evolved over a long period and had different reasons for formation and development in each historical period [7].

The world history has similar facts. Thus, the cessation of the existence of great states – empires, the separation of countries due to special historical situations creates a phenomenon in which the concept of homeland for a significant part of the population goes beyond the officially recognized borders of one state. So it was in Germany after the Second World War. A similar situation now takes place in the DPRK and South Korea.

The research of the terms “diaspora” and “compatriots”, the reasons for their actualization, has been the subject of many scientific works [8]. So, V.M. Skrinnik, exploring the issues of determining the principles of using the above terms in relation to compatriots in the far abroad and in the CIS countries, believes that the concepts of “diaspora” and “compatriots” do not have a “well-established terminological definition” and they can be “equally used” [9]. Milton J. Esman defines the modern diaspora as an ethnic minority resulting from migration, maintaining a connection with the country of origin. He believes that the country's legislation should take into account the following legal methods of interaction between the diaspora, the country of residence and the historical homeland: the appeal of the native country for help to the diaspora; the influence of the diaspora on events in the country of residence and in the country of “outcome”; protection of the rights and interests of its diaspora from the side of the country of “outcome” [10]. S. Lallucci considers the modern diaspora as a phenomenon related most likely to the sphere of international relations, rather than jurisprudence [11].

It should be noted that the concepts of “diaspora” and “compatriots” have become the subject of primarily legislative practice in countries.

Generally, Russian researchers have made a great contribution to the study of subethnic and genealogical groups of the Kazakh people [12].

In most of the former Soviet republics in the mid-90s of the last century, basic documents have already been adopted defining approaches to the development of state policy with regard to compatriots abroad. However, an analysis of Kazakhstani legislation gave mixed results.

Subparagraph 1 of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 11, 1997 “On Languages in the Republic of Kazakhstan” defines the concept of “diaspora” [13]. Taking into account that this law establishes the legal basis for the functioning of languages in the Republic of Kazakhstan, the state’s obligations to create conditions for their study and development, it ensures equal respect for all languages used in the Republic of Kazakhstan with no exception, this act does not provide the regulation of issues of state support of the Kazakh diaspora for abroad.

The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 “On Migration of the Population” provides for the definition of the term “former compatriot”, according to which the former compatriot is a person born or previously held citizenship of the Kazakh Soviet Socialist Republic or the Republic of Kazakhstan and permanently residing abroad [14] . The definition of the indicated category of compatriots as “former” presented by the Kazakhstani legislator does not seem appropriate, since granting compatriots the status of “former compatriots” can be perceived by the public as a different attitude from the Republic of Kazakhstan than to compatriots.

As we see, the definitions enshrined in Kazakhstani legislation do not meet today's realities when the world community understands the necessity and significance of legislative regulation of issues of state support of compatriots abroad in a broader sense.

The experience of the Russian Federation is interesting in regulating this issue. So, according to paragraph 1 of Article 1 of the Law of the Russian Federation “On the state policy of the Russian Federation with respect to compatriots abroad”, compatriots are persons born in one state, living or residing in it and having signs of a common language, history, cultural heritage, traditions and customs, as well as descendants of these persons in a straight downward line. Such a definition of the term “compatriot” is absent in Kazakhstani legislation.

According to paragraph 2 of Article 1 of the Russian law "compatriots abroad are citizens of the Russian Federation permanently residing outside the territory of the Russian Federation" [15]. Characterizing these definitions, Z.M. Omarova notes that today these are the most logical and correct definitions, which fully correspond to the realities of the past and present history of Russia [16]. Kovaleva has a similar opinion [17].

Moreover, in the Declaration “On Supporting the Russian Diaspora and Patronage of Russian Compatriots” [18], compatriots consider all immigrants from the USSR and Russia and their direct descendants regardless of national and ethnicity, language, religion, race and nature of occupation, place of residence and other circumstances that are not citizens of Russia and who explicitly stated their spiritual or cultural-ethnic connection with Russia or any of its entities and confirmed this connection.

We believe that it is advisable in Kazakhstani legislation to provide a definition of the term “compatriot abroad”, replacing the term “former compatriot” enshrined in the current legislation with “compatriot abroad”, which, in our opinion, should strengthen ties between the Republic of Kazakhstan and persons born or previously held the citizenship of the Kazakh SSR or the Republic of Kazakhstan and permanently residing abroad.

V.V. Razdobarov and E.A. Pavlov noted: “Russia's political course towards compatriots has undergone a generally positive evolution: from misunderstanding and ignoring the problem to its recognition as one of the most important, the adoption of legal acts and the development of programs to support compatriots” [19]. Similar conclusions can be drawn for Kazakhstan as a country that had a common recent historical past with Russia. Right now, the diasporal policy and state support of compatriots abroad received a new impetus for development and an understanding has developed that supporting compatriots, protecting their rights and freedoms is the most important priority of Kazakhstan's foreign policy.

In the Message to the people of Kazakhstan, “Kazakhstan-2050 Strategy”: A New Political Course for a Successful State”, Nation Leader N.A. Nazarbayev noted that “the special responsibility for the implementation of the new strategic course “Kazakhstan – 2050” lies primarily with the Kazakhs. We must not forget that we can give an adequate response to the challenges of the time only if we maintain our cultural code: language, spirituality, traditions, values ... If a nation loses its cultural code, then the nation itself is destroyed. This cannot be allowed!” [20]. Yelbasy in his article “Looking into the Future: Modernization of Public Consciousness” notes that the first condition for modernization of a new type is the preservation of one’s culture, one’s own national code [21].

The basis for the development of legal documents in this area was the order of the Head of State N.A. Nazarbayev to the Government of the Republic of Kazakhstan, given on June 23, 2017 at the V World Kurultai of Kazakhs (protocol No. 17-32-39.1). In order to implement the order, the following were adopted: Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 13, 2017 No. 644 “On Creation of the Non-Profit Otandastar Fund” Joint-Stock Company [22], the main purpose of which is to provide support for ethnic Kazakhs abroad and those who arrived in Kazakhstan; Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 18, 2018 No. 280 “On approval of the Plan of measures to support ethnic Kazakhs abroad for 2018-2022” [23].

According to the data of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, from 1991 to 2019 304,839 families or 1,042,589 people returned to their historical homeland and received the status of oralmans, including people of working age account for 56.3 %, children under 18 years old – 39 % and retirees – 4.7 % [24]. In the last two years, the number of ethnic Kazakhs moving to their historical homeland has a dynamics of reduction of almost half or more compared to previous years. One of the reasons is the inconsistency and lack of an accurate algorithm for interaction between government bodies, excessive bureaucratic procedures, as well as a number of other property and social reasons. So, for example, the right of ownership as one of the most important material economic rights of individuals should find legal guarantees of protection at the legislative level. This means that in the current legislation it is necessary to provide for norms aimed at protecting the property rights of ethnic Kazakhs arriving in the Republic of Kazakhstan.

A significant argument in favor of the development of state support for compatriots abroad is the lack of an integrated approach in Kazakhstan in this area, since there is no single state body with clearly defined functions for comprehensive support of compatriots abroad, while in many countries specially

authorized bodies are involved in the issues of diasporal policy (e.g. Ministry of Aliya and Integration in Israel, Ministry of Diaspora in Armenia, State Committee for Work with dispute in Azerbaijan and others).

The international legal foundation for upholding the rights of compatriots abroad is made up of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and its protocols (in particular Protocol No.4 of September 16, 1963, Protocol No.7 of May 11, 1994, prohibiting the collective expulsion of foreigners, Protocol No.12 of November 4, 2000, establishing additional guarantees against discrimination), the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966 [24].

A significant block of modern international law consists of norms aimed at protecting the rights of minorities. Among them are the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities of December 18, 1992, the UN Convention against Discrimination in Education of December 14, 1960 [25].

Let us turn to the experience of the Republic of Poland. The topic of the foreign diaspora is of great importance for Poland. “The Poles left their native country at different times in history and for various reasons: economic, political, educational, etc. Some did not leave at all; what has changed is the Polish border. Others were deported. These various circumstances determined the social status of the Polish community abroad in their countries of residence, their opportunities for promotion, and the ability to maintain knowledge of the Polish language and maintain contact with Poland (transl. – author)” [26].

The following officials and government bodies are involved in the Polish diaspora within their competence:

1) The President of Poland: the degree of activity of the head of state with regard to the problems of the Polish diaspora is regulated by the provisions of the Constitution of the Republic of Poland; during foreign visits the meetings with representatives of the Polish community are necessarily included in the official program of the president.

2) The Parliament: the Senate of Poland is currently the main state body for supporting and interacting with the Polish diaspora around the world. Directly in the Senate, the Committee on Emigration and Relations with Poles Abroad deals with these issues. In the Sejm (lower house of the Parliament of Poland – *author’s note*), there is a Commission for Relations with Poles abroad. In order to expand the participation of foreign Poles in the discussion of policies regarding the Polish diaspora a special Advisory Council was created under the Speaker of the Senate, consisting of representatives of organizations of Polish Diasporas in November 2002.

3) The Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland: its role in the formation and implementation of the policy of the Polish state in relation to the diaspora and national minorities is set out in the Law on Government Agencies of September 4, 1997. The role of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland consists mainly in creating the political and legal basis for the specific activities of the Polish diaspora, which also involves numerous government agencies, parliamentary and public organizations, as well as in ensuring the proper conditions for such cooperation in relations with other countries.

4) Other state institutions: in the structure of the government, in addition to the Ministry of Foreign Affairs, the following are also involved in the implementation of policies regarding the Polish diaspora: the Ministry of National Education (department of Polish education abroad in the department of international cooperation); the Ministry of Higher Education and Science; the Ministry of Culture and National Heritage (Department of International Cooperation and Department of Cultural Heritage); the Ministry of the Interior and Administration (repatriation of ethnic Poles).

5) Non-governmental organizations – the Polish Community Association, the Foundation for Assistance to the Poles in the East Foundation, the Semper Polonia Foundation, etc.

This is just an example of Poland, which occupies one of the forefronts in matters of supporting compatriots abroad. A similar policy in relation to the considered category of persons is carried out by Israel, the Russian Federation, Germany, etc.

The above-said revealed the need to solve two main problems: 1) development of a draft state program to support Kazakhs abroad and voluntary resettlement to Kazakhstan for 2020-2030 (hereinafter

referred to as the State Program); 2) development of the draft law of the Republic of Kazakhstan "On state support of compatriots abroad" (hereinafter – the draft law), as well as related documents, including draft laws on amendments and additions to the current legislation of the Republic of Kazakhstan on issues of state support of compatriots abroad.

The key solution to this issue, in our opinion, would be the possibility of including in the Constitution of the Republic of Kazakhstan the norms that enshrine the support by the Republic of Kazakhstan of their compatriots living abroad as one of the duties of the state.

Conclusion and discussion. We propose to develop documents aimed at regulating state support for compatriots abroad, which should meet the needs of Kazakhstani society, meet modern challenges and, as a result, more clearly define the issues of support for compatriots living abroad.

The first such document may be a draft state program developed in accordance with international and national acts in the field of human rights. The document would represent the main approaches and vision of state policy on the consolidation of Kazakhs around the world around their historical Motherland, as well as the reception, arrangement and employment of returnees. The feasibility of developing the draft state program is dictated by the lack of a single interconnected set of program documents regulating the state support processes for the Kazakh diaspora living abroad and voluntary immigrants to Kazakhstan, due to the need to strengthen support for the Kazakh diaspora abroad.

In international practice, modern states that have such a significant foreign policy and economic deposit as a diasporal resource are increasingly promoting it globally. Modern diasporal entities themselves are trying to create a system of ties with their ethnic homeland. "No less relevant is the pragmatic need for the national diasporas themselves to maintain at a sufficient level the elements of their own national identity, originality and, accordingly, to resist assimilation challenges that are invariably present to one degree or another within the framework of a foreign national environment" [27].

Preservation of ethnic identity, containing the national code, history, national traditions and culture, helps to strengthen the confidence of the diasporas in their future. "Interaction in the field of culture is one of the most important and qualitative indicators of the level of relations between modern states" [28].

In different countries, the level of cultural and socio-economic development of the Kazakh diaspora is very different from each other depending on where they live. A comprehensive improvement of work with the Kazakh diaspora abroad can be carried out only on condition of constant and targeted state support and a well-thought-out system of measures ensuring the maximum satisfaction of the socio-economic, cultural, educational needs of the Kazakh diaspora, creating opportunities for those wishing to return to their historical homeland.

From the moment of gaining state independence, Kazakhstan began to pursue its own policy of ethnic repatriation that meets the trends of globalization of the world community and aims to use migration flows in the interests of strengthening national security, improving the country's demographic situation and sustainable social and economic development of the country [29].

The draft state program will be designed for the current period of development of the country and for the long term, it takes into account world experience in ethnic diasporal politics, in particular of such countries as Israel, Germany, Poland, Russia, etc., and also defines strategic goals, objectives, principles and priority directions support policies for compatriots abroad in conjunction with the expected prospects for the economic, social and demographic development of the Republic of Kazakhstan, foreign policy, integration and globalization processes in the world.

The development of the draft law of the Republic of Kazakhstan "On state support of compatriots abroad" would be a consistent step in creating conditions for the development and maintenance of communication between Kazakhstan and our compatriots living abroad, which could help to resolve a number of issues that are relevant for the country.

The feasibility of legislative regulation of the legal status of the Kazakh diaspora is dictated by the lack of a single special legal act regulating the support of ethnic Kazakhs living abroad. However, the development and adoption of such a special legal act meets the requirements of international law. Article 2 of the UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, adopted on December 18, 1992, proclaims their "right to establish and maintain free and peaceful contacts with other members of their group and without any discrimination with persons

belonging to other minorities, as well as contacts across borders with citizens of other states with whom they are associated by national, ethnic, religious or linguistic ties" [30].

The purpose of state support for compatriots is to provide legal protection for the interests of compatriots, as well as the conditions under which they could live as foreign citizens in equal rights, maintain contact with their historical homeland, return to Kazakhstan and obtain citizenship of the Republic of Kazakhstan.

State support by the Republic of Kazakhstan of compatriots living abroad should be based on the following basic principles: 1) inalienability and belonging of everyone from birth to the basic rights and freedoms of a man and a citizen; 2) non-interference in the internal affairs of another state; 3) the need to ensure civil, social, economic, legal, cultural, educational, informational and other rights and freedoms of compatriots abroad, their legitimate interests in the states of residence in accordance with generally recognized principles and norms of international law; 4) interaction of states in the field of ensuring the rights and freedoms of compatriots abroad.

It is proposed in the draft bill to provide a new conceptual framework. We believe that it is necessary to introduce new legal categories into circulation, such as: "compatriot abroad", "state support of compatriots abroad", "Kazakhs abroad", "Kazakh diaspora", "Kazakh Card", "applicant for receiving the Kazakh Card", "Kazakh Card Holder", "Otandas Automated Information System", etc.

The Kazakh diaspora is a bridge that expands the boundaries of the capabilities of our people, contributing to the modernization of the public consciousness of the nation to preserve national identity, close interaction and mutually beneficial cooperation. In the draft bill, the Kazakh diaspora is defined as "a part of the Kazakh people (ethnic community), living outside the country of historical origin, possessing signs of a common language, history, cultural heritage, traditions and customs, representatives of which are citizens of a foreign state".

One of the most important tasks of the draft bill is to resolve the issue of the need to vest the First President of the Republic of Kazakhstan – the Leader of the nation, the President of the Republic of Kazakhstan, the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, and the Parliament of the Republic of Kazakhstan with powers providing for the care of compatriots abroad. The international experience of a number of countries shows that the state support of compatriots abroad, ethnic minorities from the state, the historical homeland, begins with the legal regulation of the competence of state authorities. It is the adoption of the relevant draft bill in Kazakhstan that will make it possible to specify the competence of state bodies in the field of state support of compatriots abroad.

It should be noted that earlier, under the Government of the Republic of Kazakhstan, there was an advisory board - the Commission on Compatriots Living Abroad, the main task of which includes studying the problems associated with the life and activities of Kazakhs abroad; rendering assistance in creating the necessary conditions for the development and strengthening of comprehensive ties with compatriots living abroad, etc. Today, taking into account the need for comprehensive support of Kazakhs and compatriots abroad, in June 2019 an Interdepartmental Commission was established to develop cultural and humanitarian relations with compatriots abroad under the Government of the Republic of Kazakhstan, which carries out the following tasks: 1) development of proposals and recommendations for improving and developing cultural and humanitarian relations with his fellow countrymen abroad; 2) coordination of the activities of state bodies in the field of development of cultural and humanitarian relations with compatriots abroad [31].

Of special note is that within the framework of the draft bill aimed at regulating state support of compatriots abroad, for the first time in the history of the country, an attempt will be made to develop a Kazakh Map by analogy with the Green Card (USA), the Pole Card (Poland). It is assumed that the Kazakh Map will become not only a document confirming that a person belongs to the Kazakh people, but also an important tool to support compatriots living abroad in order to maintain their ties with their homeland and national cultural heritage. The draft law plans to provide for the basic conditions for obtaining a Kazakh Card, as well as the rights of its holders. During the development of such important documents, various difficulties are possible; in particular, the problem is that the current legislation of Kazakhstan does not yet regulate the issues of determining the ethnicity of ethnic minorities who want to establish a connection with their historical homeland. A study of the experience of a number of countries showed that some countries are quite tough on the mechanism for determining national characteristics up

to knowledge of their native language (Germany), others do not focus on national characteristics, the main thing is that the applicant recognizes himself as part of a certain nation's people, appreciates the culture and the customs of this people, wants to maintain ties with the ethnic or historical homeland (Russian Federation, Republic of Korea, Turkey).

The draft bill should contain forms of state support for foreign compatriots and voluntary immigrants who wish to become owners of the Kazakh Map, in particular, in the implementation of social, economic, legal, cultural, educational and other rights.

As a result of legal monitoring of legislative acts of the Republic of Kazakhstan, it was revealed that:

1) the current regulatory legal framework as a whole is aimed at determining and regulating the status of oralmans (currently, the norms related to the legal support of oralmans are contained in the texts of more than 65 legal acts of the Republic of Kazakhstan, which presents a certain difficulty in the process of law enforcement), while the content of the term "oralman" does not cover ethnic Kazakhs living in other countries – Kazakh diasporas;

2) the norms of the relevant legal acts not only narrow the circle of subjects related to participants in public relations regulated in the draft bill, but also cause some criticism of society;

3) the current national legislation does not contain legal norms aimed at determining the "Kazakh Map", which, in turn, does not meet the realities of international practice in supporting ethnic groups.

Analyzing the above, we can conclude that the feasibility of preparing the documents indicated in this scientific article is explained by the need to improve work not only with ethnic Kazakhs, but also with former compatriots abroad who left Kazakhstan in the 90s, in order to create they have favorable conditions for establishing ties with Kazakhstan.

Thus, the main result of this work is the need to adopt the first draft law in the history of modern Kazakhstan aimed at state support of compatriots abroad, focused primarily on the consolidation of ethnic Kazakhs around their historical homeland.

Е.А. Онгарбаев, С.Б. Жаркенова, Г.Г. Галиакбарова

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ШЕТЕЛДЕГІ ОТАНДАСТАРДЫ ҚОЛДАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ МЕН ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аннотация. Жұмыстың мақсаты: шетелдегі отандастарды мемлекеттік қолдауға бағытталған нормаларды анықтау тұрғысынан Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық базасын зерттеу және шетелдік тәжірибені зерделеу негізінде заң жобасын әзірлеу.

Жұмыс жүргізу әдісі немесе әдіснамасы: ғылыми мақаланы әзірлеу кезінде жалпы ғылыми (логикалық, құрылымдық және жүйелік талдау, синтез, салыстыру, абстрагирлеу, индукция және дедукция, модельдеу) процестерді зерттеудің арнайы тәсілдері, әдістері (нақты-тарихи, диалектикалық, формальды-логикалық, құрылымдық-функционалдық, салыстырмалы құқықтану әдісі) қолданылды.

Нормативтік құқықтық актілердегі анықтамаларды нақтылау үшін әдіснамалық негіз ретінде формальды логика заңдары қолданылды; нормативтік құқықтық актілерге талдау жүргізілді.

Жұмыс нәтижелері: халықаралық заңнаманы талдау, «Шетелдегі отандастарды мемлекеттік қолдау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасын әзірлеу.

Нәтижелерді қолдану саласы: заңнамалық және құқық қолдану қызметі.

Қорытынды: зерттеу жұмысының нәтижесі заманауи Қазақстан тарихындағы шетелдегі отандастарды мемлекеттік қолдауға бағытталған алғашқы заң жобасын дайындау әрекетімен байланысты, сондай-ақ ол, бірінші кезекте, этникалық қазақтарды тарихи Отаны – Қазақстан Республикасы аймағында біріктіруге бағытталған.

Түйін сөздер: шетелдегі отандас, шетелдегі отандастарды мемлекеттік қолдау, диаспора, көші-қон процесі, халықаралық тәжірибе.

Е.А. Онгарбаев, С.Б. Жаркенова, Г.Г. Галиакбарова

Евразийский Национальный Университет Им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПОДДЕРЖКИ СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ ЗА РУБЕЖОМ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация. Цель работы: исследование нормативной правовой базы Республики Казахстан на предмет определения норм, направленных на государственную поддержку соотечественников за рубежом, и подготовка законопроекта на основе изучения зарубежного опыта.

Метод или методология проведения работы. При написании научной статьи применялись общенаучные (логический, структурный и системный анализ, синтез, сравнение, абстрагирование, индукция и дедукция, моделирование), специальные приемы, методы исследования явлений и процессов (конкретно-исторический, диалектический, формально-логический, структурно-функциональный, метод сравнительного правоведения).

Методологическую основу для уточнения определений, содержащихся в нормативных правовых актах, составили законы формальной логики; проведен анализ нормативных правовых актов.

Результаты работы. Анализ международного законодательства, разработка проекта Закона Республики Казахстан «О государственной поддержке соотечественников за рубежом».

Область применения результатов: законодательная и правоприменительная деятельность.

Выводы. Итогом исследовательской работы является попытка подготовить первый в истории современного Казахстана законопроект, направленный на государственную поддержку соотечественников за рубежом, ориентированный, в первую очередь, на консолидацию этнических казахов вокруг исторической родины – Республики Казахстан.

Ключевые слова: соотечественник за рубежом, государственная поддержка соотечественников за рубежом, диаспора, миграционный процесс, международный опыт.

Information about authors:

Ongarbayev Yerkin Anuarovich - Doctor of juridical sciences, professor, Honorary Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Academician of the Kazakhstan National Academy of Natural Sciences, Vice Rector for Academic Affairs, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0002-4699-1167;

Zharkenova Svetlana Bakhytovna - Candidate of juridical sciences, professor L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department for Civil, Labour and Ecological Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0002-7305-8305;

Galiakbarova Guzal Gazinurovna - PhD, acting assistant professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department for Civil, Labour and Ecological Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0001-9375-1134

REFERENCES

[1] Popkov V.D. The phenomenon of ethnic diasporas. Moscow: IS RAS, 2003. p. 340.

[2] Torrealba A.A. Three main approaches of diasporal diplomacy in foreign policy // Actual problems of economics and law. 2017. V.II, No. 2. S.154-169. DOI: http // dx.doi.org / 10.21202 / 1993-047X.II.2017.2.154-169

[3] Ozhegov S.I. Dictionary of the Russian language / Ed. N.Yu. Schvedova. M. 1987. p.650.

[4] Dahl V. Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language. M. T. 4. 1982. p. 271.

[5] Shipilov A.V. Russian compatriots: the evolution of status, attention and understanding / Power, 2017, No. 25 (10), pp. 129-135.

[6] Mukomel V., Payin E. State policy of Russia in relation to foreign compatriots: stages of formation. New Diasporas. State policy towards compatriots and national minorities. M.: Center for Ethnopolitical and Regional Studies. pp. 112-132.

[7] Mendikulova G.M. Historical Fates of the Kazakh Diaspora. Origin and development. Monograph. Almaty: Gylym, 1997. p. 264.

[8] Merkulova A.P. On the content of the concept of "compatriot abroad" / Science and Practice, 2010, No. 1 (42), p.127-130; Shipilov A.V. Russian compatriots: the evolution of status, attention and understanding / Power, 2017, No. 25 (10), pp. 129-135; Werner N.V. Compatriots as an element of the policy of “soft power” / Issues of Political Science, 2018, No. (3), pp. 161-175; and etc.

[9] Skrinnik V.M. Russia and foreign compatriots: problems of consolidation and integration in the new geopolitical conditions. – Bishkek: KRSU, 2008. p.432.

[10] Estman Milton J. Ethnic Pluralism and International Relations. Canadian Review of Studies in Nationalism. XVII. 1–2 (1990), Professor at Cornell University, USA.

[11] Lallukka S. On typologizing the development of diaspora identities of Finno-Ugric peoples of Russia / Helsinki, Finno-Ugric Bulletin, 1999, No. 1 (13).

[12] Apendiyev T. A., Smagulov B.K., Kozybayeva M.M. Study of Some Subethnic and Genealogical Groups of Kazakhs in Pre-Revolutionary Russian Historiography (XVIII – Early XX Century) // Bulletin of National academy of sciences of the

Republic of Kazakhstan. ISSN 1991-3494. Volume 6, Number 382 (2019), P. 346-354 // https://doi.org/10.32014/2019.2518-1467.153

[13] The Law of the Republic of Kazakhstan "On Languages in the Republic of Kazakhstan" dated July 11, 1997 No. 151. IPS "Adilet". http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000151_

[14] The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 “On Migration of the Population”. http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477

[15] The Federal Law "On state policy of the Russian Federation with respect to compatriots abroad" dated March 24, 1999 No. 99-FL. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/

[16] Omarova Z. On definition of the concept of “compatriots abroad”: the experience of Russia / Vlast, 2008, No. 3, p. 34-41.

[17] Kovaleva O.N. To the issue of the definition of the term "compatriot" / Legal Thought. Scientific and practical journal, 2008, No. 6, pp. 44-46.

[18] Resolution of the State Duma of the Russian Federation “On the Declaration on the Support of the Russian Diaspora and on Patronage to Russian Compatriots” // SZ RF. 1995. No. 52. Art. 5131.

[19] Razdobarov V.V., Pavlov E.A. On the situation of compatriots in the CIS countries and their support by the Russian Federation. - Analytical Bulletin of the Federation Council of the Federal Assembly of the Russian Federation "Protection of the rights and interests of compatriots living abroad." - Moscow, 2005, No. 20 (272). Part I. – pp.52-62.

[20] Message from the President of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev N.A. to the people of Kazakhstan. “Kazakhstan-2050 Strategy: A New Political Course for the Fulfilled State,” December 14, 2012 http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

[21] Nazarbayev N.A. Looking into the future: the modernization of public consciousness. Article. April 12, 2017. http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statya-glavy-gosudarstva-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvennogo-soznaniya

[22] Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 13, 2017 No. 644 “On establishment of the non-profit joint-stock company “Otandastar Fund”. http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000644

[23] Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 18, 2018 No. 280 “On approval of the Plan of measures to support ethnic Kazakhs abroad for 2018 – 2022”. http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000280

[24] More than a million Kazakhs have returned to their homeland since 1991. The official Internet resource of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan. https://www.enbek.gov.kz/ru/node/345001

[25] The UN documents. http://adilet.zan.kz/rus/search/undp

[26] Government Programme of Cooperation with Polish Community abroad for 2015-2020 / Ministry of Foreign Affairs, 2017.

[27] Tagiev A.S. The role and place of the diaspora in modern ethnic processes. 05/18/2009. http://jurnal.org/articles/2009/hist11.html

[28] Mukhambetkaliyeva G.M. Kazakhstan and Germany: Experience of cultural-humanitarian cooperation at the End of XX-XXI Centuries, p.125 / News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences. ISSN 2224-5294 Volume 3, Number 319 (2018), 124-130.

[29] The concept of migration policy of the Republic of Kazakhstan for 2017. 2021. http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602/compare

[30] The United Nations Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities of December 18, 1992. IPS "Adilet". http://adilet.zan.kz/rus/docs/O9200000016

[31] Decree of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan dated June 11, 2019 No. 106-r “On the Interagency Commission for the Development of Cultural and Humanitarian Relations with Compatriots Abroad under the Government of the Republic of Kazakhstan. http://adilet.zan.kz/rus/docs/R1900000106

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.47**
Volume 2, Number 330 (2020), 133 – 139

UDC 331.556
IRSTI 06.77.65

Ye.S. Syzdykbekov[1], N.I. Grazhevskaya[2]

[1] Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Kazakhstan;
[2]Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine.
E-mail: syzdykbekov.yer@mail.ru, grazevskaya@ukr.net

THE CONCEPT OF "LABOR MIGRATION" AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract. Contradictions associated with the variety of definitions of the concept of migration are characteristic both for the scientific sphere and for the field of its legislative regulation, where it still remains loose in the legislation of the Republic of Kazakhstan. It is usually not specified what exactly is meant by this phenomenon or process, and such a general concept as "migration" is used. The article analyzes the definitions of the concepts "migration" and "labour migration" presented in domestic and foreign literature. In addition, interpretations are provided that are used in international and Kazakhstani regulatory acts relating to issues of population migration and labour migration. An attempt was made to formulate the concepts of "migration" and "labor migration", consistent with the practice of application in government and research experience. Based on the analysis of the definitions of the term "migration" found in the scientific literature, an attempt was made to group them.The definitions of migration given below make it possible to single out its characteristic features, on which the majority of researchers focus. These include, firstly, the fact of spatial displacement, secondly, a permanent or temporary change of place of residence, and thirdly, the territorial redistribution of population.

Keywords: migration, social mobility, horizontal mobility, labour migration, migrant worker, national labour market.

Introduction

The main problems in the implementation of migration policy, the formation of effective instruments of state management of migration processes, as well as in economic assessments of the impact of labor migration on economic security, lie in the multidimensional nature of migration itself. This is because migration processes are too diverse and multifactorial to get a convincing explanation from the standpoint of only one scientific theory.

In the scientific literature there is no unity in the definition of the concepts of "migration" and "labor migration". At the same time, it is obvious that the ambiguity of interpretations makes it difficult to understand and study the problems of labor migration.

One of the first who tried to give a scientific definition of the concept of "migration" was E. Ravenstein, who considered this phenomenon as a permanent or temporary change in a person's place of residence [1, 38]. E. Ravenstein gave the basic characteristics of migration processes, and his work became the starting point for subsequent research in the field of migration. Today there are more than 40 definitions of this concept [2, 14]. We will focus on some of them.

For a theoretical understanding of the phenomenon of labor migration, characterized by a complex system of relationships, diversity in terms of its causes and forms, the authors chose the method of system analysis. A systematic approach involves the study of labor migration, taking into account the relationships, interactions, changes at the macro and micro levels that occur as a result of involvement in migration processes. The authors emphasize the need for an interdisciplinary study of migration, since the very nature of migration requires a comprehensive study of its relationships and patterns. The work also used the method of comparative analysis of theoretical developments of foreign and domestic authors,

whose works are devoted to the phenomena of “migration” and “labor migration”, their definitions and characteristics.

The study of official documents of international conventions of the United Nations and the International Labor Organization, as well as national laws, concepts and strategic documents in the field of migration, which are devoted to various issues of regulation of migration processes and contain definitions of the concept of “labor migration”, is of great importance in the work. These documents are in the access mode on the official websites of state bodies and international organizations.

Conducting research

In the scientific literature, the term “migration” is often understood as the mobility of the population. So, for example, Bondyreva S.K. and Kolesov D.V. consider that migration is a “natural manifestation of mobility”, motivated by the desire to improve living conditions, to meet needs [3, 38]. In this interpretation, migration becomes a synonym for social mobility: territorial, sectoral and professional. This approach mixes concepts that characterize too different social processes.

At the same time, Sorokin P.A. highlighted territorial mobility as a form of horizontal mobility [4, 121]. However, mobility presupposes potential readiness and ability to act rather than action itself, while migration is already an action, or a process. Therefore, it is necessary to clearly distinguish between the terms “migration” and “mobility”.

The definitions of the term “migration” found in the scientific literature are presented in table 1.

Table 1 - Groups of definitions “migration”

Definitions	Igroup	IIgroup	IIIgroup
Characteristics	combine the concepts of “movement" and "mobility”	allow the mixing of various types of social movement	include only spatial or geographic component
Authors	Chapek V.N., Moiseenko V.I., Larmin O.V., Shamileva L.L., Perevedentsev V.I., Zaslavskaya T.I.	Shchepansky Y., Piskun O., M.V. Kurman., Bondyreva S.K., Kolesov D.V., Eisenstad S.	Totsky N.N., Sadovskaya E.Yu., Denisenko M.B., Iontsev V.A., Khorev B.S.
The essence of definitions	Migration as a form of migration mobility [5, 7]	Migration as a form of social movement. [6, 34]	Migration as a territorial movement of people. [7, 12], [8, 20]
Note – Compiled by the author according to [5, 7], [6, 34], [7, 12], [8, 20]			

Within the framework of the fourth group, different approaches have developed: a wide approach is used by authors who relate all spatial movements to migration; a narrow approach excludes pendulum migration, which is a special form of resettlement [9, 9].

The most acceptable, reflecting the modern understanding of this phenomenon, is L. Rybakovsky’s definition, emphasizing that migration is “territorial displacement, regardless of purposefulness, regularity and duration” [10, 21]. Also noteworthy is the definition of SadovskayaE.Yu., who considers migration as “movement of the population across state borders” [8, 20]. She connects such movement with a change of place of residence and insists on the need for its state regulation.

Labor migration is one of the types of migration in which a decision is made independently or under the influence of socio-economic factors. The basis of such a decision, as a rule, is the desire to satisfy their own needs [9, 39]. The contradiction between needs and the possibilities of their satisfaction in a particular area becomes the cause of labor migration. In other words, it is human need that serves as the main factor in deciding on migration.

In the scientific and educational literature, along with the concept of “migration”, the concepts “labor migration” and “international migration” are also used. A comparison of these concepts shows that, as a rule, the domestic market serves as objects of labor migration, and we are talking about movement within the framework of a single national economy [11, 102]. In the second case, we are talking about both internal and external migration [12].

The subject of labor migration is the carrier of a part of human capital, defined as capital in the form of mental abilities, obtained through formal training or education or through practical experience.

Sometimes human capital is considered as one of the most important forms of capital, defined as the production capabilities embodied in human beings [13]. Indeed, the development of human capital is carried out in an economic space that is always geographically localized. Everyone is interested in a more complete realization of their abilities and needs, both in time and space, and this can be maximally realized in the process of labor migration. In other words, labor migration is such a spatial action of the individual in which the realization of human capital is carried out.

In the context of socio-economic relations, labor migration refers to the movement of human resources (labor capital) from one territory to another, which involves a change of place of residence – temporarily or permanently. An important point is the crossing of borders, administrative or state. From here follows the division of migration into internal and external (international) migration.

From the point of view of international law, migrant workers are represented by persons moving for the purpose of employment in another country for a temporary or permanent term, and also moving to another country periodically. All international legal acts on labor of migrants can be divided into three groups:

1) acts of the United Nations (UN) (for example, the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families of 1990);

2) acts of the International Labor Organization (ILO) (for example, Convention No. 97 of 1949 and Recommendation No. 86 on migrant workers);

3) acts of regional international organizations (for example, the European Convention on the Legal Status of Migrant Workers No. 185 of 1977).

International legal acts do not define labor migration, but determine the legal status and rights of migrant workers. For example, ILO Convention № 97 on Migrant Workers considers them to be persons who migrate from one country to another for the purpose of hiring a job, which applies to any person who is officially allowed into the country [14]. But this definition does not include illegal labor migrants, internal migrants, border workers, etc.

According to the Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, adopted by the UN General Assembly on April 18, 1990, “migrant worker” means a person who will engage in, engage in, or engage in paid activity in the state of which he or they are not [15].

The ambiguity in understanding labor migration is found in Kazakhstani regulatory documents in the field of public administration, where when using the general concept of “migration” they usually do not specify what is meant by this phenomenon. The exception is the Law of the Republic of Kazakhstan “On Population Migration” in 2011, where the definition of the concept of “migration” is widely represented, and labor migration is interpreted as “temporary movement of individuals from other states to the Republic of Kazakhstan and from the Republic of Kazakhstan, as well as within the state for the implementation of labor activity” [16]. As you can see, the Law does not clearly divide labor migration into internal and external, but at the same time, the terms “internal migration”, “immigration” and “foreign labor force” are cited and used.

The scientific definitions of external and internal labor migration go beyond narrow legal definitions. From the point of view of the Russian scientist V.A. Iontseva, international or external labor migration - this is migration associated with crossing the state border in order to sell their labor and receive remuneration for it - wages. He also considers frontier workers to external labor migrants, but excludes the possibility of referring them to businessmen who cross the state border with the aim of buying and selling goods. To define this phenomenon, another category is introduced - “economic migrants”, or “shuttles” [18].

Labor migration must be considered not only as a process representing any kind of change, but also as a system of relations: economic, social, legal, political and others. Such a system can be defined as a combination of structurally and functionally interrelated elements of labor migration. The entire network of elements and their correlation form the state of the system. At the same time, the migration process can be defined as interaction within the spatial system of relations.

Thus, labor migration does not come down to a single process, it is always wider. The significant difference between the migration-system of relations and the migration-process is that the migration-

system aims to study the latter as a phenomenon of the way a person acts, and the migration-process as such is an integral part of the migration-system of relations.

Labor migration as a system of relations is in constant change. At the same time, in any system there is a stable, stable – the structure of the system. The structure gives rise to patterns of behavior of the entire migration process, changing it, you can change these patterns.

To study labor migration as a system of relations, it is necessary, first of all, to determine the structure of relations between all its basic elements, which forms its original integrity, as well as the purpose of its functioning.

As the main elements of labor migration as a system, one can name the subject, object, and the process of labor migration itself. The nature of labor migration as a system of relations is determined, on the one hand, by the environment (national labor market) in which it is located, and on the other, by the features of structural relations between elements of the system. The interconnection of migration elements is based on the principle of relations. This approach reflects the “network” method of studying labor migration. This method allows you to identify the relationship between individuals, cities, countries in order to understand how migration relations are based on the interaction of subjects of labor migration.

The subject of migration relations is primarily a labor migrant with its individual characteristics and characteristics that determine the level of its migratory mobility. The subject of migration relations is a subject of the labor market. Here he is faced with another subject of the labor market - a local resident, but there is a difference between them. A migrant is more active in relation to the labor market, and to some extent he will transform it. Thus, the labor market is the object of activity of a migrant. Migrants primarily replenish the “hidden” labor market.

The signs that distinguish a migrant subject from other entities that make spatial movements are:

- change of permanent place of residence and place of employment;
- crossing the administrative boundaries of territories;
- prolonged or permanent stay of the subject in a new place of residence.

The object of migration is the ultimate goal of the path (state, region, city, workplace).

So, labor migration is a set of territorial or spatial movements that are associated with employment and job search. Migration is usually caused by the desire to change the parameters of life, the workplace, as well as external conditions.

Of all the definitions encountered, the most acceptable, reflecting the modern understanding of migration, are those that include the spatial component.

The definitions we know allow us to highlight the essential signs of migration, which include: 1) spatial (territorial) movement; 2) permanent or temporary change of place of residence; 3) territorial redistribution of the population.

In a broad sense, labor migration is displacement, the purpose of which is employment, including moving to a permanent place of residence in the case where the main goal is to look for work. In a narrow interpretation, labor migration is presented as temporary displacement aimed at employment in another region or country.

International legal documents give characteristics of a migrant worker, thereby implying an external labor migrant, while international law does not regulate internal labor migration and does not characterize this process.

Kazakhstan regulatory documents give a fairly broad definition of the concept of “labor migration” and indirectly define external labor migration, but do not disclose its concept. In addition, Kazakhstani legislation introduces the concept of “immigrant”, and in the context the concept of “foreign labor” is used, which can be considered synonymous with the term “external labor migrant”.

Conclusion

Thus, the analysis of scientific and legal literature allows us to formulate the following definitions for the purpose of researching the public administration of external labor migration:

1. Migration is the territorial (spatial) movement of individuals from one state to another, as well as within the state, regardless of purposefulness, regularity, and duration.

2. External labor migration is short-term or long-term movements of citizens of one country to another country for the purpose of hiring or searching for work with subsequent employment, which do not imply a change of permanent residence.

3. An external labor migrant is a citizen of one country who temporarily resides in the territory of another country in order to find work and carry out labor activities.

4. Internal labor migration is temporary movement of citizens across the territory of their country in order to carry out labor activity or to seek work in a region other than the place of permanent residence.

5. Internal labor migrant is a citizen of a country who temporarily moves to another region of his country in order to carry out labor activity or to look for work.

6. Immigration is an entry of foreigners or stateless persons into the Republic of Kazakhstan for temporary or permanent residence.

The presented analysis of theoretical developments on the definition of the term “labor migration” indicates that labor migration is a multifactorial phenomenon. The dominant importance of the economic factor in the study of labor migration determines the important role of economic studies of migration processes. Given the significant scale of international labor migration, particular attention should be paid to the formation of interdisciplinary methodological tools for such studies.

The main aspect of the methodology for studying labor migration is the theoretical study of this phenomenon, the identification of patterns and relationships, the formation of the structure of scientific knowledge, criteria for science and the system of research methods used. The formal aspect is related to the analysis of methods of studying labor migration in terms of the logical structure and formalized approaches to the construction of theoretical knowledge, its truth and argumentation.

Е.С. Сыздыкбеков[1], Н.И. Гражевская[2]

[1] Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, Қазақстан;
[2]Тарас Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті, Украина

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ МАҚСАТЫ РЕТІНДЕ «ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫ» ТҰЖЫРЫМЫ

Аннотация. Көші-қон саясатын іске асырудағы, көші-қон процестерін басқарудың тиімді құралдарын қалыптастырудағы, сонымен қатар еңбек көші-қонның экономикалық қауіпсіздікке әсерін экономикалық тұрғыдан бағалаудағы негізгі проблемалар көші-қонның көп өлшемді сипатында жатыр. Себебі көші-қон процестері алуан түрлі және көп факторлы, тек бір ғана ғылыми теория тұрғысынан нақты түсініктеме алуға мүмкіндік береді. Көші-қон түсінігінің әртүрлі анықтамаларына байланысты қайшылықтар ғылыми салаға да, оның Қазақстан Республикасындағы заңнамалық реттеу саласына да тән. Әдетте бұл құбылыс немесе процесс нені білдіретіні көрсетілмейді және «көші-қон» сияқты жалпы ұғым қолданылады.

Бұл мақалада отандық және шетелдік әдебиеттерде ұсынылған «көші-қон» және «еңбек көші-қоны» ұғымдарының анықтамалары талданады. Сонымен қатар халықаралық көші-қон және еңбек көші-қоны туралы халықаралық және қазақстандық ережелерде түсіндірмелер берілген. «Көші-қон» және «еңбек көші-қоны» ұғымдарын мемлекеттік тәжірибеге және зерттеу тәжірибесіне сәйкес қалыптастыруға әрекет жасалды.

Ғылыми әдебиеттерде кездесетін «көші-қон» терминінің анықтамаларын талдау негізінде оларды топтастыруға әрекет жасалды. Төменде келтірілген миграцияның анықтамалары көптеген зерттеушілер басшылыққа алатын оның сипаттамалық ерекшеліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл, біріншіден, кеңістіктегі орын ауыстыру фактісі, екіншіден, тұрғылықты жерінің тұрақты немесе уақытша өзгеруі, үшіншіден, халықтың аумақтық қайта бөлінуі. Формалды аспект еңбек көші-қонын зерттеу әдістерін және теориялық білімді қалыптастырудағы формалды тәсілдерді, оның ақиқаты мен дәлелдемелерін талдаумен байланысты. Әдістеменің мазмұнды аспектісі сыртқы еңбек көші-қонының экономикалық қауіпсіздікке әсерін теориялық зерттеуді, заңдылықтар мен қатынастарды анықтауды, ғылыми білім құрылымын, ғылымның критерийлерін және қолданылатын зерттеу әдістері жүйесін қамтиды.

Еңбек көші-қоны кез келген өзгерісті білдіретін процесс ретінде қарастырылады және қатынастар жүйесі ретінде: экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, саяси және басқалар көрініс табады. Мұндай жүйені еңбек көші-қонының құрылымдық және функционалды өзара байланысты элементтерінің жиынтығы ретінде анықтауға болады. Элементтердің бүкіл желісі және олардың корреляциясы жүйенің күйін құрайды. Сонымен бірге көші-қон процесі кеңістіктік қатынастар жүйесіндегі өзара іс-қимыл ретінде анықталады.

Еңбек көші-қоны қатынастар жүйесі ретінде үнемі өзгеріп отырады. Сонымен қатар кез келген жүйеде бүкіл көші-қон процесінің мінез-құлқын қалыптастыратын жүйенің құрылымы бар, оны өзгерте отырып, сіз осы заңдылықтарды өзгерте аласыз. Еңбек миграциясын қатынастар жүйесі ретінде зерделеу үшін, ең алдымен, оның тұтастығын құрайтын оның барлық негізгі элементтері арасындағы қатынастардың құрылымын, сондай-ақ оның қызмет ету мақсатын анықтау қажет.

Қарым-қатынастар жүйесі ретіндегі еңбек көші-қонының сипаты, бір жағынан, ол орналасқан қоршаған орта (ұлттық еңбек нарығы), екінші жағынан, жүйе элементтерінің арасындағы құрылымдық қатынастардың ерекшеліктерімен анықталады. Көші-қон элементтерінің өзара байланысы қатынастар принципіне негізделген. Бұл тәсіл еңбек көші-қонын зерттеудің «желілік» әдісін көрсетеді. Бұл әдіс көші-қон қатынастарының еңбек көші-қоны субъектілерінің өзара іс-қимылына негізделгенін түсіну үшін, жеке адамдар, қалалар, елдер арасындағы қатынасты анықтауға мүмкіндік береді.

Көші-қон қатынастарының пәні – бұл, ең алдымен, өзінің қоныс аудару дәрежесін анықтайтын жеке ерекшеліктері мен сипаттамалары бар еңбек мигранты. Көші-қон қатынастарының пәні еңбек нарығының субъектісі болып саналады. Мұнда ол еңбек нарығының тағы бір субъектісіне – жергілікті тұрғынға тап болады, бірақ олардың арасында айырмашылық бар. Мигрант еңбек нарығына қатысты неғұрлым белсенді және белгілі бір дәрежеде оны өзгертеді. Осылайша, еңбек нарығы – бұл мигрант қызметінің нысаны.

Сыртқы еңбек көші-қонын зерттеуді ғылымның әртүрлі салалары жүргізеді. Егер оның экономикалық қауіпсіздікке әсер ету заңдылықтары туралы айтатын болсақ, онда, ең алдымен, экономикалық ғылымның әдістері қолданылады. Сонымен бірге экономикалық құбылыстарға қарсы тұрудың жеткілікті тиімді механизмін құруға мүмкіндік бермейтін осы құбылысты зерттеудегі әдістеменің жетілмегендігі біздің алдымыздан шығады. Сыртқы еңбек көші-қонының экономикалық қауіпсіздікке әсерін зерттеу үшін, сыртқы еңбек көші-қонын зерттеу әдістемесінің негізгі элементі бола алатын бірыңғай әдістемелік аппарат қажет.

Е.С. Сыздыкбеков[1], Н.И. Гражевская[2]

[1]Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, Казахстан;
[2]Киевский национальный университет имени Т. Шевченко, Украина

КОНЦЕПЦИЯ «ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ» КАК ОБЪЕКТ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. Основные проблемы в реализации миграционной политики, формировании действенных инструментов государственного управления миграционными процессами, а также в экономических оценках влияния трудовой миграции на экономическую безопасность лежат в многоаспектной сущности самой миграции. Это объясняется тем, что миграционные процессы слишком разнообразны и многофакторны, чтобы получить убедительное объяснение с позиции лишь какой-то одной научной теории. Противоречия, связанные с разнообразием определений понятия миграции, характерны как для научной сферы, так и для области ее законодательного регулирования в Республике Казахстан. Обычно не указывается, что именно подразумевается под этим явлением или процессом и используется такое общее понятие, как «миграция».

В данной статье анализируются определения понятий «миграция» и «трудовая миграция», представленные в отечественной и зарубежной литературе. Кроме того, представлены толкования, которые используются в международных и казахстанских нормативных актах, касающихся вопросов миграции населения и трудовой миграции. Была предпринята попытка сформулировать понятия «миграция» и «трудовая миграция» в соответствии с практикой применения в правительстве и исследовательским опытом.

На основе анализа определений термина «миграция», найденных в научной литературе, была предпринята попытка сгруппировать их. Приведенные ниже определения миграции позволяют выделить ее характерные особенности, на которые ориентируется большинство исследователей. Это, во-первых, факт пространственного перемещения, во-вторых, постоянное или временное изменение места жительства и, в-третьих, территориальное перераспределение населения. Формальный аспект связан с анализом методов изучения трудовой миграции и формализованных подходов к построению теоретического знания, его истинности и аргументации. Содержательный аспект методологии включает теоретическое изучение влияния внешней трудовой миграции на экономическую безопасность, выявление закономерностей и взаимосвязей, формирование структуры научного знания, критериев научности и системы используемых методов исследования.

Трудовая миграция рассматривается как процесс, представляющий какого-либо рода изменения, и как система отношений: экономических, социальных, правовых, политических и других. Такую систему можно определить как совокупность структурно и функционально взаимосоотнесенных элементов трудовой миграции. Вся сеть элементов и их взаимосоотнесение образуют состояние системы. Вместе с тем, миграционный процесс определяется как взаимодействие в рамках пространственной системы отношений.

Трудовая миграция как система отношений находится в постоянном изменении. Вместе с тем, в любой системе имеет место структура системы, которая порождает закономерности поведения всего миграционного процесса, изменив ее, можно изменить и эти закономерности. Для исследования трудовой миграции как системы отношений необходимо, в первую очередь, определить структуру связей между всеми ее основными элементами, образующую ее изначальную целостность, а также цель ее функционирования.

Характер трудовой миграции как системы отношений определяется, с одной стороны, средой (национальный рынок труда), в которой она находится, а с другой – особенностями структурных связей между элементами системы. Взаимосвязь элементов миграции построена на принципе отношений. Такой подход отражает «сетевой» метод исследования трудовой миграции. Данный метод позволяет выявить связи между индивидуумами,

городами, странами для того, чтобы понять, как складываются миграционные отношения на основе взаимодействия субъектов трудовой миграции.

Субъектом миграционных отношений в первую очередь является трудовой мигрант с его индивидуальными особенностями и характеристиками, которые и определяют уровень его миграционной подвижности. Субъект миграционных отношений является субъектом рынка труда. Здесь он сталкивается с другим субъектом рынка труда – местным жителем, но между ними существует отличие. Мигрант более активен по отношению к рынку труда, и в какой-то мере он преобразует его. Таким образом, рынок труда является объектом деятельности мигранта.

Исследование внешней трудовой миграции проводится различными отраслями наук. Если говорить о закономерностях ее влияния на экономическую безопасность, то здесь применимы, прежде всего, методы экономической науки. В то же время мы сталкиваемся с несовершенством методологии в исследовании данного феномена, что не позволяет сформировать достаточно эффективный механизм противодействия угрозам экономической безопасности. Для изучения влияния внешней трудовой миграции на экономическую безопасность необходим единый методический аппарат, который может служить главным элементом методологии исследования внешней трудовой миграции.

Information about authors:

Yerzhan SerikovichSyzdykbekov - PhD student, Karaganda Economic University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan, E-mail: syzdykbekov.yer@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1686-7138;

Nadiya Ivanovna Grazhevskaya - Doctor of Economics, professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: grazevskaya@ukr.net, https://orcid.org/0000-0003-2549-8055

REFERENCES

[1] Vasilenko P.V. (2013) Foreign theories of population migration. Pskov Regional Journal [Pskovskij regional'nyj zhurnal]. 2013. №16. P.38-45 (in Russian).

[2] Yudina T.N. (2003) Sociology of migration: towards the formation of a new scientific direction. Dashkov and Co., Moscow. ISBN: 5-94798-457-1 (in Russian).

[3] Bondyreva S.K., Kolesov D.V. (2007) Migration (essence and phenomenon). Publishing House Moscow psycho-social Institute, Moscow.ISBN: 5-89502-535-8 (in Russian).

[4] Sorokin P.A. (1992) Person. Civilization.Society.Politizdat, Moscow. ISBN 5-250-01297-3.

[5] Shamileva L.L. (1995) Modeling population migration in the area: the example of the Donetsk region: abstract. dis. cand. econ.sciences: 08.00.18.Moscow state university, Moscow [Dissertation abstract]. (in Russian).

[6] Piskun O. (1998) Fundamentals of Migration Law. Lesya, Kiev. ISBN 966-7166-10-4 (in Russian).

[7] Totsky N.N. (1999) Introduction to Migration Law.Migration law as a sub-branch of the constitutional law of the Russian Federation. Normative acts regulating legal relations with the participation of migrants. Dialogue of Moscow State University, Moscow. ISBN 5-89209-405-7 (in Russian).

[8] Sadovskaya E.Yu. (2001) Migration in Kazakhstan at the turn of the 21st century: main trends and prospects. Galym, Almaty. ISBN 9965-593-01-9(in Russian).

[9] Perevedentsev V.I. (1975) Methods of studying population migration. Nauka, Moscow.(in Russian).

[10] Rybakovsky L.L. (1987) Population migration: forecasts, factors, politics. Nauka, Moscow. (in Russian).

[11] Melikyana G.G., Kolosova R.P. (1996) Labor Economics and Social and Labor Relations. Publishing House of Chero, Moscow. (in Russian).

[12] Ryzhkova A.N. (2014) The concept and types of labor migration, Young scientist [Molodojuchenyj],21:535-538.

[13] Artemiev A.V. (2018) Human capital as a factor of economic growth. (n.d.).*diss.rsl.ru.* Retrieved from http://diss.rsl.ru/diss/07/0800/070800030.pdf (in Russian).

[14] Convention No.97 on Migrant Workers, International Labor Organization. Geneva, 1949.(n.d.).*ilo.org.*Retrieved from:https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:_ILO_CODE:C097:NO

[15] International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families.United Nations.1990. (n.d.). *ohchr.org*. Retrieved from https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CMW.aspx

[16] The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 22, 2011 No. 477-IV “On Migration of the Population”. (n.d.).*adilet.zan.kz.* Retrieved from http://adilet.zan.kz/rus (accessed September 20, 2018).

[17] Doskalieva B.B., Shulenbayeva F.A., Baktymbet A.S., Baktymbet S.S. (2019) Migration in the CIS and the Labor Market. News of the National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences (ISSN 2224-5294). Volume 1, №323 (2019), 265-270. Retrieved from: http://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.40

[18] Iontsev V.A. (2001) International migration. Ministry of Federation, National and Migration Policy of the Russian Federation, Moscow. (in Russian).

[19] Valiyeva M.M., Kopylova O.V., Yessembekova D.T., Bekmatova A.Zh., Baimagambetov A.A. (2019) Influence of international migration of labor force on the economy of Kazakhstan. News of the National Academy of Science of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences (ISSN 2224-5294). Volume 5, Number 327 (2019), 170–174. Retrieved from: https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.184

[20] Buribayev Y.A., Meirbekova G.B., Kassymbek A., Zharbolova A.Z., Muratova E.M.(2016)Legal Regulation of Labor Migration in the Republic of Kazakhstan. Indian Journal of Science and Technology. Volume 9(16), 1-7.Retrieved from:https://doi.org/10.17485/ijst/2016/v9i16/89898

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.48**
Volume 2, Number 330 (2020), 140 – 145

С. К. Журсимбаев, Е. С. Кемали[2]

Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан;
[2]Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
Нур-Султан, Казахстан
E-mail: skemali@mail.ru; 7171122@prokuror.kz

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. На сегодняшний день проблема коррупции является одним из наиболее острых и значимых, актуальных не только для Казахстана. Но если более развитые страны в вопросах борьбы с коррупцией добились значительных успехов, то наша республика все еще не в состоянии улучшить положение дел в этой сфере. Более того, в последнее десятилетие, за годы независимости нашей страны, коррупция достигла такого уровня, что в ряду угроз национальной безопасности занимает главенствующее место.

В данной статье приводятся конкретные факты и статистические данные участия государственных служащих во взяточничестве и других коррупционных правонарушениях. Также рассматриваются вопросы, связанные с решением актуальных проблем противодействия коррупции в стране, оказывающее крайне отрицательное влияние на состояние экономики государства.

Авторами анализируются масштабы коррупции и участие в ней государственных чиновников. Исследованы криминогенные обстоятельства, непосредственно порождающие коррупцию и препятствующие эффективной борьбе с этим негативным явлением.

С учетом высокой степени общественной опасности коррупции, колоссального экономического, политического, нравственного вреда обществу в статье обосновывается ряд предложений, в основном уголовно-правового и уголовно-процессуального характера как наиболее действенных и востребованных на нынешнем этапе развития общества.

Ключевые слова: коррупция, государственная политика, противодействие коррупции, социально-экономическое развитие, программа, государственные органы, правоохранительные органы, взяточничество.

В связи с переходом к рыночным отношениям в Республике Казахстан произошли глубокие и повсеместные изменения в экономике страны, а также во всех отраслях народного хозяйства в целом [1]. К сожалению, за годы независимости страны коррупция достигла такого уровня, что из криминальной, экономической и социальной проблемы, если не принять эффективные меры, сможет перерасти в политическую и приобрести масштабы национального бедствия, подрывающие основы конституционного строя страны. Она, прежде всего, является огромной преградой на пути становления сильного правового государства и осуществления всех прав человека, а также существенной проблемой для экономического и политического развития страны.

Коррупция отличается высокой латентностью и причинением масштабного ущерба, а также приобретением форм все больше системного характера. Сложность борьбы с этим негативным явлением состоит в том, что коррупция имеет не только скрытый, но и согласительный характер совершения, поскольку обе стороны получают выгоду от незаконной сделки. Сложность выявления коррупционных действий также объясняется тем, что они совершаются в очень сложных специфических и конфиденциальных видах государственной деятельности.

Она как разъедающий вирус, подтачивая общество изнутри, ведет к духовной деградации не только конкретной личности, но и целой нации и общества. Народ теряет уважение к закону, в результате чего подрывается доверие к власти.

Более опасной формой коррупции становится сращивание государственных структур с преступными сообществами, в результате чего чиновник преимущественно работает в целях личного обогащения, прямо или косвенно занимаясь торговлей служебными функциями. Общественная опасность коррупции, особенно в органах государственной власти, чрезвычайно велика тем, что подрывает авторитет государства, вызывает недоверие граждан ко всем ветвям власти.

В принципе коррупция стара, как и сам мир, являясь порождением объединения людей, близких по духу и норм поведения, когда у должностного лица появляется возможность эксплуатировать публичную власть в частных интересах [2].

Согласно Закона «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 г. №410, коррупция – это незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ.

А противодействие коррупции означает деятельность субъектов противодействия коррупции в пределах своих полномочий по предупреждению коррупции, в том числе по формированию антикоррупционной культуры в обществе, выявлению и устранению причин и условий, способствующих совершению коррупционных правонарушений, а также по выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию коррупционных правонарушений и устранению их последствий [3].

Коррупция есть почти во всех странах, но если более развитые страны в вопросах борьбы с коррупцией добились значительных успехов, то наша республика все еще не в состоянии значительно улучшить положение дел в этой сфере.

Как известно, Индекс восприятия коррупции (ИВК) является одним из наиболее объективных и авторитетных глобальных рейтингов государств. Так, Казахстан в рейтинге международной антикоррупционной организации Transparency International всегда занимал не самые лучшие позиции. Так, в Индексе восприятия коррупции Казахстан набрал 31 балл и занял 124 строчку (из 180 стран), вместе с Джибути, Габоном, Мальдивами и Непалом. Выше в рейтинге оказались такие постсоветские страны, как Украина – 32 балла, Молдова – 33, Армения – 35 и Беларусь – 44. Любой результат меньше 30 баллов, с точки зрения Transparency International, считается «позором для нации».

К сведению: Кыргызстан набрал 29 баллов и занял 132-е место, Россия – 28 баллов (138-е место), Азербайджан и Таджикистан набрали по 25 баллов (оба на 152-м месте), Узбекистан – 23 балла (158-е место), Туркменистан – 20 баллов (161-е место).

Благо, в 2019 году Казахстан набрал уже 34 балла (среди 180 государств) в одном ряду с Замбией, Непалом, Сальвадором и Свазилендом и улучшил свои показатели на три пункта. Из всех стран лидерами стали Новая Зеландия и Дания с оценками 87 в каждой, аутсайдерами – Сомали, Южный Судан и Сирия с оценками 9, 12 и 13 соответственно. В постсоветском пространстве в истекшем году лидерами стали Грузия – 56 баллов, 44 место, Беларусь – 45 баллов, 66 место, Армения – 42 балла, 77 место. Молдова набрала 32 балла, 120 место, Украина – 30 баллов, 126 место, Азербайджан – 30 баллов, Кыргызстан – 30 баллов, 126 место 126 место, Россия – 28 баллов, 137 место, Узбекистан – 25 баллов, 153 место, Таджикистан – 25 баллов, Туркменистан – 19 баллов, 165 место[4].

За 12 месяцев 2019 года Антикоррупционной службой зарегистрировано **2 299** уголовных правонарушений, в том числе коррупционных – **1 717** или 75%. Большинство из них приходится на факты **взяточничества** (40%) и **хищений** (36%), с суммой ущерба **24,6 млрд.тенге**. В совершении коррупции изобличены **1297** лиц, в том числе 25 руководителей республиканского, 99 областного и 112 городского и районного уровней [5].

На протяжении последних нескольких лет стало нормой, что крупные коррупционные скандалы периодически сотрясали новостные ленты отечественных средств массовой информации. Особенно в последние годы стали урожайными на резонансные коррупционные случаи. К

уголовной ответственности привлечены столько облеченный властью должностных лиц, сколько их не было наверно за весь период советской власти - самые высокие чины руководящего звена органов государственной власти: министры, руководили ведомств, акимы, генералы силовых структур и всевозможные чиновники различного ранга.

Даже частичное перечисление имен осужденных может показать, что сформировалось огромное «созвездие», целая плеяда коррупционеров новой формации.

Особо отличились руководители Министерства энергетики, где за коррупционные деяния привлеченными к уголовной ответственности оказались сразу три вице-министра – Джаксалиев Б., Садибеков Г. и Шкарупа А.

По данным средств массовой информации, только за последние годы в Министерстве индустрии и инфраструктурного развития совершено свыше 100 коррупционных преступлений. К уголовной ответственности привлечено 59 лиц, осужден 41, из них 4 руководителя республиканского значения, 30 – областного уровня. 70 % коррупционных преступлений совершены должностными лицами Комитета транспорта, геологии и недропользования, в том числе под судом оказались председатель Комитета и его заместитель, которые на систематической основе получали взятки от предпринимателей за заключение контрактов за недропользованием [6].

По линии железнодорожного транспорта лишь один поезд в Казахстане приносил до 3 миллионов тенге взяток в месяц. Из полученных средств проводники собирали взятку для начальника поезда, который в свою очередь передавал ее далее по коррупционной цепочке. Выяснилось, что сотрудники ЛОВД получали по 20-30 тысяч тенге, инспектора транспортного контроля – 20-30 тысяч тенге, ревизоры – 30-40 тысяч, дежурные по вокзалу – 8-10 тысяч [7]. Особо циничные хапуги не брезговали грабить даже беспомощных людей. Расхищались средства, выделенные на обеспечение инвалидов. Так, заместитель акима Карагандинской области Ж. Абишев в группе лиц по предварительному сговору с должностными лицами похитил бюджетных средств на сумму свыше 36 миллионов тенге, выделенных на обеспечение инвалидов области специальными средствами передвижения, а именно поставку инвалидных кресел-колясок по завышенной стоимости и не соответствующих требованиям технической спецификации [8].

Бесплатные препараты для онкобольных, закупленные Казахстаном, причём с печатями наших медорганизаций, незаконно продавались в России. Инсулин и шприц-ручки для инсулина, предназначенные для диабетиков с маркировкой на казахском языке, продавались в аптеках Узбекистана по ценам ниже оптовых [9].

Начало нового года ознаменовалось сообщениями об очередных арестах. Под стражей оказались аким Павлодарской области Б.Бакауов и аким Алатауского района Алматы Рыспаев Ш., его заместитель Агибаев С. [10].

При такой всеобщей коррумпированности сложно сказать, что в стране есть надежный государственный орган, субъект квазигосударственного сектора или воинское формирование, а также регионы, свободные от коррупции, так сказать, территории честности, не пораженные вирусом коррупции. А если нет такого «незапятнанного объекта», то вполне допустимо в каждом из них в профилактических целях повесить плакат с аршинными буквами, приписываемые известному революционеру Ф.Э. Дзержинскому: «Если вы еще на свободе, то это не ваша заслуга, а наша недоработка».

Несомненно, в природе не существует абсолютно верных путей искоренения коррупции. Есть немало государств, которые в противодействии коррупции давно добились значительных успехов. Наименее коррумпированными государствами считаются Дания, Новая Зеландия, Финляндия, Норвегия, Швейцария, Сингапур, Канада, Люксембург, Нидерланды (85-88 балов), которые неизменно занимают высокие строчки в этом рейтинге. На постсоветском пространстве можно привести в пример Грузию. Немалых успехов добились **Эстония, Литве, Латвия и Беларусь**, что свидетельствует о наличии все же эффективных методов борьбы с коррупцией.

В связи с тем, что коррупция представляет системную угрозу экономическим и социальным реформам, наше государство целенаправленно и поэтапно следует курсу на создание эффективных механизмов противодействия коррупции, соответствующих мировым стандартам. Республикой Казахстан ратифицированы два международных антикоррупционных документа – Конвенция ООН против коррупции от 31 октября 2003 года, ратифицированная 4 мая 2008 года № 31, и Конвенция

ООН против транснациональной организованной преступности от 13 декабря 2000 года, ратифицированная 4 июня 2008 года № 40. Данные два инструмента в достаточной мере способны обеспечить Республике Казахстан эффективное противодействие коррупции при принятии и исполнении обязательств, указанных в них [11].

Необходимо учесть, что под правом международных организаций понимается совокупность норм, которые определяют нормативный и правовой статус конкретных организаций в международной системе отношений. Ключевая задача подобных прав – регулирование деятельности организаций между собой и государственной системой. В международном праве основным способом регулирования деятельности организаций выступают нормативные договора[12].

В настоящее время исполнения целей и задач антикоррупционной политики Казахстана осуществляется в рамках принятой Антикоррупционной стратегии на 2015-2025 годы. Антикоррупционная стратегия существенно изменила концептуальные приоритеты антикоррупционной политики. Важнейшими нововведениями стали направленность на применение превентивных мер противодействия коррупции, а также расширение круга субъектов противодействия коррупции, внедрение новых форм противодействия коррупции. В частности, антикоррупционный мониторинг, анализ коррупционных рисков, формирование и соблюдение антикоррупционных стандартов, предотвращение и разрешение конфликта интересов, меры противодействия коррупции в сфере предпринимательства; формирование антикоррупционной культуры [13].

Обнадеживает решительная позиция нового Главы государства К. Токаева, который в своем Послании народу Казахстана в 2019 году отметил, что с повестки дня не сходит вопрос **системной борьбы с коррупцией**. Необходимо восстановить **антикоррупционную экспертизу** проектов нормативных правовых актов центральных и местных органов с участием экспертов и общественности. Следует законодательно и нормативно регламентировать **ответственность первого руководителя ведомства**, в котором произошло коррупционное преступление. Президент Казахстана озвучил свою принципиальную позицию: «…государство должно бороться с коррупцией до полного ее искоренения. Никто не может быть выше закона. Министерство образования и науки должно с раннего возраста прививать гражданам основы антикоррупционной культуры». Президент Республики потребовал обеспечить прозрачность принятия государственных решений и привлекать неправительственные организации к антикоррупционной экспертизе нормативно-правовых актов на всех уровнях управления. Предоставление земельных участков, жилья, мест в детских садах – все должно осуществляться прозрачно, под контролем общества. Руководители госорганов должны подавать в отставку в случае коррупционных преступлений своих подчиненных [14].

Указанные требования оперативно были внедрены в практику. Законом Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы и противодействия коррупции» от 26 ноября 2019 года № 273 закреплены о необходимости проведения научной антикоррупционной экспертизы проектов нормативных правовых актов в соответствии с законодательством Республики, а также норма о том, что руководители государственных органов, организаций, субъектов квазигосударственного сектора несут дисциплинарную ответственность в соответствии с законами Республики Казахстан за неисполнение или ненадлежащее исполнение должностных обязанностей по предупреждению совершения коррупционных правонарушений подчиненными сотрудниками [15].

В настоящее время действенные меры принимают Антикоррупционная служба. Еще с 2012 г. стали финансово поощрять за разоблачения коррупционеров. Только в 2018 году антикоррупционщики поощрили 185 казахстанцев, сообщивших о фактах коррупции, на 27,3 млн. тенге. Предлагается дополнительно внести инструментарий, который позволял бы защищать и оберегать людей, которые бы сообщали о коррупционных правонарушениях и подходить дифференцировано к оплате их работы. Планируется создать и публичный реестр коррупционеров, чтобы их знали не только сегодня, но и в будущем. В частности, в России такой реестр создали 1 января 2018 года, куда включили уже более 1100 чиновников, уволенных в связи с утратой доверия [16].

Действительно, представляется целесообразным в рамках формирования антикоррупционной культуры создать в интернете и в публичных изданиях доступный всем пофамильный список с фотографией, так сказать, «хит-парад» коррупционеров Великой Степи. Создание подобного

черного списка сформирует у граждан твердое мнение, что быть коррупционером не только опасно, но и позорно.

Коррупцию победить очень сложно, но эффективная реализация Антикоррупционной стратегии Казахстана, всеобщая атмосфера общественного неприятия ее позволяют надеяться, что нужно и можно минимизировать масштаб этого социального зла.

С. К. Журсимбаев[1], Е. С. Кемали[2]

[1]Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан;
[2]Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДАРДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бүгінгі күні сыбайлас жемқорлық мәселесі тек Қазақстанда ғана орын алып отырған жоқ, ол өте күрделі және маңызды, өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерінде неғұрлым дамыған елдер айтарлықтай табыстарға қол жеткізды, ал біздің Республикамыз осы саладағы істердің жағдайын әлі де жақсарта алмай келеді.

Оның үстіне, соңғы онжылдықта сыбайлас жемқорлық еліміздің тәуелсіздік жылдарындағы ұлттық қауіпсіздікке төнетін қатерлердің қатарында басты орын алатын деңгейге жетті.

Бұл мақалада мемлекеттік қызметкерлердің парақорлыққа және басқа да сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтарға қатысуының нақты фактілері мен статистикалық деректер келтірілгені. Сондай-ақ елдегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзекті мәселелерін шешуге байланысты, мемлекет экономикасының жай-күйіне өте теріс әсер ететін мәселелер қарастырылған.

Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V Заңы бойынша, сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу.

Ал сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі.

Авторлар сыбайлас жемқорлықтың ауқымын және оған мемлекеттік шенеуніктердің қатысуын талдайды. Сыбайлас жемқорлықты тікелей туындататын осы теріс құбылыспен тиімді күреске кедергі келтіретін криминогендік жағдайлар зерттелген.

Мақалада сыбайлас жемқорлықтың алдын алу мәселесі зерделеген. Ол дегеніміз – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің алдын алу шаралары жүйесін әзірлеу және енгізу арқылы сыбайлас жемқорлықпен байланысты құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды зерделеу, анықтау, шектеу және жою жөніндегі қызметі.

Сыбайлас жемқорлықтың қоғамдық қауіптілігінің жоғары дәрежесін, қоғамға орасан зор экономикалық, саяси, адамгершілік зиянын ескере отырып, мақалада қоғамның қазіргі даму кезеңінде неғұрлым пәрменді және сұранысқа ие болатын қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-іс жүргізу сипатындағы бірқатар ұсыныстар негізделген.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, мемлекеттік саясат, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, әлеуметтік-экономикалық даму, бағдарлама, мемлекеттік органдар, құқық қорғау органдары, парақорлық.

S. K. Zhursimbaev[1], Ye. S. Kemali[2]

[1]The Caspian Public University Almaty, the Republic of Kazakhstan;
[2]The Enforcement Academy of under Law the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, the Republic of Kazakhstan

CURRENT ANTI-CORRUPTION ISSUES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. Today the problem of corruption is one of the most acute and significant, relevant not only for Kazakhstan.

But while the more developed countries have made significant progress in the fight against corruption, our Republic is still unable to improve the situation in this area.

Moreover, in the past decade, corruption during the years of independence of our country has reached such a level that, among the threats to national security, it occupies a dominant place

This article provides specific facts and statistics on the involvement of civil servants in bribery and other corruption offenses. It also considers issues related to solving topical problems of combating corruption in the country, which has a very negative impact on the state's economy.

In accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On combating corruption" of November 18, 2015 № 410 corruption - illegal use by persons holding a responsible civil service position, persons authorized to perform public functions, persons equated to persons authorized to perform public functions, officials of their official powers (powers of office) and related opportunities to obtain or derive, personally or throughintermediaries, material (non-material) benefits and advantages for themselves or third parties, as well as bribery of the said persons through benefits and advantages provided to them; Combating corruption means the activity of anti-corruption agencies, within their powers, on preventing corruption, including fostering an anti-corruption culture in the society, identification and elimination of causes and conditions facilitating the commission of corruption offences, as well as identification, suppression, solution and investigation of corruption offences and elimination of their consequences;

The authors analyse the extent of corruption and the participation of government officials. Criminal circumstances that directly generate corruption prevent the effective fight against this negative phenomenon have been investigated.

Prevention of corruption – the activity of anti-corruption agencies on the study, identification, limitation and elimination of causes and conditions facilitating the commission of corruption offences through the development and application of a set of preventive measures. Given the high degree of social danger of corruption and the enormous economic, political and moral harm to society, the article justifies a number of proposals, mainly of a criminal law and criminal procedure nature, as the most effective and demanded at the current stage of society 's development.

Key words: Corruption, public policy, anti-corruption, socio-economic development, program, public authorities, law enforcement agencies, bribery.

Information about authors:

Zhursimbaev Sagyndyk Kemalovich - The Caspian Public University Almaty c., the Republic of Kazakhstan, e-mail: skemali@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6452-1046;

Kemali Yerzhan Sagyndykuly - The Enforcement Academy of under Law the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan c., the Republic of Kazakhstan, e-mail: 7171122@prokuror.kz, https://orcid.org/0000-0002-4337-8332

ЛИТЕРАТУРА

[1] Альмереков Н.А. Способы и условия достижения тройного равновесия в экономике. Национальная академия наук РК. Журнал Известия. 2019 г. №5. С. 228.

[2] Журсимбаев С.К. Коррумпированность высоких чиновников – главная угроза национальной безопасности Казахстана. В zakon. kz Право. Аналитика. 13 марта. 2019 г.

[3] Закон «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 г. №410 *(с* изменениями и дополнениями *по состоянию на 01.01.2020 г.)*

[4] Индекс восприятия коррупции: Transparency International. 29 января 2019 г.

[5] Информация об основных итогах и показателях деятельности Антикоррупционной службы за 2019 г. nticorruption@nab.gov.kz.

[6] Кабдула Ш. Свыше 100 фактов коррупции зафиксировано в МИИР РК за 2 года. Kazpravda.kz.

[7] Нацбюро о нелегальных перевозках. https://4news.kz/s 21 февраля 2019 г.

[8] Тукпиев Ж.. Казахстанская правда. 28 Февраля 2019 г.; Интернет-ресурс. Бесплатная Информационная Справочная Служба.

[9] Инсулин для казахстанцев продают в Узбекистане. Инфорпортал. Inva kz.

[10] О задержании акима Павлодарской области Б.Бакауова Telegram-канале «zakon.kz»; Экс-аким Алатауского района Алматы Ш. Рыспаев. Подробнее: https://tengrinews.kz/crime/v-almatyi.

[11] Мауленов Г.С. Имплементация международных норм в антикоррупционное

[12] законодательство РК. Журнал криминология. 2013. №7. С. 26.

[13] Аюпова З.К., КусаиновД.У. О сущности институтов права международных организаций. Национальная Академия наук РК. Журнал Известия. 2019 г. №5. С. 10.

[14] Антикоррупционная стратегия Информацинная программа «Адилет» adilet.zan.kz/rus/docs/.

[15] Токаев К.К. Интернет-ресурс Президента Республики Казахстан. 2019 г. 21 мая.

[16] Закон Республики Казахстан от 26 ноября 2019 года № 273-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы и противодействия коррупции». «Казахстанская правда» от 29 ноября 2019 г. № 232

[17] 16. Муканов Б. Госслужащих будут проверять на добропорядочность. **Informburo.kz** 15 апреля 2019 г. ТОО «Интерполис».

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.49**
Volume 2, Number 330 (2020), 146 – 154

G. R. Absattarov

Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF THE MUSLIM-LEGAL CULTURE IN THE SOCIO-POLITICAL SPACE OF CENTRAL ASIA

Abstract. Using specific materials, the article deals with the features of the Muslim-legal culture in the socio-political space of Central Asia, which have not yet been studied in political science. The paper examines in more detail the politological aspects of the main features, characteristics of the Muslim-legal culture of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan. Muslim-legal culture can play a certain role in political and cultural development of Central Asia, also other countries of the Commonwealth of Independent States. The relevance of Muslim-legal culture for Central Asia is determined by the fact that Islam is not something alien and extraneous for Central Asia. It is an integral part of its history and culture, the most important aspect of lifestyle of tens millions Central Asian Muslims. In present-day Central Asia Islam is characterized by an extraordinary variety, pluralism of manifestations, and ambiguity of functions, which are determined both by common features peculiar to Islam, as well as by country-specific social, cultural, political, religious and other factors. The article notes that the Muslim - legal culture contains many useful things in Central Asia for solving the urgent task of bringing moral and legal foundations under the policy. At the same time, the article focuses on discussing issues.

Keywords: politics, law, Islam, Moslem, state, country, culture, knowledge, Ijtihad, custom, tradition, civilization, justice, faith, religion, Sharia, legislation.

In the beginning, it should be noted that the Muslim-legal culture in Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan) serves as channels of interaction between the individual, society and the state. Unfortunately, the Muslim-legal culture in Central Asia has not yet been studied in science. Naturally, in one article it is impossible to cover all the issues of this problem. Therefore, we will consider only some of the politological issues of the Muslim-legal culture in Central Asian socio-political space.

To correctly understand the Muslim-legal culture in the socio-political space of Central Asia, it is necessary to know the history of the spread of Islam. As you know, Islam arose in the 7th century in Arabia. Islam as a result of the Arab conquests spread to the Near and the Middle East, Southeast Africa [1], etc. In this regard, it should be said that the beginning of the spread of Islam in Central Asia dates from sources of the 7th-8th centuries AD [2].

Currently, about two billion people in the world confess Islam. According to official figures, 18% of Muslims live in Arab countries, almost 50% of Muslims live in North Africa, about 30% - in Pakistan and Bangladesh, a large number of Moslems are citizens of Indonesia, the USA, China, Russia, India, South Africa, Europe and Central Asia [3], etc.

Muslim - legal culture represents an extremely complex phenomenon in its internal structure and wealth of socio-political ties.

In this regard, it should be noted that the Muslim-legal culture can play a significant role in the legal, political and cultural development of both Central Asia and other countries of the Commonwealth of Independent States.

The Muslim - legal culture of Central Asians - part of the Central Asian, global legal culture - is part of the politological problem. Today in Central Asia, more than 60 million people confess Islam. Currently, more than 15,000 Moslem communities are registered in Central Asia, about 14,000 mosques operate (and in total about 18,000 religious communities and more than 50 confessions are registered in the region). Many buildings taken from believers in previous years come back and are being restored. Islamic

institutes were established in the countries of Central Asia, and courses for training Muslim officers in Shymkent, Sary-Agash, Kazalinsk, Samarkand, Chardzhau, Osh and other cities of the region were organized. Believers are sent to study in Turkey, Egypt, and other countries.

It should be emphasized: to correctly understand the Muslim legal culture in Central Asia, first of all, it is necessary to know the specificity, features of Islamic law. Islamic law, like any legal system, has its features of the interrelation of the three main law manifestations - norms, legal consciousness, and behavior. In this regard, we note that Islamic law is distinguished by their special closeness to each other when the legal norm is perceived by believing Moslems as an expression of their ideas about what is due and fair, which determines the readiness to subordinate their behavior to this rule. It follows that in the marked triad the central role belongs to legal consciousness: the doctrine embodying its highest level not only serves as a leading source of law and legal culture but also ensures it and its conformity to the prevailing mass consciousness.

The politological analysis shows that the main feature of Islamic law, revealing its nature and distinguishing it from other legal systems, is the interaction of sacral and secular, religious and legal principles in it [4], which is manifested in the specificity, features of its origin and historical evolution, sources and structure, mechanism of action and legal understanding of Muslim jurists, political scientists, the relationship of this law with the state and secular legislation. Another striking feature of Islamic law is its exceptional diversity, a wide range of regional and national forms, close interaction with local traditions and customs, a combination of both detailed individual decisions with general principles, and stability, and constancy with flexibility and ability to change over time. In this context, the relevance of studying the state and prospects of the development of the Muslim legal culture in Central Asia is predetermined. Moreover, the appeal to the Muslim legal culture is not only scientific, political, but also of practical interest for present-day Central Asia, which has not yet been thoroughly investigated in the scientific literature.

The relevance of the Muslim-legal culture for Central Asia is determined primarily by the fact that Islam is not something alien and extraneous for Central Asia, but an integral part of its history and culture, an important aspect of the lifestyle of many tens of millions of Central Asian Moslems. Without claiming to be complete, we note only those features, for example, of Kazakhstan Islam, which are directly related to our topic.

Kazakhstan “can and serve as a vivid example, refuting the conventional wisdom about Islam, firstly, that Moslems won their place under the sun only with fire and a sword, and secondly, that Islam was originally a conservator of all the most backward and, above all, in lifestyle and traditions” [5].

Islam in present-day Kazakhstan and other Central Asian countries is characterized by extreme diversity, pluralism of manifestations, and ambiguity of functions, which is determined both by common features inherent in Islam, as well as social, cultural, political, religious, and other factors specific to the Central Asian region. So, the diversity of regional forms of Islam is striking, due primarily to ethnic, aboriginal moments, close interweaving with local customs and traditions, etc.

There is a multiplicity of levels and roles of Islam, which follows from its complex structure (it acts as a religious system itself and as a way of life) and is enhanced by the variety of functions performed by it in the religious hierarchy, the social and political structure of modern Central Asian society.

It should be said that, for example, the peculiarity of Kazakhstan Islam is the relatively low level of Islamic culture [6], which manifests itself in different ways. In particular, we are talking about religious institutions and the level of knowledge of Moslems themselves. There are many reasons for this lag. One of them is the long isolation of Kazakhstani Muslims and Islamic institutions under the Soviet Union from the rest of the Islamic world, from the leading centers of Islamic knowledge, isolation from modern Islamic civilization, as a result, a noticeable lag behind the latest achievements of Islam, its spiritual, intellectual, political and legal culture. Kazakhstani Islamic religious centers are still not sufficiently familiar with the experience of modern Islam, are not ready to search for solutions to current planetary problems that Muslims face in the dynamically changing Kazakhstani, Central Asian society, in the spirit of the achievements of modern Islamic thought. Therefore, the current revival of Islam in the socio-political space of Kazakhstan is practically limited by the religious and cult side of the problem, and archaic forms of life, backward culture, and unresolved social problems continue to prevail at the level of Muslim lifestyle, its social and cultural components. There is a clear discrepancy between the cult and

secular sides of Islam, Islam as religion and Islam as the way of life, or, in the words of Islamic thinkers, between Islam as religion and the Islamic state.

Besides, it should be borne in mind that Kazakhstani, Central Asian Islam is a religion in a multi-religious environment, where, at times, vigilance and mistrust are manifested. For example, among non-Muslims and at the level of state structures, there is not enough objective knowledge about Islam and the achievements of Islamic culture, especially the modern one. It is dominated by superficial, often distorted ideas about Islam, etc.

Particularly acute are the shortcomings of the political and legal culture concerning Islam, the almost lack of knowledge of the Muslim legal culture [7]. In particular, the power structures that develop and implement legal policy not only do not have sufficient experience in resolving the problems of Moslems and Islamic institutions taking into account Muslim law, but also do not have adequate information about the law, about its place in modern legal systems and interaction with other legal cultures, as well as the approaches of the Muslim legal doctrine to such issues as the ratio of religious and secular principles, religion and law, religion and politics, the state and religion in Islam, to such issues as having actual political significance for Kazakhstan and other Central Asian countries.

The noted features of Kazakhstani Islam should be taken into consideration in a political analysis of the role that Muslim law can play in Kazakhstan and other countries of Central Asia. Moreover, the emphasis on the development of precisely the achievements of the Muslim legal culture is determined by those key issues on which the future of Islam in Kazakhstan and Central Asia depends.

In particular, in our opinion, the most relevant in Central Asia is not the spheres of Islam confession, doctrinal theology, and worship, but the secular problems faced by Muslims and Islamic institutions. The fact is that Islamic dogmatic theology and cult are relatively unchanged, stable and can be learned quite quickly: the elimination of elementary illiteracy in this area does not require long periods and excessive intellectual efforts and can focus on the perception of ready-made foreign samples. In any case, the restoration of old mosques and the construction of new ones, the distribution of popular literature on Islamic worship prepared abroad, and the organization of short-term training courses are completely solvable tasks, especially with the support that foreign Islamic centers have provided in recent years.

But these crucial measures alone do not solve the main problem, which is not simple religious illiteracy, but a low Islamic culture in the broad sense, inability to master and use for the good of Central Asian Moslems and the countries of Central Asia the whole rich spiritual and intellectual potential of Islam, including the achievement of a Muslim legal culture. Central Asian Moslems should not only competently and in strict accordance with the rules accepted in Islam perform religious rites, but also be able to think in Islamic ways and approach their problems - political, socio-economic [8], etc., and do it should be subject to global standards and based on interaction with other cultures and religions. Using the terminology of Muslim legal scholars - political scientists, it can be argued that the main problem of Central Asian Muslims lies not in the field of worship, Islam - religion, but in the sphere of worldly relations, Islam - state, and "secular Islam."

Central Asian Moslems should not only competently and in strict accordance with the rules accepted in Islam perform religious rites, but also be able to think in Islamic ways and approach their problems - political, socio-economic [8], etc., and should do it subject to global standards and based on interaction with other cultures and religions. Using the terminology of Muslim legal scholars - political scientists, it can be argued that the main problem of Central Asian Muslims lies not in the field of worship, Islam - religion, but in the sphere of worldly relations, Islam - state, and "secular Islam." They are formulated based on Ijtihad, depending on the specific conditions and features of the way of life of Moslems in a country or region. Therefore, on the basis of ijtihad, the vast majority of norms and rules governing the relationship of people are formed. It should be noted that in the modern Muslim world, schools that still existed since the first centuries of Islam are preserved, the creative development of which continues based on Ijtihad today. As you know, Ijtihad in Muslim countries plays an important role, guaranteeing the conformity of Sharia to various historical, socio-political, national, cultural and other conditions. Therefore, the experience of others, the solutions found and proved to be effective in other states, in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, may not be suitable, and even, most likely, will not be suitable because of the too big difference in "place, time and conditions" according to the terminology accepted in the Muslim legal doctrine.

Unlike the religious cult and the bases of Islamic dogmatic theory, which can be perceived in finished form according to ready-made samples and manuals published abroad, the Central Asian Moslems must seek a solution to secular, social and politological problems, their own way of life, because no one can do this for them. Indeed, Ijtihad in Central Asia is not a simple memorization of established rules once and for all, not a mechanical reproduction of the experience of others, but a creative approach to non-standard problems based on understanding the meaning, essence, and goals of Islam, the development of all its spiritual and political heritage and, above all, Muslim - legal culture.

It should be emphasized that Islamic law did not single out ijtihad because it is one of the central categories, the core of Muslim-legal doctrine [9]. It should also be remembered that the main subject of the latter is the mundane relationships of people that are key to Central Asian Islam. Of course, solving the problems arising from this approach is much more complicated and requires immeasurably more time, effort and knowledge than translating foreign propaganda brochures on Islam into Kazakh, Kyrgyz, Tajik, Turkmen, and Uzbek languages. But without this, it is difficult to expect dramatic changes in the position of Central Asian Islam, to enter modern Islamic civilization, to avoid the vulgar politicization of Islam and its use as not a goal, but a means of realizing interests that are very far from true Islamic values. So far, no one is seriously solving this strategic, general cultural, general political and cultural task. Meanwhile, to master Islam as an open system, which allows solving many modern secular, socio-political problems of Muslims in Central Asia, to use its strong positive aspects can only cultural, politically mature, competent, knowledgeable people. But, unfortunately, the Islamic revival in Kazakhstan, Kyrgyzstan and other countries of Central Asia is not accompanied by an increase in the prestige of in-depth knowledge of all aspects of Islam, in particular, the development of the capacity of the Muslim legal culture. Under these conditions, it is crucially important to disclose mainly the rational aspects and values of Islam that can be accepted by all, reflect the interests and aspirations of not only Muslims, but the entire Central Asian society. This requirement is satisfied, first of all, by Islamic law, mainly its part that regulates the planetary relations of people based on principles and norms, as a rule, quite compatible with other legal systems and universal moral and legal ideas. Indeed, such initial principles of Islamic law are not only the property of Moslems in Central Asia, but also a contribution to the pan-Eurasian, global legal culture.

It should be said that at present, the use of the achievements of the Muslim legal culture in favour of developing the legal system of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, and Turkmenistan is of great importance. Muslims in Central Asian countries should not only have the opportunity to freely visit mosques and freely make pilgrimages to their shrines, but also have the right to expect that some secular relations will be legislated also taking into account Islamic legal traditions and cultures.

Herewith, one should take into account the well-known differences in Central Asia approaches to the legal regulation of the Islamic cult and secular issues. If in the sphere of religious duties, based on the separation of religion from the state, the basic principle should be the provision of guarantees of freedom of confession and the creation of the necessary conditions for this, then in the secular area, direct influence and the adoption of legislation establishing clear, legally, politically binding principles and norms are of particular importance.

Today, from a purely theoretical one, this problem very quickly turns for Central Asia into an issue of practical legal policy and legal culture policy.

It is necessary to clearly understand that the revival of Islam in the countries of Central Asia, a return to its values inevitably raises the question of recognizing several aspects of the Muslim legal culture, including their legislative consolidation. Since we are talking about temporal affairs and the acceptance of certain achievements of Islamic civilization by the entire Central Asian society, the prospects for Islam in Central Asia largely depend on whether its fundamental values are vested in a legal, political form, oriented to legal criteria. It should be noted that the emphasis of Muslim - legal culture from the entire Islamic heritage allows putting its achievements at the service of Kazakhstani, Kyrgyz, Tajik, Turkmen, Uzbek law and politics. If we justifiably raise the question of the possibility and necessity of using the experience of other legal systems, successful solutions of which are being actively mastered, then essentially, we cannot exclude the prospect of turning to an Islamic legal culture, including its capacity in the legal and political development of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan.

Of course, each Central Asian republic should and will follow its own path, finding solutions to complex politological and other problems mainly in its own history, traditions, culture, etc. It is

impossible to take someone else's experience as a ready sample and directly transfer it to yourself, but to study and take it into account is quite acceptable and even useful. Moreover, the achievements not only of the so-called civilized world, which is usually considered as the West, but also of those civilized Islamic countries where spiritual traditions and legal, political values are close to millions of Central Asians.

For the countries of Central Asia, where Moslems constitute the confessional majority, and the state has a secular character, in our opinion, the right approach is to develop not Sharia in general, but Islamic law. Taking into consideration the separation of religion from the state, the secular legal system of Central Asian countries can perceive only those elements of the Islamic way of life that fit into it, which means that they are not directly related to religion. Under this condition, referring to the Islamic legacy will mean using the experience of the original legal system while observing the secular nature of the state in Central Asia, as well as taking into account the particularities of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan.

Another clause for mastering the achievements of the Muslim legal culture is its compatibility with the general principles of the Kazakh, Kyrgyz, Tajik, Turkmen, and Uzbek legal systems, primarily the constitutional ones. At the same time, it is not only about the conformity of the provisions of Islamic law with the indicated principles, but also about the fact that the perceived principles and norms harmoniously fit into the legal system of the countries of Central Asia in terms of their technical, legal, moral and political, structural characteristics. The fact that such an adaptation of Islamic law to the parameters of other legal systems is quite real is evidenced by the experience of modern Islamic countries, the investigation of which is very relevant for Central Asia. This question is beyond the scope of our study.

Suffice it to point out that the practice of "modern" Islamic law in many East countries confirms the possibility of successful development of a legal system based on the combination and interaction of elements that go back to different legal cultures - Islamic and European (both continental and Anglo-Saxon). For Central Asian countries, this is of particular importance, since it helps to overcome distorted interpretations of Muslim law, Islamic doctrine [10] and substantiate their compatibility with European, Eurasian, Central Asian (national) legal cultures.

While meeting the indicated conditions, the Muslim legal culture may be useful for Central Asia. Taking into account certain norms, principles, institutions of Islamic law and their inclusion in the European legal system is a very likely prospect for the development of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan legislation. It should be clearly understood that it does not just have a future in Central Asia. Moreover, in this region, the legal development, in the long run, is hardly possible without resorting to the legal aspects of Sharia. Currently, there is no question of the practical application of Islamic law, it does not remove from the agenda the issue of its future fate. At the same time, the prospect of including Sharia elements in the legal system of Central Asian countries should not be regarded as an inevitable evil, but as a natural process of reviving a serious legal culture that has centuries-old traditions and has made a significant contribution to world legal development. There is no dilemma in this issue "either Sharia or another legal culture". It can only be about choosing between different approaches to the legal understanding of Sharia, about the ability to professionally and in a civilized manner apply to Islamic law and use its achievements for the benefit of Central Asian society and humans. The main thing, as already mentioned, depends on a consistently legal, moral and political approach to the selection of perceived institutions, including respect for universally recognized norms and principles of international law, observance of the rights and interests of non-Moslems.

The perception of certain provisions of Islamic law in the socio-political space of Central Asia can be carried out only through balanced, carefully prepared measures and intermediate steps, subject to a smooth, phased incorporation into the relevant legislation of those Muslim legal instructions that are compatible with the general principles of the Central Asian (national) law, and in their form, they will be perceived by the modern Central Asian legal, moral and political cultures. An example is a marriage contract carefully designed in Islamic law, the provisions of which can be used in the detailed regulation of this institution of family law, family policy by the laws of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan.

The appeal to the experience of resolving issues of inheritance, guardianship, trusteeship, and charity in Islamic law is promising. It is noteworthy that, although they are considered institutions of personal status, the legislation governing them in many Arab countries applies to all citizens, regardless of their

confession, nationality, and is not perceived as reinforcing religious tenets. This approach indirectly confirms the legal, moral and political nature of these institutions.

In particular, for regulating charitable activities, the institution of waqf property may be of undoubted interest that has been withdrawn from circulation and intended for use for charitable purposes. Refined by Islamic legal doctrine, politics for centuries, this institution was previously widely used to support education and science, and now, moreover, it is used in the Islamic world for funding social programs. Moreover, Islamic law is much more detailed and more effective than the current Central Asian (national) legislation, regulates the legal status and mutual rights and obligations of the three main parties to charitable activities - the donor, the beneficiary party and the person authorized to manage the property and direct the proceeds from the operation to meet the needs of the assistance recipient.

In the civil and commercial legislation of Central Asia, certain types of transactions can be found that are elaborated in detail in Muslim law, including those related to banking. In recent decades, Islamic banks have spread not only in the Islamic world, but also in some Western countries, for example, in the UK, Luxembourg, Switzerland, and France [11]. It would seem that Islamic law, known for the prohibition of obtaining interest on a loan or late payment of a debt, is absolutely incompatible with modern commercial turnover. However, comparative legal and financial studies, which lasted several years, led to the fact that transactions carried out by Islamic banks were given a form that, on the one hand, meets the requirements of European banking law, and on the other hand, does not depart from the fundamental principles of Islamic law.

The list of examples of the possible application of Muslim legal culture in the socio-political space of Central Asia can be continued. In this regard, with the Central Asian republics, where the prospects of the Muslim legal culture are clearly visible, it is advisable to scrutinize the legacy of Islamic law and its latest concepts, choosing from them that meets the legal, moral and political criteria of the countries of Central Asia and can be claimed by the Central Asian legal, political system and legal policy, legal culture. In this case, it is necessary to keep in mind the dangers that may occur along this path. For example, under the guise of a revival of Islam and a Muslim-legal culture, it is unacceptable to conduct a business of legalizing customs and traditions that have nothing to do with the right, rule-of-law state [12]. In fact, such customs and traditions cannot be legalized, not only because they ignore legal criteria, but also because of their contradiction with Muslim, Central Asian law and politics. The understanding of freedom is closely connected with this problem. However, it is unnecessary to recall in this connection that freedom does not exist without a right. As you know, the road to freedom lies through the right. In this case, through the Muslim legal culture, which in this degree cannot be interpreted contrary to the meaning of law and the essence of freedom in its true meaning. In other words, this culture can be instrumentalized for freedom and independence only on the condition of its consistent legal understanding. In this regard, Islamic law, which outlines the legal framework of freedom, can be very effective in overcoming those customs and traditions that, on the contrary, preserve inequality and self-will for the under the guise of concern for freedom. Here, considerable experience gained by Islamic countries in using the Muslim legal culture to fight to survive, anti-legal customs, traditions and establishing instead the values of law and justice can be useful to Central Asia.

Known that generally, Islam stands on the side of law obedience and loyalty about the government, which is ready to respect the values it shares. Most of them are consonant with modern legal systems and do not contradict the principles of Central Asian (national) law and Central Asian legal policy, legal culture. Therefore, not only Moslems, but also other faiths, the Central Asian society as a whole will benefit from the recognition of the achievements of the Muslim legal culture, the inclusion of some of them in the current legislation of the countries of Central Asia. For example, it is hard to imagine that any major law would be effective in Kazakhstan if it is not accepted by all leading faiths, taking into account their moral, political views, including by Muslims, focused on the highest ideals of their religion and the principles of Muslim law. If the most influential political forces of Kazakhstan have recently more and more strongly emphasized the need for public, civil and national harmony in the development and adoption of the most important decisions of national significance, including legislative acts, then the achievement of interfaith consensus on fundamental areas of state policy or legal policies that should focus on the use of all the positive that accumulated by various legal, political cultures, including Muslim. Therefore, the synthesis of the world, Muslim, Central Asian and Kazakhstani legal culture "in current

Kazakhstani society and the improvement of science and education that underpin the future of Kazakhstan - all this requires by today" [13].

It should be mentioned that many features of Central Asian Islam, its legal culture and its perception by public opinion, as already noted, are explained by simple illiteracy and lack of culture, which are also preserved by some politicized organizations acting under the name of Islam, and on which these organizations are parasitic. Therefore, the development of a Muslim legal culture, the study of modern Islamic political and legal ideas and the practice of their implementation in civilized Islamic countries can neutralize the negative consequences of the already noted politicization of Central Asian Islam, by which we mean mainly the political activity of some movements and organizations acting under the flag of Islam [14], as well as the noticeable prevalence in public opinion (not of Muslims) of the image of Islam as a dangerous and even hostile Central Asia political power. In this regard, we think that the conversion and knowledge of the Muslim legal culture can help to understand the true causes of the so-called Islamic extremism, intolerance, and violence, which not only threaten the socio-political and national stability of the Central Asian countries, but also harm the prestige Islam itself. In any case, the study of the fundamental principles of Muslim law and the Muslim legal culture confirms that negative phenomena connected with Islam are explained primarily by sins, and even crimes of specific organizations, and their leaders.

Mastering the Muslim legal culture may prove useful for relations between Central Asia and the Islamic republics of the Commonwealth of Independent States and the Islamic world in general. Muslim legal culture can become an important factor in the understanding and trust of nations and states. At the same time, this culture can be used to neutralize extremism and terrorism under the Islamic flag, since Islamic law is incompatible with violence and intolerance according to its principles.

In conclusion, we would like to mention that the Muslim legal culture contains a lot of useful things for solving the urgent task in Central Asia of bringing moral and legal foundations under the policy. This approach is especially relevant for today's Kazakhstan, which has proclaimed that it will build a rule of law [15] based on justice and protection of human rights, freedoms, honor, and dignity.

Ғ.Р. Әбсаттаров

Абылайхан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлемдік тілдер университеті,
Алматы, Қазақстан

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ КЕҢІСТІГІНДЕГІ МҰСЫЛМАН-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мақалада әлі саяси ғылымда зерттелмеген Орталық Азияның әлеуметтік-саяси кеңістігіндегі мұсылман-құқықтық мәдениетінің ерекшеліктері нақты материалдарда қарастырылады. Мақалада Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан, Өзбекстандағы мұсылман-құқықтық мәдениетінің саяси аспектілерінің басты ерекшеліктері егжей-тегжейлі зерттеледі. Мұсылман-құқықтық мәдениет Орталық Азияның да, басқа да Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының елдерінде құқықтық, саяси және мәдени дамуында белгілі бір рөл атқара алады. Орталық Азиядағы мұсылман-құқықтық мәдениетін дұрыс түсіну үшін, ең алдымен, мұсылман құқығының ерекшелігін, ерекшеліктерін білу қажет.

Саяси талдау мусуль-ман құқығының табиғатын ашатын және оны басқа құқықтық жүйелерден ерекшелейтін басты ерекшелігі, онда киелі және зайырлы, діни және заңды бастаулардың өзара әрекеттестігінде болып табылады, бұл ерекшелікте, оның шығу тегі мен тарихи эволюциясының ерекшеліктері, мұсылман құқықтанушыларының, саясаттанушылардың іс-әрекеттері мен құқық түсінуінің тетіктері, осы құқықтың мемлекетпен және зайырлы заңнамалармен арақатынасы көрінеді. Мұсылман құқығының тағы бір жарқын ерекшелігі – оның айрықша әралуандығы, өңірлік және Ұлттық формалардың кең гаммасы, жергілікті салт-дәстүрлермен тығыз қарым-қатынас жасау, онда егжей-тегжейлі жеке шешімдердің жалпы принциптермен, сондай-ақ тұрақтылықпен және уақытпен өзгеріп отыратын икемділігімен үйлесуі. Бұл ретте Орталық Азия үшін мұсылман-құқықтық мәдениетінің өзектілігі ең алдымен ислам – бұл Орталық Азия үшін бөтен және жат емес, оның тарихы мен мәдениетінің ажырамас бөлігі, көптеген ондаған миллион Орталық Азия мұсылмандарының өмір салтының маңызды жағы болып табылады. Белгілі болғандай, ислам тұтастай алғанда заңға бағыну және билікке адалдық, оның бөлінетін құндылықтарын құрметтеуге дайын. Орталық Азия ақиқаты Ислам туралы түсініктерді: мұсылмандар күн астында өз орнын тек отпен және қылышпен ғана жеңіп алған сияқты; ислам бастапқыда ең артта қалған

және ең алдымен, өмір салтында, дәстүрлер мен мәдениетте консерватор болып табылған, деген пікірлерді теріске шығаратын жарқын үлгі бола алады. Қазіргі Орталық Азиядағы ислам үшін өте алуан түрлілік, көріністердің плюрализмі, функциялардың бірқалыпты еместігі тән, бұл жалпы, исламға тән, сондай-ақ ел үшін ерекше әлеуметтік, мәдени, саяси, конфессиялық және өзге де факторлармен анықталады. Мақалада мұсылман-құқықтық мәдениет саясатқа адамгершілік және құқықтық негіздерді енгізу үшін Орталық Азия жағдайында өзекті міндеттерді шешу үшін пайдасы аз емес. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылды.

Түйін сөздер: саясат, құқық, ислам, мұсылман, мемлекет, ел, мәдениет, білім, иджтихад, әдет-ғұрып, дәстүр, өркениет, әділдік, сенім, дін, шариғат, заңнама.

Г. Р. Абсаттаров

Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ МУСУЛЬМАНСКО-ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В статье на конкретных материалах рассматриваются вопросы особенности мусульманско-правовой культуры в социально-политическом пространстве Центральной Азии, которые еще не изучены в политической науке. В статье более подробно исследуются политологические аспекты главных черт, особенностей мусульманско-правовой культуры Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана, Узбекистана. Мусульманско-правовая культура может сыграть определенную роль в правовом, политическом и культурном развитии как Центральной Азии, так и других стран Содружества Независимых Государств. Надо подчеркнуть: чтобы правильно понять мусульманско-правовую культуру в Центральной Азии, прежде всего, необходимо знать специфику, особенности мусульманского права.

Политологический анализ показывает, что главная особенность мусульманского права, раскрывающая его природу и отличающая его от других правовых систем, заключается во взаимодействии в нем сакрального и светского, религиозного и собственно юридического начал, что проявляется в специфике, особенности его происхождения и исторической эволюции, источников и структуры, механизма действий и правопонимания мусульманских правоведов, политологов, соотношения этого права с государством и светским законодательством. Другая яркая черта мусульманского права – его исключительное разнообразие, широкая гамма региональных и национальных форм, тесное взаимодействие с местными традициями и обычаями, сочетание в нем как детализированных индивидуальных решений с общими принципами, так и стабильности, и постоянства с гибкостью и способностью изменяться во времени. При этом актуальность мусульманско-правовой культуры для Центральной Азии определяется, прежде всего, тем, что ислам – это не нечто чуждое и постороннее для Центральной Азии, а неотъемлемая часть ее истории и культуры, важнейшая сторона образа жизни многих десятков миллионов центральноазиатских мусульман. Известно, что ислам в целом стоит на стороне законопослушания и лояльности по отношению к власти, готовой уважать разделяемые им ценности. Центральноазиатская действительность может служить ярким примером, опровергающим представления об исламе: будто мусульмане свое место под солнцем завоевали только огнем и мечом; будто ислам изначально является консерватором всего самого отсталого и, прежде всего, в образе жизни, традициях и культурах. Для ислама в нынешней Центральной Азии характерны чрезвычайная разновидность, плюрализм проявлений, неоднозначность функций, что определяются как общими, присущими исламу чертами, так и специфическими для страны социальными, культурными, политическими, конфессиональными и иными факторами. В статье отмечается, что мусульманско-правовая культура содержит немало полезного для решения актуальной в условиях Центральной Азии задачи подведения под политику нравственных и правовых основ. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, право, ислам, мусульман, государство, страна, культура, знание, иджтихад, обычай, традиция, цивилизация, справедливость, вера, религия, шариат, законодательство.

Information about the authors:

Absattarov Galymzhan Raushanbekovich - candidate of political sciences, Associate Professor, Kazakh Ablai khan University of International relations and world languages, Almaty, Kazakhstan, email: absat41@mail.ru

REFERENCES

[1] Big Encyclopedic Dictionary.- Moscow: Bustard, 2002. P.117. (in Russ.).

[2] Seisen N.B. Ethnos. Religion. Tolerance. Almaty: Gylym, 2017. P.146. (in Russ.).

[3] Big relevant political encyclopedia. - Moscow: EKSO, 2009. P.113. (in Russ.).

[4] Bachinin V.A. Political science. Encyclopedic Dictionary. SPb: Publishing house of Mikhailov V.A., 2005. P.112; Altayev Zh., Fralov A. Islam philosophy. Almaty: Evero, 2014. pp. 22-23, 29-37. (in Russ.).

[5] Artemyev A.I. Religious studies. In two volumes. Volume 2. Almaty: Bastau, 2011. P.330. (in Russ.).

[6] Absattarov G. R. Politological problems of the legal culture of Kazakhstan: new approaches, assessments, and solutions. Almaty: Gylym, 2019. p. 93. (In Russ.).

[7] Nygmetov T. Religious education - up to the mark // Kazakhstanskaya Pravda. August 11, 2012. (In Russ.).

[8] Socio-political problems in the Arab countries. SPB., 2019. P.120. (In Russ.).

[9] Mukhamedov A.I. Islamic Law. Tashkent, 2007. P.72. (In Russ.).

[10] Baimuratov O. Socio-economic harmony in a dual society: a paradigm, laws, and problems. Proceedings of the international round table. - Almaty: Economics, 2016.- P.18. (In Russ.).

[11] Baimuratov O. Harmony of Society and Economics (World Paradigm). Almaty: Economics, 2013. 415 p. (in Kaz.).

[12] Seisen N.B. The specifics of interethnic and interfaith relations in the Republic of Kazakhstan: politological analysis - Bishkek: Neo Print, 2015.- P.278, 451. (In Russ.).

[13] Altayev J. Classical Islamic Philosophy of the Middle Ages. Almaty: Kazakh University, 2016. p.380.

[14] Satayev M. Hizbut-Tahrir Wears Mask // Thought. 2003, No. 1. P. 9-13; Kaugambai O. What Is Religious Consciousness? // Truth. 2012, No. 8. p.73-76. (in Kaz.).

[15] Absattarov G.R. Politological problems of legal consciousness//News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.-2019, No. 4. p.137,143-144.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.50**
Volume 2, Number 330 (2020), 155 – 159

UDC 004

A.K. Kypshakbaeva[1], A.H. Davletova[2]

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
E-mail: aygerim.kypshakbaeva@mail.ru, ainash_5@mail.ru

THE WAY OF TEACHING COMPUTER SCIENCE THROUGH ENGLISH LANGAUGE

Abstract. This article discusses ways to learn English by technicians, including computer scientists. The author has determined the content of continuity of students' training for language and information systems. It is important to use effective methods and techniques for organizing the teaching of computer science in English, allowing integration into the world education space. Currently, teaching of information technology specialists in English is one of the most urgent problems.

The use of effective methods and techniques of new pedagogical technologies allows future technical specialists to master a foreign language easily and to master the skills of practical implementation in the educational process. Therefore, in this article we consider effective methods and techniques of teaching, adhering to the idea of combining subject and language learning.

The article also describes the content of the technology of differentiated level learning and the features of learning technology. The advantages of CLIL technology as an effective way of teaching computer science to students through a foreign language were demonstrated. Four language skills was voiced during the study of computer science in a foreign language and in this way we have given a characteristic about it.

The article said that when studying a discipline in a foreign language, it is necessary to interact with students using the latest technologies, guided by the latest innovations of foreign scientists.

In this article, you can notice that systematized technologies allow you to effectively implement the basic processes associated with obtaining knowledge.

Keywords: communication technology, English Teaching, interactive methods, skills, CLIL.

Nowadays, the system of internationalization of education is as the main factor in the development of information and educational technologies in the world contributes to the deepening of economic and scientific integration, the development of global communications. The use of modern information technologies in the system of economic management and daily activities will significantly increase the volume of information flows and their role in the functioning of these systems. This trend requires the training of professionals seeking to sustainable professional growth.

The knowledge of the foreign language is considered as an important component of the professional training of a modern specialist, an indicator of his competence. We would like to say that the knowledge of the foreign language is necessary for graduates of technical faculties, especially for specialists in the field of information technology.

English language is of great importance as a means of obtaining information and teaching a specialty. The knowledge of this language will allow graduates to study in graduate school and master's degree abroad, will be an important proof when hiring, promoting on the career ladder and will allow to reach a high level of wages.

In General, English may not be the most widely spoken language in the world, but it is the official language of many countries. The number of people in the world who use English to communicate on a

regular basis is about 2 billion people. This language is considered an important language in many developed countries. Also, studies around the world show that cross-border business communication is largely conducted in English. It should not be underestimated because of its significant importance in the world market. This language is important for all areas of information technology. It is used in business and is now the Foundation of the commercial world. Many programs are created in English in the United States or other countries, so it is the language of international communication.

English is the language of international cooperation, as most of the information on the Internet is in this language, so in many ways it is necessary to understand this language. Most of the user sites on the web were created based on English, so everyone should be to the extent that they can understand English terms.

Today, English shows interest in many countries of the world. Thus, according to research in our country, Kazakhs are actively learning English.

In 1991, the share of the English speaking population increased by only 2 %, in 2012 by 11.6 %, and now by 23.7 %. And European countries are leading in the world ranking, for example, Finland in 5th place, Poland in 20th place. This rating may reflect the integration processes of the member states. China ranks 39th in the world. [2]

At present, China is paying great attention to the study of English. There are several objective reasons for this situation: the Main language communication tool is a key key to entering the world community through English, since China is the second economy in the world. Over the past ten years, the number of people learning English in China is about 500 million people. In Chinese schools, students learn English from the third grade. The system of education in the leading universities of technical education is conducted in English and Chinese [4].

English is not only a cultural or political communication tool, but also an international language that enriches and complements the "computer" language environment. English words: file, browser, website, server, laptop, upgrade, outsourcing, startup, ICT technology, etc., have become familiar to our vocabulary.

Integrated teaching of the subject "computer Science" in English is a large-scale problem. One of the ways to solve this problem is to teach computer science in English through the method of "language environment". It can be beneficial to conduct classes in English on a specially designed schedule for 2-4 academic hours a day, without using Kazakh or Russian languages in lectures, seminars and practical classes.

As a rule, students of technical specialties do not have the level of pre-University training in a foreign language. Consequently, higher education institutions work with teaching students who are largely proficient in information technology and English.

Therefore, taking into account the differentiation of language and information training of students in technical specialties, there is a significant need to organize the teaching of the subject "Informatics" in English. The methodical system of the organization of differentiated training (technology of differentiated training) of students is insufficiently developed. The development of a methodological system for teaching computer science in a foreign language, focused on the organization of education through the technology of level-differentiated training, will ensure a high level of service for future computer science specialists in the information linguistic environment.

Differential (lat. Differentia-difference, difference) – technology aimed at specially organized educational and cognitive, spiritual and mental development of the student taking into account age characteristics, mastering the necessary amount of knowledge, practical actions on various curricula and programs [5].

Features of the level learning technology:

– the introduction of the level learning technology in the practice of teaching is due to the increase in the volume of educational information, the increase in the "load" for students;

– level learning is carried out not through the reduction of the readership, but through a variety of requirements to students;

– the student becomes a person who is able to learn and manage himself;

– the conditions for work in the creative direction are created according to the individual abilities of the student;

– during the course of the training, continuous monitoring of the development of each student over a certain period of time is provided;

– the student becomes "a person who is able to study throughout his life" in accordance with individual abilities [6].

The model of differential education in higher education N.M. Zhukov, Deborah Blaaz, Pamela J.Gent, Sandra F. Rief considers in their research works. Differentiated learning is a philosophy of education aimed at satisfying the individual needs of the students and correcting the entire classroom learning to meet these needs.

Level training asks the teacher to form the speed of learning, requires attention to what work the student is engaged in. During the course of the training, the teacher understands the importance of responding to the needs of each student in information education, and this technology contributes to the emergence of a new world before solving a certain problem.

At the same time, it should be noted that this technology is a serious problem for practical implementation, since the system of using several students ' classrooms during classes is one of the most difficult tasks.

Some teachers try to analyze learning by offering multi-level tasks that meet each level. For example, students with low learning levels may find that the process of working with this technology is much more complex than others.

Students who require a serious problem can easily find ways to work with this technology. Many teachers say that this strategy is effective because they have proven that working with numerous students is easy to implement.

Specific differentiation requires that teachers observe the "progress of the decade", know the strengths and weaknesses of these students and assign tasks to help solving the certain problems. Teachers must do all of this by observing universal standards of education in their auditorium.

In modern technology, differentiated learning is easy. Special programs can track individual student progress and see it for both the student and the teacher. They also allow students to continue completing assignments and projects.

The teacher's organization of differentiation within the auditorium consists of several stages:

1. Determination of the criterion for dividing the student into groups for differential work.

2. Diagnostics according to the selected criteria.

3. Distribution of students into groups based on the results of diagnostics.

4. Selection of differentiation methods, development of tasks of different levels for the constructed groups.

An important stage of the teacher's activity for the preparation and organization of differentiated training is the development of a system of differentiated tasks within each selected typological group of students taking into account individual differences in training.

Tasks can be represented by the following types, integrated in English:

*Sample tasks

* Tasks performed by only one part of the student (for example, a task is proposed, taking into account the difficulties that may be answered by some questions)

* Tasks with accompanying instructions (when studying new material)

* Task aimed at developing skills to justify the choice of any action with the theory in accordance with the tasks with theoretical definitions.

* Thanks to the tasks set by algorithmic instructions, the student fully justifies himself in the case of successful mastering of elementary operations.

* Presentation of the task using classification (independent drawing up of the scheme or table; presentation of the material in the established order)

* Problem-cognitive tasks will help students to master the basic logical operations.

One of the effective ways of teaching students in the second language is the integrated subject-language approach CLIL proposed by European scientists, based on the idea of combining subject and language training in the process of professional training of future specialists. The use of CLIL (Content and Language Integrated Learning) technology in higher Education institutions is recommended by the

European Commission. Efficiency allows students to simultaneously study a subject and a foreign language.

CLIP technology has a number of advantages over traditional training. Firstly, students are fully included in the language environment, as they pass through a large amount of language material. Secondly, through the subject terminology, the student's vocabulary is enriched, his skills in the field of application of an academic foreign language are developed. Thirdly, CLIP allows a deep understanding of scientific concepts, students can easily master the scientific concept, since the mastery of the term and its relationship with the corresponding scientific concept occurs simultaneously.

In the process of using CLIL, there is an interaction of cognitive processes used in the study of a foreign language, and non-language cycle disciplines, for example, have a positive synergistic effect of mathematics, which is manifested by increasing the motivation of the student to master the discipline and the second language in the development of thinking skills.

Whatever technologies are used in the process of teaching computer science in English it is necessary to use 4 systems of learning skills.

- ✓ Listening is one of the most important forms of speech activity when teaching a language.
- ✓ Reading - the main type of speech activity, semantic materials for reading.
- ✓ Pronunciation-it is necessary to pay attention to transparency, simplicity, the state of grammar is taken into account in second place.
- ✓ Writing is aimed at the formation of lexical and grammatical skills.

The CLIL technology requires the teacher to comply with the following points:

- the unification of linguistic knowledge and inter-disciplinary connections, prescription and productive skills.
- The lesson should be based on texts (printed or audio recordings).
- The language component of the lesson should not be directed at a specific structure.
- The language components of the lesson depend on the discipline.
- Lexical tasks occupy an important place in contrast to grammatical tasks.

When using two common technologies in the educational process the subject system should be at a high level. The real professionalism of the teacher contributes to the confidence of students in their abilities, maximum assimilation of the material. It is necessary to consider ways of carrying out training on modern methods, for example, in an interactive format, the project form of training. The selection of textbooks should be given to original books in the target language, as well as the latest innovations in computer science and literature in the English language reflecting attitude of scientists. It is necessary to place electronic versions of lectures, dictionaries, manuals, training programs on a network educational resource, to interact with the teacher by e-mail, Skype, SMS, social networks.

We believe that when teaching computer science in English, it is necessary to focus on training specialists who have business communication skills and are able to find the necessary information in a large volume of professional information.

А.Қ. Қыпшақбаева[1], А.Х. Давлетова[2]

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

ИНФОРМАТИКА ПӘНІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада техникалық мамандарға, соның ішінде информатика пәні бойынша білім алушыларға ағылшын тілін меңгертудің жолдары қарастырылды. Автор студенттердің тілдік және ақпараттық жүйе тұрғысынан дайындығын сабақтастырудың мазмұнын айқындады. Білім берудің әлемдік кеңістігене енуге мүмкіндік беретін ағылшын тілінде Информатика пәнін оқытуды ұйымдастырудың тиімді әдіс-тәсілдерін қолданудың маңызы зор. Қазіргі таңда білім беру жүйесінде ақпараттық технология бойынша, білім алушы мамандарды ағылшын тілі арқылы оқыту ең өзекті мәселелердің қатарына жататыны айдан анық. Осы мәселені шешудің тиімді жолдарын нақтылау – ақпаратты ғылыми тұрғыда дәлелдеуді қажет етеді. Жаңа педагогикалық технологиялардың тиімді әдіс-тәсілдерін қолдану болашақ техникалық мамандардың шет тілін оңай меңгеріп, болашақта оқу-үдерісінде тәжірибе жүзінде жүзеге асыру дағдысын қалыптастырады. Сондықтан біз осы мақалада пәндік және тілдік оқытуды біріктіру идеясын ұстана отырып, оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін қарастырамыз.

Сондай-ақ мақалада деңгейлеп саралап оқыту технологиясының мазмұны мен оқыту технологиясының ерекшеліктеріне сипаттама берілді. Студенттерге шет тілі арқылы инфорамтика пәнін оқытудың тиімді тәсілі ретінде

CLIL технологиясының артықшылықтары көрсетілді. Шет тілінде информатиканы оқыту барысында тілдік 4 дағдының қажеттілігі айтылып, оларға сипаттама берілді.

Мақалада пәнді шет тілінде оқыту барысында шетелдік ғалымдардың соңғы жаңалықтарын басшылыққа ала отырып және жаңа технологияларды қолдана отырып, білім алушылармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігін жүзеге асыру керектігі айтылды.

Білім алуға қатысты негізгі үдерістердің тиімді жүзеге асуына жүйеленген технологиялар кеңінен жол ашатынын осы мақаладан аңғаруға болады.

Жалпы информатика пәнін ағылшын тілінде оқыту барысында мақалада көрсетілген әдістердің өзіндік атқаратын рөлдері ерекше. Бірімен-бірі байланысып жатқан әдістердің шет тілі арқылы пәнді меңгертудегі қолданысы нәтижелі жетістіктермен толығатынын мақалада көрсетеміз.

Түйін сөздер: коммуникациялық технология, ағылшын тілін оқыту, интерактивті әдіс, дағды, CLIL.

А.Қ. Қыпшақбаева[1], А.Х. Давлетова[2]

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В данной статье рассмотрены пути изучения английского языка техническими специалистами, в том числе обучающихся информатике. Определены содержание преемственности подготовки студентов к языковым и информационным системам. Важное значение имеет применение эффективных методов и приемов организации преподавания информатики на английском языке, позволяющих интегрировать в мировое пространство образования. В настоящее время обучение специалистов по информационным технологиям в системе образования по английскому языку является одной из самых актуальных проблем. Требует уточнения эффективных путей решения этой проблемы, научного обоснования информации. Применение эффективных методов и приемов новых педагогических технологий позволяет будущим техническим специалистам легко овладеть иностранным языком, а в будущем овладеть навыками практической реализации в учебном процессе. Поэтому в данной статье мы рассматриваем эффективные методы и приемы обучения, придерживаясь идеи объединения предметного и языкового обучения.

Также в статье дано описание содержания технологии уровневого дифференцированного обучения и особенностей технологии обучения. Были продемонстрированы преимущества технологии CLIL как эффективного способа преподавания информатики студентам через иностранный язык. В ходе изучения информатики на иностранном языке была озвучена необходимость 4 языковых навыков и им дана характеристика.

В статье говорилось о том, что при изучении дисциплины на иностранном языке необходимо осуществлять взаимодействие с обучающимися с использованием новейших технологий, руководствуясь новейшими новинками зарубежных ученых.

В статье отмечается, что систематизированные технологии позволяют эффективно реализовывать основные процессы, связанные с получением знаний.

Ключевые слова: коммуникационные технологии, преподавание английского языка, интерактивные методы, навыки и умения, CLIL.

Information about the authors:

Davletova A.Ch. – candidate of pedagogical sciences, docent, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: ainash_5@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2373-3699;

Kypshakbaeva A.K. – doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan. E-mail: aygerim.kypshakbaeva@mail.ru

REFERENCES

[1] OECD (2004). Internationalization and Trade in Higher Education: Opportunities and Challenges, 2004. 152 p.

[2] https://kaz.tengrinews.kz/

[3] http://100-faktov.ru

[4] https://studbooks.net/

[5] Блохина О.А., Подзорова М. И. Тенденции развития инженерного образования // Человеческий капитал, 2016. 45-47 p.

[6] Берзин Д.В. Преподавание экономической информатики на английском языке / ИТО-Саратов. 2012. 255-258 p.

[7] Barak M. Instructional principles for fostering learning with ICT: Teachers' perspectives as learners and instructors. Educational and Information Technologies, 2006. 121-135p.

[8] Cochran-Smith, M. Teacher educators as researchers: Multiple perspectives. Teacher and Teacher Education. 2005. 21-219 p.

[9] Kushzhanov N.V., Balginova K.M., Maydangalieva Z.A., Satygalieva G.B., Dashqin Mahammadli. The digital Kazakhstan. The developmemt of human resourses in education / The Bulletin of the national academy of Sciences of the RK. 2018. № 6, 83-84 p.

[10] Kinzhibaeva F.B. Formation of teacher's readiness to realize the continuity of preschool and primary education in the conditions of updated education content / NEWS of the national academy of Sciences of the RK. 2019. № 2 (324). 209-210 p.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.51**
Volume 2, Number 330 (2020), 160 – 165

UDC 004
МРНТИ 00.29

Sh.A. Naubetova[1], A.I. Tuganbayev[1],
J.Sh. Uzdenbaev[2], A.J. Ayaganova[1], R.N. Kantayeva[1]

[1]Academy of economics and law named after U.A. Dzholdasbekov, Taldykorgan, Kazakhstan;
[2]Zhetysu State University n.a. I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan.
E-mail: Shuga.naubetova@bk.ru; arman.tuganbayev@bk.ru; Jorajorin@mail.ru;
Ayazhanayaganova@mail.ru; ramziya.kantayeva@bk.ru

DESIGN FEATURES OF ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES

Abstract. The constant changes taking place in the life of the modern information society must find an adequate and immediate reflection, both in the educational process itself and in various educational materials. One of the possible solutions to this situation may be the development of electronic training tools for almost all disciplines and their publication in the world's telecommunications networks or on information carriers that provide an opportunity for simple rapid replication. This statement is based, first of all, on the possibility of dynamic changes and additions to the content of electronic learning tools in accordance with current changes in society, science, culture, etc.in Addition, the practical work of students with information presented in electronic form will play a positive role in the General familiarization of future specialists with computer and telecommunications technologies. The rapid development of information technologies has caused a wave of interest in computer training, but the quality and effectiveness of the training programs developed remains at a low level. For example, according to American experts, more than 80 % of training programs do not meet the pedagogical requirements. According to other data, as evidenced by foreign and domestic pedagogical research, 90 % of the developed software tools for education are unsuitable for use due to their non-compliance with the psychological and pedagogical requirements, etc. It should be noted that the quality of educational software products developed by various commercial firms is poor. For example, in Germany, only 80 out of 4000 software tools, i.e. only 2 % meet the minimum quality criteria. It is difficult to imagine the modern educational process without high-quality provision of educational electronic materials. In recent years, their species composition has been supplemented by the latest pedagogical software tools, such as electronic textbooks, computer modeling tools, Internet sites, simulators, training programs and other educational resources.

The article considers the importance of the effectiveness of the use of electronic educational resources in the field of education and science of the Republic of Kazakhstan. An electronic educational resource (EOR) is a learning tool that helps the teacher in conducting classes on the appropriate course or completely replaces its activities. It is possible to use such a complex for the organization of independent work of students on the study of theoretical material, for the organization of practical and seminar classes, control and self-control. An EOR is created for a specific course in accordance with the requirements of the state educational standard. It can include a variety of software tools, ranging from text documents with illustrative material and hyperlinks, to emulators of laboratory installations. In the most General case, electronic educational resources include educational videos and sound recordings, which can be played using a household tape recorder or CD player. The most up-to-date and effective electronic educational resources in the field of use in the educational process are reproduced on a computer. Therefore, the content of this distance course is devoted to the description of the essential characteristics and possibilities of using the above resources in the General education system. The principal difference between electronic educational resources and digital educational resources (DSS) is the presence of an interactivity component in the first case. Such a complex is most often used for distance learning, but can be implemented in standard forms of training: full-time, evening, correspondence, external studies.

The article examines the problems of using information technologies in the educational process. The characteristic of an electronic educational resource that is a means of training that helps the teacher in conducting classes on the appropriate course or completely replaces its activities is given. Such a complex can be used for

organizing independent work of students on the study of theoretical material, for organizing practical and seminar classes, control and self-control. The article describes a generalized approach to designing the content of electronic educational resources (EOR), based on the formation of a unified methodology for teaching special disciplines, with a wide use of modern information technologies. The article analyzes the results of the implementation of the author's program of professional development of employees of the education system, which has a practical focus on the requests of teachers for the design and development of author's e-learning projects and the formation of a regional information and educational environment of a multifunctional virtual community of professional teachers.

Keywords: electronic educational resources, designing e-learning resources, content formation, visualization of the content objects, education, information.

1. INTRODUCTION

Currently, there are many techniques for developing e-learning resources (ESM), which as a rule contain General guidelines for building the structure of the e-course, i.e., are Advisory in nature. "Information and communication technologies in education [1]. Terms and definitions" introduces a definition of the ESM: "The electronic educational resource means an educational resource, represented in digital form and which includes structure, subject content, and metadata about them, as well as data, information, software, necessary for its use in the educational process"[2]. In the Guest there are the following types of training: electronics, mobile, network, independent, mixed, joint. Additionally the concept of "educational content", which refers to a structured subject content used in the educational process [3]. In e-learning educational content is the basis of electronic educational resources [4].

Electronic learning resources of various kinds, completeness and applicability in the educational process can take the following forms (from the experience of development and implementation in universities of Kazakhstan) [5]:

- lecture notes;
- teaching aid;
- a guide for laboratory practical work;
- a tutorial on the cycle of practical seminars [6];
- presentations (slide-lectures, lectures and practical presentations, etc.);
- methodological support and materials for independent work [7];
- organizational-methodical instructions on studying of discipline (usually duplicated in paper form) [8];
- test materials, test questions etc. (Development tool for distance learning courses. (2019). http://www.ict.edu.ru/).

The combination of all these materials and their implementation in the same style can be converted to electronic educational-methodical complex [9].

Some experience in creating e-learning resources is reflected in the works of L.H. Zainutdinova , A.V. Solovova, A.V. Aspen, I.P. Norenkov, V.V. Gura etc.

2. METHODOLOGY

In the process of the study were used General methods of research: methods of analysis of the educational process: horizontal, vertical, ratio, comparison, and other.

To study the principles of design of electronic educational resources were used General scientific and special research methods:

- review of the regulatory framework;
- analytical method;
- observation;
- learning experience;
- pedagogical experiment and etc.

3. RESULTS

The quality of training include the following basic concepts:

- technical knowledge – knowledge that provides the graduates the basic skill level of knowledge in the specialty [10];
- functional knowledge – knowledge that gives understanding of policies, procedures, practices and functional linkages, which have a significant effect on the efficiency of production systems as a whole [11];

• technical aptitude – ability arising on the background of the universal (such as individual psychological characteristics), ensuring successful execution of engineering activities;

• type of thinking - a kind of constructive thinking with the peculiarities caused by the nature of the activities in the presence of productive, cognitive, analytical, logical, creative types of thinking as its individual characteristics;

• the thinking person – a person possessing a certain type of thinking and formed in the process of preparing the personal qualities that allow her professionally implemented in the industrial control system;

• professionalism – the ability to implement professional readiness in a particular specialty on the level of competence acquired by the person in the course of professional activity and brought to perfection [12].

With these requirements in the analysis phase, needs to undertake the following tasks:

• systematization of basic missing knowledge;

• evaluation of the adequacy of depth of assimilation of materials from introductory disciplines of integration of knowledge of disciplines of cycle GED (general studies) in a cycle of SD (selective discipline) [13];

• the diversity and complexity of interdisciplinary relations;

• use the experience of other universities in teaching subjects cycle of SD.

4. CONCLUSIONS

Modern information technologies in some cases, reduce the time of creation of electronic educational resources compared to traditional educational resources, at the same time significantly extending their life cycle thanks to the possibility of making additions and changes not only in the process of developing e-learning resources, but also in their application in the educational process.

This approach does not contradict previously developed concepts, but expands and complements the methods of working with content and also takes into account modern tendencies of formation of competence, the impact of international and emerging standards of e-learning. The proposed concept of training content is not dependent on the selection conditions of the environment (shell) of the ESM, it is quite versatile and allows to form in the later stages of development of pedagogical scenarios for any type of training.

Effectively developed electronic educational resources include five elements:

1. The display of information;
2. Guidance on what to do;
3. Exercises for understanding and memorization;
4. Assessment to determine the need to repeat or move to the next step;
5. Interactivity.

The principles of efficiency of electronic educational resources

Principles	Description
Multimedia	Training with the use of text and graphics is better than using only text
Spatial relationship	While teaching, accompanied by text and graphics is better when corresponding text and graphics are placed next to each other
Temporary link	While teaching, accompanied by text and graphics is better when corresponding text and graphics are displayed simultaneously, not one after another
Consistency	When training it is better if the text, graphics, or sound is not redundant.
Modality	When learning is better when animation is accompanied by narration than animation accompanied by onscreen text.
Redundancy	When learning is better when animation is accompanied by narration than if the animation is accompanied by narration and on-screen text.
Individual differences	The effect of these principles more strongly expressed when learning the initial knowledge than the knowledge of a high level, and for very remote students than for geographically remote little

Note: compiled by the authors according to the results of the study.

These five elements can be embedded in e-learning or used in combination of blended learning. Despite the fact that almost all of these items can be implemented without the use of media, multimedia

makes them more effective and meaningful. Giving a person the opportunity to perceive the video and audio media has an advantage over each of these possibilities separately (table). In addition, since the two channels for processing different information, their combination into multimedia is very successful because it uses the advantages of both systems. The connection between text and graphics potentially allow for deeper understanding and better to build a mental model.

Ш.А. Наубетова[1], А.И. Туганбаев[1],
Ж.Ш. Узденбаев[2], А.Ж. Аяганова[1], Р.Н. Кантаева[1]

[1]У.А. Жолдасбеков атындағы экономика және құқық академиясы,
Талдықорған, Қазақстан;
[2] І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Талдықорған, Қазақстан

ЭЛЕКТРОНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ РЕСУРСТАРЫН ЖОБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Қазіргі ақпараттық қоғам өмірінде болып жатқан тұрақты өзгерістер оқу процесінде де, әртүрлі оқу материалдарында да барабар және тез арада көрініс табуы тиіс. Қалыптасқан жағдайдан ықтимал шығулардың бірі – барлық пәндер бойынша электрондық оқыту құралдарын әзірлеу және оларды күрделі емес жедел тираждауға мүмкіндік беретін әлемдік телекоммуникациялық желілерде немесе ақпараттық тасығыштарда жариялау. Бұл бекіту, бірінші кезекте, қоғам өміріндегі, ғылымдағы, мәдениеттегі және т. б. ағымдағы өзгерістерге сәйкес, электрондық оқыту құралдарының мазмұнын динамикалық өзгерту мен толықтыру мүмкіндігіне негізделген. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы компьютерлік оқытуға деген қызығушылықтың толқынын тудырды, бірақ әзірленетін оқыту бағдарламаларының сапасы мен тиімділігі төмен деңгейде қалып отыр. Мысалы, американдық мамандардың мәліметтері бойынша, оқыту бағдарламаларының 80 %-дан астамы педагогикалық талаптарды қанағаттандырмайды. Басқа деректер бойынша, шетелдік және отандық педагогикалық зерттеулер көрсеткендей, білім беруге арналған әзірленетін бағдарламалық құралдардың 90 %-ы олардың психологиялық-педагогикалық және басқа талаптарға сәйкес келмеуіне байланысты пайдалануға жарамсыз болып саналады. Әртүрлі коммерциялық фирмалармен әзірленген оқу бағдарламалық өнімдерінің төмен сапасын атап өткен жөн. Мысалы, Германияда 4000 бағдарламалық құралдың тек 80-і ғана, яғни 2 %-ы ғана ең төменгі сапа өлшемдеріне жауап береді. Заманауи білім беру үдерісін оқу-электронды материалдарымен сапалы қамтамасыз етпей, елестету қиын. Соңғы уақытта олардың түрлік құрамы электрондық оқу құралдары, компьютерлік модельдеу құралдары, интернет-сайттар, тренажерлер, оқыту бағдарламалары және басқа да білім беру ресурстары сияқты жаңа педагогикалық бағдарламалық құралдармен толықтырылды.

Мақалада Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы электрондық білім беру ресурстарын пайдалану тиімділігінің мәні қарастырылады. Электрондық білім беру ресурсы (ЭБР) – оқытушыға тиісті курс бойынша сабақ өткізуге көмектесетін немесе оның қызметін толық алмастыратын оқыту құралы. Теориялық материалдарды зерделеу бойынша оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру үшін, практикалық және семинарлық сабақтарды, бақылау мен өзін-өзі бақылауды ұйымдастыру үшін осындай кешенді қолдануға болады. ЭБР мемлекеттік білім беру стандартының талаптарына сәйкес, белгілі бір курс үшін құрылады. Оның құрамына иллюстрациялық материалдары мен гиперсілтемелері бар мәтіндік құжаттардан бастап, зертханалық қондырғылардың эмуляторларымен аяқталатын әртүрлі бағдарламалық құралдары кіруі мүмкін. Жалпы алғанда, электронды білім беру ресурстарына оқу бейнефильмдері мен дыбыс жазбалары жатады, оларды қайта шығару үшін тұрмыстық магнитофон немесе CD-плеер жеткілікті. Білім беру процесінде пайдалану үшін ең заманауи және тиімді электрондық білім беру ресурстары компьютерде ойнатылады. Сондықтан осы қашықтықтан оқыту курсының мазмұны жалпы білім беру жүйесінде жоғарыда көрсетілген ресурстарды қолданудың мәні мен мүмкіндіктерін сипаттауға арналған. Электрондық білім беру ресурстарының сандық білім беру ресурстарынан (ЦБР) принципті айырмашылығы, бірінші кезекте, интерактивтілік компонентінің болуымен байланысты. Мұндай кешен көбінесе қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру үшін қолданылады, бірақ оқытудың стандартты нысандарында жүзеге асырылуы мүмкін: күндізгі, кешкі, сырттай, экстернат.

Мақалада білім беру үдерісінде ақпараттық технологияларды қолдану мәселелері зерттеледі. Оқыту құралына жататын, оқытушыға тиісті курс бойынша сабақ өткізуге көмектесетін немесе оның қызметін толық алмастыратын электрондық білім беру ресурсының сипаттамасы берілген. Мұндай кешенді студенттердің теориялық материалдарды зерттеу бойынша өзіндік жұмысын ұйымдастыру үшін, практикалық және семинарлық сабақтарды ұйымдастыру, бақылау және өзін-өзі бақылау үшін пайдалануға болады. Мақалада заманауи ақпараттық технологияларды кеңінен қолдана отырып, арнайы пәндерді

оқытудың бірыңғай әдістемесін қалыптастыруға негізделген электрондық білім беру ресурстарының (ЭБР) мазмұнын жобалаудың жалпыланған тәсілі сипатталған. Сондай-ақ электрондық оқытудың авторлық жобаларын жобалау және әзірлеу бойынша педагогтардың сұрауларына практикалық бағытталған білім беру жүйесі қызметкерлерінің біліктілігін арттырудың авторлық бағдарламасын іске асыру нәтижелері және кәсіби педагогтардың көпфункционалды виртуалды қауымдастығының аймақтық ақпараттық-білім беру ортасын қалыптастыру талданады.

Түйін сөздер: электрондық білім беру ресурстары, электрондық білім беру ресурстарын жобалау, контентті қалыптастыру, контент нысандарын визуализациялау, білім беру, ақпарат.

Ш.А. Наубетова[1], А.И. Туганбаев[1],
Ж.Ш. Узденбаев[2], А.Ж. Аяганова[1], Р.Н. Кантаева[1]

[1]Академия экономики и права имени У.А. Джолдасбекова, Талдыкорган, Казахстан;
[2]Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Аннотация. Постоянные изменения, происходящие в жизни современного информационного общества, должны находить адекватное и незамедлительное отражение как в самом учебном процессе, так и в различных учебных материалах. Одним из возможных выходов из сложившейся ситуации может являться разработка электронных средств обучения практически по всем дисциплинам и их публикация в мировых телекоммуникационных сетях или на информационных носителях, предоставляющих возможность несложного оперативного тиражирования. Данное утверждение основано, в первую очередь, на возможности динамического изменения и дополнения содержания электронных средств обучения в соответствии с текущими изменениями в жизни общества, науке, культуре и пр. Кроме того, практическая работа обучаемых с информацией, представленной в электронном виде, сыграет положительную роль в общем ознакомлении будущих специалистов с компьютерными и телекоммуникационными технологиями. Стремительное развитие информационных технологий вызвало волну интереса к компьютерному обучению, но качество и эффективность разрабатываемых обучающих программ остается на низком уровне. Например, по данным американских специалистов, свыше 80% обучающих программ не удовлетворяют педагогическим требованиям. По другим данным, как свидетельствуют зарубежные и отечественные педагогические исследования, 90% разрабатываемых программных средств для образования являются непригодными для использования в связи с их несоответствием, предъявляемым психолого-педагогическим и др. требованиям. Следует отметить низкое качество учебных программных продуктов, разработанных различными коммерческими фирмами. Так, в Германии, например, из 4000 программных средств только 80, т.е. только 2% отвечают минимальным критериям качества. Современный образовательный процесс трудно представить без качественного обеспечения учебными электронными материалами. За последнее время их видовой состав пополнился такими новейшими педагогическими программными средствами, как электронные учебные пособия, средства компьютерного моделирования, Интернет-сайты, тренажеры, обучающие программы и другие образовательные ресурсы.

В статье рассматривается значение эффективности использования электронных образовательных ресурсов в сфере образования и науки Республики Казахстан. Электронный образовательный ресурс (ЭОР) представляет собой средство обучения, помогающее преподавателю в проведении занятий по соответствующему курсу или полностью заменяющее его деятельность. Возможно применение подобного комплекса для организации самостоятельной работы учащихся по изучению теоретического материала, для организации практических и семинарских занятий, контроля и самоконтроля. ЭОР создается для определенного курса в соответствии с требованиями государственного образовательного стандарта. В его состав могут входить разнообразные программные средства, начиная от текстовых документов с иллюстративным материалом и гиперссылками, заканчивая эмуляторами лабораторных установок. В самом общем случае к электронным образовательным ресурсам относят учебные видеофильмы и звукозаписи, для воспроизведения которых достаточно бытового магнитофона или CD-плеера. Наиболее современные и эффективные в области использования в образовательном процессе электронные образовательные ресурсы воспроизводятся на компьютере. Поэтому содержание данного дистанционного курса посвящено описанию сущностных характеристик и возможностей применения вышеуказанных ресурсов в системе общего образования. Принципиальным различием электронных образовательных ресурсов от цифровых образовательных ресурсов (ЦОР) является наличие в первом случае компонента интерактивности. Такой комплекс чаще всего применяется для организации дистанционного обучения, но может быть реализован в стандартных формах обучения: очной, вечерней, заочной, экстерната.

В статье исследуются проблемы применения информационных технологий в образовательном процессе. Дана характеристика электронного образовательного ресурса, являющегося средством обучения, помогающим преподавателю в проведении занятий по соответствующему курсу или полностью заменяющим его деятельность. Такой комплекс можно использовать для организации самостоятельной работы студентов по изучению теоретического материала, для организации практических и семинарских занятий, контроля и самоконтроля. В статье описан обобщенный подход к проектированию содержания электронных образовательных ресурсов (ЭОР), основанный на формировании единой методики преподавания специальных дисциплин, с широким использованием современных информационных технологий. В статье анализируются результаты реализации авторской программы повышения квалификации работников системы образования, обладающей практической направленностью на запросы педагогов по проектированию и разработке авторских проектов электронного обучения и формирование региональной информационно-образовательной среды многофункционального виртуального сообщества педагогов-профессионалов.

Ключевые слова: электронные образовательные ресурсы, проектирование электронных образовательных ресурсов, формирование контента, визуализация объектов контента, образование, информация.

Information about authors:

Naubetova Sh.A. Candidate of economic sciences. Academy of economics and law named after U.A. Dzholdasbekov. Taldykorgan, Republic of Kazakhstan. Shuga.naubetova@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-6464-4476;

Tuganbayev A.I. Master of sciences. Academy of economics and law named after U.A. Dzholdasbekov. Taldykorgan, Republic of Kazakhstan. arman.tuganbayev@bk.ru, https://orcid.org/0000-0001-7452-4868;

Uzdenbaev J.Sh. Candidate of technical sciences. Zhetysu State University n.a. I. Zhansugurov. Taldykorgan, Republic of Kazakhstan. Jorajorin@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2173-8421;

Ayaganova A.J. Master of sciences. Academy of economics and law named after U.A. Dzholdasbekov. Taldykorgan, Republic of Kazakhstan. Ayazhanayaganova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1936-511X;

Kantayeva R.N. Master of sciences. Academy of economics and law named after U.A. Dzholdasbekov. Taldykorgan, Republic of Kazakhstan. ramziya.kantayeva@bk.ru, https://orcid.org/0000-0001-5513-5429;

REFERENCES

[1] Development tool for distance learning courses. (2016). http://www.ict.edu.ru/

[2] Guidelines for creating a distance learning course via the Internet.(2017). www.vita-centr.ru

[3] Gura V.V. (2007). Theoretical principles of pedagogical projecting of personality-oriented e-learning resources and environments: abstract. dis.....Dr.PED.Sciences/V. V. Gura. Rostov n/D, p. 45.

[4] Krasnov G. A. (2012).Technology of creating e-learning products/G. A. Krasnov, A. V. Solovov and M. I. Belyaev. M.: MGIU, 202 p.

[5] Methodical recommendations on creation of distance learning courses. (2017). http://www.curator.ru/method.html

[6] Norenkov I.P. (2005). Educational environment on the basis of the ontological approach/I. P. Norenkov, M. Yu Uvarov// Internet portals: content and technology: collection of scientific works.St./ redkol.: A. N. Tikhonov (pred.) [et al.]; FGU GNII ITT "Informika". – M.: Education, Vol.3.

[7] Osin A.V. (2014). Multimedia in education: the context of Informatization/ A. V. Osin. M.: Publishing service. P.27–31.

[8] Radchenko A. K.(2003). Design technology technical studies: proc.manual/A. K. Radchenko. Minsk: p.112.

[9] Samples P. I. (2004). Didactics of higher school: studies.manual/P. I. Obraztsov, V. M. Coshin. Eagle: Academy of special communication, p.24.

[10]Zainutdinova L. H. (1999). Creation and application of electronic textbooks (for example, technical disciplines): monograph/ L. H. Zaynutdinova. Astrakhan: CINTEP, p.74.

[11]Gussenova M., Gussenova S. (2019). Innovative educational technology in higher education and the creation of information educational environment using elements of the updated education in the training of competitive specialists of new formation. N e w s of the national Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Volume 5, Number 327 (2019), 156 – 160.

[12]Gussenova M. (2019). Pedagogical bases of formation of professional competence of future teachers of foreign languages (english) with use of innovative technologies and elements of the updated education. N e w s of the national Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Volume 5, Number 327 (2019), 103 – 107.

[13]Gussenova S. (2019). Creation of information and educational environment in educational institutions as a condition for achieving a new quality of education. N e w s of the national Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Volume 5, Number 327 (2019), 108–112.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.52**
Volume 2, Number 330 (2020), 166 – 172

МРНТИ: 14.35.09

L.Zh. Taukenova[1], Zh.K. Abildinova[2], N.T. Tleulenov[3], D.M. Baimukhanov[4]

[1]Kazakh University «Turan-Astana», Astana, Kazakhstan;
[2]10 school-lyceum named after Abay for gifted children, Pavlodar, Kazakhstan;
[3]Kindergarten "Karlygash", Kokshetau, Kazakhstan;;
[4]Kokshetau University named after A. Myrzakhmetov, Kokshetau, Kazakhstan.
E-mail: lyazat_t@mail.ru, abildinova.zhanat@bk.ru, gulya_1363@mail.ru, baimukhanov_duman@mail.ru

PEDAGOGICAL MONITORING: ESSENCE AND FUNCTIONS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. The article reveals the essence of pedagogical monitoring and its functions in the education system. The analysis of the theoretical foundations of educational management and the organization of monitoring the educational process of domestic and foreign scientists. The qualitative indicators of feedback information necessary for the development of monitoring of pedagogical, psychological and ethnocultural factors affecting communication in the educational process are described in detail: an indicator of objectivity; accuracy indicator; completeness indicator; sufficiency indicator; indicator of systematization (structuredness); generalization optimality indicator; efficiency indicator (timeliness); availability indicator. The article presents within the framework of pedagogical monitoring based on a systemic, cultural and personal approach, a heuristic-algorithmic instruction for monitoring ethnocultural orientation of students.

Keywords: pedagogical monitoring, heuristic-algorithmic instruction for conducting, monitoring of psychological and ethno cultural factors, communication.

In the modern world there is a significant increase in the role of ethnic factors in socio-ecological, political, demographic and other areas of public life. They reflect the unevenness of the civilized development of different peoples. To understand these features, it is necessary to use ethno psychological knowledge.

The main problem in the world today is the ratio of cultural development and psychological knowledge. Often, cultures are considered in order to study its individual components - art, religion, philosophy, science, education and so on. This method leads to gaps among the theoretical understanding of cultural processes and the empirical description of an individual element.

It is of great interest to consider the relationship between psychology and culture. Not always the specific content of cultures are the objects of psychological analysis, which are considered outside of psychological reality. This implies the importance of understanding the concept of "culture", which is much broader than the concept of "environment". The subject and social environment are mastered, and they are introduced to culture. For innovative processes, searches for spare, previously untapped potentials to improve the quality of higher education, a new approach to the process of diagnosing the development and self-development of educational systems is required. A greater degree of compliance with this fact is manifested in pedagogical monitoring.

Consider the nature of pedagogical monitoring and its functions relative to our study.

The theoretical foundations of education management and the organization of monitoring the educational process were covered in the works of A.S. Belkin, E.F. Seeer, A.A. Orlova, N.D. Malakhov, S.A. Ravichev, etc. So, monitoring, as defined by A.S. Belkin seems to be a continuous, scientifically based, diagnostic and prognostic, planned and active monitoring of a process or phenomenon. He noted

the pattern that any monitoring can be tracking, but not any tracking is monitoring. Thus, tracking is reincarnated as monitoring while observing its components.

E.F. Seer, relying on a methodological point of view, considered monitoring in the form of a universal type of activity indifferent to substantive content.

Monitoring is necessary if it is important to constantly monitor what is happening in the actual environment of a subject phenomenon so that the results of current observations are included in the management process.

In the course of solving psychological and pedagogical problems, monitoring can be carried out from different positions, which are indicated by the monitoring object itself, taken for consideration. The object of monitoring our study is the psychological and ethno cultural factors that influence communication in the educational process, as a result of which, the occurrence of specific goals and objectives related to practical implementation is justified. In the case of this study, we will adhere to the opinion of E.F. Zeera, who considered monitoring a holistic system that implements a functional set. He identified aspects of monitoring that distinguish it from similar concepts in pedagogy and psychology:

1. Continuous data collection is an aspect of continuity;

2. The possibility of correlation of the real state of the monitored object (system, process) with the model or criteria – the diagnostic aspect;

3. Aspect of information efficiency or awareness – the problem criteria and criteria that help draw conclusions on the deformations of the processes being monitored should be included in the content of the tracking criteria;

4. The feedback aspect, expressed by the awareness of the monitoring object with the results, allowing corrections to be made to the tracking process;

5. The scientific aspect of the availability of validity of the system, tracked indicators. Let us dwell on the specific functions of monitoring studies, which were identified and identified by A.S. Becklinim in the field of humanities:

• Indicative – the subject is guided in the living space in accordance with the information received;

• Constructive – crystallization of a personal-individual position, increase in personal space (positive contacts);

• Organizational-activity – continuous integration of the data obtained, scientific and theoretical knowledge, for the individual, the most optimal position for performing any activity is determined;

• Correctional – the process of correlation of information, control points and the expected end results of the study, making refinements (corrections) when performing the task.

Thus, we see the sequence defined by these functions of the monitoring operation, consisting of primary data accumulation, recognition, high-quality information processing or recognition during which the fulfillment of the essential characteristics of the object under study is determined; classification of the output data, verification of the completeness of this data – verification of the forecast, correction of methods, tools, research results.

The following describes in detail the qualitative indicators of feedback information necessary for us to develop monitoring of psychological and ethnocultural factors that affect communication in the educational process:

- an indicator of objectivity – the final results reflect the actual situation of the educational process, provided that the personality factor is minimized;

- accuracy indicator – the minimum indicator of measurement error, which guarantees the value of true indicators with acceptable accuracy;

- completeness indicator, when the sources of information overlap the likely circle of obtaining results or are delicately represented;

- a sufficiency indicator, when the indicator of the amount of information meets the requirements of the head, that is, is sufficient to draw a conclusion;

- indicator of systematization (structuredness) – upon receipt of management information from different resources in relation to one object, it should be structured and systematized taking into account the qualities of information resources and requests for information from managers;

-the indicator of the optimality of generalization, the correspondence of information to a certain level of tasks solved by the governing body;

-the indicator of efficiency (timeliness) is the quality of information. Information should be in accordance with the pace of development: managerial rather than historical significance;

- indicator of accessibility – this indicator can be understood in two ways. On the one hand, this is accessibility in the sense of the possibility and reality of obtaining information, on the other hand, it is accessibility associated with the form of providing information to the head when sufficient and high-quality information arrives in such a form that it becomes unsuitable for decision-making. The main purpose of monitoring the study is expressed by the system of diagnostics of the qualitative and quantitative characteristics of education, trained by ethno culture in a multi-ethnic educational environment, to conduct a correct assessment of the degree, direction and reason for deviations that arise due to external and internal factors of influence in the educational process. Thus, pedagogical monitoring has a connection with the process of identifying and regulating the impact of external and internal factors of the influence of communication by ethno culture. In other words, monitoring, in addition to tracking progress towards a goal, adjusts goals and methods for achieving them, which determines parameters in the form of: the optimal content, forms, methods and means of the role of ethnic culture in the intercultural relationship of the higher education system of the Republic of Kazakhstan. Taking into account analyzes of the essences of pedagogical monitoring, their goals, possibilities, more constructive regarding the subject of this study, we consider the definition that V.I. Andreev formulated: psycho-pedagogical monitoring - diagnostic systems are a qualitative and quantitative characteristic of functioning efficiencies, self-development trends of educational systems , including its purpose, content, form, method, didactic, technical means, condition, result, upbringing, self-development of individuals, collective. Focusing on this definition, monitoring of psychological and ethnocultural factors affecting communication in the educational process of our research refers to the process consisting of the stages of assessing the state of the phenomenon that we are studying, the process of analyzing factors that lead to an increase in the effectiveness of this process, and identifying the content the role of ethnic culture in intercultural communication in the higher education system in Kazakhstan.

According to L.P. Kachalova, pedagogical monitoring cannot be considered otherwise than from the point of view of a systematic approach and the position that this system operates in activities. Speaking of algorithmic and heuristic approaches to the establishment of professional pedagogical activity, H.H. Tulkibaeva N.M. Yakovleva, Z.M. Bolshakova and others note that only in the unity of the dialectics of these approaches is it possible to predict success in the process of becoming students with professional activities, because their unity is the guarantor of the development of a creative personality, which leads to the mobilization of reason, intelligence, intuition. Bearing in mind the work of A.C. Belkina, V.D. Zhavoronkova, E.F. Zeera, V.A. Calneia, L.P. Kachalova, A.A. Salamatova, M.I. Shilova, S.E. Shishov and others, within the framework of pedagogical monitoring based on systemic, cultural and personal approaches, it seems to us possible to determine this heuristic-algorithmic prescription as follows (figure 1).

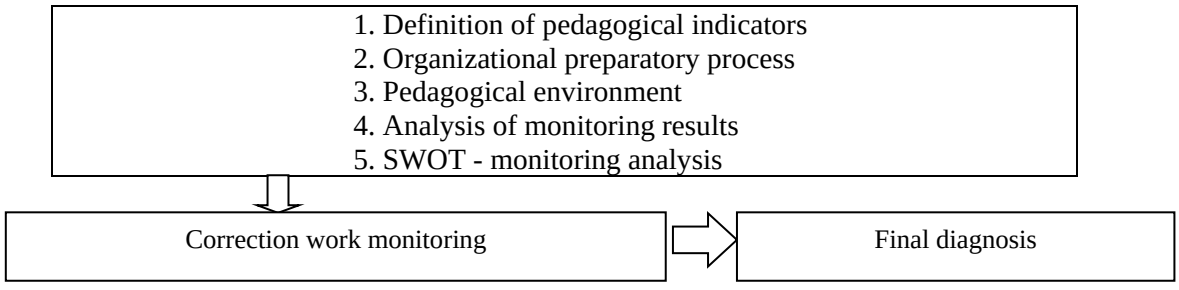

Picture 1 - Heuristic-algorithmic instruction for monitoring ethnocultural orientation of students

According to this prescription, the process begins with obtaining information about the initial state of psychological and ethno cultural factors that affect communication in the educational process. B. Bloom and D. Kratvol believed that pedagogical indicators represent a clear system of goals, with prominent categories and consecutive levels.

According to S.E. Shishov, the creation of reliable mission systems is by no means an abstract issue that interests the theorist.

We agree with his point of view that the use of clear, ordered hierarchical classifications of missions is important, primarily for educators, for the following reasons:

- enhanced concentration on the main. Using indicators, the teacher applies the identification and concretization of goals, as well as constructs goals in order, while determining the primary task, orders and prospects for further work;

- Clarity and openness (transparency) in the joint work of the teacher and student. Specific educational goals give the teacher the opportunity to explain to students the benchmark in educational work, discussion of work, to form clarity so that interested parties can understand;

-creation of a benchmark for assessing results. Appeals to a clear wording, which is expressed through the result of activity, lends itself to fairly reliable and objective estimates.

The purpose of determining the psychological and ethno cultural factors affecting communication in the educational process in Kazakhstani universities: the formation of an ethno cultural orientation, significant for the development of the student as a person of a world culture, mutual understanding and interethnic harmony.

The tasks of ethnic culture in communication in the educational process:

1) Ensuring the assimilation by students of the content of ethno cultural knowledge;
2) the formation of cognitive ethno cultural abilities and skills;
3) the formation of emotional and behavioral relations to ethno cultural cognitive activity;
4) the formation of a sustainable need to master these values;
5) the formation of openness to the teaching and educational process.

Organizational and preparatory work is supposed to determine the criteria and indicators of the phenomenon being studied in order to make the goals fully diagnosable, i.e. verifiable.

When choosing the criteria for ethno cultural orientation of students, we took internal (structural-logical) and external (corresponding to the goal) indicators as a basis. As already noted, the criteria for psychological and ethno cultural factors affecting communication in the educational process are ethno cultural knowledge, skills, attitudes and needs. At the same time, we adhere to the opinion of scientists who consider the orientation of the personality in conjunction with the highest form of reflection – consciousness, based on the concept of the dynamic functional structure of the personality developed by K.K. Platonic.

This concept summarizes the procedural and hierarchical personality substructures (structural components that combine all its elements into groups according to criteria, the number of which is necessary and sufficient with the subordination of lower substructures by higher ones.

Pedagogical diagnostics involves the process of collecting information using techniques that are selected depending on the individual characteristics of the students, their level of preparedness, and it also includes quantitative and qualitative processing of the results with a criteria-level approach as a guide; statement of pedagogical diagnosis using the following analytical steps: comparing the results obtained as a result of the processing of normative data (criteria, indicators), the installation and the analysis of cause-effect interdependencies that determine the state of the development of ethno cultural knowledge of students in a multi-ethnic educational environment.

Determining the level of ethno cultural orientation of students. To determine the level of students' assimilation of ethnic cultural knowledge and skills, we propose to adapt pedagogical diagnostics, which were developed based on the methods developed by G.A. Berulava, A.A. Salamatov and A.V. Mustache. Under the forecasting of further actions is meant the development of a plan of pedagogical manipulations for the implementation of diagnostic data and pedagogical correction methods.

An important necessity is the knowledge of the duration of the forecast. In essence, this research forecast is aimed at assessing the prospects for obtaining the intended result, subject to the transition time between monitoring.

Speaking about the main parameters of the forecast, we are talking about determining the input data (the trajectory of development and change of the process capable of modeling the implementation of the system of educating students with ethnic culture within the multiethnic educational environment) and general recommendations for corrective measures containing specific techniques; about methods with a lot

of descriptions on the phenomenon being studied, return to the initial system and filling in the errors (gaps). Under the correction of the content of the system, it is supposed to carry out corrective work, which must comply with the logic of creating a prepared system, when the result of pedagogical diagnostics are ethno cultural anomalies in the fields of general culture and regional geography, according to the justification of the content-process component of the prepared system, it is necessary to carry out correction the work of the content of ethno cultural preparation and organizational work, such parameters as: form, methods and means of educational a nutritional process that matches motivation. If the conditions of the anomalies are the linguistic and speech fields, in this case the need lies in the corrective work of the content of the preparation of ethno linguistic nature, with the appropriate forms, methods and means of the educational process (the intellectual sphere).

The monitoring cycle ends with a final diagnosis, whose main task is to obtain information and the result of the generated pilot search process, to determine the degree of effectiveness.

The main activity is:

• resorting to a diagnostic procedure to assess the level of ethnic culture of students;

• to comparing the obtained and initial data and their comparative analysis;

• to conclusions and corresponding conclusions expressed through a qualitative characteristic of the process of implementing the educational system of students by ethnoculture;

• to forecasting a further course of action.

Of course, the number of pedagogical opportunities for monitoring the implementation of the education system and the education of students with ethnoculture is more than the number that we use in our study. However, the heuristic-algorithmic approach used in the course of our research, in addition to reliable and sufficiently complete information on changes in the level of students' ethnoculture, identifies ways to achieve the most fruitful results, allows us to detect gaps and introduce these parameters into the equation of the system’s content logic.

Л.Ж. Таукенова[1], Ж.К. Абильдинова[2], Н.Т. Тлеуленов[3], Д.М. Баймуханов[4]

«Тұран-Астана» Қазақ университеті, Астана, Қазақстан;
Дарынды балаларға арналған Абай атындағы 10 лицей-мектебі, Павлодар, Қазақстан;
«Қарлығаш» балабақшасы, Көкшетау, Қазақстан;
А. Мырзахметоватындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МОНИТОРИНГ: ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ МӘНІ МЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ

Аннотация. мақалада педагогикалық мониторингтің мәні және оның жоғары білім беру жүйесіндегі функциялары көрсетілген. Білім беруді басқарудың теориялық негіздеріне және отандық және шетелдік ғалымдардың білім беру процесінің мониторингін ұйымдастыруға талдау жүргізілді. А.С. Белкиннің анықтамасына сәйкес, мониторинг – үздіксіз, ғылыми-негізделген, диагностикалық-болжамдық, жоспарлы-іскерлікпен процесс немесе құбылысты бақылау. Оларға кез келген мониторинг бақылау болуы мүмкін, бірақ кез келген бақылау мониторинг бола алмайды. Осылайша, бақылау оның компоненттерін сақтау кезінде мониторингке айналады. Э.Ф. Зеер әдістемелік көзқарасқа сүйене отырып, пәндік мазмұнға индифферентті қызметтің әмбебап түріндегі мониторингті қарады. Мониторинг ағымдағы бақылаулардың нәтижелері басқару процесіне енгізілуі үшін, пәндік құбылыстың нақты ортасында болып жатқан тұрақты қадағалаудың маңыздылығы жағдайында қажет. Зерттеу барысында авторлар Э.Ф. Зеердің пікірін ұстанған ол мониторингті функционалды көпшілікті іске асыратын тұтас жүйе деп санаған. Педагогикадағы және психологиядағы ұқсас ұғымдардан ерекшеленетін мониторинг аспектілері ұсынылған: деректерді тұрақты жинау – үздіксіздік аспектісі; қадағаланатын объектінің нақты жай-күйінің модельмен немесе критерийлермен арақатынасының мүмкіндігі – диагностикалылық аспектісі (жүйе, процесс); ақпараттық жеделдік немесе хабардарлық аспектісі – бақылау критерийлерінің мазмұнына ең көп дәрежеде проблемалық көрсеткіштер мен критерийлер енгізілуге тиіс, олар қадағаланатын үдерістердің одеформацияларына қорытынды жасауға көмектеседі; бақылау процесіне түзетулер енгізуге мүмкіндік беретін мониторинг объектісінің нәтижелермен хабарлануымен көрсетілген кері байланыс аспектісі; жүйенің негізділігі, қадағаланатын көрсеткіштердің болуы ғылыми аспектісі. Білім беру үдерісінде коммуникацияға әсер ететін психологиялық және этномәдени факторлардың мониторингін әзірлеу үшін қажетті кері байланыс ақпаратының сапалы көрсеткіштері егжей-

тегжейлі сипатталған: объективтілік көрсеткіші; дәлдік көрсеткіші; толықтылық көрсеткіші; жеткіліктілік көрсеткіші; жүйеленушілік (құрылымдылық) көрсеткіші; қорытындылаудың оңтайлылық көрсеткіші; жеделдік көрсеткіші (уақтылы орындаушылық); қолжетімділік көрсеткіші. Мақалада жүйелік, мәдени және жеке тәсіл негізінде педагогикалық мониторинг шеңберінде білім алушылардың этномәдени бағыттылығын мониторингілеу бойынша эвристикалық-алгоритмдік нұсқаулық берілген.

Түйін сөздер: педагогикалық мониторинг, эвристикалық-алгоритмдік нұсқау, психологиялық және этномәдени факторлардың мониторингі, коммуникация.

Л.Ж. Таукенова[1], Ж.К. Абильдинова[2], Н.Т. Тлеуленов[3], Д.М. Баймуханов[4]

Казахский университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан;
Школа-лицей 10 имени Абая для одаренных детей, Павлодар, Казахстан;
Детский сад «Карлыгаш», Кокшетау, Казахстан;
Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ: СУЩНОСТЬ И ФУНКЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье раскрывается сущность педагогического мониторинга и его функции в системе высшего образования. Проведен анализ теоретических основ управления образованием и организации мониторинга образовательного процесса отечественных и зарубежных ученых. Итак, мониторинг, как определено А.С. Белкиным, по-видимому, представляет собой непрерывный, научно обоснованный, диагностический и прогностический, плановый и активный мониторинг процесса или явления. Он отметил, что любой мониторинг может быть отслежен, но не любое отслеживание является мониторингом. Таким образом, отслеживание перевоплощается в мониторинг, наблюдая за его компонентами. Э.Ф. Сиер, опираясь на методологическую точку зрения, считал мониторинг в форме универсального вида деятельности безразличным к предметному содержанию. Мониторинг необходим, если важно постоянно следить за тем, что происходит в реальной среде рассматриваемого явления, чтобы результаты текущих наблюдений были включены в процесс управления. В ходе исследования авторы придерживались мнения Э.Ф. Зира, который рассматривал мониторинг целостной системы, реализующей функциональный набор. Представлены аспекты мониторинга, которые отличают его от аналогичных понятий в педагогике и психологии: непрерывный сбор данных – аспект преемственности; возможность соотношения реального состояния контролируемого объекта (системы, процесса) с моделью или критериями – диагностический аспект; аспект информационной эффективности или осведомленности – критерии содержания и критерии, которые помогают сделать выводы о деформациях отслеживаемых процессов, должны быть включены в содержание критериев отслеживания в наибольшей степени; аспект обратной связи, выраженный осведомленностью объекта мониторинга о результатах, что позволяет вносить исправления в процесс отслеживания; научный аспект валидности системы, отслеживаемые показатели. Подробно описаны качественные показатели обратной связи, необходимые для разработки мониторинга психологических и этнокультурных факторов, влияющих на общение в образовательном процессе: показатель объективности; индикатор точности; показатель полноты; показатель достаточности; показатель систематизации (структурированность); обобщающий показатель оптимальности; показатель эффективности (своевременность); индикатор доступности. В статье в рамках педагогического мониторинга на основе системного, культурного и личностного подхода представлена эвристико-алгоритмическая инструкция по мониторингу этнокультурной направленности обучающихся.

Ключевые слова: педагогический мониторинг,эвристико-алгоритмическое предписание, мониторинг психологических и этнокультурных факторов, коммуникация.

Information about authors:

Taukenova Lyazat Zhumabaevna - Senior Lecturer, Doctor in profile, Kazakh University "Turan-Astana", Astana, Collection of information, generalization, writing of the main part of the article, lyazat_t@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7979-5923;

Abildinova Zh.K. - Primary school teacher, 10 school-lyceum named after Abay for gifted children, Pavlodar, Collection of information, generalization, writing of the main part of the article, abildinova.zhanat@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-4226-7953;

Tleulenov Nurlybek Turebekovich - Sports instructor, Master of Education in Pedagogy and Psychology, Kindergarten "Karlygash", Kokshetau, Analytical work, tleulenov95@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-2468-8703;

Baimukhanov Duman Muratovich - Senior Lecturer, Master of Education in Pedagogy and Psychology, Kokshetau University named after Abay Myrzakhmetov, Kokshetau, Analytical work, baimukhanov_duman@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9029-5436

REFERENCES

[1] Ageev V.S. Psychology of intergroup relations. M., 1983. 144 p.

[2] Akazhanova A.T. Formation and development of age-related and educational psychologies in the Republic of Kazakhstan: Abstract. diss. an. psychologist. Almaty, 1989. 23 p.

[3] Bozhovich L.I. Personality and its widespread recognition in childhood. M., 1969.

[4] Zharikbaev K.B. The development of psychological thought in Kazakhstan (from the second half of the XIX century. To the present day). Alma-Ata: Kazakhstan, 1968.

[5] Nogaybaeva L. Major milestones in the history of the formation of the psychological science of Kazakhstan. Mekteptegi psychology at school. 2000. No. 4.

[6] Psychology of personality. Texts. M., 1982.

[7] Raygorodsky D.Ya. Psychology of self-knowledge. An anthology. “Brahman-M”, 2003 Sitdykov A.S. Pedagogical ideas and educational activities of I. Altynsarin. Alma-Ata: Mektep, 1968. 148 p.

[8] Satova A.K. The formation of psychological science and psychological education in Kazakhstan. Bulletin of ASU named after Abay. No. 1. (1). p. 37-41.

[9] Slobodchikov V.I., Isaev E.I. Psychology of human development. Training allowance. M .: School press, 2000.

[10] Teslenko A.N. Social pedagogy. Tutorial. Astana: EAGI, 2007. 425 p.

[11]Hofstede G. What did GLOBE really measure? Researchers"4 minds versus respondents4 minds // Journal of International Business Studies. 2006. Vol.37. P. 882-896.

[12]Hoppe M.H. Validating the masculinity/felinity dimension on elites from nineteen countries // Masculinity and felinity: The taboo dimension of national cultures. Thousand Oaks, CA: Sage, 1998. P. 29-43.

[13]Abisheva G.O., Mukhamadeyeva R.M., Mukhamadeyeva I.A., Mukhamadeyev T.M., Akokhova N.V. The integrated system of ensuring sustainable development of the region // Proceedings of the 32nd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2018 – Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management from Regional expansion to Global Growth, pp. 3708-3714. (2019).

[14] Abisheva G.O., Ismailova D.T., Taukenova L.Zh., Mazhikeeva S.S., Ismailova N.T. (2019). Coaching as a tool for enterprise development. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Vol. 6, N 54 (2019), 24 – 27. ISSN 2224-526X. Series of agricultural sciences. https://doi.org/10.32014/2019.2224-526X.71

[13]Ismailova N.T., Abisheva G.O., Ismailova D.T. (2019) The role of EVENT-marketing in management. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Vol. 6, N 328 (2019), 94 – 98. ISSN 2224-5294. Series of social and human sciences. Michal, Igor. 1994. Ecological stability. Brno: Veronica, 1994. ISBN 80-85368-22-6. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.201

[14]Zhakupov A.A., Atasoy E., Galay E. An evaluation of recreational potential of banning order to increase the touristic image of the Pavlodar region. Ordination communication 37. № 3, 871-881 (2014)MAYNARD, Andrew D. Navigating the Fourth Industrial Revolution. Nature Nanotechnology. 2015, vol. 10, no. 12, pp. 1005-1006. ISSN 17483387.

[15] House R., Hangs P. Cultural influences on Leadership andOrganizations. Project GLOBE // Advances in Global Leadership. 1999. Vol. 1.184.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.53**
Volume 2, Number 330 (2020), 173 – 179

UDC 81'255.2
МРНТИ 16.31.41

A.A. Aldabergenova

Kazakh Ablai Khan University of International Relations
and World Languages 050022, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: aikonya_01@mai.ru

CULTURAL TRANSFER AND TRANSLATION OF ABSURD LITERATURE

Abstract. This article deals with the correlation between the problems of cultural transfer and the translation of the absurd literature. Absurd literature itself is a complex and multifaceted genre for understanding. Being an equivalent of nonsense and illogical absurdity, it hides many meanings. While some authors considered absurdity in close relation to grotesque and illogism, others tried to find similarities with nonsense. It requires a multifaceted discussion and careful consideration to convey the proper meaning of the author's ideas. Translation of absurd literature as a literary text is the most complex and problematic field in translation studies. A characteristic feature of fiction is the pronounced national and historical coloring of the content and form, as well as the individual style of the author and the genre of the work. When translating a literary text, we convey not only the meaning and form of the text structure, but it also raises the problem of cultural transfer. Not all translators are able to translate the text in accordance with the stylistic and lexical norms of translation and preserve the cultural flavour of the original text. Being a translator of absurd literature means being a poet, an absurd writer, and an absurd translator in the aggregate.

Key words: cultural transfer, literary text, absurd literature, translation, cultural turns.

Introduction. Nowadays, the term "absurd" is often used by many authors and critics with extreme ease, and it is not quite clear what meaning they put into it. It is obvious that for most critics "to be absurd" means "to be ridiculous, meaningless and funny". Being an equivalent of nonsense and illogical absurdity, it hides many meanings. To be an absurd writer means to be "in the absurd", to live in it, to feel it not as a conflict between the world and man, but as an inner reality, independent of historical epochs and conditions of human existence.

Trying to escape from the path of discursive consciousness, a person begins to behave not in the same way as others: his behavior seems meaningless and ridiculous for his surroundings. According to Esslyn immediate predecessors of absurd had been clowns, jugglers, and writers who based their works on nonsense, paradox, and mockery of everyday language. Absurd behavior is a natural reaction to the tragic absurdity of the world in which one feels like an outsider. It is therefore clear why "the theatre of the absurd" is also called "the theatre of paradoxes" or "the theatre of mockery" [1, 8].

Some scientists understand absurd as a synonym of some fantasy and grotesque, where something illogical breaks into logic, where the logical links are broken. In D.N. Ushakov's Russian explanatory dictionary, "alogism" (from Greek a – without and logismos - reasoning) is understood as something incompatible with logical thinking, contrary to logic. And in Efremov's new explanatory-word-forming dictionary of the Russian language, "alogism" is explained, firstly, as a course of thought that violates the laws and rules of logic, and secondly, as a stylistic method that consists in the deliberate violation of logical connections (usually to create a comic effect) [2].

D.V.Tokarev in his book "The Course for the Worst: Absurdity as a Category of Text in D.Kharms and S.Beckett" (2012) explores the philosophical foundations of "absurd" creativity of two writers and notes the closeness not only externally - the absurdity of many texts - but also at a deeper level of metaphysical intuition. Both writers are concerned about the problem of fundamental "alogical" of the world, feel the presence of a dark unconscious "being in itself" in it and each of them is looking for salvation from it in their own way - either by achieving mystical experience of the newly purified world or by contrasting the impersonal material and biological existence with the project of deadly oblivion.

M.P.Marusenkov considers the grotesque as an absurd trend. In his opinion, the substantial contrast, immanent grotesque imagery, determines its proximity to absurdity. According to Mann, the basis of the grotesque is made up of logics, and L. Pinsky saw a paradox in this quality. However, as noted by L.B.Menglinova, "if the paradox presupposes only an unexpected perspective on images that are quite real and plausible, the grotesque requires deformation of images, taking them beyond the limits of possible, real". Therefore, paradoxical and illogical are not the main features of the grotesque, although they are certainly inherent in it, which makes it possible to consider the grotesque in close connection with the absurd. Absurdity is a sense of discord, a loss of cohesion in the world, and grotesque is a strange connection of the world, a kind of paradox [3, 208].

In the second half of the 20th century, a complex configuration of modern cultural sciences began to emerge. Doris Bachmann Medik in his book "Cultural Turns. New Guidelines in the Cultural Sciences" distinguishes seven "cultural turns": interpretive, performative, reflexive, post-colonial, translational, spatial, and pictorial/iconic, paying special attention to the emergence of each of them, as well as their interaction on separate disciplines and the development of interdisciplinary subject areas. Besides, conceptual interrelations and intersections between "turns" do not remain outside the field [4].

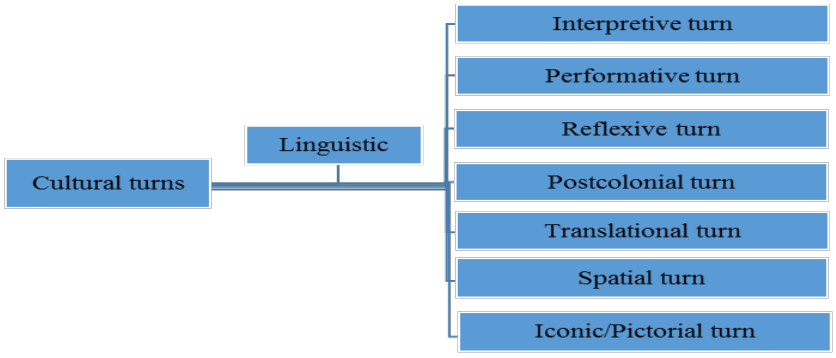

Figure 1 – Differentiation of cultural turns

As it was mentioned above, since the 1970s, the linguistic turn has been replaced by a number of different turns that open up a differentiated and dynamic field of cultural research. Along with the new turns, the direction of thought has changed and new angles of research have been established, and the established theoretical and methodological canon has been destroyed. Self-interpretation and staging, physicality and action, policy of social and intercultural differences with translation and overcoming practices, perception of images and different cultures of view, space/social action relations, etc., came to the fore.

According to D.B.Medik's interpretation, "The sciences of culture have replaced the humanities in the conditions of a certain scientific policy, turning into a "code of modernization". The upgrading impulse of cultural sciences has passed into the mainstream of increasing autoreflection and differentiation. This has been facilitated by the desire to fit into the context of international theoretical approaches so that the humanities can "modernize" from their perspective. This position revealed the specific drawbacks of the traditional humanities: by singling out separate cultural objects that reflect spiritual productivity, the humanities rather adhere to a universal model of a single human spirit, which, however, was generated by a purely European spiritual history. The sciences of culture, on the contrary, pay close attention to the materiality, mediality and forms of activity of "cultural" in order to understand more precisely how and

through what specific cultural processes in this or that society spiritual and cultural processes are produced in general" [4, 9].

As the author points out, "A translational turn in the sciences of culture implies a cultural turn in translation studies. Since the 1980s, philological and linguistic translation studies, the subject of which is languages and texts, has become a cultural study of translation, focused on cultural translation, the translation of cultures and between cultures" [4, 284]. "The concept of translation has gone beyond the transfer of languages and texts from one to the other, but is increasingly being used to address issues of cultural translation and even to analyse the multifaceted and dynamic cultural worlds of life as such. Classical, text-oriented notions of literary translation, such as original, equivalence, "fidelity", were gradually supplemented or even replaced by new leading categories of cultural translation, such as cultural representation and transformation, alienity and inconsistency, movement, cultural differences and power" [4, 285]. In this case, the works of D.Bahmann Medik and N.S. Avtonomova are of particular importance for us and have a methodological basis.

According to N.S.Avtonomova, translation always implies crossing borders - but not only of language borders, which has always been more or less obvious, but also of cultural, social, historical, etc. Translation is never done in one simple and unambiguous way. It assumes a number of interrelated operations and, above all, a form of interpretation [5, 25].

Translation is impossible without understanding and interpretation of the text, this is the first step in performing any kind of translation, including, of course, literary. Incorrect interpretation inevitably leads to inadequate translation or to a completely wrong translation. As it was described above, the translation is a holistic, complex process that includes the steps, decoding of the original text and coding of it into the target language. These processes are performed by the translator at the same time [6, 114].

Methods. Sometimes, a translator who tries to surpass the author or other translators may overdo the text based on creative language skills. When using wordplay or language creativity, a translated text can lose its cultural horizon. As an example, we can take two translated versions of J. Heller's novel by M. Vilensky, V. Titov and A. Kistyakovsky. In comparing two texts, different factors like temporary, socio-cultural, personal are considered, which could affect the translation. The question of how these factors influence the use of different translation techniques by both translators is also considered. The existence of diachronic translation multiplicity reflects the interest of not only translators but also readers in the works of foreign literature. By examining two different translations, it is possible to determine to what extent the language of the translation changes over time, and to what extent the translation variant better reflects the meaning and mood of the original text. Comparative analysis allows us to identify some common and distinctive features inherent in each translation variant:

Every translator has his or her favorite tricks: M. Vilensky and V. Titov ingeniously use the methods of sentence partitioning and integration, thus preserving the style of the author's text - brevity, clarity, conciseness; A. Kistyakovsky, in most cases, ignores such methods, but his translation does not seem cumbersome, because the translator successfully and uniquely uses the method of compensation. In general, each version is interesting because it exists as one of the possible interpretations. Where M.Vilensky and V.Titov maintain maximum closeness to the original, A.Kistyakovsky presents to the reader a much more distant version. M.Vilensky and V.Titov use the method of generalization, while A.Kistyakovsky methodically goes into details and achieves the specification of the text. M. Vilensky and V. Titov periodically omit the translation of some realities of American life, while A. Kistyakovsky, on the contrary, accentuates them. Perhaps it's just a matter of time: each of the translators is guided by its own reader, who should not only be interested in the text, but also understand it. The translation of M. Vilensky and V. Titov was performed in 1967, perhaps the translators have been unfamiliar with the culture and American life in the 1940s, which, quite naturally, led to a certain discoloration of the national color in translation. However, in the translation of characters A. Kistyakovsky uses the play of words and rhymes, which are pleasant to hear in Russian, but in turn distorts the original names of characters, and thus does not fit into American culture and loses cultural flavor.

Moreover, for a translator one of the most important things is cognitive thinking. A person is usually not aware of the structures that guide his linguistic thinking: cognitive structures are not a conscious content of thinking, but we can assume that they are the ones that impose to thinking one form, not

another. In modern humanitarian paradigm, the concept of the cognitive state of the native speaker is important, beyond which we cannot consider any models of representation of knowledge [7, 58].

Results. The very fact of diachronic translation plurality from the scientific point of view is natural and testifies to the invariable demand for the original foreign language. The novel of J.Heller (1961) was translated into Russian by M.Vilensky and V.Titov (1967), and by A.Kistyakovsky (1988). A. Kistyakovsky's translation "Catch-22" was created more than 20 years after the first translation and, probably, this is the reason of the translator's desire to create a new text, more correlated with the style of the reader of new time. A. Kistyakovsky faced the most difficult task: to create a modern translation of the novel in the presence of already existing, in some way, sacred translation, within the framework of the language of the zero years, while the original language remained in the 50's. His translation was carried out in the era of greater freedom of expression, and A. Kistyakovsky very relaxed uses the play of words, sarcasm and black humor. If in their translation M.Vilensky and V.Titov use " Капитан Блэк ", in A.Kistyakovsky's translation it is "Капитан Гнус"; "Пилтчард и Рен" turns into "Птичкард и Краббс", "Аарфи" into "Аафрей", "Сноуден" into "Снегги".

Because of semantic mistakes that can be found on almost every page of the text, the characters, the environment, the relationship between people were distorted. Let's start with a comparative analysis of examples like wrong transmission of the background and situation:

Page 7 in the ST – p.13 in TT of 1967, p.7 in TT of 1988: in the ST: «It was love at first sight. The first time Yossarian saw the chaplain he fell madly in love with him».13/1967 M.Vilensky and V.Titov used omission, and there is no such a sentence in their translation. 7/1988 «Йоссариан полюбил капеллана мгновенно. С первого взгляда и до последнего вздоха», то есть, «Эта была любовь с первого взгляда. Как только Йоссариан увидел капеллана он безумно влюбился в него».

As we see in the examples, perhaps first two translators considered these sentences unnecessary and missed them, or they do not convey important information. However, the translation of A.Kistyakovsky is oversaturated, in our opinion he tries to spin out the original sentence by the phrase «до последнего вздоха», which is out in the ST.

7/13/7 «None of the nurses liked Yossarian». «Медсестры недолюбливали Йоссариана». «Все палатные сестры недолюбливали Йоссариана». In translations paying attention to verbs and meaning of the sentence, we can highlight that both translators used «antonymic translation», in both cases the verb «liked» was translated as the negative verb «did not like».

7/13/8 «Yossarian had everything he wanted in the hospital…». «В госпитале у Йоссариана было все, что душе угодно». «Йоссариану нравилась госпитальная жизнь», то есть «В госпитале у Йоссариана было все что он хотел». In the first translation «…все, что душе угодно» was exaggerated and by this distorts the meaning. In the second translation the translator uses «generalization».

8/14/9 «The next day he made war on article. He reached a much higher plane of creativity the following day when he blacked out everything in the letters but *a, an* and *the*». «Назавтра Йоссариан объявил войну артиклям. Но особую изобретательность он проявил на следующий день, вымарав в письмах все, кроме определенных и неопределенных артиклей». «На следующий день он объявил войну предлогам. А потом его посетило высокое вдохновение, и он решил оставлять в письмах только предлоги».

In this example it is not difficult to find out that articles «*a, an* and *the*» in the first translation are «артикли», but in the second translation they are «предлоги». We know that articles do not exist in Russian language however is it correct to translate article as prepositions? It can lead to misunderstanding.

9/16/10 «The captain was a good chess player, and the games were always interesting. Yossarian had stopped playing chess with him because the games were so interesting they were foolish». «Артиллерист был прекрасным шахматистом и разыгрывал интересные комбинации, до того интересные, что Йоссариану надоело постоянно чувствовать себя идиотом, и он бросил играть». «Игроком-то артиллерист был очень сильным, так что всякая партия превращалась у них в хитроумный поединок – хитроумный до идиотизма, как сказал Йоссариан, когда отказался с ним играть».

Over time, there may be several translations of the novel in different languages, but the real J.Heller is written in English. Maybe it's right to say that J.Heller is changing with us, and who knows, 30 years have passed since the last translation, and maybe it's time for another new translation.

Conclusions and Discussions. When working with texts and speeches, we should understand that there is a link between the theory of translation and cultural transfer. Translation is not limited by transferring of words and concepts from one language to another, it includes them in other people's forms of thinking, cultural practices of symbolization, worldviews and other social concepts and demonstrates the complexity of cultural translation links. Translation of texts provides important food for thought on the translation of culture. Hence, the history of literary translation opens up the possibility of a new, critical reading. The diversity of intercultural spaces of interpretation and translation reveals new translation units beyond national and cultural boundaries. In this case, culture is not just an object of translation, but a system of conflicts, differences, and mixtures.

Thus, we can conclude that while translating the absurd literature translator should take into account all the specific features of the literary text. He or she has to use all available techniques to achieve the best possible translation.

А.А. Алдабергенова

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті, Алматы, Казақстан

МӘДЕНИ ТРАНСФЕР ЖӘНЕ АБСУРД ӘДЕБИЕТІН АУДАРУ

Аннотация. Бұл мақалада мәдени трансфер және абсурд әдебиетін аудару мәселерінің арақатынасы қарастырылады. Абсурд әдебиеті, өз кезегінде, түсінуге қиын әрі күрделі жанр. Қисынсыздықтың, мағынасыздықтың баламасы бола тұра, ол көптеген мағыналарды қамтиды. Автордың ойын нақты жеткізу үшін, ол жан-жақты талқылауды қажет етеді. Көркем мәтін ретінде абсурд әдебиетін аудару –аударматанудағы ең күрделі сала. Көркем әдебиеттің өзіне тән ерекшеліктерінің бірі – құрылымы мен мазмұнының мәдени әрі тарихи бояуға толы екендігі. Көркем мәтінді аудару барысында тек мәтін құрылымы ғана аударылып қоймай, мәдени трансфер мәселесі де туындайды. Мәтінді аударманың барлық стилистикалық және лексикалық ережелерін ұстанып, мәдени құндылықтарын сақтай отырып аудару кез келген аудрамашының қолынан келе бермейді. Абсурд әдебиетін аудару үшін тек аудармашы болып қана қою жеткіліксіз, оған қоса әрі ақын, әрі жазушы болу керек.

Абсурд, белгілі бір фантастика мен гротескінің синонимі ретінде логикада логикалық байланыстар үзілетін алогизм деп те түсініледі. Абсурд әдебиеті өзінің ерекше құрылымы мен формасына ие, ол әрдайым аудармада сақтала бермейді.

Аударма ұғымы енді тілдер мен мәтіндерді бір тілден екінші тілге аударумен шектелмейді, сонымен қатар мәдени аударманың мәселелерін шешуде және мәдени өмірдің жан-жақты және динамикалық әлемін талдауда жиі қолданылады. Егер бұрын аударма транскодтау, мәтінді бір тілден екінші тілге, бір символдық жүйеден екінші жүйеге аудару ретінде қарастырылса, қазір ол мәдени трансфер, яғни мәдени аударма, мәдениеттер арасындағы аударма ретінде қарастырылады.

Мәтінмен және сөйлеумен жұмыс жасау кезінде, аударма теориясын мәдени трансфермен байланыстырмай кетуге болмайды. Аударма сөздер мен ұғымдарды бір тілден екінші тілге аударумен шектелмейді, сонымен қатар басқа адамдардың идеяларын, символдық мәдени тәжірибелерін, дүниетанымдық көзқарастарын және басқа да әлеуметтік ұғымдарды қолдануды қамтиды. Аударылған мәтін көркем аударма тарихын қоса алғанда, аударманың мәдени қарастырылуына маңызды қорек береді. Бұл сыни оқуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Аударма және аударма үшін көптеген мәдениаралық кеңістіктер ұлттық және мәдени шекарадан асатын жаңа аударма бөлімдерін ашты. Бұл жағдайда мәдениет аударманың объектісі ғана емес, сонымен бірге қақтығыстар, айырмашылықтар мен хаос жүйесі болып табылады.

Абсурд әдебиетінің аудармасы аудармашыларды көркем шығарма мәтінінің барлық сипаттамаларын, соның ішінде абсурд әдебиетінің ерекше белгілерін ескеруге және жоғары сапалы аударманы алу үшін барлық қолжетімді әдістерді қолдануға мәжбүр етеді. Абсурд әдебиеті мағынасыздығы, қисынсыздығы, аяқсыз қалуы, тілдік ойын формалары мен фантастикалық бейнелердің көрінісімен сипатталады. Бұл, өз кезегінде, аудармашының жұмысын қиындатады, өйткені аударылған мәтін оқырманға бастапқы мәтін сияқты эмоциялар мен реакциялар тудыруы керек.

Абсурд әдебиеті көркем әдеби мәтін ретінде қарастырылатындықтан, аударманың барлық нормаларын, автордың стилі мен идеяларын сақтай отырып, экспрессивтілігін жоғалтпай аудару тек санаулы аудармашылардың қолынан ғана келеді. Көркем мәтінді қабылдау – бұл туындыны тікелей қабылдаудан,

шығарманың идеялық мазмұнын түсіну мен эстетикалық бағалаудан және осының нәтижесінде көркем әдебиеттің оқырмандардың жеке басына әсер етуінен тұратын күрделі қызмет түрі.

Абсурд әдебиетін аудару үшін, ең бірінші, «абсурд» ұғымын түсіну керек. Абсурд әдебиетінің аудармасы – бұл адам қызметінің күрделі және көп қырлы түрі, оның барысында әртүрлі мәдениеттер, әртүрлі тұлғалар, ойлаудың әртүрлі тәсілдері, түрлі әдебиеттер мен дәуірлер, дәстүрлер мен көзқарастар соқтығысады. Көркем мәтіннің аудармасы негізінде ойдың берілуі, түпнұсқаның мазмұны жатыр. Бұл, өз кезегінде, аударылған мәтінде өздерінің заңдылықтары бар басқа белгілер жүйесін құрайтын, басқа құралдардың көмегімен беріледі. Американдық абсурд әдебиеті, көркем әдебиет мәтіні ретінде, ана тілі және аударылған тілде мәдени және сөйлеу дәстүрлерінің айырмашылығы салдарынан аудармашылар үшін белгілі бір қиындықтар туғызады.

Түйін сөздер: мәдени трансфер, көркем мәтін, абсурд әдебиеті, аударма, мәдени трансфер.

А.А. Алдабергенова

Казахский университет международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

КУЛЬТУРНЫЙ ТРАНСФЕР И ПЕРЕВОД ЛИТЕРАТУРЫ АБСУРДА

Аннотация. В данной статье рассматривается соотношение проблем культурного трансфера и перевода литературы абсурда. Литература абсурда – сам по себе жанр сложный и многогранный для понимания. Будучи эквивалентом бессмыслицы, нонсенса и алогичности, абсурд скрывает множество смыслов. Если некоторые авторы рассматривали абсурд в тесном соотношении с гротеском и алогизмом, то другие искали сходства с нонсенсом и бессмыслицей. Он требует разностороннего обсуждения и тщательного разбора для передачи адекватного смысла задуманного автором. Перевод литературы абсурда как художественного текста представляет наиболее сложную и проблематичную область в переводоведении. Характерная черта художественной литературы - ярко выраженная национальная и историческая окраска содержания и формы, а также индивидуальный стиль автора и жанровая принадлежность произведения. При переводе художественного текста происходит не только перевод смысла и формы структуры текста, а к тому же возникает проблема культурного трансфера. Перевести текст, соблюдая стилистические и лексические нормы перевода, и сохраняя культурный колорит исходного текста, под силу не всем переводчикам. Быть переводчиком литературы абсурда – значит, быть поэтом, писателем-абсурдистом и переводчиком-абсурдистом в совокупности.

Абсурд как синоним некой фантастики и гротеска, понимается еще и как алогизм, где нелогичное врывается в логичность, где рушатся логические связи. Литература абсурда имеет свою особую структуру и форму, которая не всегда сохраняется в переводе.

Концепция перевода больше не ограничивается переводом языков и текстов из одного языка в другой, а все чаще используется для решения проблем культурного перевода и даже для анализа многогранного и динамичного мира культурной жизни. Если ранее перевод рассматривался как перекодирование, переложение текста из одного языка в другой, из одних знаковых систем в другие, то сейчас он рассматривается как культурный трансфер, то есть культурный перевод, перевод между культурами.

Имея дело с текстом и речью, нельзя не связать теорию перевода с культурным трансфером. Перевод не ограничивается переводом слов и понятий с одного языка на другой, он также включает в себя использование идей других людей, символических культурных практик, мировоззрений и других социальных концепций. Переведенный текст обеспечивает важную пищу для культурного мышления перевода, включая историю художественного перевода. Это открывает новые возможности для критического чтения. Многочисленные межкультурные пространства для устного и письменного перевода открыли новые единицы перевода, которые выходят за рамки национальных и культурных границ. В этом случае культура является не только объектом перевода, но и системой конфликтов, различий и хаоса.

Перевод литературы абсурда заставляет переводчиков учитывать все характеристики текста художественного произведения, включая характеристики литературы абсурда, и использовать все доступные методы для получения перевода высочайшего качества. Для литературы абсурда характерны демонстрация бессмысленности, нелогичности, незаконченности, наличие языковых игровых форм и фантастических образов. Это в свою очередь усложняет работу переводчика, так как переводной текст должен производить на читателя такие же эмоции и реакцию, что и исходный текст.

Так как литература абсурда рассматривается как художественный текст, перевести его, соблюдая все нормы перевода, стиль и задумки автора, не теряя экспрессивности, удается лишь считанным переводчикам. Восприятие художественного текста является сложнейшим видом деятельности, которая состоит из непосредственного восприятия, обдумывания идейного содержания произведения, его эстетической оценки и, как результат всего этого, влияния художественной литературы на личность читателей.

Для перевода литературы абсурда необходимо понять само понятие «абсурд». Перевод литературы абсурда – это сложный и многогранный вид человеческой деятельности, в процессе которого сталкиваются различные культуры, разные личности, разные склады мышления, разные литературы, разные эпохи, разные традиции и установки. В основе перевода художественного текста лежит передача мысли, содержания оригинала, которое выражается еще раз в переводе, но уже с помощью других средств, образующих другую систему знаков, имеющих свои собственные законы. Американская литература абсурда, как художественный текст, представляет для переводчиков особую трудность именно вследствие расхождений культурных и речевых традиций носителей исходного языка и переводного языка.

Ключевые слова: культурный трансфер, художественный текст, литература абсурда, перевод, культурные повороты.

Information about authors:

Aldabergenova A.A. – PhD student, teacher at the department of Translation and Philology, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, Tel. +7 778 426 86 06. E-mail: aikonya_01@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5162-6853

REFERENCES

[1] Tokarev, D.V. (2002) Kurs na hudshee: Absurd kak kategorija teksta u Daniila Harmsa i Sjemjujelja Bekketa [Course for the worst: absurd as a category of text at Daniel Harms and Samuel Beckeet]. Novoe literaturnoe bozrenie, Moskva. ISBN: 5-86793-172-2 (in Russ.)

[2] Ushakov, D.N. tolkovyj slovar' russkogo jazyka [Interpreted dictionary of Russian language]. URL:https://xn--b1algemdcsb.xn--p1ai/wd/%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B7%D0%BC (in Russ.)

[3] Marusenkov, M.P. (2012) Absurdopedija russkoj zhizni Vladimira Sorokina: zaum', grotesk i absurd [The Absurd of the Russian Life of Vladimir Sorokin: Zaum, Grotesque and Absurd]. Alatejja, SPb. ISBN: 978-5-91419-609-4 (in Russ.)

[4] Bahmann-Medik, D. (2017) Kul'turnye povoroty. Novye orientiry v naukah o kul'ture [Cultural turns. New guidelines in the sciences of culture]. Novoe literaturnoe obozrenie, Moskva. ISBN: 978-5-4448-063-8 (in Russ.)

[5] Avtonomova N.S. (2017) Poznanie i perevod. Opyty filosofii jazyka. [Knowledge and transfer. Experiences of philosophy of language]. Centr gumanitarnyh iniciativ, Moskva. ISBN: 978-5-98712-626-4 (in Russ.)

[6] Aldabergenova, A.A. (2018). Linguocultural aspects of translation of absurd literature. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Vol. 5, N 321. P. 113-118. ISSN 2224-5294. https://doi.org/10.32014/2018. 2224-5294.20

[7] Gizdatov, G.G. (2018) Psycholinguistic study of the concepts of Kazakhstani discourse. News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. Vol. 5, N 321. P. 57-63. ISSN 2224-5294. https://doi.org/10.32014/2018. 2224-5294.10

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.54**
Volume 2, Number 330 (2020), 180 – 187

UDC 78.03 (574)
МРНТИ 18.41.09

А. Р. Раимкулова

Министерство культуры и спорта Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан.
E-mail: aqtoty.raimqulova@gmail.com

ПЕРИОДИЗАЦИЯ НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ СМЕНЫ КУЛЬТУРНЫХ ПАРАДИГМ

Аннотация. Исследование посвящено периодизации истории казахской музыки в XX веке, необходимой для объективного отражения всех сложных музыкально-культурных процессов этого времени. На основе имеющихся подходов к периодизации (У.Джумакова, М.Дрожжина, В.Недлина), а также методологии В.Р.Дулат-Алеева осуществлён поиск универсального основания для периодизации. Различные подходы к периодизации музыкальной культуры Казахстана в XX веке так или иначе учитывают аспект смены культурных парадигм, вследствие чего основные временные границы совпадают. В качестве оснований для периодизации выступают смена поколений композиторов (У.Джумакова), векторы взаимодействия центра и периферии культуры (М. Дрожжина), межкультурное взаимодействие (В. Недлина).

В данном исследовании предложено ещё одно, более широкое основание для периодизации – смена парадигм культуры. Оно предполагает семиотическую трактовку музыкальной культуры. Деление новейшей истории казахской музыкальной культуры сообразуется с преобладанием мономодальности (до 1920-х годов), бимодальности (1920-1970-е) и полимодальности (1980-настоящее время). Парадигма культуры выступает как универсальное основание и позволяет соединить воедино музыкально-культурные процессы в разных музыкально-творческих видах (традиционная музыка, композиторское творчество, массовое искусство), а также учесть широкий евразийский контекст казахстанской музыки.

Ключевые слова: история казахской музыки, периодизация современной музыки Казахстана, смена парадигм культуры, полимодальная парадигма культуры, евразийство.

Введение

В последние два десятилетия взгляды на историю музыкальной культуры неоднократно дополнялись и пересматривались. Всё это обусловлено процессами переоценки культурного наследия недавнего прошлого и поисками объективных объяснений причин и предпосылок произошедших в XX веке глобальных перемен[1]. Событием, разделившим XX век на «до» и «после», стало стремительное зарождение национальной композиторской школы в 1930-х годах. Безусловно, создание национальной академической музыки по образцу европейских традиций стало значимым приобретением и позволило интенсивно включиться в мировые культурные процессы. Импульсом к данному исследованию послужило осмысление связанных с национальной

[1]Примеры исследований в этой сфере см. в трудах В. Недлиной [4], Т. Гафурбекова, А. Омаровой и А. Казтугановой [20].

композиторской школой изменений в контексте смены культурных парадигм и концепции евразийства.

Методы

В целом в основе исследования лежат специально-научные методы музыкальной культурологии, музыкального востоковедения и семиотики, также как и общенаучный принцип историзма и теория межкультурного взаимодействия.

Дискуссия и результаты

В XX веке развитие композиторского творчества в Казахстане с присущими ему чертами[2] становится индикатором изменения ролей различных культурных слоёв в общем целом и определяет практически все историко-культурные процессы в музыкальном искусстве. Периодизация современной истории казахской музыки, прежде всего, связана с этапами становления и развития молодой национальной композиторской школы.

История композиторской школы Казахстана, выражающаяся в выдвигаемых её представителями творческих инновациях, с момента зарождения и до настоящего момента тесно связана с проблемами «традиции и новаторство», «композитор-фольклор». Проблеме периодизации деятельности казахстанской композиторской школы посвящено исследование У.Джумаковой, которая выделяет четыре поколения композиторов.

Первое поколение *составили основоположники школы – А.Жубанов, Е.Брусиловский, Л.Хамиди, М.Тулебаев, В.Великанов, Б.Байкадамов.*

Второе поколение *продолжило формирование школы и утвердило ее роль в национальной культуре. Это большая плеяда композиторов во главе с Г.Жубановой, Е.Рахмадиевым и их предшественниками К.Кужамьяровым, С.Мухамеджановым, Н.Мендыгалиевым. К этому же поколению относились молодые по возрастному признаку композиторы, так как им тоже выпала роль утверждения художественных направлений школы: М.Сагатов, М.Мангитаев, Н.Тлендиев, Б.Джуманиязов, К.Кумысбеков, Д.Ботбаев и др.*

В ***третье*** *поколение входят Т.Кажгалиев, Ж.Дастенов, А.Серкебаев, К.Дуйсекеев, Т.Мухамеджанов, Ж.Турсынбаев, Б.Дальденбаев, Ж.Тезекбаев, К.Шильдебаев и др. Начало и зрелость их творчества приходятся на 1980-1990-е годы. Композиторы, чье творчество только началось в конце рассматриваемого периода и совпало с социально-политическими преобразованиями, составляют уже* ***новую генерацию*** *(С.Абдинуров, М.Иржанова, Т.Тлеухан и др.), находящуюся в процессе поиска новых художественных идей* [1, с. 52].

Деление на поколения, разумеется, условно, что отмечается и самим автором периодизации. Но, на наш взгляд, отношения между поколениями, аллегорично описанные У.Джумаковой как «*взаимоотношение аксакалов, отцов и детей*» [1, с. 53], в полной мере отражают жизненные реалии композиторской школы Казахстана до 1980-х годов. В творчестве первого поколения преобладает в основном импорт материала источника, выражающийся в разного рода обработках и в цитатах. Хотя и в области транскрипций, и овладения музыкальным языком на уровне элементов происходили в это время первые эксперименты. Например, в знаменитом «Экспромте» для фортепиано Е.Брусиловского тематизм интонационно и ритмически близок казахской музыке, даже при отсутствии прямых цитат; одновременно он соединяет черты рахманиновского пианизма и казахский характер тематизма, являясь одним из примеров полистилистики в казахской музыке. Всестороннее овладение приёмами транскрипции и элемента пришлось на годы расцвета творчества второго поколения, а развитие нового музыкального языка, соединяющего народные элементы с западно-европейскими не прекращается до сих пор. Контраст как основа многих полистилистических приёмов начал применяться казахстанскими композиторами относительно недавно.

Приведённая периодизация подтверждается исследованиями в области освоения и адаптации отдельных жанров. Так Г.Акпарова, исследуя жанр сонаты в творчестве композиторов Казахстана,

[2] К этим ключевым особенностям европейского типа профессионализма В. Конен относит индивидуальность авторства; связь с социальным институтом, чью идею творчество выражает; опору на специфические выразительные средства и преемственность определённых форм художественного мышления [7, с. 434].

приходит к следующему выводу: «Инструментальная соната <…> прошла в своей эволюции на протяжении XX века три этапа: становление, утверждение, развитие. Начало пути формирования сонаты шло под непосредственным воздействием европейской профессиональной музыки, на втором этапе этот жанр обрастает наличием константных черт, совокупность которых и представляет собой индивидуальный стиль, и в третьей стадии развития в ней утверждаются общие стилевые тенденции современной музыки» [2, p. 21]. Этапы становления и развития жанра сонаты соответствуют поколениям композиторов (1930 – середина 1950-х годов; конец 1950-х – начало 1970-х годов; конец 1970-х – 1980-е годы; конец XX столетия с 1990-х годов по настоящее время).

Периодизация У. Джумаковой отражает общее направление развития композиторской школы от установления общих эстетических основ казахской музыки новоевропейской традиции до формирования стилистически многогранной, способной к внутреннему обновлению сферы искусства. В. Недлина, развивая идеи У. Джумаковой, дополняет периодизацию ещё двумя поколениями и соотносит их с теорией поколений Н. Хоува – В. Штрауса [3], согласно которой изложение истории нации, культуры целесообразно (и наглядно) с точки зрения смены поколений [4, p. 75].

М. Н. Дрожжина, сопоставляя национальные композиторские школы так называемого Советского Востока (Казахстан, Киргизия, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан) в ракурсе проблемы «центр-периферия», приводит периодизацию, хронологически совпадающую с вариантом У.Р. Джумаковой[3]. На каждом этапе выявляются определённые закономерности, описываемые исследователем следующим образом:

1) на начальной стадии импульсы направлены от центра к периферии, где центром выступает русская культура;

2) на следующем этапе возникают встречные импульсы; это связано с воздействием на универсальную модель особенностей самобытной периферической культуры;

3) наконец, на заключительной стадии, через укрепление национальной самобытности, а также возможность профессионального обучения композиторских и исполнительских кадров на местах, формируется новый центр; его потенциал создает условия для возникновения и распространения центробежных импульсов, а отсюда – и «обрастание» собственной периферией [5, с. 88-89].

Действительно, к 1990-м годам национальная композиторская школа в Казахстане (как и в других советских республиках) обретает большую автономность от бывшего центра и становится самостоятельным явлением в рамках мировой музыкальной культуры[4], в то же время сохраняя связи, обусловленные культурно-исторической общностью с Россией и странами СНГ.

Совпадение временных границ в периодизациях деятельности национальных композиторских школ, имеющих различные основания (первое – поколения композиторов одной школы, второе – отношения «центр-периферия») свидетельствует о наличии объективной закономерности в ходе развития казахской музыки в XX веке. Для более глубокого обоснования причин изменений в национальной музыкальной культуре требуется учитывать факторы культурологического порядка. Этапы становления композиторской школы выступают индикатором (одним из многих, хотя и наиболее изученным) смены культурных парадигм[5].

Конечно, во взаимоотношениях композиторской школы с другими сферами культуры выявляются многие исторические процессы, присущие XX веку. Такой подход к периодизации можно назвать индуктивным. Но можно взглянуть на весь изучаемый период с позиций культуры в целом, дедуктивно. К примеру, опираясь на исследование В. Дулат-Алеева, посвящённое татарской

[3] Этап становления в 1930-1940-е годы, для которого характерно непосредственное влияние русской композиторской школы через её представителей (А. В. Затаевич, Е. Г. Брусиловский и В. В. Великанов в Казахстане). Этап интенсивного освоения европейских форм и жанров в 1950-1960-х годах. И этап внутреннего преобразования европейских нормативов через углубленное изучение закономерностей традиционного искусства [5, pp. 86-87].

[4] Аналогичные процессы наблюдаются и в других видах искусства: изобразительном, литературе [18], визуальных искусствах [17].

[5] В казахстанской науке в сфере социо-гуманитарного знания термин «парадигма» чаще применяется в лингвистике в более узком контексте (см., например, исследование Б. Сопиевой [13]). В мировом искусствознании термин широко применяется именно в культурологическом (семиотическом) значении (см., например, статью Г.Уайта [14]).

музыке, В. Недлина выдвигает следующую периодизацию развития музыкальной культуры Казахстана:

- доминирование канонической (традиционной) модели культуры и её репродукции – до середины 1930-х[6];
- период «столкновения» культур, характеризующийся «устареванием» традиционной модели культуры, поворотом к освоению европейской (1930-е – середина 1980-х годов);
- период автономизации национальной культуры с преобладанием форм новоевропейской традиции, характеризующийся параллельным переосмыслением национально-этнических основ, возрождением традиций и замещением «пустующих ниш» традиционной культуры новыми творческими видами (середина 1980-х – 2010-е). [4, p. 39]

В таком ракурсе функционирование национальной композиторской школы может быть рассмотрено как одна составляющих процесса смены модели культуры. Одна из наиболее разработанных методологий его изучения предложена В. Дулат-Алеевым. В основе его подхода стоит категория культурной парадигмы (применяемой по аналогии с «научной парадигмой» Т. Куна[7]). Стержнем концепции становится теория Текста национальной культуры, под которым понимаются «все факты, свидетельствующие об истории национальной культуры (произведения искусства и их документированный контекст)», иначе «текстуализировавшийся контекст» [6, с.26].

Текст национальной культуры предстаёт как комплексное явление, включающее все аспекты функционирования национальной культуры. Музыкальное искусство входит в него в формах фольклора, текстов конфессии и профессии. Причём один и тот же текст, изначально являющийся результатом деятельности «обладателя культурной компетенции» [6, с.83], может менять текстовую принадлежность, канонизируясь в качестве текста конфессии или профессии и далее – тексте национальной культуры. Множество текстов, составляющих текст культуры, формируют её язык (в семиотическом смысле). «Представление о языке, на котором предстоит изъясняться», есть *модальная парадигма* [6, с.118]. В одном историко-географическом срезе могут одновременно существовать несколько модусов парадигмы, и если между ними допускается диалог, складывается ситуация полимодальности (*полимодальная парадигма*) [6, с.122][8].

То есть, многие внеевропейские культуры оказались на достаточно длительном историческом этапе в условиях полимодальности, поскольку неизбежно включились (или включаются) в мировое культурное пространство через освоение норм, выработанных профессиональным искусством европейской традиции, обладающих свойством универсальности [7, с. 431-432]. При этом европейская культура в силу её «большего порядка», более крупных масштабов влияния становится доминирующей. Диалог культур происходит на уровне взаимодействия двух модусов: европоцентристского и «почвеннического» (экзогенного и эндогенного). Первый «транслируется через институционализацию образования, второй привносится личностным фактором» [6, с.128]. На разных этапах становления музыкального искусства европейской традиции эти два модуса сталкиваются с различными направлениями вектора взаимодействия. Если начало периода полимодальной парадигмы связано с ориентацией на инкорпорацию форм доминирующей культуры, то его завершение ознаменовано актуализацией процессов оформления нового текста национальной культуры, переходом к новой модальной парадигме. Общим для начального и завершающего этапов становится применение концепта «национальная культура» (шире – «наследие национальной культуры») как инструмента культурной политики (о схожей ситуации в России см. исследование С. Турома, С. Ратиляйнен, Е. Трубиной [8]).

[6] Определение нижней границы функционирования канонической модели культуры представляет определённую сложность, поскольку на протяжении тысячелетий она неоднократно менялась. Хотя основные типы носителей устных традиций сформировались к концу первого тысячелетия нашей эры, в процессе обретения казахами государственности в XVI веке, а также в XIX веке структура культурной модели и функции её представителей существенно пересматривались.

[7] Т. Кун: «Под парадигмами я подразумеваю признанные всеми научные достижения, которые в течение определённого времени дают научному сообществу модель постановки проблем и их решений» [15, p. 11].

[8] Примечательно, что смены парадигм культуры сопряжены, но исторически не вполне синхронны со сдвигами парадигм в экономике (ср. исследование А. Дейвиса и К. Уолш [19]).

В роли изначальной модальной парадигмы выступала ориентация на каноны этнической традиции, в период формирования и развития полимодальной парадигмы творческое внимание сместилось к нормам европейской музыки. Новой модальной парадигмой в таком ракурсе выступает идея евразийства как творческой концепции, примирения различных полюсов культурной парадигмы и евразийский межкультурный диалог. К ситуации в культуре Казахстана применимы слова В.Чжанга (W.Zhang) о современном Китае: «Традиционные ценности были подвергнуты испытаниям, но не исчезли» [9, p. 639].

В контексте периодизации так называемого новоевропейского (В. Дулат-Алеев) или национального искусства европейской модели (В. Недлина) представляется целесообразным через наложение музыковедческой и культурологической периодизаций выявить основные векторы межкультурного взаимодействия. **Мономодальная парадигма** характерна для музыкальной культуры досоветского и раннего советского периодов. Ей свойственна относительная герметичност[9], выраженная в преобладании канонов устных традиций, своего рода «цикличности» (вариантной повторности) творческого процесса; ориентации на сохранение, а не на инновации. Характерной особенностью казахской мономодальной парадигмы является многогранное претворение архетипичных паттернов традиционной культуры, прочно опирающихся на мифологические мотивы [10, p. 90].

Бимодальная парадигма, установившаяся в начале советского периода (до 1970-х годов), отличается активным освоением норм творческого процесса письменной (европейской) традиции через методы, выработанные в XIX – нач. XX века русской композиторской школой. Устанавливается своего рода граница между устными традициями («фольклор» в европоцентристском значении непрофессионального искусства) и композиторским творчеством, из которых активным началом во взаимодействии модусов культуры выступает академическая музыка. В этот период происходит формирование национального стиля в академической музыке, основой для которого служит традиционное мировоззрение [11].

Последнее десятилетие советского периода и постсоветский период (с 1980 по настоящее время) постепенное осмысление национального искусства в глобальных масштабах, роли и места казахской музыки в современной мировой культурной палитре, приводит к умножению векторов взаимодействия и трансформации парадигмы в **полимодальную (евразийскую)**. Для неё характерно свободное взаимодействие не только между модусами культуры (например, объединение традиционных и академических музыкантов для общих творческих проектов), но и вовлечение казахстанского искусства в мировые процессы (интернациональные творческие проекты). Примечательно также, что акценты в культурной политике смещаются с авторитарного (директивного) управления на толерантное (согласительное) взаимодействие, примером чего служит реализация новейших программ (исследование влияния программы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» см. в исследовании Т. Гафурбекова, А. Омаровой, А. Казтугановой [12]).

Заключение

Различные подходы к периодизации музыкальной культуры Казахстана в XX веке так или иначе учитывают аспект смены культурных парадигм, вследствие чего основные временные границы совпадают. В качестве оснований для периодизации выступают смена поколений композиторов (У.Джумакова), векторы взаимодействия центра и периферии культуры (М. Дрожжина), межкультурное взаимодействие (В. Недлина).

В данном исследовании предложено ещё одно, более широкое основание для периодизации – смена парадигм культуры. Деление новейшей истории казахской музыкальной культуры сообразуется с преобладанием мономодальности (до 1920-х годов), бимодальности (1920-1970-е) и полимодальности (1980 – настоящее время). Парадигма культуры выступает как универсальное

[9] Герметичность не означает в данном случае отсутствия межкультурного взаимодействия. Обмен музыкальными идеями, нашедший выражение, прежде всего, в инструментарии, происходил долгое время в широких границах Центральной Азии, Дальнего Востока и Юго-Восточной Азии на торговых маршрутах Великого Шёлкового Пути (см., например, исследование А. Балтабаевой и Г. Ризаходжаевой [16]).

основание и позволяет соединить воедино музыкально-культурные процессы в разных музыкально-творческих видах (традиционная музыка, композиторское творчество, массовое искусство), а также учесть широкий евразийский контекст казахстанской музыки.

А.Р. Райымқулова

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі, Қазақстан, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

МӘДЕНИ ПАРАДИГМАЛАРДЫ АУЫСТЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАН ТАРИХЫН КЕЗЕҢДЕУ

Аннотация. Зерттеу осы уақыттың барлық күрделі музыкалық-мәдени процестерін объективті көрсету үшін қажет болатын XX ғасырдағы қазақ музыкасының тарихын кезеңдерге бөлуге арналған. Кезеңге бөлудің барлық тәсілдері (У. Джумакова, М. Дрожжина, В. Недлина) мен В.Р. Дулат-Алеевтің әдіснамасы бойынша кезеңге бөлудің әмбебаптық негіздерін іздеу жүзеге асырылды. XX ғасырдағы Қазақстанның музыкалық мәдениетін кезеңдерге бөлудің әртүрлі тәсілдері мәдени парадигмаларды ауыстыру аспектісін ескереді, соның салдарынан уақытша негізгі шекаралар бір-бірімен сәйкес келеді. Композиторлар ұрпағының ауысуы (У. Джумакова), орталық пен мәдениет перифериясының өзара іс-қимыл векторлары (М. Дрожжина), мәдениетаралық өзара іс-қимыл (В. Недлина) кезеңдерінің негізі ретінде қызмет атқарады.

У. Джумакованың айтуынша, композиторлардың бірінші буынын мектептің негізін қалаушылар құрады, екінші буыны мектептің қалыптасуын жалғастырды және оның ұлттық мәдениеттегі рөлін бекітті. Үшінші ұрпақтың өмірге келуі мен жетілуі 1980-1990 жылдарға сәйкес келеді. XX ғасырдың соңында ғана шығармашылығы басталған және шығармашылығы әлеуметтік-саяси өзгерістермен тұспа-тұс келетін композиторлар жаңа генерацияны құрайды [1, 52 б.].

В. Недлина Қазақстанның музыкалық мәдениетін дамытудың келесі кезеңдерін ұсынады:

– 1930 жылдардың ортасына дейінгі мәдениеттің канондық (дәстүрлі) моделінің үстемдігі және оның репродукциясы;

– мәдениеттің дәстүрлі моделінің "ескіруімен" сипатталатын мәдениеттің еуропалық мәдениетті игеруге бет бұрумен "соқтығысу" кезеңі (1930-1980 жылдардың ортасы);

– ұлттық-этностық негіздерді параллель қайта пайымдаумен, дәстүрлерді қайта жаңғыртумен және дәстүрлі мәдениеттің "бос тұрған тауашаларды" жаңа шығармашылық түрлерімен алмастырумен сипатталатын жаңа еуропалық дәстүр формаларының басым болуымен ұлттық мәдениетті автономизациялау кезеңі (1980-2010 жылдар аралығы) [4, 39 б.].

Аталған зерттеуде кезеңге бөлудің тағы бір кең ауқымды негізі – мәдениет парадигмаларын ауыстыру ұсынылған. Ол музыкалық мәдениеттің семиотикалық түсінігін болжайды. Жаңа еуропалық деп (В. Дулат-Алеев) немесе еуропалық үлгінің ұлттық өнері (В. Недлина) деп аталатын кезеңдеу контекстінде музыкатану және мәдениеттану кезеңдерін қабаттастыру арқылы мәдениетаралық өзара әрекеттестіктің негізгі векторларын анықтау мақсатқа сәйкес болып табылады. Мономодальды парадигма кеңестік және ерте кеңестік кезеңдерінің музыкалық мәдениетімен сипатталады. Оған салыстырмалы герметикалық сипат тән, ауызша дәстүрлер канондарының басымдығына, шығармашылық процестің өзіндік "циклдылығына" (қайталанудың вариантылығы), инновацияға емес, сақтауға бағдарланады.

Кеңестік кезеңнің басында (1970 жылға дейін) орнатылған бимодалдық парадигма XIX-XX ғасырдың басында орыс композиторлық мектебімен жасалған әдістер арқылы жазбаша (еуропалық) дәстүрдің шығармашылық процесінің нормаларын белсенді меңгерумен ерекшеленеді. Ауызша дәстүрлер ("фольклор" еуропоцентристік мәндегі кәсіби емес өнер) мен композиторлық шығармашылық арасына шекара белгіленеді, олардың ішінде мәдениет түрлерінің өзара әрекеттестігінде академиялық музыка белсенді бастау болады.

Кеңестік кезеңнің соңғы онжылдығы мен посткеңестік кезеңнен кейінгі кезең (1980 жылдан қазіргі уақытқа дейін) ұлттық өнерді жаһандық ауқымда, қазіргі заманғы әлемдік мәдени палитрадағы қазақ музыкасының рөлі мен орнын біртіндеп ұғыну, өзара әрекеттестік векторларын көбейтуге және парадигманың полимодальды (Еуразиялық) түрленуіне алып келеді. Оған мәдениет модельдері арасындағы еркін қарым-қатынас (мысалы, жалпы шығармашылық жобалар үшін дәстүрлі және академиялық музыканттарды біріктіру) қана емес, сонымен қатар қазақстандық өнерді әлемдік процестерге (интернационалдық шығармашылық жобалар) тарту тән екендігімен де сипатталады.

Қазақ музыкалық мәдениетінің қазіргі заман тарихын бөлу мономодальдылықтың (1920 жылға дейін), бимодальдылықтың (1920-1970 жылдар аралығы) және полимодальдылықтың (1980 жылдан бастап, қазіргі уақытта) басым болуымен түсіндіріледі. Мәдениет парадигмасы әмбебап негіз ретінде әрекет етеді және әртүрлі музыкалық-шығармашылық түрлердегі (дәстүрлі музыка, композиторлық шығармашылық, бұқара-

лық өнер) музыкалық-мәдени процестерді біріктіруге, сондай-ақ қазақстандық музыканың кең еуразиялық контексін ескеруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: қазақ музыкасының тарихы, Қазақстанның қазіргі заман музыкасының кезеңдерге бөлінуі, мәдениет парадигмасының ауысуы, мәдениеттің полимодальды парадигмасы, Еуразиялық.

Aktoty Raimkulova

Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan

PERIODIZATION OF THE NEWEST HISTORY OF MUSICAL CULTURE OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF CHANGE OF CULTURAL PARADIGMS

Abstract. The study is devoted to the periodization of the history of Kazakh music in the 20th century which is necessary for an objective reflection of all the complex musical and cultural processes of this time. Based on the existing approaches to periodization (U. Dzhumakova, M. Drozhzhina, V. Nedlina), as well as the methodology of V.R. Dulat-Aleev, a universal basis for periodization was searched. Various approaches to the periodization of the musical culture of Kazakhstan in the 20th century one way or another take into account the aspect of the change of cultural paradigms, as a result of which the main time boundaries coincide. The reasons for periodization are the change of generations of composers (U. Dzhumakova), the interaction vectors of the center and periphery of culture (M. Drozhzhina), intercultural interaction (V. Nedlina).

According to U. Dzhumakova, the first generation of composers were the founders of the school; the second continued the formation of the school and approved its role in the national culture. The beginning and maturity of the third generation were in the 1980-1990s. Composers, whose work only began at the end of the 20th century and coincided with socio-political transformations, are already a new generation [1, p. 52].

V. Nedlina puts forward the following periodization:

- the dominance of the canonical (traditional) model of culture and its reproduction – before mid. 1930s;
- the period of the “clash” of cultures, characterized by the “obsolescence” of the traditional model of culture, a turn towards the development of the European one (1930s – mid-1980s);
- the period of autonomy of national culture with a predominance of forms of the new European tradition, characterized by a parallel rethinking of national-ethnic foundations, the revival of traditions and the replacement of “empty niches” of traditional culture with new creative forms (mid-1980s - 2010s). [4, p. 39]

In this study, another, broader basis for periodization is proposed - a change in the paradigms of culture. It involves a semiotic interpretation of musical culture. In the context of the periodization of the so-called New European (V. Dulat-Aleev) or the national art of the European model (V. Nedlina), it seems appropriate to identify the main vectors of intercultural interaction through the imposition of musicological and cultural periodization. The monomodal paradigm is characteristic of the musical culture of the pre-Soviet and early Soviet periods. It is characterized by relative tightness, expressed in the predominance of the canons of oral traditions, a kind of “cyclical” (variant repetition) of the creative process; focus on conservation, not innovation.

The bimodal paradigm that was established at the beginning of the Soviet period (until the 1970s) is distinguished by the active development of the norms of the creative process of the written (European) tradition through the methods developed in the 19th-early 20th century Russian composer school. A kind of boundary is established between oral traditions (“folklore” in the Eurocentric meaning of unprofessional art) and composer creativity, of which academic music acts as an active beginning in the interaction of cultural modes.

The last decade of the Soviet period and the post-Soviet period (from 1980 to the present), a gradual understanding of national art on a global scale, the role and place of Kazakh music in the modern world cultural palette, leads to the multiplication of the interaction and transformation of the paradigm into a multimodal (Eurasian) one. It is characterized by free interaction not only between cultural modes (for example, combining traditional and academic musicians for common creative projects), but also the involvement of Kazakh art in world processes (international creative projects).

The division of the recent history of Kazakh musical culture is consistent with the predominance of monomodality (until the 1920s), bimodality (1920-1970s) and polymodality (1980-present). The paradigm of culture acts as a universal foundation and allows to combine musical and cultural processes in different musical and creative forms (traditional music, composer creativity, mass art), and also take into account the wide Eurasian context of Kazakhstani music.

Keywords: the history of Kazakh music, the periodization of modern music of Kazakhstan, a change in the paradigms of culture, a multimodal paradigm of culture, Eurasianism.

Information about author:

Aktoty Raimkulova – Doctor of Art History on musicology and musical art, DBA, Minister of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan; phone number +7 (7172) 74-04-54; e-mail: aqtoty.raimqulova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0826-3652

REFERENCES

[1] Dzhumakova U. R. Tvorchestvo kompozitorov Kazakhstana 1920-1980-kh godov. Problemy istorii, smysla i tsennosti. Moskva, 2003. 218 p.

[2] Akparova G.T. Zhanr sonaty v kamerno-instrumentalnom tvorchestve kompozitorov Kazakhstana (1930-1990 gg.). Avtoref. … kand. iskusstvovedeniya. Almaty, 2009. 24 p.

[3] Strauss, W.; Howe, N. Generations: the history of America's future, 1584 to 2069. Morrow, 1991. 538 pp.

[4] Nedlina V.E. Puti razvitiya muzykalnoy kultury Kazakhstana na rubezhe XX-XXI stolety : dis.. kand. isk. 17.00.02 / Nedlina V.E. Moskva, 2017. 306 p.

[5] Drozhzhina M.N. Molodye natsionalnye kompozitorskiye shkoly Vostoka kak yavleniye muzykalnogo iskusstva XX veka[Tekst] : dis. … dokt. isk. : 17.00.02 : utv. 16.12.2005 / Drozhzhina Marina Nikolayevna. Novosibirsk. 2005. 346 p.

[6] Dulat-Aleyev V.R. Tekst natsionalnoy kultury: novoyevropeyskaya traditsiya v tatarskoy muzyke. Kazan: Kazanskaya gosudarstvennaya Konservatoriya, 1999. 243 p.

[7] Konen V. D. Muzykalno-tvorcheskiye vidy XX veka // Etyudy o zarubezhnoy muzyke. Moskva, 1975. p. 427-468.

[8] Turoma, S.; Ratilainen, S.; Trubina, E.. At the intersection of globalization and 'civilizational originality': cultural production in Putin's Russia //Cultural studies. 2018. Vol. 32. №. 5. pp. 651-675.

[9] Zhang W. No cultural revolution? Continuity and change in consumption patterns in contemporary China //Journal of Consumer Culture. 2017. Vol. 17. №. 3. pp. 639-658.

[10]Bekebassova A.N. Archetypes of Kazakh and Japanese cultures // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences.Volume 6, Number 328 (2019), pp. 87–93. ISSN 2224-5294. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294. https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.215

[11]Tleubergenov, A.; Jumaniyazova, R.; Begembetova, G.; Myltykbayeva, M.; Kairbekova, A.; Mussakhan, D. Actual trends in modern performing arts of Kazakhstan and the traditional worldview // Ad alta-journal of interdisciplinary research. Vol.9, №: 1. pp. 67-72. ISSN: 1804-7890.

[12]Gafurbekov, T. B.; Omarova, A. K.; Kaztuganova, A. Z.. Modernization of traditional musical culture of the Kazakhs in the era of globalization // Bulletin of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. 2018. №. 6. pp. 165-171.

[13]Sopieva B.A. Political and media discourse in the paradigm of CDA // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences., Vol. 1, No. 323, 2019. pp. 73-76. ISSN 2224-5294– https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.10

[14]White H. 'After Long Silence': Examining Paradigms for an Unwritten History. // International Review of the Aesthetics and Sociology of Music.Vol. 50, No. no. 1/2. pp. 47-70.

[15]Kun T. Struktura nauchnykh revolyutsy. Moskva: Progress, 1975. 288 p.

[16]Baltabayeva, A.; Rizakhojayeva, G.. The phenomenon of the Great Silk Road in the cultural integration process // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences.Volume 6, Number 322 (2018), pp. 91 – 101. - ISSN 2224-5294 - https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.39.

[17]Kulsarieva, A.T.; Sultanova, M.E.; Shaigozova, Zh.N. Folklore and identity: history, memory and myth-making in the modern visual culture of Kazakhstan // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences.Volume 5, Number 321 (2018), pp.19-25. ISSN 2224-5294 https://doi.org/10.32014/2018. 2224-5294.3.

[18]Altybayeva, S.M.; Sagyndykov, Ye.S. Cultural code and myth poetic modeling in the structure of the artistic text // News of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences.Volume 5, Number 321 (2018), pp. 5 – 11. - ISSN 2224-5294. https://doi.org/10.32014/2018. 2224-5294.1

[19]Davis, A.; Walsh, C. Distinguishing financialization from neoliberalism //Theory, Culture & Society. 2017. Vol. 34. №.5-6. pp. 27-51.

[20]Gafurbekov, T. B.; Omarova, A. K.; Kaztuganova, A. Z.. The moral impact of national music during globalization era // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. 2018. №. 3. pp. 96-101.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.55**
Volume 2, Number 330 (2020), 188 – 193

УДК 001.895
МРНТИ 18.41.51

G.G. Sapargaliyeva

T.K. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan
E-mail: sapargalieva51@mail.ru

PECULARITIES OF THE VOCAL TECHNIQUE FOR THE IMPROVEMENT OF VOCAL ELOCUTION ON THE EXAMPLE OF A KAZAKH SONG

Abstract. This article discusses the features of vocal elocution, which form the basic methodology for the education of stage performing skills to understanding reception by the audience. The author offers new guidelines for revealing both specifics and meanings of the various techniques regarding several areas, namely, vocal phonetics, orthoepy, diction, articulation and rhythm of Kazakh traditional music-poetic art. These methodological developments are based on both Russian vocal theoretical principles and the unique Kazakh songs.

Key words: vocal art, singing elocution, semantic analysis of the text, vocal technique, Kazakh song.

Technique of singing elocution

Diction (elocution) – comes from Latin and means, “to say, speak”. Technique of singer’s elocution “In theater, music starts with a word and continues to rhythm, accompanied by melody. Thus music becomes one of the main components of theatrical performances. Artists and spectators influence the sense of the stage atmosphere. The tongue can convey ideas and thoughts that can not be conveyed. In theater, music can not do anything independently. Only music that is compatible with stage performances is fragile. Not only will the melody play will help the audience, but will also help the actor to create a positive image of the actor, help him to enter the character and feel the stage atmosphere” [1, 162].

The elocution of the language is something that draws closer the performer and spectator in the scene, draws to each other. Without it, the audience will not be able to communicate with viewers in literature, music, singing, scenic scenes. There is no song or stage art without a word. The scene for the audience is not only the relationship between the spectator and the performer. It is composed of content, compositional structure of authors, genre demand, line of events and ideological nature; music and text (word) become one-to-one, event, sub-form drama, become a monologue of the character. The word, the language of the scene, the architecture, the building, the stone trumpet and the ceramic wall. After all, the song that the song has been translated to the stage is not a spoken language, it is related to the history of its origin – the tradition of the song, the genre's demand, and the skill of execution. The composition of the composition, the genre character, the event line, the ideological nature, the linguistic power of the ocean from the depths of the ocean, corrugated words, various colors, musical harmony, textual and compact textual structure, are clearly identified and come to life.

Famous opera soloist of Soviet Russia, People’s Artist of the USSR E.E. Nesterenko in “Some Problems of Speech Expression”, emphasizing the importance of the vocal composition, says: “In working with the piece, the singer must first read and comprehend the spelling and phonetic text of the essay in order to avoid the meaning. In some cases it is necessary to distinguish a word from a point of view, not artistic clarity, but from the point of view of artistic expression” [2, 97].

A word ... to bring the music to the listener, which is composed of a large set of elements, such as a thick layer of layers, a series of elements such as the story line, the sensation of wealth, the surprise, the inner activity, the focus, the truth, faith, imagination, the main purpose of the performer. “In the artistic text, there is an original coding of ethno- and historical-cultural, philosophical, worldview, economic,

legal and other information", – referred to in article S.M. Altybayeva's and E.S. Sagyndykov's "Cultural code and myth poetic modeling in the structure of the artistic text" [3, 8]. Explicit textual music will give the listeners a sense of thought and feelings. And the tone and melody of the composition word, the elegant curiosity create the inner world of thoughts and imagination. It satisfies the aesthetic taste of the listener. In the end, all of them start with music and music. The lyrics in that music, which give rise to the five senses of mankind, to the imagination, to the height of dreams. For example, just tell me the name of a musical artist, but do not we hear the sound of that melody? Or try to remember the taste that you enjoy, without a word, saliva. That is, if your hearing and visual appearance come to your ears and eyes, the music that is understood by the story line, and the obvious (dictional) text will make the listener delighted. The effect of this music is that of the word.

"I believe that every person is born with a certain system of values, which form the basis of ideology and leads him through life. Creation and making music – all of this can be attributed to the function of the mind.

In the 10th century AD Abu Nasr al-Farabi in his treatise «On Music», said: «The music of the first kind simply gives pleasure, the second kind of music expresses passion, and the third kind excites our imagination». In my opinion, this statement is true to this day especially in the aspect of the perception of classical, pop, dance music, and other varieties.

Musical art evolves but the music remains the same phenomenon. The constant of this phenomenon is the physical phenomenon itself – the sound. Overtone scale depends on the sound medium of propagation (e.g., air in this case). The sound is an essential element of music. If in Mathematics, the basic element is the number, in music it is sound. From the general field of physics, sound is known as elastic waves. These elastic waves in the human brain are only identified as sounds, and a person experiences only a limited range of frequencies from 16 Hz to 20 kHz" [4, 6].

Consequently, the singing stage language is a symbolic character that brings the idea of humanity to life. The word, including scenic vocabulary, is a symbol of continuity with its inner sense – meaning, depth of the sea, and its figurative character.

"The human voice is an astonishing instrument that can maximize its diversity. L.B. Dmitriev says, human voice can change voice colors, dynamics, speech style, voice with the help of a single voice, giving the content a deeper content" [5, 123].

To elaborate, the language is the symbol of the idea. It is a lyrical poem, a portrait of a singer, a transposition of the singer's passion, from the stage to the spectator, and a flaming weapon that is made up of music.

In terms of activity, we call it an action plethora, which is a linguistic point of view. Linking words and nature to singing. "The Word is the Light of the Thought.

The lyrics are the motifs of the human mind and the agility. The essence and the content of the word, its elegance and melodicity are decorated with the human soul. The beauty and elegance of the word are devoted to its sublime appearance.

There is also a secret of disclosure. It is a mystery – look at what you say and hear with a deep sense of introspection. The performer is not the word and sound player, but the image of the character, that is, the image maker. Therefore, when talking on the stage with the word, it is necessary to notice that the word is not heard. While performing singing on the stage, it is important to maintain punctuation and to keep up with the right song, to avoid wrong singing of the singer. The pitch of the music audio stream, in the question, character, delays, impressions, strokes etc. in the story line event. The punctuation is expressed by the imagination of the artist, that is, the ability to think. Helps to keep the language clean.

If you do not understand it, your words are not clear either," wrote B.G. Belinsky, the great Russian critic. In other words, it is a prerequisite to keep abreast of the words in a musical composition that is unintentional and incompatible with the lyrics, to study deeply into the heart of the listener, to explore and comprehend the lyrics.

Commenting on this, L.B. Dmitriev writes: "Vocal speech language: clear; vocal speaking is natural to vocalized ear; expressive, that is, an element of melodic speech; music, which is equal to the vowels that are equal" [6, 504].

First of all, the vocabulary is clearly understood by the listener and the spectator, and understanding the meaning of the singer's work and bringing the original idea and purpose of the author to the listener.

Secondly, a, o, и, y, ə, ө, e, ұ, ү, i (Kazakh) – vowel sounds help sound to sound higher when near and can help to form a very high voice. That is why the singer always adds sounds to vocal sounds during voice exercises (voice warming up). For example: ma, me, mi, ra, ri, ru, di, da, de, du (in Kazakh) and so on ... etc.

Thirdly, the word clearly conveys the musical tune and conveys the main content of the work to the listener.

Fourthly – the clear elocution helps to use the technique of singing, helping to make a sound device, to develop the singer's breath. Some of the compositions give more emphasis on word, music (music): the dictation of the student as the main performing instrument, clear and clear in the large hall, the most salient expression of the word to the listener at the end of the audience. It is important to have a clear understanding of the composition of the melody and the word. Abay, Pushkin, Birzhan-sal, Akan-seri, Shakespeare, Goethe, music melodies may be typical of P. Tchaikovsky, M. Tulebayev, J. Verne, Birzhan-sal, in some works. In this case it can not be ignored. It is important to equalize the composer, to open his words, to convey his sense, to the deeper game audience.

Some consonants as p, t, k and f, s, kh, sh sounds can be eliminated from the deficiencies by means of daily special exercises among students with disabilities who pronounce "r" sound as "sh, s".

The direction of the tongue, what part of a mouth it goes, the shape of the mouth, the voice of the instrument, its articulation every day exercises, adjustment of the lip of each lips requires special exercises. Some dancers have a dementia of the upper and lower lips, so the word may not be clear. Due to the unevenness of the upper lip and the lower lip, some loud noise may be formed, or it may develop poorly.

It is advisable to convey a word or a song to the dictaphone in order to make sure that some student's disadvantages are correct, and it can be corrected immediately if the student finds himself by the ear, through the senses, the sensation (this may be the child's vulnerability). Of course, the teacher's actions are not just about eliminating discipline. Help to develop the nature of his voice, his unique personality traits.

The development of the student's speech technique (whether it is singing, word-writing) is carried out on a daily basis. The main lips, jaws, thoracic muscles, and neck muscles need to be cultivated daily. Then the lips are free, there is no mucus, its real muscles can be used correctly in a timely manner, as well as neck and neck muscles develop through such exercise exercises.

As mentioned above, the compositions performed by the singer are complicated, mixed, variable, and the articulation accuracy of the lips has been instrumental in the energetic, inspirational, exciting performance of some Kazakh songs. It depends on the musical language of the singer-performer, the development of lip muscles.

"Clearly convey the essence of the word – its real emotional color, of course, to all national school singers is very necessary," – says the theoretic of the Russian vocal pedagogy, the research scientist L.M. Dmitriev [6].

For example, folk composers, such as "Gakku" among the songs of composer Ukili Ybyray, "Zhanbota" among Birzhan-sal songs, as well as sounds in the cheerful songs should be clear. Only then, as this example shows, the sound velocity is very light, and sudden changes in the sound do not break the song line and help make the word clearer.

Of course, it is necessary to define a speech project related to the size, rhythm of each musical composition, and the rhythm of the song to be faster, and the diction should be clearer. The diction in the ecclesiastical dance should be so soft, that it should not be hindering its clarity, while the overall melody of the song sounds a bit obstructive to the accuracy of the word, but in a comprehension and sensitivity, it determines the level of singer's performance.

Whether it's a complicated, mixed, varied music or anything else, it must be clear. In both cases, there must be a uniform view of the pronunciation of the text.

If a poem is created in the field of creativity, the vocalist will create a singer with music. That is why the main task is to open up the meaning of the words to the singers. So the key to the vocabulary is the golden key that can open the artistic face of the artist as an artist.

Therefore, the singers are required to strictly observe vocal phonetic music and orthoepic peculiarities without breaking the richness of their native language. Eventually, while singing foreign, russian songs it is obligatory to take into account the laws of language when performing.

The main purpose of the singers is to find out the composition of the word in terms of tactics, the full content of the sentence, in-depth analysis and subtlety of the music.

It is important to keep track of the purity of the voice, the purity of the music, and the plainness of the word, with emphasis on the beauty of the word and its verbal form, its content and its validity, its personality.

To do this, he needs to know the peculiarities of the vocabulary of the song, grammar, and especially the vocal orthoepy laws and rules. In addition to a style that is highly regarded as academic, poetic, scientific, oratory, and scenic, neutral speech which is divided into simple, simple speech styles (prosthetic style). These differences are well-known by highly professional performers. The main task of each teacher is to educate young generation in this direction.

Studying vocal compositions is a composer's ability to communicate. Separation of the artistic nature, content and legal system of the study. Recognition of stylized laws in speech art often involves the observation of the essence and character of the textology. Explained, they have to analyze and interpret the various images (character) in a comprehensive way. Particular attention should be given to the discovery of classical compositions, folk composers' songs, the history of its origin, the music of its creators, and the lyrics of the authors themselves, especially the treasures of the world.

K. Stanislavsky once wrote: "Vowels – rivers, consonants – river channel. Songs without a clear word construction is a river without without channels, the words are wrecked and disappear like that" [7].

Notwithstanding the tradition of the author, the folk song, which has been up to date, the performance of the performer with his own insight and inner feeling is the main requirement of the teacher to the students. Especially in the Kazakh verse it is necessary to understand the nature of the image, its background, the mockery, the cling, the gesture, the projection, the pointing, the travail and the grief.

Г.Г. Сапаргалиева

Т. К. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚ ӘНІ МЫСАЛЫНДА ВОКАЛДЫҚ ДИКЦИЯНЫ ЖЕТІЛДІРУ ҮШІН ВОКАЛДЫҚ ТЕХНИКАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Бұл мақалада сахналық қойылымды көрермендердің қабылдауын түсіне білуге тәрбиелеу әдістемесінің негізін құрайтын вокалды дикцияның ерекшеліктері қарастырылады. Автор бірнеше бағытқа қатысты, атап айтқанда, вокалдық фонетика, орфоэпия, дикция, артикуляция және қазақтың дәстүрлі музыка-поэтикалық өнерінің ырғағы бойынша әртүрлі әдістердің ерекшелігі мен мағынасын ашудың жаңа нұсқауларын ұсынады. Бұл әдістемелік әзірлемелер орыс вокалының теориялық қағидаларына және қазақтың ерекше әндеріне негізделген.

Ән айтуды музыкалық сөйлеу деп атауға болады, сондықтан ән айту дауысы тек ауқым мен күшпен ғана емес, тембрмен де ерекшеленеді, яғни дауыс бояуы деп түсініледі. Вокалистерді оқытуда вокалист дикциясы мен оның дауыс қалыптастыруы арасында тығыз байланыс бар екенін түсіну маңызды. Артикуляциялық органдар жұмысының белсенділігі мен үйлесімділігі сөйлеу дыбыстарының айтылу сапасын, сөздердің анықтығын немесе дикцияны анықтайды. Бұл тақырып бүгінгі таңда өзекті болып отыр – вокалдағы көптеген білім алушылар дикция қоюды қажет ететінін тәжірибе көрсетіп отыр. Сонымен қатар вокалдық педагогика міндетті түрде вокалдық шығарманы орындаудың қажетті шарты ретінде сөздерді анық және мәнерлі айтуға үйретуді көздейді. Сондай-ақ дикцияның мәнерлілігін белгілі бір техникасыз алуға болмайды деп айту керек.

Тіл құдіреті жеткізе алмаған астарлы сезімдер мен ойларды жеткізеді. Театрда музыка өз бетінше ештеңе тындыра алмайды. Тек сахналық іс-әрекетпен үндестік тапқан әуеннің атқарары ұшан-теңіз.

Анық дикцияның ән орындау техникасын қолайлы қолдануға көмегі көп, дауыс аппаратының қысылмауына, әнші демінің дамуына септігін тигізеді.

Әрбір музыкалық шығарманың өлшемдеріне, ырғақтарына (ритм) байланысты сөйлеу жобасын анықтау керек, ән ырғағы неғұрлым тез болса, дикция да солғұрлым анық болуы керек. Екпіні жай айтылатын әндерде дикция өте жұмсақ, созылмалы болуы оның анықтығына кедергі жасамауы қажет, жалпы ән әуенінің кең тыныстылығы сөздің анықтығына біршама кедергі келтіргенмен, үлкен түсіністікпен, сезімталдықпен орындалған шығармада, әншінің орындаушылық қабілетінің деңгейін анықтайды.

Сонымен, күрделі, аралас, ауыспалы өлшемдегі музыкалық шығарма болсын, не болмаса жай екпіндегі шығарма болсын, сөз анық болуы керек. Осы екі жағдайда да мәтіннің айтылуына (сөзге) біркелкі көзқарас болуы қажет.

Шығармашылық саласында сөзді ақын тудырса, сөз астарын музыканың иірімдерімен орындаушы әнші тудырады. Сол себептен әншілерге сөз астарын, мағынасын ашу – басты міндет. Демек, сөз астарына табан тіреген әнші – орындаушы ретінде шығарманың көркемдік тұлғасын аша алатын алтын кілті.

Сондықтан әншілерден ана тілінің бай болмысын бұзбай, вокалдық фонетикалық әуені мен орфоэпиялық ерекшеліктерін қатаң сақтау талап етіледі. Сайып келгенде әншілер шетел, ресей, т.б. халық әндерін орындау барысында тіл заңдылықтарын ескеруі тиіс.

Әншілер үшін басты мақсат – шығарма сөзінің тактілерге сай бөлінуін, сөйлемдердің мазмұнының толық қамтылуын терең талдап, мағынасын музыканың көңіл-күйіне бағындыра отырып ашу.

Сөздің сұлулығы мен шешендік пішініне, мазмұны мен жатықтылығына, тұлғалық сипатына назар аудара отырып, ең соңында үндік, әуендік тазалығын, әрі ашық, анық айтылуын қадағалау қажет.

Ол үшін әннің сөз тілінің ерекшеліктерін, грамматиканы, әсіресе, вокалдық орфоэпия заңдылықтары мен ережелерін жақсы білуі қажет.

Түйін сөздер: вокал өнері, ән дикциясы, мәтінге семантикалық талдау, вокал техникасы, қазақ әні.

Г.Г. Сапаргалиева

Казахская национальная академия искусств им. Т. К. Жургенова, Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ВОКАЛЬНОЙ ТЕХНИКИ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ВОКАЛЬНОЙ ДИКЦИИ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСКОЙ ПЕСНИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности певческой дикции, положенные в основу методики воспитания сценических исполнительских навыков, с целью полноценного усвоения содержания музыкального произведения слушательской аудиторией. Автором предлагаются новые методические рекомендации по раскрытию специфики и значения различных техник в области вокальной фонетики, орфоэпии, дикции, артикуляции и ритмики казахского традиционного музыкально-поэтического искусства. Методические разработки основаны на теоретических принципах российской вокальной школы и уникальном материале казахской песни.

В статье раскрываются вопросы значимости дикции при обучении певца-актера и пути формирования четкой и правильной певческой речи. Активность и совместимость работы артикуляционных органов определяют качество произношения речевых звуков. Тема сегодня актуальна – практика показывает, что многие обучающиеся вокалу нуждаются в постановке дикции. Кроме того, вокальная педагогика в обязательном порядке предусматривает обучение четкому и выразительному произношению слов, как необходимого условия исполнения вокального произведения. И, следует сказать, что выразительность дикции не может быть получена без определенной техники.

Могучая сила языка доносит недоносимые сокровенные чувства и идеи. Музыка в театре не может существовать самостоятельно. Только в гармонии со сценической деятельностью исполнение мелодии получает глубину.

Четкая дикция содействует практичному применению исполнительской техники, снятию зажимов голосового аппарата, развитию дыхания певца.

В зависимости от размеров каждого музыкального произведения, ритма необходимо определить речевую форму, чем быстрее ритм песни, тем яснее должна быть дикция. В песнях, исполняемых в спокойной манере, дикция весьма мягкая, ее протяжность не должна препятствовать четкости, в то время как общая широкомасштабность мелодии песни, становясь некоторой помехой для четкости слов, в произведении, исполненном с большой проникновенностью и чувственностью, определяет уровень исполнительской способности певца.

В общей сложности, будь то музыкальное произведение смешанного, переменного типа, либо будь то произведение в спокойной манере – слова должны быть внятными. В обоих случаях должен быть единый взгляд на произношение текста (слова).

В творчестве, если слова рождает поэт, то подтекст слов во взаимосвязи с музыкой рождает исполнитель-певец. Поэтому первостепенная задача для певцов – раскрывать внутреннюю сущность слова, его смысл. Таким образом, опирающийся на внутренний смысл слова, вокалист-исполнитель и является золотым ключом, способным раскрывать художественный образ произведения. Этот золотой ключ является

тем инструментом, который можно использовать, чтобы раскрыть художественно-глубокое содержание произведения.

Поэтому от певцов требуется строгое соблюдение вокальной фонетической мелодии и орфоэпических особенностей, не нарушая богатого естества языка произведения. Таким образом, при исполнении зарубежных, российских и др. народных песен певцы обязаны учитывать языковые закономерности.

Обращая внимание на красоту и ораторскую форму слова, содержание и плавность, личностный характер, в завершение всего, необходимо контролировать звуковую и мелодийную чистоту, максимально ясное и четкое произношение.

Для этого необходимо хорошо знать особенности текста исполняемых произведений, грамматику, закономерности и правила орфоэпии.

Ключевые слова: вокальное искусство, певческая дикция, смысловой разбор текста, методика вокала, казахская песня.

Information about the author:

Sapargaliyeva Guldana Galymovna – professor, head of the Department of solo singing, art figure of the Republic of Kazakhstan, T.K. Zhurgenov Kazakh national academy of arts, Almaty, Kazakhstan. E-mail: sapargalieva51@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6164-6556

REFERENCES

[1] Rakhimov A. Rejisser sheberligi [Director's mastery]. Alm.: KNAA's publishing house. 162 pp.

[2] Voprosy vokalnoi pedagogiki [Issues of vocal pedagogy]. Volume 7. M.: Muzyka. 1984. 212 pp.

[3] Altybayeva S.M., Sagyndykov E.S. Cultural code and myth poetic modeling in the structure of the artistic text // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. ISSN 2224-5294. Vol. 5, N 321 (2018). P. 5-11. https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.1

[4] Abdyssagin R.-B. T. Contemporary music as an echo of time // Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. ISSN 1991-3494. Vol. 1, N 365 (2017), P. 29-33. https://doi.org/10.32014/2018.1991-3494.34.

[5] Dmitriev L.B. Muzyka [Music]. M.: 2004. 123 pp.

[6] Dmitriev L.B. Osnovy vokal'noy metodiki [Basics of vocal methodology]. Muzgiz, 1963. 674 pp.

[7] Stanislavsky K. Rabota aktera nad soboi [Work's actor over himself]. Sobr.soch [col.works], T.3, ch.[part] 2. M.: 1965. 34 pp.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.56**
Volume 2, Number 330 (2020), 194 – 201

УДК 78.03
МРНТИ 18.41.09

А.Ж. Қазтуғанова[1], А.Қ. Омарова[1],
Р.Ө. Стамғазиев[2], Б.Н. Акимжанов[1], Е.Е. Жаманбалинов[1]

[1]М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан;
[2]Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерватория, Алматы, Қазақстан.
E-mail: zhasaganbergen@mail.ru, aklima_omarova@mail.ru,
stam_67@mail.ru, bakhtiyar.akimzhanov@bk.ru, ernat-knc@mail.ru

ЖАҺАНДЫҚ ДӘУІРДЕГІ МУЗЫКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Аннотация. Мақала жаһандық дәуірдегі музыкалық құндылықтарға арналған. Бұл құндылықтардың дәстүрлі өнермен сабақтасатыны баршаға аян. Соның бірі – Арқа әншілік өнері. Арқа өңірінде ән өнерінің туын бекем ұстанған әншілер қатары аз болған жоқ. Олардың бастауы сонау жаугершілік замандардағы сал-сері ұғымымен сабақтасып жатыр. Сол сал-серілердің қатарында есімі елге танылған Ақан сері Қорамсаұлының өмірі мен шығармашылығы ерекше орынға ие. Ақан сері Қорамсаұлы шығармашылығының зерттелуінде музыкалық-теориялық тұрғыдан арнайы жазылған еңбектердің жоқтығы тақырыптың өзектілігін айқындай түсті.

Ақан сері, Ақжігіт Қорамсаұлы (1843-1913) – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында өмір сүрген ақын, әнші-композиторлардың ең таңдаулы өкілдерінің бірі. Сал-серілердің Отаны болып саналатын Көкшетау жерінің Үлкен Қоскөл мекенінде (қазіргі Көкшетау облысы, Володар ауданында) шамамен 1843 жылы дүниеге келген (1913 жылы сол жерде қайтыс болған).

Ақан сері қазақтың әншілік өнерін кәсіби дәрежеге көтеріп, классикалық үлгідегі туындылар шығарды. Әндері тақырыптық жағынан алуан түрлі. Поэтикасы халықтың дәстүрлі поэзиясымен үндес. Әуеніне әуезділік, ырғақтық-интонациялық байлық, ішкі қайырым үйлесімділігі, лирикалық нәзіктік тән. Әнші-композитор туындыларының сипаты образды-поэтикалық көркемдігімен, әсерлілігімен, халықтың дәстүрлі өнерінен өзек алған тамырластығымен дараланады.

Зерттеу жұмысында Ақан серінің қолтаңбалық ерекшелігін айқындай түсетін «Алтыбасар», «Балқадиша», «Құлагер», «Мақпал», «Шәмшіқамар» әндерінің шығу тарихы нақтыланып, ғылыми-танымдық талдау жасалды.

Түйін сөздер. ән, сал, сері, лирика, поэтика, мазмұн, текстология, суарыпсалма, арқа дәстүрі, аймақтық ерекшелік.

Кіріспе. Өнер зерттеушілері қазақтың халық әндерін, халық композиторларының шығармаларын аймақтық, орындаушылық ерекшеліктеріне, жағрафиялық орналасуына қарай әртүрлі мектептерге жіктейді. Солардың бірі – Арқа әншілік өнері. Бұл аймақтық жағынан еліміздің Шығысымен ұласып жатқан жерлерді, Орталық Қазақстанның, Солтүстік Қазақстанның біраз бөлігін алып жатыр. Бұрын жалпылама аталып келсе, кейінгі уақыттарда өнер саласын зерттеп жүрген мамандар осы өнер ошақтарын өз ішінен жіктеп, бірнеше топқа бөледі. Белгілі өнер зерттеушілерінің пікіріне сүйенсек, қалыптасу кезеңіне қарай, Қызылжар, Көкшетау, Баянауыл, Қарқаралы – Қу өңірі, Тоқырауын, Ақмола – Қорғалжын, Атасу – Жаңарқа болып жетіге бөлінуі тиіс.

Арқа өңірінде ән өнерінің туын бекем ұстанған әншілер қатары аз болған жоқ. Олардың бастауы сонау жаугершілік замандардағы сал-сері ұғымымен сабақтасып жатыр.

Сал-сері – бір бойына өнердің бірнеше түрін жиған әмбебап тұлға. Ол ел шетіне жау келгенде, қолды майданға бастап қарсы шығар қолбасшы болса, бейбіт күндерде ел-жұртты рухани азықтандырып, көңілін көтеріп, «жығылғанға демеу, сүрінгенге сүйеу» болар жанашыр, жомарт, мәрт адам

ретінде суреттеледі. Сал-серілердің бейбіт кездегі аң аулауы, құс салуы, ат үйретіп баптауы, кез-келген нәрсеге талғаммен қарауы, адамдардың мұң-мұқтажына ортақтасуы, ілім-білім жағынан да елдің алды болып тұруы, жалпы сол кезеңдегі халықтың дүниетанымын кеңейтіп қана қоймай, кейінгі ұрпақтың да осы ілімнен нәр алып, рухтанып күні бүгінге дейінгі қаншама қиын-қыстау заманнан тұтас ұлт болып аман-есен шығуда танымдық жағынан бірлікте, тұтастықта болуына әсерін тигізді. Арқа өңіріндегі сал-серілік қасиеттердің барлығын бойына сіңірген тұлғалар тарихтан ойып тұрып орын алды.

Бүгінгі біздің заманымызға аты мен шығармашылығы жеткен сал-серіліктің жарқын өкілдері – Біржан сал, Ақан сері, Мұстафа Бүркітбайұлы, Жаяу Мұса, Жарылғапберді Жұмабайұлы, Ғазиз Файзоллаұлы, Үкілі Ыбырай, Иманжүсіп Құтпанұлы, Балуан Шолақ, Шашубай Қошқарбайұлы, Естай Беркімбайұлы, Тәуке Мұстафаұлы, Мәди Бәпиұлы және т.б. Соның ішінде, Ақан сері Қорамсаұлы шығармашылығының зерттелуінде музыкалық-теориялық тұрғыдан арнайы жазылған еңбектердің жоқтығын ескерсек, осы мақаланың өзектілігі айқындала түседі.

Әдістер. Ақан серінің әндерін зерттеуде ғылыми-танымдық әдіс пайдаланылды. Әндерді талдау барысында отандық ғалымдардың этнографиялық, музыкалық-теориялық, іргелі еңбектері қолданылды. Атап айтатын болсақ, А. Затаевич [1], А. Жұбанов [2], Б. Ерзакович [3], А. Байгаскина [4], Қ. Жүзбасов [5], А. Темірбекова [6], Б. Қарақұлов [7], С. Елеманова [8], А. Байбек [9] және т.б. Ақан сері әндерінің таңдаулы үлгілері «Ұлы даланың көне сарындары» атты антологияға енді [10].

Зерттеу нәтижесі. Ақан сері, Ақжігіт Қорамсаұлы (1843-1913) – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы ақын, әнші-композиторлардың ең таңдаулы өкілдерінің бірі. Сал-серілердің Отаны болып саналатын Көкшетау жерінің Үлкен Қоскөл мекенінде (қазіргі Көкшетау облысы, Володар ауданында) шамамен 1843 жылы дүниеге келген (1913 жылы сол жерде қайтыс болған). Ақан жасынан халықтың әні мен күйінен сусындап, өзіне дейінгі әншілік дәстүрді бойына сіңіріп өскен. Әуелі ауылда, содан соң Қызылжардағы Уәли (Ахметуәли) молдадан оқыған. 16-17 жасынан өнер жолына түскен.

Ақанның талантына тағзым ететін Әлібек деген досы өзінің жанына балаған «Қараторғай» атты қыран құсын қалтқысыз көңілмен сыйға тартады. Сайрат деген төреден Басарала атты тазының бауырын жаңа көтерген күшігін алып, енді бір жақын жора-жолдасының «Көкжендет» деген болат топшылы қаршығасын қолына қондырады. Осылайша жолдасына жұғымды, халқына қадірлі сері Ақан – жүйрік ат, құмай тазы, қыран бүркітті жігіт сұлтанына айналады.

Ақан сері шығармашылығында әйел бейнесіне арналған әндер ерекше орын алады. Бұл әндерде әйел затының әдемі көрік-келбеті ғана жырланып қоймайды, сонымен бірге олардың ақылы мен парасаты, жан дүниесінің сұлулығы мен адамгершілік қасиеттері де әспеттеледі.

«Алтыбасар» әнінде – сүйгенінен айрылу, қайтып оралмайтын махаббат қайғысы, арман-тілектің көзден бұл-бұл ұшуы суреттеледі. Ақын осы бейнені сомдауға дарыны мен қабілетін сарп етіп, өзгеше бір ән шығарған. Ақан серінің әндерін жинап, зерттеген Қ. Жүзбасовтың айтуынша, «Алтыбасар» әнінің табиғаты халықта кеңінен қолданылатын «қоштасу» жанрына бір табан жақын. Бұл әнде композитор түрлі ән жанрларын бір арнада ұтымды ұштастыру әдісін қолданған. Әуеннің кең тыныстылығы, ауқымдылығы, дауыс екпінінің өзіне тән қуатты келуі, көмейден күмбірлеп шығар ырғақ үйлесімділігі әнге ерекше сипат беріп тұр және қоштасу сипатындағы лирикалық әндердің үздік үлгілерінің бірі.

«Балқадиша» – Ақан сері шығармашылығындағы назды да, сазды әндердің бірі. Ән өте үлкен дыбыс ауқымын қажет етпесе де, әуені адамды өзіне еріксіз баурап ала қояды. Әннің шығу тарихы, мәтіні туралы кеңес кезінде ойдан құралған «аңыздар» өте көп. Бірақ, оның негізгі шындығы – мынау. Ақан алпысты алқымдап қалған шағында, ел аралап жүріп, Қарауылдың Жаулыбай тармағынан тарайтын ауылына келіп тоқтайды. Ауылда шілдехана болып жатыр екен. Серінің келгенін естіп, Ақанды той иелері сонда шақырады. Әдетте ондай жиын тойда серінің қасына бір қыз отырып, ілтипат білдіріп, жағдайын жасап отырады. Ал, бұл жолы біраз жасқа келіп қалған Ақанның қасына отырудан қыздар қашқақтап, бас тартады. Бұл ел аузында Ақан сері туралы алып-қашпа сөздердің кеңінен етек алған тұсы еді. Ақанның қиялға беріліп, жын-перілермен қатысы барын алға тартып, жас қыздар серіден үрейленген. Ақын да, қыздар да өздерін жайсыз сезініп, отырыстың берекесі қашқандай болады. Сол кезде ауылдағы Шәкейдің Ыбырайы деген кісінің он алты-он

жетілердегі қызы Балқадиша осы жайттан хабардар болып үлгеріп еді. Оны әкесі Ыбырай шақыртып алып: – Балам, Ақан ағаңның жанында отырып құрмет көрсет! Ақаннан сөз қалады, – дейді. Мұны естіген қыз әке ақылын тыңдап, той болған үйге Ақанды «ағалап» жарқылдай кіріп, серіні томағатұйық қалпынан серпілтіп, дүр сілкіндіреді. Той соңынан қарындастың назды қылығы мен еркелігіне көңілі тебіреніп, толқыған Ақан ағалық ықыласпен домбырасын қолына алып, той басындағы жайтты естен шығармай тұрып, тосын бір ән бастайды. Үй толы қыз-қырқынның бағанағы істерін беттеріне басқандай, бәрінен Балқадишаның абыройын асырып, дәрежелеп, атын өлмес-өшпес өміршеңдікпен қазақ елінің төрт бұрышына түгел жайған ән жауһары осылай жарқырап туады. Бұл әнде ешқандай өртенген махаббаттың болуы мүмкін емес. Ондай ғашықтық әніне балап жүрген пікірлердің барлығы кеңес кезінде мәтінін редакциялап, өзгеріс енгізудің салдарынан туындаған. Қазіргі күні дау тудырып жүрген: «Дегенде Балқадиша, Балқадиша, Күйеуің сексен бесте шал Қадиша» сынды жолдары – сол солақай саясаттың сойылын соққан әрекеттердің жемісі. Ән кейіпкері – Қадиша, Сүлеймен деген текті атаның баласымен бас қосып, үлкен әулеттің босағасын аттаған. Үш қыз және екі ұлдың анасы атанып, 1953 жылы өмірден өткен.

Бұл ән «әуені жағынан ел ішінде бұрыннан қалыптасып, айтылып келе жатқан лирикалық-тұрмыстық әуендерге ұқсас, сонымен бірге оның ырғақтық-интонациялық құрылымы көңілді би сипатымен де ерекшеленеді. Ал, мұндағы секста интонациясы әнші-композитордың творчестволық ой елегінен, өңдеуінен өткен орыс халқының лирикалық әндерінің стиліне жақынырақ».

«Құлагер» – Ақан сері шығармашылығының шыңы. Поэтикалық мазмұны жағынан арнау өлеңге жатады. Ақан есімімен қашанда қосарлана айтылатын әйгілі Құлагерді Ахмет Жұбановтың жазуында Шөкетай деген кісіден бір ат, бір сиыр және жиырма бес сом ақшаға сатып алады.

Ақмола мен Көкшетаудың арасын қалың керей мекендейді. Сол керейде паң Нұрмағамбеттің әкесі Сағынайдың асы болады. Бір жағы Торғай, Ырғыз, бір шеті Аягөз, Қарқаралыға дейін, одан Кереку, Баянға дейін, бір шеті Көкшетау, Қызылжарға дейін сауын айтылып, сол асқа шақырылады. Бәйгеге Ақан Құлагерін қосады. Аста қашықтыққа қатысты ерегіс шығып, ақыры аттарды елу шақырым қашықтыққа айдайды. Асқа Сармантай, Мұрат жақтан Батыраш, Қотыраш деген ағайынды екі кісінің бәйге бермей жүрген қос бозы да келіп қосылады. Олар сыншыларын жіберіп, Құлагерді сынатады. Қанатты құс болмаса, төрт аяқты айуанды оздырмайтындығын естіген соң, ағайындылар ақылдасып, бәйгеге ат қоспай қалуды намыс көріп, Құлагерді өлтіруге бекінеді.

Бәйгенің алдын бермей оза шапқан Құлагерді Батыраш пен Қотыраштың аңдуға қойған адамдары күтіп тұрып, өкпе тұстан қосыла кетіп, ұрып жығып, белін үзіп өлтіреді. Аста екі ағайынды теңдік бермей кетеді. Ақан сері Құлагерінен айырылып, өз жөніне кете барады. Намысқа булыққан Алтай-Қарпық, Атығай, Қарауыл елдері жиналып тарақты Борамбай биге келеді. Би оларға жауласуға асықпай, Батыраш, Қотыраштың алдынан тағы бір өтуді ұсынады. Барғандарды екі ағайынды аяғына да отырғызбай шығарып салады. Ашулы қайтқан топ елге келген соң, Алтай-Қарпықтың елінен 1500 адам жинап барып, Батыраш пен Қотыраштың елін шауып, Құлагерді өлтірген елдің екі адамын өлтіреді. Сонымен, Батыраш, Қотыраш Ақмола мен Көкшетаудың арасындағы қалың керейге ат шаптырып көмек сұрайды. Бұған Сағынайдың Нұрмағамбеті: «Біз бармаймыз. Менің әкемнің асында бүлік шығарып, жазықсыз жануардың қанын төкті. Тілімді алса, Ақсары, Құрсары, Матақай, Самай елдері Батыраш, Қотыраштың бұл бәлесіне қосылмайды» – депті. Керейден көмек болмаған соң, Батыраш, Қотыраш Борамбай биге хабар салып, осы мәселені шешіп беруін өтінеді. Борамбай келіседі. Көктемде мамыр айында Көкшетаудың күнгей бетіне екі ақбоз үй тігіліп, алты арыс Орта Жүздің әр руының билері бас қосады. Сонда Борамбай мынадай билік айтады:

«Тұлпар мен сұңқарға баға жоқ. Тұлпардың құны – тұлыбы толған алтын тіллә болады. Сондай тұлпарды өлтірген екі адамға құн жоқ. Батыраш, Қотыраштың қос бозы екеуі екі жылқының орнына Құлагердің құнына төленеді» – дейді. Осы билікті алты арыстың билері: «Қос бозды Құлагердің құнына берілсін дегені әділ билік болды» – деп тарқасыпты.

Құлагердің қазасы жалғыз Ақанның ғана трагедиясы емес, ел трагедиясына айналады. «Құлагер» әні тыңдаушысына драмалық монолог ретінде әсер етеді. Автор өзінің күйінішті сәтін терең психологиялық сезіммен жеткізе білген. Жоқтау стилімен айтылатын бұл ән композитордың табиғи талантының арқасында халықтық түпнұсқадан едәуір жоғары дәрежеге көтеріліп, көркемдік деңгейі биік шығармаға айналған.

«Майда қоңыр» – Ақанның шығармашылығындағы әйел образына арналған лирикалық жанрға жататын ән. Бұл әннің бізге жеткен, әншілер жиі айтып жүрген мәтіні бойынша қарастырсақ, мұндағы Ақан сері өзінің «Майда қоңыр» әнін «Азияның Барысы қаһарлы билеуші Әмір-Темірге арнады» деген пікір шындыққа жанаспайды. Белгілі жазушы, зерттеуші Медеу Сәрсекенің ел арасынан көнекөз қарттардан жинаған дерегі бойынша әннің нақты тарихы былайша өрбиді.

Ақан дүлдүл, бұл әнді XIX ғасырдың аяғында 27 елді жаулаған билеушіге емес, өзінің замандасы Әмір Темірге арнаған. Ол – атақты шонжар Шорман бидің немересі; Баянауланың Аққелін болысындағы ауылында мұсылманша сауат ашып, Омбы қаласында бірнеше жыл орыс мектебінде білімін көтерген, яки, өз заманының алдыңғы легіне шыққан білімпаз азамат. Оның некелі қосағы – Шоқан Уәлихановтың туған інісі Сақыпкерейдің қызы, есімі – Бәдиғұлжамал, ерекше сұлу жан. Ақан сері Қорамсаұлы осы бойжеткенге ерекше ғашық болған. Қыз да Ақандай өнерлі жігітке «кет әрі» болмаған сынды. Ақан сол сұлуға арнап қазір де дүйім жұртқа мәлім «Ақтоты» әнін шығарады. Алайда, қазақшылық жол-жоба жеңіп, Бәдиғұл сұлу Шорманның кенжесі Әужанның ауылына ұзатылады. Сірә, сұлу қалыңдығын қимаған тәрізді, Ақан сері сол жазда Баянаулаға іздеп келіп, жас отаудың тура өзіне тоқтайды. Әмір-Темір сері қонағын бір ай құрметтеп, ерекше күтеді, екеуі бірін-бірі түсініп, ақырында құшақ айқастырып, өмірлік дос болып айырылысқан-мыс. Сол ауылдан аттанарда сері «Майда қоңыр» әнін шырқап, осы әнімді ерлі-зайыпты екеуіңе байладым, бақытты болыңдар!» деген-міс. Шынында да осы тартудың бастапқы жолы «Жігіттің падишасы Әмір Темір» деп басталуынан-ақ, оның жер-жаһанды қан қақсатқан әскери қолбасшыға емес, өнер-білімімен өз қатарынан озған азаматқа арналғанын аңдау қиын емес. Бұл оқиғаны жазушы өзі жинаған деректермен бекітеді.

Жоғарыда айтқан жайт 2008 және 2010 жылдары жарық көрген Серік Жақсыбаевтың «Қаржас ұрпақтары» және ағайынды Д.Біләлов пен Б.Біләловтың (екеуі де Шорман бидің бертінгі перзенттері) «Қаржас шежіресі» кітаптарында нақты жазылған. Сол кітаптарда Әмір Темір Шормановтың оқыс ауырып, жігіт шағында кенеттен опат болғаны жазылған. Оның артында екі перзент – Нариман, Аспандияр (осы жігіт Кеңес заманында ауыл шаруашылығының аса ірі ғалымы атанған, фамилиясы Шорманов) есімді екі бала және бір қызы қалыпты. Олардың да ұрпақтары өсіп-өнген.

М.Сәрсеке осы деректерге академик Қ.И.Сәтбаев туралы Баянаулаға жиі барып, сол елдің тарихын қазып жүргенінде кезіккен. Ол Сейітовтер мен Шормановтар әулетінің бертіндегі шерлі тарихын арқау етіп, (2014 жылы жарық көрген 8 томдық «Шығармалар жинағының» 2-томы) деректі хикаят жариялаған.

Ақан сері Қорамсаұлын соншама қызықтырған Бәдиғұлжамал сұлудың бергі, Кеңес заманындағы тағдыры мүлдем аянышты. 1928 жылғы қазақ байларын кәмпескелеу кезінде баянауылдық белсенділер оны түрмеге қамап, «Шорман бидің әулеті тыққан қымбат қазынаны сен білесің, соны көрсетесің…» деп, күні-түні дүрелеп, қайран сұлу ақырында түрмеде мерт болған.

Бәдиғұлжамалдың әмеңгерлік дәстүрі бойынша қосылған ері – Шорман бидің немересі Сәдуақас мырза Мұсаұлы. Сол ерінен ол 1901 жылы қыз бала көріп, есімін Нафиға атайды. Ол да шешесіндей сұлу, ерке қыз атанып ержетіп, Омбы шәрінде орысша оқыған. Осы сұлудың сүйіп қосылған ері – ескі зиялы, Том университетін 1916 жылы тәмамдап, адам дәрігері мамандығын игерген, Алаш партиясының белсенді мүшесі Асылбек Сейітов. Ол Баянаулада, Қарқаралыда дәрігер болып еңбек еткен соң, 1923-1937 жылдарда Шығыс Қазақстан облысының денсаулық сақтау бөлімін басқарған. Амал не, ол да сол кездегі «Халық жауларын іздеу» нау-қанында екі інісімен бірге атылған. Нафиға сұлу сол қазаны көтере алмай, жүрек талмасынан мерт болған. Тәубе дерлік гәп: оның Роза және Клара есімді екі қызы аман қалып, Шормановтардың тәрбиесінде өсіп, бертінде отбасын құрған.

Мақпал қыз есімімен аталған бұл «Мақпал» әнінде бірін бірі жақсы көрген қыз бен жігіттің, ата дәстүр салтының әсерінен (алдын-ала құда түсіп қою) қосыла алмаған жағдайы бейнеленеді. Бұл әннің тарихына қатысты белгілі музыка зерттеушісі Ахмет Жұбановтың дерегіне сүйенетін болсақ, «Мақпал» әнін «Балқадиша» әнінің туған шағымен байланыстырады. Бұл әнді Ақан ғашықтық сезімінен шығарған десек, қателесеміз.

Себебі, «Балқадиша» Ақан серінің алпыс жас шамасындағы шығарған әні екендігін, әрі ол кездерде басында қайғы орнаған серінің өмірі қиындаған уақыты екендігін ескерсек, бұл пікір орынсыздау. Себебі, бұл кезеңдерде серінің атқа мініп алып, елді аралауы сирек болған. Бір жағы ел арасынан бөлініп, жырақта, қамыс арасында мылқау ұлымен оңаша бір күрке тігіп алып сонда тұрып

жатқан кезі. Ол уақытта ел арасында Ақан жайлы «жын-перінің қызымен құшақтасады екен» деген алып-қашпа әңгіме тараған кезі. Сондай жағдайдағы серінің ел арасына еркін араласып, бұрынғыдай домбырасын қолына алып, қызды ауылды аралап жүруі қисынға келмейді. Бірақ академик айтқан түсінікте мынадай бір тағы болжам бар. Ол – «Мұның бәрі де Ақанның өз басынан өтті деуге тағы болмайды» деген сөзі. Бұл енді шындыққа бір табан жақын. Өйткені, әннің шығуына байланысты академик айтқан уақыт дәл келген күннің өзінде Ақан серінің бұл әнді басқа жанның тағдырына қаратып айтуы әбден қисынды. Әрі мұндай жағдай халық композиторларында көптеп кездеседі. Яғни, көңіл қимас адамдарының, сүйгеніне жете алмай жүрген жандардың атынан да кей кездері өнерпаздар ән шығарып берген.

Шығарманың мінездемесіне келсек, академик мұны былай деп суреттейді: «Мақпал» – терең сырлы, ішінде мұң да, үрей де, арман да, өкініш те бар ән. Бірақ, бұл айтқандарға қарап, әнді зарлы деп түсінбеу керек. Мұң мен зардың, қайғы мен үрейдің шығармашылығында үлкен айырмалары бар. «Мақпал» – мелодиялық дамуы заңды, тыңдаған адамға әсері күшті, лирикамен қатар, драмалық элементтері де бар ән. Әсіресе, дарынды халық композиторларында кездесетін кейбір музыка дыбысын көтеретін тұстар «Мақпалды» көркемдеп тұр. Ақанда ол жиі кездеспейді. Бірақ керек жерінде таңғаларлықтай тауып қолданады. Біреулер «Мақпалды» Ыбырайдікі (Сандыбайұлы) дейді. Бірақ музыкалық кейпіне қарағанда, Ақанның шығармасы екендігі сезіледі». Осы жерде қоса кететін тағы бір дүние, ол – басында қайғысы бар адамның қандай көңілді ән айтса да оның бояуы өзгеріп, мұңмен өріліп шығатындығында (Бұған мысал ретінде Тоқбай әншінің өмірі мен ән айту мәнері туралы естеліктерді келтіре кетуге болады). Осындай бір көңілсіздік пен мұң Ақанның осы әнінен айқын білінеді.

Мақпал
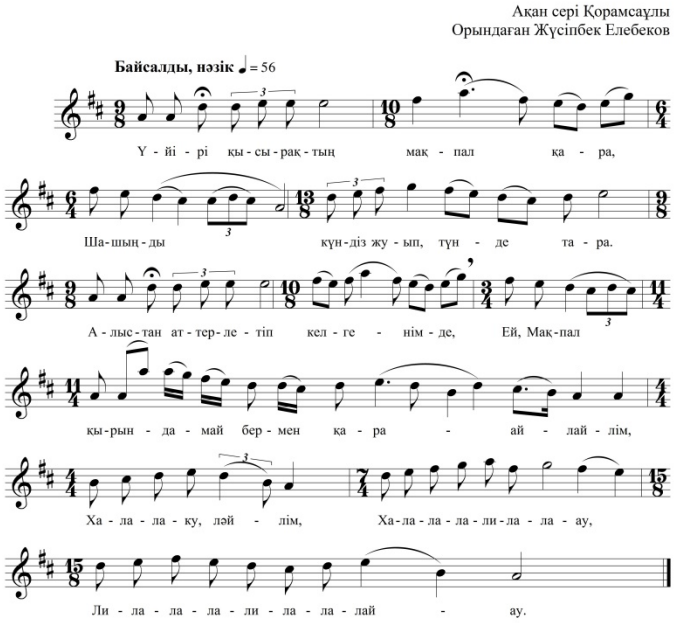
«Шәмшіқамар» – ғашықтық ән. Қыздың есімімен аталатын бұл шығармада Ақан сері ғашықтардың басынан өтетін күйдің ең бір нәзік тұстарын, жай адамның қанша толғанса да тілі жетпейтін жүрек түкпіріндегі жан сырын шебер суреттейді. Барлық сал-серілерде ғашықтық әні бар. Бірақ, Ақанның «Шәмшіқамары» сол ғашықтық әндерімен салыстырмалы түрде нәзіктігі жағынан ерекше көркем шығарма екендігін көреміз.

Әнде «лирик ақын көптеген метафораларды, эпитет пен теңеулерді, параллелизм және басқа да баламаларды шебер пайдалана білген. Мұнда ақын поэтикалық тіл көркемдігіне музыкалық-интонациялық әр беріп, хас шеберліктің үлгісін танытады».

Қорытынды. Қазақтың музыка мәдениетінде сал-серілер ғұмыр кешкен кезең «Алтын ғасыр» болып саналады [11]. Сол заманның ірі тұлғасы Ақан серінің шығармашылығы әлі зерттеулерді талап етеді. Әншілік, ақындық, композиторлық өнерді бірдей меңгеріп, аталған салалардың

әрқайсысында өшпес із қалдырған, серілік құрып, ел құрметіне бөленген Ақан қазақтың әншілік өнерін кәсіби дәрежеге көтеріп, классикалық үлгідегі туындылар жасай білді. Ақан сері әндерінің тақырыбы көп қырлы және сан алуан, әуені жағынан әуезді, ырғақтық-өлшемі құбылмалы, қайырымынында сал-серілер шығармашылығында кездесетін алексикалық сөздер мен буындар қолданылады. Әйел бейнесіне арналған әндерінде лирикалық нәзіктік бар.

Ақанның әндері Қазақстан композиторларының шығармашылығынан да кең орын алған. Композитор Е.Г. Брусиловский «Құлагер», «Балқадиша» әндерін кезінде «Жалбыр» операсына қолданса, «Балқадиша» тақырыбына Д.Д. Мацуцин, С. Мұхамеджанов өздерінің вариацияларын жазды. «Мақпал», «Сырымбет» әндері Ғ. Мүсіреповтың «Ақан сері-Ақтоқты» пьесасында (1941 жылы жазылған) пайдаланылды. Ал С. Мұхамеджановтың «Ақан сері-Ақтоқты» операсы (либреттосы Ғ. Мүсіреповтікі) Ақан сері өміріне арналған туынды. Ақан серінің әндері Қ. Жүзбасовтың құрастыруымен «Маңмаңгер» деген жинақ түрінде жарияланды (1988). Серінің өмірі мен тағдыры туралы Ілияс Жансүгіров «Құлагер» поэмасын, Сәкен Жүнісов «Ақан сері» романын жазды. М. Әуезов «Қазақ халқының эпосы мен фольклоры» атты зерттеу еңбегінде Ақан серінің ақындық өнерін жоғары бағалап, оның жел жетпес жүйрігіне арнаған «Құлагер», қыран бүркітіне арнаған «Көкжендет» әндерін жоқтау өлеңіне жатқызған.

А.Ж. Казтуганова[1], А.Қ. Омарова[1],
Р.О. Стамгазиев[2], Б.Н. Акимжанов[1], Е.Е. Жаманбалинов[1]

[1]Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан;
[2]Казахская национальная консерватория им. Курмангазы, Алматы, Казахстан

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Ценностно значимые образцы в казахской культуре, как известно, напрямую ассоциируются с традиционным народно-профессиональным искусством. В контексте изучения музыкальных ценностей в условиях глобализационных изменений в статье охарактеризовано песенное искусство Сары-Арки (Центральный Казахстан).

Подчеркнем, что певцов, достойно представляющих традиции Сары-Аркинского региона, немало. Генезис их творчества – в эпохе вражеских набегов, поскольку институт салов и серэ напрямую связан с этими трудными временами. В числе наиболее известных и легендарных личностей – Акан Сери Корамсаулы, жизнь и творчество, имя которого, вызывая интерес, востребованы и сегодня. Предпринятое обращение к его наследию, осуществленное в музыкально-теоретическом плане в ситуации отсутствия специально посвященных ему работ подчеркивает свою актуальность и своевременность.

Ахан серэ, Акжигит Корамсаулы (1843-1913) – казахский композитор, один из лучших представителей певческого искусства конца XIX – начала XX века. Родился в 1843 г. в селе Улкен Косколь, в Кокшетау, считающемся по праву родиной салов и серэ. С раннего возраста впитывал в себя народные певческие и инструментальные традиции. Сначала обучался в ауле, затем в Кызылжаре у муллы Уали (Ахметуали), а в 16-17-летнем возрасте избрал путь творчества.

Большое место в жизни певца занимали питомцы, преподнесенные поклонниками его таланта в знак признания. Так, друг Алибек подарил беркута по имени Караторгай, торе Сайрат – щенка тазы, также был «посажен» ему на руку ястреб Кокжендет. Благодаря уважению друзей, почету в народе, Ахан, обладавший необыкновенным дарованием, а также редкими по своим характеристикам «спутниками жизни» – быстроногим конем, охотничьей собакой, ловчими птицами – становится «султаном жигитов».

Своим поэтическим даром и композиторским талантом Ахан оставил неизгладимый след в каждой из этих сфер. Будучи удостоен большой чести у современников, он довел певческое искусство до высот профессионализма, создав произведения, ставшие классикой казахской культуры.

Темы песен Ахана серэ многогранны и разнообразны. Их стилистика созвучна народной поэзии, мелодиям присущи ритмико-интонационное богатство, «изящество» огранки, лирическая природа и нежность. Произведения певца-композитора отличаются не только «корнями», глубоко уходящими в искусство традиционного пения, но и образно-поэтической «живописью», «элегантностью». В творчестве автора особое место занимают песни, посвященные женскому образу, в которых воспевается прекрасный внешний облик, ум и рассудительность, красота внутреннего мира, нравственность и человечность.

Песни Ахана опубликованы в сборнике «Манмангер», составленном К.Жузбасовым (1988). О жизни и судьбе серэ Ильяс Жансугуров написал поэму «Кулагер», а Сакен Жунисов – роман «Ахан серэ». Мухтар

Ауэзов в научном исследовании «Эпос и фольклор казахского народа», высоко оценив поэтическое искусство Ахана серэ, песни «Кулагер» и «Кок жендет», посвященные быстроногому скакуну и гордому ястребу, относит к жанру «жоктау».

Песенное творчество Ахана занимает значимое место и в произведениях композиторов Казахстана. В свое время Е.Г. Брусиловский использовал широко известные песни «Кулагер», «Балкадиша» в опере «Жалбыр» (1935), на тему «Балкадиша» свои вариации написали Д.Д. Мацуцин, С. Мухамеджанов. Песни «Макпал», «Сырымбет» были использованы в пьесе Г. Мусрепова «Ахан серэ – Актокты» (1941). Опера С. Мухамеджанова «Ахан серэ – Актокты» (либретто Г. Мусрепова) – произведение, всецело посвященное жизни выдающегося творца.

В статье представлены лучшие образцы его песен – «Алтыбасар», «Балқадиша», «Кулагер», «Макпал», «Шамшикамар», история создания и текстологический анализ которых позволили показать особенности индивидуально-авторские особенности Акана серэ. Так, «Шамшикамар» – любовная песня. В сочинении, названном именем девушки, Ахан серэ мастерски передает самые нежные моменты тех чувств, что испытывают влюбленные, те душевные тайны в глубине сердца, которые простой человек, как бы ни старался, передать в словах не сможет. Все салы и серэ создавали любовно-лирические песни. Однако «Шамшикамар» – это своеобразное художественное творение, выделяющееся среди других своей необычайной нежностью. В песне умело использовано множество метафор, эпитетов, параллелизмов и др. Это – высокий пример мастерства, в котором художественность поэтического языка приобретает достойный музыкально-интонационный облик.

Ключевые слова: песня, сал, серэ, лирика, поэтика, содержание, текстология, импровизация, аркинская традиция, региональная специфика.

A.Zh. Kaztuganova[1], A.K. Omarova[1],
R.O. Stamgazyev[2], B.N. Akimzhanov[1], E.E. Zhamanbalinov[1]

[1]M. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan;
[2]Kurmangazy Kazakh National Conservatory, Almaty, Kazakhstan

MUSICAL VALUES IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Abstract. Valuable examples in Kazakh culture are known to be directly associated with traditional folk professional art. In the context of studying musical values in the globalization changes conditions, the article describes the song art of Sary-arka (Central Kazakhstan).

It should be emphasized that there are many singers who adequately represent the traditions of the Sary-arka region. The genesis of their work is in the era of enemy raids, since the Institute of sals and sere is directly related to these difficult times. Among the most famous and legendary personalities is Akhan sere Koramsauly, whose life and work are still in demand today. The attempted appeal to his legacy, carried out in musical and theoretical terms in the absence of works specifically dedicated to him, emphasizes its relevance and timeliness.

Akhan Sere, Akzhigit Koramsauly (1843-1913) – Kazakh composer, one of the best representatives of singing art from the late XIX- beginning of XX centuries. He was born around 1843 in the village of Ulken Koskol, Kokshetau region, which is considered to be the birthplace of sal-sere. From an early age, he grew up in the environment of the folk singing and instrumental traditions. At first, he studied in the aul, then in Kyzylzhar and learned from mullah Uali (Akhmetuali), from 16-17 he was involved in creativity.

A great place in the life of the singer was occupied by pets, presented to him by fans as a sign of respect of his talent. His friend Alibek presented a golden eagle Karatorgay, a tore Sairat presented a puppy, and also a hawk Kokzhendet was «placed» on his arm. Thanks to the respect and reverence of his friends and the people, Akhan, who possessed extraordinary talent and rare «life partners» – a fast-legged horse, a hunting dog, and hunting birds, becomes the «Sultan of Jigits».

Due to his poetic gift and composing talent, Ahan left a significant mark in each of these areas, the contemporaries honored him, and he brought singing art to high professionalism, creating works that became classics of the Kazakh culture. The themes of the songs of Akhan Sere are multifaceted and diverse - poetics is in tune with traditional folk poetry, and his melodies are full of rhythmic and intonation richness, harmony and lyrical tenderness. The works of the singer-composer are characterized by figurative and poetic painting, «elegance», rooted in traditional folk art. The songs dedicated to the female image occupy a special place in the creative works of the author, in which he praises not only the beautiful look, but also the mind, discretion, richness and beauty of the inner world, morality and humanity.

Ahan's songs were published in the collection «Manmanger» compiled by K. Zhuzbasov (1988). Ilyas Zhansugurov wrote the poem «Kulager» about the life and fate of sere, and Saken Zhunisov wrote the novel «Akhan sere». Mukhtar Auezov in the scientific study «The Epic and Folklore of the Kazakh People», highly evaluated the poetic art of Akhan Sere, the songs «Kulager» and «Kok zhendet» dedicated to the fast-footed horse and proud hawk, and referred them to the «joktau» genre.

Akhan's songs occupy a significant place in the creativity of the composers of Kazakhstan. E.G.Brusilovsky used the songs «Kulager», «Balkadisha» in the opera «Zhalbyr», on the theme «Balkadisha» D.D. Matsutsin, S. Mukhamedzhanov wrote their variations. The songs «Makpal», «Syrymbet» were used in G. Musrepov's play «Akhan sere-Aktokty» (written in 1941). S. Mukhamedzhanov's opera Akhan Sere-Aktoty (libretto by G. Musrepov) is a work dedicated to the life of an outstanding creator.

The article presents the best samples of his songs – «Altybasar», «Balhadisha», «Kulager», «Makpal», «Shamshikamar», where history and textual analysis allowed to show the features of individual author's peculiarities Akhan sere.

«Shamshikamar» – is a love song. In the composition which was named by the girl's name, Akhan sere skillfully transmits the tenderest moments of the lovers' feelings, those spiritual secrets which are deep in the heart, that a simple person, no matter how hard he tries, can't express by words. All sal and sere created love-lyric songs. However, «Shamshikamar» is a kind of artistic composition that is distinguishing among others in its extraordinary tenderness. Many metaphors, epithets, parallelisms, etc. are skillfully used in the song. This is a high example of excellence, in which the artistic poetic language acquires a worthy musical-intonation appearance.

Keywords: song, Sal, Sere, lyrics, poetics, content, textology, improvisation, arkanian tradition, regional specificity.

Information about authors:

Kaztuganova Ainur, Candidate of Art Sciences, M. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan; zhasaganbergen@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-1248-2759

Omarova Aklima, Candidate of Art Sciences, Associate Professor, M. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan; aklima_omarova@mail.ru; https://orcid.org/0000-0002-8681-2207

Stamgazyev Ramazan, «Honored Artist» of the Republic of Kazakhstan Associate professor, Kurmangazy Kazakh National Conservatory, stam_67@mail.ru; https://orcid.org/0000-0003-0723-4929

Akimzhanov Bakhtiyar, Junior researcher of the Department "Musicology", M. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan; bakhtiyar.akimzhanov@bk.ru; https://orcid.org/0000-0002-0989-3955

Zhamanbalinov Ernat, Junior researcher of the Department "Musicology", M. Auezov Institute of Literature and Art, Almaty, Kazakhstan; ernat-knc@mail.ru; https://orcid.org/0000 -0001-9251-3054

REFERENCES

[1] Zataevich A.V. (2004). 1000 songs of the Kazakh people. Almaty. (in Russ.).

[2] Zhubanov A.K. (2002). Zamana Bulbuldary (Kazakh singers-composers, singers-ferformers). Almaty. (in Kaz.).

[3] Erzakovich, B.G. (1955). Folk songs of Kazakhstan. Almaty. (in Russ.).

[4] Baigaskina A. E. (2003). Rhythm of the Kazakh traditional song. Almaty. ISBN 9965-00-909-0 (in Russ.).

[5] Akhan seri. (1988). Manmanger: songs. Edition 2. compiler and editor K. Zhuzbasov. Almaty. (in Kaz.).

[6] Temirbekova A. Z. (1996). Aitys and its musical basis // East-West: dialogue of cultures. Reports and presentations of the II Intern. symposium's. Part 2. Almaty, Pp. 303-310. ISBN 5-7667-3183-3 (in Russ.).

[7] Karakulov B.I. (1973). Local features of the fret organization of the Kazakh song melos: dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of art criticismon specialty 17.00.02 – Musical art. Almaty. (in Russ.).

[8] Elemanova S.A. (2000). Kazakh traditional song art. Almaty. ISBN 5-7667-0138-1(in Russ.).

[9] Baybek A.K. (2009) Arka Song style in context of Ethno solfeggio (courses at university): dissertation author's abstract on competition of a scientific degree of the candidate of art criticismon specialty 17.00.02 – Musical art. Almaty. (in Russ.).

[10] Ancient motifs of the great steppe: the Anthology. In three volumes. (2019). Vol. 1: Musical folklore. Traditional song art / Executive editor Kaztuganova A.Zh. Almaty: Brand Book. ISBN 978-601-7218-36-2 (in Kaz., Russ., Eng.)

[11] Tatkenova S., Omarova A., Kaztuganova A., Kuzembay S. (2019) Traditional musical culture of Kazakhstan at the turn of the centuries // Opción, Año 35, Regular No.21: 531-546 ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385 (in Eng.).

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.57**
Volume 2, Number 330 (2020), 202 – 211

К.Т. Кудайбергенова

Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата, Казахстан.
E-mail: kkunimzhan@mail.ru

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБРАЗ И ОБРАЗНОСТЬ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПОЭТОВ-СКАЗИТЕЛЕЙ ЗЕМЛИ СЫРА БАЗАР ЖЫРАУ И Т. ИЗТЛЕУОВА

Аннотация. Творчество замечательных поэтов-сказителей земли Сыра Базар жырау и Турмагамбета Изтлеуова оказывает значительное влияние на воспитание у молодого поколения таких положительных качеств, как честность, образованность, порядочность, нравственность, интеллигентность. Их произведения имеют большое значение в формировании взглядов на жизнь, повышении духовного уровня нашего народа. В стихах и поэмах поэтов, имеющих воспитательную направленность, затрагиваются проблемы литературного образа и образности. В художественном творчестве Т.Изтлеуова и Базар жырау сформирована своя поэтическая система, отмечаются особенности, характерные для их поэзии. Создание красочных картин свойственно языку стихотворений. Произведения Базар жырау и Т.Изтлеуова богаты поэтическими образами, художественными изобразительными средствами, что демонстирует мастерство поэтов. Они – истинные мастера поэзии, в совершенстве овладевшие богатством народного языка: в своих стихах поэты широко используют сравнения, переносы, крылатые фразы, характерные для языка народа.

Художественные приемы, используемые поэтами в произведениях, демонстрируют особенности стиля письма, находчивость, ум и смекалку сказителей. В своих стихах и поэмах, обладающих художественным своеобразием, особым ритмом, звуковой гармонией, Базар жырау и Турмагамбет, создавая человеческие образы, дали толчок формированию в национальном искусстве понятий «система образов», «образность».

Цель нашей работы – раскрыть природу и магическую силу искусства художественного слова, исследовать творчество Базар жырау Ондасулы и Турмагамбета Изтлеуова, являющегося духовным богатством нашего народа, с точки зрения понятий «литературный образ», «образность».

Ключевые слова: образ, образность, поэтика, стихотворение, сравнение, сопоставление, замена.

Система образования Республики Казахстан переживает ряд реформ. Остаются нерешенными многие проблемы. К таким проблемам можно отнести духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения. Постановка этой проблемы связана со сменой идеологических ориентаций и появлением духовного вакуума (проникновение в национальную культуру культа насилия, эгоизма, обмана, западной коммерческой культуры и т.д.). Бездуховность, низкая нравственность, а также грубость, преступность, наркомания, алкоголизм и многие другие пороки нашего времени – все они разрушают как человека, общество, так и государство. Необходимо сразу пояснить, что в настоящее время теоретические разработки понятий «духовность», «нравственность», «эмоционально-нравственные чувства» отличаются зачастую неясностью и противоречивостью. В сложной современной действительности, в потоке средств массовой информации, которые далеко не всегда оказывают положительное воздействие на формирование необходимых нравственных качеств, молодому поколению становится все труднее разобраться – что для него истинно, а что ложно. Наши взгляды на сущность основных понятий и факторы развития духовно-нравственного воспитания опираются на ключевые понятия для поиска новых идей [1].

В литературоведческой науке понятия «образ», «образность», «персонаж», «портрет» можно объединить в одно понятие «образ». Наряду с языковыми средствами выразительности, используемыми в художественном произведении для живости, красочности изображения, одним из средств создания художественности является образность.

Академик З.Кабдолов отмечает: «Художественный образ, или скажем литературный герой, либо герой или персонаж произведения - все эти понятия можно объединить в одно понятие образ. Если изображать образно, то изображение – это образ» [2.436].

Если говорить о литературном образе, образности, то живое, яркое, эстетическое изображение жизни людей в обществе есть средство, с помощью которого писатели и поэты передают свои мысли в художественной форме. Автор произведения, мысля и изображая жизнь образно, раскрывает все события в жизни человека через художественный образ.

Некоторые вопросы теории литературы и, в частности, рассматриваемый нами вопрос еще недостаточно изучен в творчестве поэтов-сказителей Сыра.

Говоря о проблеме литературного образа и образности, прежде всего необходимо остановиться на некоторых литературоведческих и эстетических категориях.

А.Байтурсынов пишет: «Общее название результата словесного искусство – слово. Чаще его называют произведением» [3.137].

Слова-образы, образные выражения в поэзии сказителей земли Сыра являются отражением их взглядов, мудрых мыслей и размышлений.

Ученые - литературоведы высказывают различные точки зрения относительно художественной схемы литературного произведения, мастерства художника, созданной словом природы личности.

З.Кабдолов выделяет два значения понятия «образ». Первое – художественный образ, второе – изобразительное слово.

Рассмотреть в одной статье творчество всех поэтов-сказителей земли Сыра невозможно: это не даст эффективного результата и будет представлять собой лишь обзор. Поэтому мы рассмотрим творчество отдельных представителей поэзии земли Сыра.

Изучение творчества известных поэтов Базар жырау и Турмагамбета Изтлеуова играет большую роль в воспитании у молодого поколения таких нравственных качеств, как честность, порядочность, здравомыслие, интеллигентность.

В творчестве поэтов, имеющем большое воспитательное значение и поднимающем духовность и взгляды на жизнь нашего народа на более высокий уровень, содержатся мысли, касающиеся понятий «литературный образ» и «образность».

В произведениях Т.Изтлеуова и Базар жырау сформирована своя поэтическая система, характерная для их творчества. Способность создавать красочные картины – черта языка поэзии.

З.Ахметов пишет: «Поэтическое слово наполнено чувством, оно впечатляюще, художественно, образно. Образность, художественность, витиеватость языка стихотворений демонстрируют красоту поэтической речи» [4.212].

Творчество Т.Изтлеуова и Базар жырау богато поэтическими образами, которые показывают мастерство художников слова, богатство используемых ими художественных средств и приемов. Они являются истинными мастерами, в полной мере владеющими всем богатством народного языка.

Базар жырау – выдающаяся личность в истории казахской поэзии, являющийся представителем как традиционного устного искусства, так и поэтической литературы. Он – яркий представитель традиционного искусства жырау, а также один из первых представителей школы письменной поэзии в традициях классической восточной поэзии II половины XIX века.

Язык его произведений богат, поэт использует различные приемы создания образов. В размышлении (толгау) «Дүниені қудық екіленіп» («Буйство мира») он прямо говорит о противоречиях того времени, делится своей мечтой.

Поэт прибегает к следующим образам: время он называет лисицей, а людей гончей собакой. Он пишет:

Дүниені қудық екіленіп,
Ұстамаққа кектеніп.
Алдыңнан қашқан түлкідей,
Дүние қызық көрінді,
Соқпаққа қудық серменіп,
Адастырып із тастап,
Түспеді қолға қуғанмен,

Неше түрлі түрленіп.
Дүние – киік, адам – ит,
Қуа – қуа ізденіп.

Здесь он говорит, что жизнь интересна: она как лисица, за которой гонится гончая, но не может её догнать. Здесь же он сравнивает мир с убегающей ланью, а человека с собакой, которая пытается её догнать. Стремление к жизни для поэта – убегающая лисица, мир – лань, человек – собака. Так он описывает человека, его характер, поведение и действия.

«Мир – лань, человек – собака» – картина, созданная с помощью данной метафоры, ставит в один ряд весь мир и человека, приравнивая их друг к другу.

Через данную картину перед читателем (слушателем) предстает другой, третий, образ, и таким образом создается реальная картина.

Базар жырау, создавая литературные образы, внес новые краски в традиции устной литературы, берущие начало с времен наших далеких предков.

Он стремится обобщать жизненные явления, необходимые для создания художественного образа, типизировать литературные образы и найти их прототипы.

Мен едім аптықпаған, алқынбаған,
Орынсыз қалың топта талпынбаған,
Жиырма бес заулап бастап өтті-ау, қайран,
Тоқсанда сары аяздай сартылдаған.

В этом четверостишии поэт говорит, что он никогда не торопился, не горячился, без необходимости не стремился примкнуть к густым (многочисленным) группам. Но вот промчались его молодые годы (25 лет), и в девяносто он как жёлтый (седой) мороз.

Он украшает свою речь различными сравнениями и эпитетами, например, «қалың топ» (густые группы), «сары аяздай» (жёлтый мороз).

М. Жармухамедов дает следующую оценку поэту: «Базар жырау тверд в своих мыслях, находчив в речи, обладает художественным вкусом. Он глубоко понимал силу и значение художественного слова и использовал его в качестве идеального средства для воспитания и изменения сознания человека» [5.352].

По словам ученого-исследователя, Базар жырау – выдающийся мастер художественного слова, использующий «вышитые узоры» для создания литературного образа. Он хорошо усвоил народную мудрость и в своих произведениях широко использовал пословицы и поговорки, крылатые слова, повседневные изречения для создания литературного образа.

Например,

Өнбейтін даудың ізінен,
Өспейтін жігіт қуалар.
Әр кемелге, бір зауал.
Қырық жыл қырғын болғанмен,
Ажалы жетпей ер өлмес, т.б.

(Джигиту не нужно вступать в безрезультатные споры. Пусть сорок лет идёт битва, но погибнет лишь тот, кому это написано на роду).

В произведениях поэта-сказителя много метких, крылатых слов, характеризующихся своим отличительным стилем: Если покинет удача, то героя постигнет беда. Судьба – ураган, человек – перекати-поле.

На основе восточных сюжетов жырау создал такие поэмы, как «Амина кыз» (Девушка Амина), «Айна-тарак» (Зеркало-расческа), «Ахмет Жусип», которые носят назидательный характер.

В этих произведениях на основе сказочных мотивов поэт создает литературные образы. В дастане «Амина кыз» он рисует образы персонажей – торговца и его супруги. Супруга торговца – ведьма, которая с помощью зелья превращает своего супруга в собаку. Собака находит защиту у одного доброго пекаря. Затем с помощью девушки- лекаря вновь принимает человеческий облик.

Торговец женится на этой девушке, и они живут счастливо. А Амину они превращают в кобылицу. Мастерство поэта в создании литературных персонажей раскрывается в том, с помощью каких изобразительных средств он описывает Амину, её супруга, пекаря, девушку-лекаря.

В заключительной части дастана джигит дарит девушку, превращенную в кобылицу, царю. Таким образом он обретает свободу.

Мысли поэта крылаты, фразы льются и наполняются образностью.

В толгау (размышлении) «Құмарын тарқан алқаның» («Гнев масс») поэт пишет, что алмазный меч не сломается на поле битвы, ружье не выстрелит без меткого стрелка. Далее, давая характеристику настоящему джигиту, он говорит, что невоспитанные дети и острая на язык жена унижают мужчину.

В своем творчестве Базар жырау продолжает традиции Асанкайгы, Досмамбета, Казтугана, Шалкииза, Бухар жырау.

В своих размышлениях, имеющих назидательный характер, поэт широко использует пословицы и поговорки. Творчество Базар жырау внесло большой вклад в развитие казахского искусства поэзии с точки зрения художественности, литературного образа и образности. Произведения Базар жырау отличаются не только мелодичностью, напевностью, они богаты эпической силой, образностью.

Несомненно, творения Базар жырау как его современниками, так и последующими поколениями воспринимаются как художественные произведения. Его произведения, внесшие большой вклад в историю литературы, являются творением той эпохи и демонстрируют силу, которой обладают художественный образ и образность при изображении картин жизни.

На основе различных жизненных явлений сформировались мировоззрение и позиция поэта, а затем мастерство художника и созданный им художественный мир.

Способность художника обобщать реалии жизни Базар жырау сочетал с умением индивидуализировать человеческий характер и четко выделять его особые черты.

Так начинается дастан «Амина кыз» («Девушка Амина»):

Ол жігіт күнде ертең келер базар,
Көреді әркімдер де салса назар.
Алдырып құзырыңа тексеріп көр,
Неліктен малға сонша береді азар [6.200].

Здесь поэт создает следующую картину: юноша каждый день приходит на базар, внимание людей привлекает то, что он причиняет скотине много страданий.

Далее он описывает Амину, его жену:

Әуелі келген кезде дұрыс болды,
Содан соң ас ішпейтін бір іс болды.
Өзгеріп күннен күнге қылығы асып,
Мәнісі бұрынғыдан бұрыс болды.

В этих стихах поэт говорит, что в первые дни замужества Амина вела себя правильно. Но затем в её поведении происходят перемены, с каждым днем она стала показывать себя с отрицательной стороны.

В этих отрывках из поэмы показаны образы юноши и его супруги. Это реальные, живые образы, характеризующиеся индивидуальностью.

Описывая поведение, быт, цели своих персонажей, поэт создал художественные образы. В литературной форме обобщаются индивидуальные и общие черты людей, их речь, манера поведения. Типичные характеристики каждого персонажа, типичная для них среда раскрывают специфику характера литературного образа. Помимо воспитательной роли поэмы здесь наблюдаются и художественные воззрения поэта.

Посредством изображения быта, повседневной деятельности человека автор показывает характер персонажа. В литературном образе писатель обобщает свои мысли и идеи, а затем создает соответствующий художественный образ. В связи с авторской позицией джигит (юноша) стано-

вится народным героем. Описывая характер, внутрениий мир персонажа с помощью различных способов, автор дает ему характеристику. Горькие чувства, переживания джигита передаются в монологе, а его разговор с царем изображен в форме диалога.

Описание внешности Амины и юноши (портрет) поэт применяет для раскрытия литературного образа. В связи с этим литературный образ и образность используются им для типизации создаваемых образов в соответствии с особенностями жизни. Образ персонажа раскрывается через его речь и диалог, передаваемый в поэме автором. Поэт, изображая события, происходившие между юношей и царем, создает художественный образ.

Есіттім, – деді патша сіздің жайды,
Сен, неге, ойламадың бір құдайды?
Соншама азар беріп айуанға,
Кім саған істе деді осындайды?

– Бұл сырды айтпа деп ем өлгенімше,
Амал жоқ, қоймадың айтпасыма,
Тыңдаңыз мен сөйлейін көргенімше,
Жасымнан жетім болып қалмады есім,
Неше жыл таңдап жүріп бір қызды алдым,
Жолына мал-жанымды пида қылып.

На упрек царя о том, почему юноша причиняет кобылице столько страданий, он вынужден рассказать ему правду о своей жизни: с детства он рос сиротой, многое пережил, затем он выбрал себе в жены девушку и хотел пожертвовать ради неё всем.

Описывая различные чувства и характеры, поэт создал художественный образ.

Поэма «Амина кыз» имеет воспитательную направленность и пропагандирует такие человеческие ценности, как справедливость, честность, простота.

Одним из талантливых учеников Базар жырау является Т. Изтлеуов, творчество которого занимает важное место в казахской литературе XX века. Его произведения: посвящения, толгау-размышления, басни, поэмы – наполнены художественной образностью. В произведениях поэта, имеющих назидательный, поучительный характер, наблюдается свой стиль, своя индивидуальность. Поэзия акына богата своеобразными поэтическими образами. Он умело использовал образные, выразительные средства казахского языка при создании литературных образов. Турмагамбет Изтлеуов в стиле, языке своей поэзии использовал художественную ценность слова, создал новый литературный образ, основанный на образности.

В творчестве Базар жырау и Т. Изтлеуова присутствуют традиции казахского устного народного творчества. Они – истинные талантливые поэты, знающие цену слова и достойно представляющие наш поэтический край.

Говоря о системе национального мышления, о корнях национальных традиций и обычаев, следует обратить внимание на традиции и обычаи, нравы и обряды народа. Для того чтобы понять величие и художественное значение национального искусства слова, необходимо уделить внимание проблеме литературного образа и образности. Одной из составляющих художественной системы поэзии Т. Изтлеуова является изображение, как и в фольклорных произведениях, красоты, скакунов, батыров, властителей. Умело использованные поэтом мудрые изречения, афоризмы, слова-напутствия создают художественную речь. Красоту природы поэт сравнивает с красотой девушки, природу изображает во взаимосвязи с человеческой жизнью.

Например, в следующих строках:

Күмістей сымға тартқан саусақтарың,
Сүйріктей суға шашқан бәрі мүсін, –

поэт образными средствами говорит об отражении в воде человеческого облика; он описывает лицо, глаза, брови, нос, волосы, зубы юной девушки и создает литературный образ.

1. Светла как восходящее солнце.

2. Лучи которого падают на землю.
3. Глаза – алмазы, зубы – жемчуга.
4. Сверкающий облик, кареокая.

При раскрытии образа человека поэт использует образные, художественные средства: сравнения «күндей, маржандай» (как солнце, как жемчуг), эпитеты «ақ бетің, жарқын жүз» (светлое лицо, сияющий облик), метафоры «көзің – гауһар, маржан тісің» (глаза-алмазы, зубы-жемчуга). Используя изобразительные средства языка при описании характерных черт внешности человека, он создал образ красоты. При создании художественных образов Т. Изтлеуов использовал казахские пословицы и поговорки.

В поэме «Пленная девушка» поэт использует такие пословицы и поговорки, как «Жол табам жалғым өзім дегендердің, Өшпесе өсірмейді оның бойын» (Не добьется ничего тот, кто говорит, что один преодолеет путь), «Ердің өзіне қарама, ісіне қара» (Суди о человеке не по виду, а по его поступкам), «Өлімнен ұят күшті» (Бесчестие страшнее смерти). Эти паремии использованы автором для описания одного из персонажей поэмы, который противостоял естественному закону, – птицы Самрук. В этом персонаже поэт показал образ эгоиста. Нужно отметить, что поэт хотел показать борьбу на пути к достижению нравственной, гуманистической цели. В поэме, сюжет которой основан на легенде, при создании образов царя Сулеймена, птицы Самрук, дочери царя и её возлюбленного Шахзады Т.Изтлеуов, используя принципы романтизма, приводит своих героев на путь борьбы.

Никто не противоречил воле царя Сулеймена собрать всех животных и птиц, лишь птица Самрук была против.

Тогда появляется Жабирейл и говорит: «У западного правителя родится дочь, у восточного – сын. Если они поженятся, то у них родится сын, который принесет большую пользу народу. Сделай так, чтобы они не поженились».

Самрук похитит новорожденную девочку и будет растить её в своем гнезде на острове. Пройдет много лет, сын восточного правителя отправится на прогулку. Судно потонет, в живых останется только сын правителя. Он попадет на остров, где встретится с пленной девушкой. Тайно юноша и девушка в большом сундуке будут доставлены во дворец к царю. Когда откроют сундук, из него выйдут юноша, девушка и младенец – их сын.

Пленная девушка – это образ душевной красоты, чистой любви, верности и преданности, стремления к поставленной цели. А птица Самрук – это воплощение эгоизма, самонадеянности. Разоблаченная птица Самрук улетает на свою гору и после этого не появляется.

Турмагамбету не удалось довести до цельности образы персонажей своей поэмы (царя, девушки, юноши). Но он стремился показать, как раскрываются характеры людей в различных ситуациях, возникающих на их жизненном пути.

При изображении героини поэмы автор показывает её борьбу с преградами, стоящими на пути: её похищает птица Самрук, затем она встречает юношу. Самым трудным для неё испытанием было тайно доставить юношу к царю и заслужить его доверие.

Турмагамбет часто употреблял в своих стихах образность, выразительные средства при описании действий своих персонажей.

Изображая жизнь посредством образов, поэт выражает важные мысли, дает читателю, слушателю духовную пищу.

1. Сравнения, эпитеты, придающие произведениям красочность, выразительность, выделяют особенные черты предметов, явлений:

Бағасын білімді ердің білмейді ешкім,
Ажарлы ауан артық ақылы жоқтан.
Қоянның көжегіндей ғаріп едім,
Бұл қатын бүркіт пе деп, бұлдырықтан [7. 210].
(Из басни Лукпан хакима)

Эпитеты «Білімді ер, ажарлы ауан» (образованный человек, красивое течение), сравнение «көжегіндей» (как зайчонок) помогают поэту создать художественный образ.

2. Через художественные образы, созданные в баснях, поэт учит читателя морали, дает наставления, призывает учиться мыслить, быть мудрыми.

Например:

Болады бақ, ықпалдың – бірлік кілті,
Болмайды бір болғанның, жаннан мүлті.
(Басня «Четыре друга»)

Здесь автор говорит, что влияние – ключ к единству, удаче.

Жолдасың жарым болса сол сияқты,
Он келмей өзіңменен шек келеді.
(Дарак и Сал).

Здесь поэт говорит о цене дружбы, о друге, который всегда переживает о тебе.

Сақтаулы сақтағанның сыбағасы,
Асыққан ұшырасар бір тобаға.
(Путник и мудрец).

Поэт учит тому, что не нужно торопиться, принимать поспешных решений, иначе потом можно раскаяться в своих действиях.

Басни поэта, имеющие воспитательное значение, содержат в начале или в конце определенную мораль, вывод. Через диалоги персонажей басен (людей, животных) Турмагамбет раскрывает характеры героев, создает литературные образы, рисует истинную картину жизни через поступки людей. Например, приведем диалог из басни « Сулеймен и ёж»:

Сулеймен:

Ат пенен қаршығаға неге ермедің?
Білдің бе, – деді, – олардың сөзін жалған.

(Почему ты не последовал за конем или ястребом?
Или ты понял, что их слова лживы).

На что ёж отвечает:

Опа жоқ қаршыға мен қалайда атта,
Көрсете көрме қысым бұл халатта.
Есігін иесінің күзететін,
Ит артық, өз ойыма инабатта.

(Большего уважения заслуживает собака, что охраняет дом своего хозяина).

В своих баснях поэт, выражая в диалогах свои мысли, предсказывает будущее. Диалоги, речи персонажей помогают автору показать характер персонажей, создать художественный образ. В басне ёж предстает как воплощение честности, лошадь и ястреб – отрицательные персонажи, а собака – образец дружбы.

При создании художественного образа Т. Изтлеуов использовал такую фигуру, как поэтический параллелизм.

В басне «Дарақ пен Сая» (раскидистое дерево и тень) под деревом и тенью поэт подразумевает людей, их психологию, проводит параллель человек-природа:

Дараққа сая бір күн өкпеледі

Жаясың жапырағыңды шетке, – деді.
Жолына жолдастықтың жөн бе осының
Екеуміз сынатайық көпке [8. 588].

(Тень однажды высказала обиду раскидистому дереву, что оно раскинуло ветки в разные стороны.А тень хочет, чтобы дерево дружило только с ней). Повтор слова «деді» (сказало) усиливает впечатление от данных строк. Изображая животных, птиц, растения, поэт подразумевает

под ними людей и создает человеческие образы. В конце басен дается вывод, высказываются мудрые мысли поучительного характера.

Повтор звуков, приводящих композицию к единому порядку, в начале слов, усиливают эффективность воздействия предложений, дополняют словесный портрет образностью.

Стечение гласных или согласных звуков, их повтор в басне «Лукпан Хаким» создает звуковую гармонию, которая оказывает влияние на читателя и привлекает его внимание.

Жасырын сырыңды айтпа қатыныңа,
Жаңа мал біткеннен қарыз алма мықтан,
Жаныңа зақым қылар, жүргізбей ықтан [9. 259].

(Автор, обращаясь к мужчине, говорит, что не нужно все свои тайны доверять жене, не нужно брать скотину в долг: это может принести ему вред).

Итак, мы можем сказать, что при создании литературных образов поэт делал выводы в результате наблюдения за реальной жизнью, он умело использовал поучительные, назидательные слова при создании словесных образов.

В казахской литературоведческой науке имеется большое количество мнений, выводов относительно стилевых изысканий.

Мухтар Ауэзов отмечает:«Одной из проблем национальной литературы, имеющей фундаментальное значение, является проблема стиля. Язык сравнений, слова, используемые с художественным мастерством, формируют стиль письма» [10.238].

Произведения Базар жырау и Турмагамбета Изтлеуова отличаются художественностью, красочностью, своеобразным стилем письма, в котором отмечается находчивость, ум, смекалка, остроумие их авторов.

В своих стихах Базар жырау и Турмагамбет Изтлеуов, внесшие значительный вклад в развитие казахского поэтического искусства, использовали всё богатство национального языка, дали начало созданию системы образов в национальной литературе.

В своей работы мы пытались раскрыть природу и магическую силу изобразительного слова, хотели обратить внимание на необходимость углубленного исследования творчества Базар жырау и Т. Изтлеуова, в частности проблемы художественного образа в их произведениях, являющихся духовной сокровищницей нашего народа.

К.Т. Кудайбергенова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қазақстан,

СЫР СҮЛЕЙЛЕРІ БАЗАР ЖЫРАУ МЕН Т. ІЗТІЛЕУОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘДЕБИ БЕЙНЕ МЕН БЕЙНЕЛІЛІК

Аннотация. Қазақстан Республикасында тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің мүддесін іске асыруға бағдарланған тәрбиенің тұтас жүйесі өз дамуының жаңа кезеңіне аяқ басты. Қоғамдағы оң өзгерістер білім беру ұйымдары қызметінің тәрбие жүйесінде көрініс тауып келеді. Реформа барысында білім беруді ізгілендіруге, оқытудың инновациясына қол жетті, баланың еркін, жауапты тұлға ретінде дамуына жағдай тудыруға күш салынып келеді. Жаһандану жағдайында рухани құндылықтарымызға қайта оралып, жастарға сапалы білім мен парасатты тәрбие беру мәселесінің өзекті екені айқындалып келеді. Ұлттық мұраларымыздың, тәлім-тәрбие саласының сан қилы мәселелері біздің елімізде біршама уақыттан бері зерттеу нысанына айналды. Қазақтың тәлім-тәрбие саласындағы ой-пікірлерінің ғылыми негіздерін жасап, бай мұра қалдырған аға ұрпақтың еңбектерін зерттеп-зерделеу – өзекті мәселе. Бұл үдерісте Сыр сүлейлері тағылымдарының алатын орны ерекше. Қорқыт бабадан бастау алған Сыр сүлейлерінің шығармашылығы кейінгі ұрпаққа үлгі болар терең толғаулар, жыр-термелер, айтыстар, нақыл сөздер қалдырған.

Сыр бойы жыраулары шығармашылығының басты лейтмотиві – адами құндылықтар. Олар көркем туындыларымен, шұрайлы тілімен жастарды өзін-өзі танып білуге, жамандықтан жиренділіп, жақсылыққа ұмтылдыруға, мейірімділікке, сүйіспеншілікке баули білген.

Қазақ халқы үшін ізгілікке ұмтылу, адами қасиеттерге баулу, жақсылық, қайырымдылық жасау, жомарттық таныту, сабырлы, парасатты болу сында асыл қасиеттер барынша маңызды болса, Сыр сүлейлері шығармаларында осы асыл қасиеттер ерекше дәріптеледі.

Сүлейлер шоғырындағы көрнекті тұлға – Балқы Базар Оңдасұлының шығармашылық мұрасы – қазақтың тамылжыған сөз өнерінің, сол сөз өнері арқылы жастарға адами тәрбие берудің қайнар көзі.

Базар жырау жамандық пен жақсылық жөнінде айта келіп: «көтергенмен кеудесін, жақсыға жаман тең келмес», – деп, адам бойынан үлкен адамгершілік, игілік, тереңдік, рухтылық іздейді. Қай заманда болмасын, адамзат атаулының алдында тұрған басты міндеттердің бірі – келешек өмірді жалғастыратын саналы, үлкенге ізет, кішіге құрмет көрсете білетін тәрбиелі ұрпақ қалыптастыру.

Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғамды, халық қамын ойлау екені белгілі. Базар жырау да өзінің шығармаларында ақылдың қасиеттері – жақсылық және жамандық, адамгершілік, адам бойындағы ізгі асыл құндылықтар туралы мәселелер қозғайды.

Базар жыраудың қай өлең-толғауларын алмайық, бәрінен ақын өмір сүрген кезеңнің тыныс лебі еседі. Сол кездегі қоғамдық ортаның түсінік-танымы, мінез-құлқы диалектикалық тұрғыдан ашылады. Өмір мен заман жайлы терең ой қозғаған жырау шығармаларының тақырыбы да әр алуан. Ол елдің жай – күйін, адам басындағы мұң-зарды, халықтың өткені мен болашағын шебер жырлаған.

Сыр сүлейлерінің тағы бір үлкен көшін бастап тұрған ақын – Тұрмағамбет Ізтілеуұлы. Ол жас өркен тәрбиесіне ерекше мән беріп, көңіл аударған. Кішіпейілділікті, қарапайымдылықты, парасаттылықты, адалдықты, адамгершілікті дәріптеп, менмендікті, кеудем соқтықтықты ылғи да мінеп, ондай абыройсыз әдеттен аулақ болуды өсиет еткен. Халқымыздың «Ұлық болсаң – кішік бол», «Болған адам – болдым демес, болдым десе болғаны емес» деуінде де адамның қашан да кішілігі мен кісілігін, көпке деген ізгілігі мен инабатын үзбей тіршілік ету қажеттігін айтқан. Қазақтың халықтық тәлім-тәрбиесінің барлық салаларын, оның үлгілерін осы Тұрмағамбеттің өлеңдерінен табуға болады десек, артық айтқандық болмайды.

Аттары алты Алашқа әйгілі болған Базар жырау мен Тұрмағамбет Ізтілеуов шығармашылығында келер ұрпақты адалдық пен имандылыққа, парасаттылық пен зиялылыққа тәрбиеледі. Тағылымдық маңызы бар, ұлтымыздың өмірге көзқарасын қалыптастырып, рухани ойлау дәрежесін биікке көтеруге, ұрпақ тәрбиесін көздеген Базар жырау мен Тұрмағамбет шығармашылығындағы әдеби бейне мен бейнелілік туралы ой қозғаудың атқаратын қызметі де ерекше мол.

Көркем ойды жеткізуде Т. Ізтілеуов пен Базар жыраудың өзіндік поэтикалық жүйесі қалыптасқан, өзіне тән сипатын анық байқауға болады. Сұлу сурет жасауға бейімділік – өлең тіліне өн беруге тән қасиет.

Осы орайда Тұрмағамбет пен Базар жыраудың ақындық құдіретін көрсететін көркемдеу тәсілі, суреткерлік шеберлігі, көркемдік бейнелеу құралдары поэтикалық образдарға бай. Бұл екі өнер тарланы – халықтың тіл байлығын жете меңгерген нағыз шебердің өзі екені халықтық теңеулер, ауыстырулар, салыстырулар, балама сөздердің небір анықтағыштарынан көрінеді.

Базар жырау мен Тұрмағамбет шығармаларындағы ойды көркемдеу, көріктеу тәсілі, тіл суреткерлігі жазу стилін, ақындар ойлау жүйесінің тапқырлығын байқатады. Өлең өрнегінде өзіндік кесте салған Сыр сүлейлері – Базар мен Тұрмағамбет сөздің әрі мен ажарын, ырғағы мен дыбыс үйлесімімен адам бейнесін жасап, ұлттық сөз өнеріміздің образдық жүйесімен ұғым-түсініктерге тыныс, соны серпін берген.

Біздің мақсат – бейнелі сөз табиғатына және оның сиқырлы сырларын анықтауға күш салу. Бүгінгі күні халқымыздың рухани қазынасына айналып отырған Базар жырау Оңдасұлы мен Тұрмағамбет Ізтілеуұлы шығармаларындағы әдеби бейнелілік көрінісін терең зерделеу басты назарда болмақ.

Түйін сөздер: бейне, бейнелілік, поэтик, өлең, теңеу, салыстыру, ауыстырулар.

K.T. Kudaibergenova

Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kazakhstan

THE LITERARY IMAGE AND FIGURATION OF FAMOUS SYR-SULEI (POETS)- BAZAR ZHYRAU AND T. IZTLEUOV

Abstract. In the Republic of Kazakhstan, a completely new stage of its development, which is focused on the realization of the interests of man, society and the state. Positive changes in society are reflected in the educational system of educational institutions. During the reforms, education was humanized, innovations in learning were achieved, and efforts are being made to promote the child as a free, responsible person. In the context of globalization, the problem of returning to our spiritual values and teaching young people quality education and intelligence is relevant. Numerous issues of national heritage and education have long been the subject of research in our country. The relevance of studying the works of the older generation, which created the scientific basis for the

ideas of the Kazakhs in the field of education and left a rich legacy. The works of poets created by Korkyt Ata are distinguished by deep tales, poems, aitys, proverbs, examples for the next generations. Human values are the main motto of the creative activity of the Syr Darya. They were able to teach young people through their works of art, in a good way, self-knowledge, hostility to evil, desire for good, kindness, love.

For the Kazakh people, the most important qualities are the desire for good, the education of human qualities, kindness, generosity, the ability to be calm and reasonable.

The legacy of Balyk Bazar Ondas uly, an outstanding poet, is a treasury of fine Kazakh art and the education of people in their youth.

The behavior and understanding of the social environment of that time is dialectical. The themes of Zhyrau's works, deeply reflecting life and time, are also diverse. He skillfully depicted the state of the country, sadness, past and future of the people.

One of the greatest poets of the Syr Darya region was Turmagambet Iztleuovich. He paid special attention to young education. He praised humility, modesty, rationality, honesty, honesty, humility, pride and selfishness and encouraged him to avoid such a bad habit. The saying of our people: “If you are a great man, be small”, “ If a person has taken place and say that he is wealthy, he cannot be called wise ” - emphasized the need to constantly live with good manners and wisdom. It is safe to say that all aspects of Kazakh public education, examples of which can be found in the verses of s Turmagambet.

In the works of Bazar Zhyrau and Turmagambet Iztleuov, which became known in Kazakhstan (Alash), they trained the next generation in honesty and morality, rationality and reason. The role of meditation on the literary image and design of the works of Bazar Zhyrau and Turmagambetov, which are of great scientific importance, shape the people's attitude to life, and increase the level of spiritual thinking, is also important.

In the expression of the artistic intent, a distinctive poetic system of T. Iztleuov and Bazar zhyrau, which has its own poetic system, is clearly visible. The tendency to create beautiful paintings is a hallmark of poetic language.

In this regard, Turmagambet and Bazar are rich in poetic power, artistic techniques, artistic means, expressive poetic power of zhyrau. These two arts are true masters of language proficiency, as evidenced by the numerous definitions of equations, substitutions, comparisons, and alternative words.

The way of visualization, demonstration of ideas in the works of Bazar Zhyrau and Turmagambet reflects the style of linguistic art, the ingenuity of the poetic thinking system. Syr-Sulei-Bazar and Turmagambet, who themselves wrote the poem, created the rhythm and harmony of words, rhythm, the combination of sound and the image of a person, giving impetus to understanding the concept of the national system of the word art.

Our goal is to try to uncover the nature of the figurative word and its magical puzzles. The main attention will be paid to the in-depth study of literary expression in the works of Bazar Zhyrau Ondasovich and Turmagambet Izteleuovich, which today is the spiritual treasure of our people.

Our goal is to analyze and analyze literary images and representations in the works of Syr Sulei -Bazar Zhyrau and Turmagambet. Currently, the main focus of our work is the analysis and analysis of the poetry and poetry of these two poets in the literary sense, as well as the figurative and figurative meaning of literary syllables in their works.

Keywords: image, figurative, poetic, poem, equation, comparison, substitution, spiritual value.

Information about the authors:

Kudaibergenova Kunimzhan Tynyshtykbekovna - Master of Arts, 2 year graduate student in the Kazakh language https://orcid.org/0000-0001-6878-652X

REFERENCES

[1] Karabalina A.A., Alsitova A.B., Kereimaganbetova Zh.N., Abisheva N.M. The values as critical factor of moral education. News of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. ISSN 2224-5294. Vol. 6, N 322 (2018). P. 42–50. https://doi.org/10.32014/2018.2224-5294.34

[2] Kabdolov Z. The art of speech. Almaty: Writer, 1983, p. 436.

[3] Baitursynov A. Reviewer of literature. Almaty: Writer, 1989, p. 137.

[4] Akhmetov Z. Theory of poetry. Almaty: school, 1973, p.

[5] Zharmukhamedov M. Utemisov Bazar Ondasovich – XX century Kazakh poets. – Almaty: Science, 1988, p. 252.

[6] Creativity market Zhyrau. Almaty: Writer, – 1986, 200 p.

[7] Zhanbershieva UN Literary heritage of T. Iztleuova, Almaty: Arys, 2013,210 p.

[8] Iztleuov T. Collection of works. Almaty: Desht-i Kipchak, 2007, 588 s.

[9] Iztleuov T. Thank you.Almaty: Writer, 1982. p. 259.

[10] Auezov M. History of literature, Almaty: Native language, 1996. 238 p.

N E W S
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES
ISSN 2224-5294 **https://doi.org/10.32014/2020.2224-5294.58**
Volume 2, Number 330 (2020), 212 – 217

МРНТИ 17.09.09

Г. С. Оралова

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қазақстан.
E-mail:gulzi-oralova@mail.ru

ТҮРКІ ӘЛЕМІ ЖӘНЕ ҚОРҚЫТ ДӘСТҮРІ

Аннотация. Бұл мақалада түркі халықтарының тарихы мен мәдениеті, әдебиеті әлі де жан-жақты, кешенді түрде зерттеуді қажет ететіні айтылған. Әр кезеңнің, әр дәуірдің өз шежіресі бар. Мақалада қай дәуірде де тарихи пікір алысуларға лайық болып, халықтың шынайы қабылдауына ие болған, ұрпақтардың үздіксіз жалғасқан барлық кезеңдердегі өкілдерінің бәрінің де жүректе-рінен орын алған туындылар нағыз көркемдік мұра тұғырындағы мәнімен бағаланатыны айтылған.

Байырғы ата-бабалық аймақтарда, өлкелерде мекендеген халықтардың фольклоры мен әдебиетінің мұралары халықтық көркемдік таным, талғам өлшемі арқылы сақталғаны түсіндірілген.

Халқымыздың мәдениеті мен дүниетанымын, елдік пен рухани қайнарларымызды танытатын дүниелеріміздің бірі – «Қорқыт» мұраларының бүгінге жалғасқан көркемдік дәстүрі сөз болады. Сонымен бірге Қорқыт дәстүрінің Сыр бойында жаңаша дәстүрде дамып, руханият әлемінде орын тапқаны талданған. Қорқыт көтерген идея, ол іздеген мәңгілік рухани өмір кеше де, бүгін де Сыр елі ақын-жырауларының шығармашылығына бастау болғаны баяндалған. Жыр-дастандарды орындауда қобызбен, домбырамен қосылып жырлаумен қатар, әуезді әуенге салып, аспапсыз жырлау және аңыз-әңгіме түрінде баяндау ерекшеліктерінің қалыптасуында Қорқыт мұрасы – рухани дүниемізді байыта түскен асыл қазына болғандығы талданған.

Түйін сөздер: Көркемдік таным, дәстүр жалғастығы, жаңашылдық, фольклор, көркемдік мұра, рухани дүние, тарихи шындық, тарихи деректер, Сыр өңірі, жыраулық өнер.

Түркі халықтарының тарихын жекелеген ұлт тарихы құрайды. Әр халықтың рухани күші оның әдебиетінде көрінеді. Қандай халық болсын, сөз өнері жоқ ел болмайды. Халық өмірінің айнасы саналатын ауыз әдебиетінен бастап, сөз өнерінің өзге де жанрларынан сол елдің дүниетанымы, рухани дамуы, арман-мүддесі, әлеуметтік, қоғамдық көзқарастары көрінеді. Түбі бір түркі халықтарының ежелгі дәуірлеріне қатысты біршама зерттеулер жасалды. Елбасы Н. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» және «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақалаларындағы негізгі бағыттарының жүзеге асырылу барысында да түркі әлемінің тарихына және тәуелсіз Қазақстанның дамуына арналған бірнеше кітап пен туынды жарыққа шықты. Түркі халықтарының шынайы тарихы әлі зерттеліп, жазылып болған жоқ. Тарихи шындықты танып-білмей, болашақтың көкжиегі танылмайды. Осы кезеңге дейінгі жазылған зерттеу еңбектерін, ғылыми жетістіктерді қорытып, түркі халықтары туралы жазылған басқа мемлекеттердің архив материалдары жүйелі қарастырылу керек. Түркі халықтарының бір-бірімен байланысы ежелгі көне мұраларда жатыр. Сан ғасырлар бойы түркі халықтарының бір-бірімен ықпалдастығы үзілгенімен, олар жасаған ортақ рухани мұралар ұрпақтан ұрпаққа сақталып, әдебиетіміздегі дәстүр жалғастығы үзілмегенін байқаймыз. Бүгінде түркі халықтарының ортақ әдеби мұраларын талдап көрсететін еңбектерге қажеттілік туып отыр. Түркі халықтарының көне дәуірлердегі мұралары ғасырларға жалғасып, бүгінгі заманға жетті, енді болашаққа да ұласары күмәнсіз. Бұл – түркі халықтарының мәңгілік жасайтын қазынасы, көркемдік мұрасы. Әдебиеттанушы ғалым М. Базарбаев «Көркемдік мұра» атты еңбегінде жалпы адамзаттық мәні бар құндылықтардың тарихи поэтика тұрғысындағы маңыздылығына ғылыми баға береді:

«Көркемдік мұра – мәңгі құндылық болып есептелетін біздің осы дәуірімізге дейін ұрпақтан-ұрпаққа сақталынып келе жатқан өлмес, өте құнды мәдени мұра. Көркемдік мұраның құндылығының өзі осы өміршеңдігінде, шығармада көтерілген мақсаттың ескірмейтіндігінде, яғни мәселенің мәңгілігінде, мазмұн мен тіршілік бар жерде мәңгі болатын тартыста, бүкіл адамзат мүддесі қорғалатындығында. ... біздің бүгінгі жетіп отырған әдеби, мәдени, рухани мол мұраларымыз сол көне ғасырларда туып, тамырын кеңге жайған, сөйтіп ғасырлар, жылдар бойы дамып, сұрыпталған дәстүрлер, асыл қазыналар. Және халықтың жүрегіне жеткен туынды ғана мәңгі өмір сүре алады.

... Бастапқыда жеке адамның ғана жеке меншігіндегі зат ретіндегі шығарма бертін келе бүкіл адамзаттың мақсат-мұратын көксегендіктен, өмір-бақи, қай дәуірде де тарихи пікір алысуларға лайық болып, келешек ұрпақтың рухани қажеттілігіне жарап жатқандықтан, мәңгілік құндылыққа ие болып, әдебиетіміздегі көркемдік мұра болып табылары хақ» [1, 117].

Демек, қазақ әдебиетінің де байырғы замандардан басталған көп ғасырлар бойы үздіксіз қозғалыста келе жатқан дамуы жолындағы сөз өнері шығармаларын мәңгілік рухани құндылық тұрғысында бағалаймыз. Халықтың шынайы қабылдауына ие болған, ұрпақтардың үздіксіз жалғасқан барлық кезеңдердегі өкілдерінің бәрінің де жүректерінен орын алған туындылар нағыз көркемдік мұра тұғырындағы маңыздылығымен бағаланады.

Байырғы ата-бабалық аймақтарда, өлкелерде мекендеген қазақ халқының фольклоры мен әдебиетінің мұралары осындай халықтық көркемдік таным, талғам өлшемі арқылы сақталды.

Әр кезеңнің, әр дәуірдің өз шежіресі бар. Халқымыздың мәдениеті мен дүниетанымының, елдік дәстүріміз бен рухани қайнарларымызды танытатын дүниелеріміздің бірі – «Қорқыт» мұралары. Бүгінде фольклортану, түркітану ғылымдарында көне ғасырдағы оғыз-қыпшақ мәдениетіне қатысты зерттеулер аз емес. Қорқыт есімі, Қорқыттан қалған әдеби-мәдени мұралар ғасырдан ғасырға, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келеді. Шежіре, тарихи деректер, зерттеушілер еңбектері арқылы Қорқыттың 8 ғасырда Сыр бойында өмір сүрген аңыз кейіпкері, күйші, батыр, атақты ақын, ел басқарған көреген данышпан, болашақты болжаушы болғандығын танып білеміз. Ә. Марғұлан зертеулерінде «Қорқыт тарихи дәуірлерде Сырдария өлкесін қоныс еткен оғыз-қыпшақ тайпаларының ортасынан шыққан данышпан қария, ақылшы батагөй, асқан ақын (ұзан), болашақты болжап сөлеген сәуегей кісі болған. Ол кісі туралы айтылатын қария сөз Азиядағы түркі тектес елдердің көбінде бар. Бірақ қазақ халқы ескі оғыз-қыпшақ тайпаларының тарихи қонысына мирас болған, олардың түбегейлі ұрпағы болғандықтан, Қорқыт туралы айтылатын тарихи жырлар, аңыз-легендалар, ән-күйлер қазақ пен түркімендерде көбірек жолығады» [2]. Қорқыт барлық ақын-жыраулардың, жыршылардың, күйшілердің, бақсылардың ұлы ұстазы ретінде саналады. Ол – қара қобызбен тамылжытып күй тартып, қобызды түркі жұртының аруақты аспабына айналдырған ұлы күйші, түркі музыка өнерінің негізін қалаушысы. Ұлттық сананы жаңғыртуда біз түркі халықтарына ортақ мұралардың құндылығына баса назар аударуымыз қажет деп білеміз. Т.Б. Гафурбеков, А.Қ. Омарова, А.Ж. Казтуганова «Жаһандық дәуірдегі қазақ дәстүрлі музыка мәдениетінің жаңғыруы» мақаласында рухани жаңғыру аясында тұлғалар мен тарихи деректерді ғылыми негіздеу мәселесін байыптайды: «Елбасы, Н. Назарбаев: ″Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру″ мақаласында екі ережені түсініп, байыбына барғанды қалайтынын айтып: ″Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек» – деген. Мұнда берілген, дәстүрлі музыкадағы «ұлттық код» пен «ұлттық мәдениеттің» жаһандық дәуірде жаңғыруы тарапынан қарастырып, кертартпа тұстарын анықтап, бәсекелестікке қабілетті озық жетістіктерді белгілеу осы тақырыпты зерттеуге жетеледі. Ғылыми зерттеу шеңберінде нысан ретінде талдауға алынатын туынды, тұлға-композитор / орындаушы / дирижер және ұжымдар жалқыдан жалпыға қарай жетелейтін индуктивті әдіспен жүзеге асырылады. Сонымен қатар тиісті тұстарында салыстырмалы-сараптау әдістің және жүйелі талдаудың сыннан өткен қағидалары қолданылады». [3]

Қорқыттың өмірде болғандығы, бүкіл түркі жұрты бөлшектенбей тұрған заманда, шамамен VII-IX ғасырда Сыр бойында өмір сүргені, яғни тарихи тұлға екендігі еш күмән тудырмайды. Бұл осы кезеңге дейін жинақталған ғылыми деректер дәйегімен де бекітіле түседі. Бүкіл түркі дүниесінің ғұлама ойшылы Қорқыт атаның артында қалдырған мұрасы – рухани дүниемізді байыта

түсетін асыл қазына. Әлемдік ақыл-ой тарихындағы оқшау тұлға есімімен түркі жұртына ортақ имандылық пен сыйластық, әдептілік пен ізеттілік өлшемдері қатар аталады. Қорқыттың пәлсапасы – өмір пәлсапасы. Даналық бесігінің иіріміндегі нақты түйін – адамзат тіршілігі, оның мәні, өтпелілігі немесе мәңгілігі.

Қорқыт есімімен тікелей қолданылатын анықтама сөздер ата, деде, әулие, бақсы, дана не болмаса ер, баба, пір эпитеттері ғана емес, ұлы ойшылдың болмысын айқындай түсетін ұстаз деген де ұғым бар. Түркі халықтарының ортақ дәуірін ауыз әдебиетінде жырлаған жамақшы, жырау, ақын, озан, ашық, меддақ, қыссахан, шехнамехан сияқты қасиет иелерінің ұстазы да Қорқыт болып есептеледі. Қорқыт жырларындағы ерлік пен отаншылдық, әдептілік пен ізгілік, сабырлылық пен төзімділік сынды асыл қасиеттер қазақ ақын-жыраулырының (оның ішінде Сыр елі ақын-жырауларына да тән) ғасырлардан ғасырларға жалғастыра жырлап келе жатқан тақырыбы. Академик Ә.Марғұлан өзінің зерттеу еңбегінде «Қорқытты қазақ аңыздарында кемеңгер ұстаз, ақылшы данагөй, асқан жырау, болашақты болжайтын ойшыл, күйшілердің ұлы атасы деп санаушылық ертеден қалыптасқан ұғым екенін» атап көрсетеді. (Ә.Марғұлан «Ежелгі жыр аңыздар» 1984, 144-бет) Қорқыт мұрасын қазақ ақын-жазушыларына жақындастыра түсетін тағы бір түсінік – пәлсапалық тұжырымдар. Яғни, Қорқыттан бастау алатын адам құндылықтары – өлім мен өмір арасындағы өлшемдер. Өлімнен қашып дүниелік болмысты түсінуге тырысқан Қорқыт идеясы бертін келе Абай тіліменен поэзияда өрнек тауып жатады.

Ақыл мен жан – мен өзім, тән менікі,
«Мені» мен «менікінің» мағынасы екі.
«Мен» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,
«Менікі» өлсе өлсін, оған бекі

(Абай. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 1986. 212-бет).

Міне, өлімнен қашқанда Қорқыт іздеген рухани мәңгілік өмір. Бұл тақырыпты Сыр елі ақын-жырауларының да басым жырлағаны белгілі. Бұған Нұртуғанның нақыл сөздерін, Тұрмағанбеттің ғақлиялық пайымдауларын, Балқы Базардың, Қарасақал Ерімбеттердің пәлсапалық тұжырымдарын оқыған сайын көз жеткіземіз. Қорқыттың артында мол мұра қалды. IX-X ғасырдан біздің дәуірімізге жеткен Қорқыт ата мұраларының өзі бір төбе. Қорқыттанушылардың еңбектеріне сүйенсек, абыз атаның 400 мақал-мәтелі мен нақыл сөздері, 12 жыр-дастаны мен күйлері поэтикалық әлемде үлкен із қалдырды. Ғасырлар қойнауынан қолға тиген Қорқыт мұралары, өзіндік із қалдырған Қорқыт дәстүрі Сыр бойы жыраулық өнерінің бастауы деп толық айта аламыз. Қазақ әдебиетінің қалыптасу, даму кезеңдеріндегі ақындық поэзияның көркемдік дәстүрі ұлттық сөз өнеріндегі әдебиет тектерінің (эпос, лирика, драма) жанрларының молая өркендеуіндегі өзекті желі болды. Ал, сол көп жанрлы әдеби дамудың сипатында поэзияның ықпалдылығы үнемі сабақтасып отырды. Дәстүр жалғастығы IX ғасырдан XV-XIX ғасырларға бой түзеді. Сыр бойының даңғайыр жырау-шайырлары Кете Жүсіп Ешниязұлы, Қаңлы Жүсіп Қадырбергенұлы, Бітімбай Қоңдыұлы, Жүсіп Таубайұлы, Омар Шораяқұлы, Нұртуған Кенжеғұлұлы, Тұрмағанбет Ізтілеуов сынды тұлғалар ауыз әдебиетінің үлгілерін жазбаша негіздеп, кейінгі ұрпаққа аманаттауда зор еңбек сіңірді. Ал ауыз әдебиеті өлеңдер ішінде Кете Ешнияз, Балқы Базар, Жиенбай жырау, Қарасақал Ерімбет, Керейт Даңмұрын, Қыпшақ Бұзаубай, Тұрымбет пен Молдахмет жыраулар жыраулық дәуірдің жібін үзбей, фольклористика саласында сүбелі үлестерін қосты. Әсіресе, жанрлық ерекшеліктері дамып, өресін кеңейтті. Ғалымдар Ә.Марғұлан, Ә.Қоңыратбаев, М.Байділдаев өз еңбектеріне Қорқыт мұралары жөнінде оның болжам-кеңес, көрген-білгендерін кейінгі ұрпаққа мұра етіп қалдыру үшін жасы жетсе де ел кезіп, абыздық сипатта өз жырларын таратқанын тілге тиек етеді. Қазақтың ақындық поэзиясының осындай қасиеттерінің ұлттық және әлемдік әдеби дамумен де үндесетін болмысы айқындалады.

Профессор С.Негимовтің пікірі бойынша халықтың мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан дүниетаным байлығының ақындық поэзиядағы қамтылу болмысы:

«... шексіз кеңістіктің, табиғат дүниесінің және адамзат қоғамының барлық құбылыстарын, жай-күйін, қозғалысын, түр-түстерін, заттарын, байланыстарын қамтып, ішіне сыйғызып тұрады. Олардың бәрі де өлең тіліне түскен кезде көз алдыңа әдемі суреттер келіп, өлең де оларды жатық бейнелеп, суретке түсіріп жатады. Мұның үстіне ақынның да жан-сарайы, болмыс-бітімі, философиялық, эстетикалық көзқарасы, интеллектуальдық, психологиялық ерекшеліктері поэзия

тіліне айнымай көшеді. Ақындар халықтың ғасырлар бойы жасаған рухани – мәдени байлықтарын ана сүтіндей бойларына сіңіріп жатулары тиіс. Олар эпос тілінің дархан шалқарлығын, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып қалған ділмәр поэзияны, символикалық белгілерді, көркемдік-мәнерлегіш құрал-әдіптемелердің алуан түрлі, сан қилы үлгілерін, қанатты, жатық тіркестерді меңгеруге, игеруге ұмтылады» [4, 13]. Шындығында Қорқыт дәстүрі Сыр бойында жаңаша дамып, руханият әлемінде өз орнын тапты. Бүгінгі күні Сыр өңірінде жыраулық дәстүр мақам сөз айтудың бірнеше нұсқасының сақталуы – соның айғағы. Әсіресе, қобызбен, домбырамен қосылып жырлаумен қатар қазақ дастанды әуезді әуенге салып, аспапсыз жырлау және аңыз-әңгіме түрінде баяндау осындай ерекшеліктерінен туындаған.

Қорқыт дәстүрі өз ізін тапты. Фольклорист-ғалым Рахманқұл Бердібаев: «Фольклордың байырғы жанрларының кейбіреулері уақыт өткен сайын ұмытылып, енді бірінің ортайып, дәстүрі үлсіреп отыратыны табиғи нәрсе. Сонымен қатар қайсыбір дәстүр жаңа дәуірде дамуға қабілеттігін байқатады. Жыршылық, термешілік, айтыс өнерінің жандануы осындай қызғылықты құбылыс»,[5]-дейді өз зерттеу еңбегінде. Қорқыттың философиялық ой-пайымдары өзінің әрбір жырына сәйкес түрлі бағытта өріліп отырады. Мысалы, «Бесаттың Төбекөзді өлтіргені әңгімесінің баяны» жырында ізгілік пен зұлымдар ара-жігі образдар формасында байқалып жатса, «Қам Бура Бекұлы баласы Бәрік әңгімесінің баяны» жырындағы оқиғалар парасаттылықтың субстанциясы түрінде көрінеді. Бірде автор, бірде кейіпкерлер түрінде ой тастаушы Қорқыт ұлттың әлеуметтік дамуына жолбасшылық принциптер ұсынады. Ал дәл осындай данышпандық пәлсапа Сыр елі ақын-жырауларының шығармашылығына да тән. Нұртуған Кенжеғұлұлының «Едіге», «Орақ-Мамай», «Қарасай-Қази» сынды эпикалық туындыларында, Бітімбай Қоңдыұлының «Қарабек», «Наурызбай батыр», Нұрсұлтан Жұбатұлының «Бегім Ана», «Жанқожа батыр» дастандарында ұлтымыздың рухани өрлеуіне қажетті пәлсапалық түйіндеулер, яғни Қорқыт үлгісіне тән жолбасшылық принциптер жеткілікті.

Сыр өңірі жырауларының мақам-саздарындағы көмекейден қайырылатын терең мақам домбыраның қос ішегімен қоңырлай басталып, безілдеп қайырылатын әуендері қобыз сарынынан домбыраға ауысып, жыршы, жыраулар жүрегінде сақталып келген. Бұл ұрпақтан-ұрпаққа өшпес мұра болып жеткен.

Қорқыт дәстүрінің өміршеңдігінің бір белесі болса керек.
«Қорқыт ата» жырында:
Қылышыңмен несін мақтанасың кәпір,
Басы имек таяғыма келмес мына.
Беліңдегі тоқсан оқпен мақтанасың кәпір,
Ала сапты сақпаныма келмес мына.
Жырақтан жақындап бері келген.
Жігіттерім соққысын көзің, сонан соң кетерсіндер, -

деген жыр жолдары бар. Ал Қарасақал Ерімбеттің «Хазірет Ғали мен Мағауияның соғысы» дастанында:

Асынып зүлпұқарын мініп атқа,
Күн шығып, көп әскерге барды Ғали.
Күркіреп, найзағайдай жарқылдатып,
Суырып зүлпұқарды алды Ғали,
Қамыстай от жіберген пашырлатып.
Әскерге жалғыз ойран салды Ғали, -

деген тұрғыдан да бір арнадан бастау алғандығын аңғартып тұр.

Қорқыттан қалған нақыл, шешендік сөздері ойшыл данагөйдің өмірден көрген-түйгені мол, дүниетанымы кең көреген бейнесін береді. «Бетеге биікке теңесе алмас», «Бақ қанша гүлденгенмен, күзден қалмас», «Қорқаққа қылыш жұмсаудың қажеті жоқ», «Жылқы жемес арам шөптің өспегені мақұл». «Адам ішпес ащы судың ақпағаны мақұл». «Даңқ әпермес баланың әкесінің белінен шықпағаны мақұл, құрсағынан ананың шықпағаны мақұл». «Жалған сөздің дүниеге келмегені мақұл». «Ескі темір біз болмас, ескі дұшпан дос болмас», «Есекке қанша жүген салғанмен, ат болмас», «Шыққан жан қайтып кірмес», «Ажал келмей кісі өлмес, өлген адам

тірілмес», «Жер қадірін ел біледі, ел қадірін ер біледі», «Ұл жарылқап ас бермес-әке үлгісін көрмесе», «Қызы ақылды ескермес-ана үлгісін көрмесе», «Құлан құдыққа құласа, құрбақа құлағында ойнайды», «Ат қиналмай жол шалмас». Сан ғасырлардан өтіп бүгінге дейін жеткен ұшқыр ойлы, сөздері ырғақ пен ұйқасқа құрылған, мазмұны мағыналы нақыл сөздерінің тәрбиелік мәні де өміршең.

«Тарихтың бір қасиеті түпжаратушыға ұқсастығы: ол асықпайды. Құпиясын жүздеген емес, мыңдаған жылдар бүгіп жата береді. Құпияның ақиқатын ашу – ғалымның борышы, өзімізді танудың алғышарты. Өзін өзі таныған халық пен ел ешқашан жүрісінен де, жолынан да жаңылмайды. Демек, тарих пен тәуелсіздік – тамырлас. Екеуінің де болашағы жарқын болғай» [8], дегендей Қорқыт мұрасы тарихтан өзіндік орнын алған.

Қорқыт ата мұрасы – бүкіл түркі халқының V-VIII ғасырдан кейінгі әдебиеті мен мәдениеті негіз болып қаланатын іргетас. Қорқыт дәстүрі – руханият әлемінің бастауы. Ал сыр елінің ақын-жыраулары – Қорқыт дәстүрінің заңды ізбасарлары. Қорқыттың жыры, күйі, әуені сан ғасырлар бойы Сыр өңірінің аспанында шырқалып тұрды. Қорқыт көтерген идея, ол іздеген мәңгілік рухани өмір кеше де, бүгін де Сыр елі ақын-жырауларының шығармашылығына бастау болды және сол дәрежеде қала бермек.

Г.С. Оралова

Кызылординский государтсвенный университет имени Коркыт Ата, Казахстан

ТЮРСКИЙ МИР И ТРАДИЦИИ КОРКЫТ

Аннотация. Статья затрагивает вопросы истории, культуры и литературы тюркских народов, требующих всестороннего комплексного изучения. У каждой эпохи своя летопись. В статье говорится об эпохе, заслуживающей исторического диалога, о произведениях, находящих отзывы в сердцах многих поколений и во все времена, являющихся подлинным восприятием народа, непрерывным продолжением преемственности поколений, оцениваются важность настоящего художественного наследия. Идет толкование художественного восприятия нашими предками фольклора бескрайней степи, привитый вкус к художественному наследию народа. Речь идет о народной культуре, национальной и духовной стороне мировоззрения, источником которого является наследие Коркыта как продолжение художественной традиции тех лет. Кроме того, были проанализированы традиции Коркыта, его духовный мир в современном видении. Идея, затронутая Коркытом, о поиске вечной духовной жизни и по сей день имеет отражение в произведениях поэтов Сыра, также является фундаментальной в их творчестве. Проанализировав исполнения акынов-дастанов, с кобызом, домброй, мелодиями наложенными на музыку, исследовав легенды, воспетые поэтами можно сделать окончательный вывод, что наследие Коркыта-это бесценное сокровище, обогащающий духовный мир человека.

Историю тюркского народа составляют истории разных национальностей. Духовная сила каждого народа проявляется в его литературе. Народное искусство слова в том числе. С устной литературы более подробно проявляется мировоззрение, духовное развитие, мечты, интересы, социальные и общественные взгляды народа. До этого были проведены несколько исследований относительно древнейших времен тюркских народов. В ходе реализации основных направлений программной статьи Главы государства Н.Назарбаева «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» и «Ұлы даланың жеті қыры» опубликованы несколько книг и произведений касательно истории тюркского мира и развитию независимого Казахстана.

Истинная история тюркских народов еще не до конца изучена. А без прошлого - нет будущего. Следует систематически рассматривать архивные материалы других государств, изложенные в докладе о тюркских народах, обобщая их исследовательские труды, научные достижения, написанные до этого периода. Связь тюркских народов между собой лежит в древнем наследии. На протяжении многих веков духовное наследие тюрков передается из поколения к поколению, мы видим продолжение непрерывных связей и преемствен-ности традиций. Одним из них считается наследие «Коркыт», которое представляет культуру и мировоззре-ние нашего народа, традиции и духовные ценности. На сегодняшний день в фольклористской, тюркологичес-кой науке немало исследований, связанных с огуз-кыпчакской культурой. Литературно-культурное наследие Коркыта бессмертно. Из его летописи, панно, а также научных трудов исследователей мы узнали, что прародитель поэтов-акын, великий кюйши, основоположник тюркского музыкального искусства Коркыт искал бессмертья и тем был знаменит в 8 веке до нашей эры. Из его сказаний понятно, что каждому человеку лучше всего на родной земле. Мелодии Коркыта и созданный им инструмент странствуют по Земле, а имя его осталось бессмертным в струнах кобыза и в сердцах людей. Его труды – это фундамент, основой которого является литература и культура всего тюркского народа после V-VIII веков. А поэты земли Сыра являются последователями этих традиций. Идея, которую выдвинул Коркыт, вечная духовная жизнь, которую он искал, была и вчера, и сегодня, и начинается с творчества поэтов-жырау Сыр ели.

Ключевые слова: художественное познание, преемственность традиций, новизна, фольклор, художественное наследие, духовный мир, историческая реальность, исторические данные, регионы Сыра, поэтическое искусство.

G. S. Oralova

Korkyt Ata Kyzylorda state University, Kazakhstan

TURKIC WORLD AND TRADITIONS OF KORKIT

Abstract. The article covers issues of history, culture and literature of the Turkic peoples that require a comprehensive study. Each era has its own chronicle. The article talks about an era that deserves a historical dialogue, about works that ring a bell in the hearts of many generations and at all times, which is a true perception of the people, a ceaseless continuation of the succession of generations, evaluates the importance of this artistic heritage. There is an interpretation of our ancestors' artistic perception of the boundless steppe's folklore, a grafted taste for the artistic heritage of the people. We are talking about folk culture, the national and spiritual side of the worldview, the source of which is the heritage of Korkyt, as a succession of the artistic tradition of those years. In addition, the traditions of Korkyt, his spiritual world in the modern vision were analyzed. The idea touched upon by Korkyt about the search for eternal spiritual life to this day is reflected in the works of the poets of Syr, which is also fundamental in their work. After analyzing the performances of akyns-dastans, with kobyz, dombra, melodies imposed in music, examining the legends sung by poets, we can conclude that the legacy of Korkyt is an invaluable treasure that enriches the spiritual world of man.

The history of the Turkic people contains stories of different nationalities. The spiritual power of each nation is manifested in its literature. Folk art of the word is also included. From oral literature, the worldview, spiritual development, dreams, interests, social and public views of the people are explicitly shown. Several studies were conducted on the ancient times of the Turkic people prior to this. Several books and works on the history of the Turkic world and the development of independent Kazakhstan were published during the implementation of the main directions of the program article of the Head of state N. Nazarbayev "Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity" and "Seven facets of the Great Steppe",

The true history of the Turkic people has not yet been fully studied. There is no future without the past. It is necessary to systematically review the archival materials of other states, presented in the report on the Turkic people, summarizing their research works, scientific achievements written before this period. The connection between the Turkic people lies in the ancient heritage. For many centuries, the spiritual heritage of the Turkic people has been passed from generation to generation, and we see the continuation of ongoing ties and tradition.

One of them is considered to be the heritage of "Korkyt", which represents the culture and worldview of our people, traditions and spiritual values. There are many studies related to the Oguz-Kipchak culture in folklore and Turkological science for today. Literary and cultural heritage of Korkyt is immortal. From his chronicle and scientific works of researchers, we learned that the ancestor of the poets-akyn, the great kuishi, the founder of the Turkic musical art Korkyt searched for immortality and was famous in the 8th century B.C.

From his stories, it is clear that every person is best on their native land. Melodies of Korkyt and the instrument he created travel the earth, and his name remains immortal in the strings of kobyz and in the hearts of people. His works are the foundation of the literature and culture of the entire Turkic people after the V-VIII centuries. And the poets of the Syr land are followers of these traditions. The idea that Korkyt put forward, the eternal spiritual life that he was looking for, was both yesterday and today, and begins with the work of poet-zhyrauz of Syr land.

Key words: artistic knowledge, succession of traditions, novelty, folklore, artistic heritage, spiritual world, historical reality, historical data, regions of Syr, poetic art**.**

Information about the authors:

Oralova Gulzira Saparovna – candidate of philology, Korkyt Ata Kyzylorda state University, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0002-7616-5499

REFERENCES

[1] Dictionary of terms of literary criticism / Compiled by Z. Akhmetov, T. Shanbaev. Almaty: Mother tongue, 1996. 240 p.

[2] Margulan A. Ancient myths. Almaty, 1984.

[3] T.B. Gafurbekov, A.K. Omarova, A.Zh. Kaztuganova. modernization of traditional musical culture of the kazakhs in the era of globalization. News of the National academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. ISSN 1991-3494 Vol 6, N 376 (2018), P.165–171. https://doi.org/10.32014/2018.2518-1467.41

[4] Negimov S. The poet is the embodiment of the zhyrau language. Almaty: Science, 1991. 200 p.

[5] Konyratbayev A. History of Kazakh folklore. Almaty, 1991.

[6] The Book of Korkyt Ata. Almaty, 2009.

[7] Berdibaev R. Sarkylmas treasury. Almaty, School, 1982.

[8] The genius thinker of the Turkic world. Kyzyl, «Tumar», 1998.

[9] Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. 2013, No 6. p. 134.

У ИСТОКОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

(*к юбилею Чермановой Магиды Бакиевны*)

2020 год ознаменован знаковыми датами великих просветителей Абу Насра аль-Фараби и Абая Кунанбаева, которые своей деятельностью проложили путь к культу знаний, образования и науки Казахстана. В этом году также исполняется 185 лет славному сыну казахского народа, ученому, просветителю Чокану Валиханову. В своих произведениях все они затрагивали проблемы социально-экономического развития общества Казахстана на разных исторических этапах. В академической науке Казахстана одним из специалистов по вопросам экономической истории является известный ученый-экономист, историк, кандидат экономических наук, доцент Магида Бакиевна Черманова. Она принадлежит к поколению ученых глубоко преданных науке, любимому делу, олицетворяя ее академический отряд. И в этой связи необходимо сказать добрые слова в адрес юбиляра и отметить важные этапы ее научно-исследовательской и общественной деятельности.

Магида Бакиевна родилась 8 апреля 1940 года в Алматинской области в семье педагогов. Поступив на исторический факультет Казахского государственного университета им. С.М. Кирова, она получила прекрасное фундаментальное образование. После окончания была принята на работу в Институт экономики АН Казахской ССР, в Отдел истории народного хозяйства, возглавляемый членом-корреспондентом АН КазССР Г.Ч. Чулановым. Дальнейшая трудовая деятельность Чермановой М.Б. неразрывно связана с развитием экономической науки Казахстана и Института экономики. За более чем полувека работы в Институте ею пройден путь от экономиста до старшего научного сотрудника, заведующей отделом. На протяжении многих лет она выполнила целый ряд программ и проектов по фундаментальным и прикладным исследованиям, в частности, такие как: «Вопросы социального развития коллективов транспортных предприятий», 1970-1973 гг., «Состояние и основные направления развития коллективов перерабатывающих предприятий», 1977-1980 гг., «Актуальные проблемы радикальной экономической реформы в условиях Казахстана», 1987-1989 гг., «Эффективность экономического соревнования (на материалах Казахстана)», 1988-1990 гг. и др. М.Б. Черманова в числе первых исполнителей закладывала основы социологических исследований на крупных промышленных предприятиях республики.

В развитие такого важного междисциплинарного научного направления экономической науки, как экономическая история, у истоков которой стояли корифеи науки Казахстана – С.Е. Толыбеков, Г.Ч. Чуланов, С.Б. Баишев, А.К. Кошанов, внесла свой вклад и М.Б. Черманова.

В 1972-1975 гг. она обучалась в аспирантуре Института экономики, по окончании которой в 1975 г. успешно защитила кандидатскую диссертацию по специальности «История народного хозяйства» под руководством академика С.Б. Баишева. В 1995 г. ей присвоено ученое звание доцента.

Особо хочется отметить такие качества М.Б. Чермановой, присущие ей как истинному ученому: научную компетентность, ответственность, добросовестность, отзывчивость, принципиальность, деловой подход к решению различных вопросов. Эти качества заложены в ее генах. Она является представителем рода Мусы Шорманова, славные представители которого внесли весомый вклад в воспитание духовной элиты Казахстана. Родители Магиды – Бакий Черманов и Гульшара Даришева, являясь педагогами, всю свою жизнь посвятили воспитанию подрастающего поколения. Несмотря на лишения, перенесенные ими в репрессивные 30-е годы XX в., они воспитали пятерых детей, дали всем высшее образование, двое из их дочерей стали кандидатами наук.

Черманова М.Б. является одним из немногих ученых-специалистов в области экономической истории, экономической мысли, исследователем экономического наследия плеяды ученых-экономистов Казахстана. При ее непосредственной активной организации проведены подготовительные мероприятия по празднованию 80-летия, 90-летия и 100-летия академика С.Б. Баишева, выпущены избранные труды «Очерки экономической истории», сборник воспоминаний «Академик С.Б. Баишев личность: гражданин, ученый и государственный деятель» и книга «Күрескер-ғалым, академик С.Б.Бәйішевтің 100-жылдығына орай». Магида Бакиевна все эти годы хранит память о своем научном руководителе Сактагане Баишевиче, который был для нее примером научной добросовестности и идеалом гуманизма.

М.Б. Черманова автор биографических очерков и составитель биобиблиографий академика С.Б. Баишева, академика А.К. Кошанова, доктора экономических наук, профессора М.Б. Кенжегузина и доктора экономических наук, профессора О. Сабдена, написанием которых она обозначила новые векторы исследований в исторической персоналистике.

В этой связи невольно приходят на ум слова Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы Н.А. Назарбаева «Чтить память предшественников, продолжать их добрые дела и начинания – не только гуманистический долг, но одна из предпосылок социального прогресса, дальнейшего поступательного развития». Магиду Бакиевну в полной мере можно назвать хранительницей живой истории академической экономической науки.

Магидой Бакиевной опубликовано более 100 научных трудов, среди них крупные коллективные монографии, брошюры, статьи в которых она является автором, соавтором, ответственным исполнителем, несколько ее работ издано за рубежом. Целый ряд ее трудов посвящены проблемам повышения общественно-политической и трудовой активности трудящихся, становлению и развитию стахановского движения в Казахстане, соревнованию и повышению производительности труда, местному самоуправлению и развитию коммунальной собственности, внесшие заметный вклад в исследования экономической истории страны.

Значимым для науки представляются публикации М.Б. Чермановой, посвященные исторической проблематике, в частности документальной истории рода Шормановых, их генеалогическому древу, такие как «Из коллекции по этнографии казахов (Музей этнографии и антропологии РАН, С-Петербург)», «Встречи на курултае век спустя», «Золотой генофонд», «Шормановы в свете переписи населения 1897 г. и их потомки в XXI в.», «К вопросу документальной истории казахских элит (фото- и генеалогические источники рода Шормановых)» и другие, изданные в Санкт-Петербурге, Алматы, Стамбуле, в которых впервые проводится источниковедческий анализ и дается историографическая оценка знатного казахского фамильного рода. Обращение Магиды Бакиевны к изучению своих истоков характеризует ее как ученого с широким кругозором и энциклопедическими знаниями.

В течение 15 лет Черманова М.Б. была членом редакционной коллегии и ответственным секретарем журнала «Известия НАН РК. Серия общественных наук», в которых публиковались

работы по истории, философии, экономике и праву. В этот период она активно содействовала научному росту молодых ученых-обществоведов, многие из которых стали известными учеными, государственными деятелями, дипломатами, руководителями вузов, научных организаций. В 2013 г. Магида Бакиевна являлась ответственным редактором научного журнала «Экономика: стратегия и тактика», внеся свой вклад и богатый опыт в дело качественного формирования академического издания.

Научная работа Чермановой М.Б. отмечена различными наградами. Она награждена Почетной грамотой Обкома Союза работников высшей школы и научных учреждений, Почетной грамотой Президиума Академии наук Казахстана, Почетной грамотой МОН РК к 50-летию Института экономики, медалью «Ветеран труда», неоднократно поощрялась почетными грамотами Института экономики.

Черманова М.Б. внесла значительный вклад в развитие общественно-гуманитарной науки Казахстана в целом, научно-организационную деятельность и информационное обеспечение научно-исследовательских работ Института экономики. На каких бы участках работы ни трудилась Магида Бакиевна, ее всегда отличает скромность настоящего труженика науки и высокая интеллигентность.

У М.Б. Чермановой прекрасная семья, она заботливая жена, мама и аже, супруг Мустахим Дуйсен, заслуженный работник, ветеран органов внутренних дел, дочери: Гульнар – инженер-технолог, индивидуальный предприниматель, Галия – врач-рентгенолог, сын Галымжан – доктор экономических наук, заместитель директора Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, подрастают и радуют внуки.

Отрадно отметить, что Магида Бакиевна, будучи на заслуженном отдыхе, ведет научную и творческую деятельность. В последнее время у нее вышли статьи в различных научных журналах: «Сильный духом человек не умрет, народ – вечен» // «Айкап», 2016, № 3; «Воин, ученый, педагог. К 100-летию М.Д. Даришева» // Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук, 2017, № 6; «Зада Каргажанович Каргажанов. К 85-летию со дня рождения» // Вестник НАН РК. 2017, № 6; «К 110-летию со дня рождения Баишева Сактагана Баишевича» // Вестник НАН РК. 2019, № 5. В настоящее время она продолжает исследование материалов о своих знаменитых предках и их систематизацию, внося тем самым свою лепту в дело сохранения и приумножения духовного наследия казахского народа.

В знаменательный день сердечно поздравляем Магиду Бакиевну с юбилеем, желаем крепкого здоровья, большого семейного счастья, энергии, долгих лет жизни и творчества.

***Аманжол Кошанов**, академик НАН РК,*
доктор экономических наук, профессор,
лауреат Государственной премии имени аль-Фараби

МАЗМҰНЫ

Экология

Алтаева К.Ж., Тулибаев С.Т. ДЗМҰ-ның жасыл технологияларды құқықтық қорғауы..... **5**

Экономика

Ярдякова И.В., Омарқожаева А.Н., Валиева С., Ахметова Г.Б., Қанатова С.К. Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясы: ахуалы және менеджмент мәселелері..... 11

Секен А., Акимов Ж.М. Қазақтың ұлттық мәдениет туризмін дамытудың басты бағыттары 19

Желдибаев А.Е., Несипбеков Е.Н. , Бельгибаев А.К., Бельгибаева Ж.Ж., Аппакова Г.Н. Қазақстандағы емдеу-сауықтыру туризмінің даму факторлары мен шарттары..... 25

Нурлихина Г.Б., Суюбаева С.А., Сәлімбаева Р.О., Нурлихин А.Р. Экономикалық жүйелердің бәсекеге қабілеттілігін басқару: тұжырымдамалық тәсілдер және шетел тәжірибесі..... 31

Мархаева Б.А., Козбахова Д.Л. Қазақстан сақтандыру секторының жағдайы және даму мәселелері..... 40

Ғұсманова Ж., Құрманалина А., Ермекова К. Қазақстан республикасының нақты секторындағы инновацияларға банктік несие беру: заманауи үрдістер мен мәселелер..... 49

Жакупов А.А., Таукенова Л.Ж., Бимагамбетова Б.К., Абишева Г.О., Исмаилова Д.Т. Цифрлық экономиканы дамыту жағдайындағы еңбек нарығының трансформациясы..... 57

Жұмаділова М.А., Жүсіпбекова М.К., Айтимов Б.А. Электрондық шарт жасаудың кейбір мәселелері…..... 64

Илимжанова З.А. Әлеуметтік көмектің фискалдық аспектілері..... 71

Чокатова А.М, Дүйсен Ғ.М. Қазақстан мен Иранның аймақтық сауда және аграрлық қатынастары: тенденциялары мен даму болашағы..... 78

Арзаева М.Ж., Куншигарова Л.Ш., Елубаева А.С. Қазақстан қор нарығында инвестицияның кепілдендірілген қорын құрудың объективті қажеттілігі..... 87

Басшиева Ж. Қазақстан республикасының экономикасын қоғамның экономикалық дамуының жаңа кезеңі ретінде цифрландыру..... 92

Куншигарова Л.Ш., Елешева Ж.Б., Демеуова К.Ж. Қазақстан республикасында инновациялық экономиканы қалыптастыру бағыттары..... 97

Рахимбаева Р.М., Бекмұхаметова Ә.Б., Жумаксанова К.М. «Жібек жолы» концепциясы шеңберінде Қазақстан мен Қытайдың инвестициялық және экономикалық ынтымақтастығы..... 104

Жұрынов Б.М., Закиева Ж.К. Инновациялық кәсіпкерлік қызметінің тұжырымдамалары..... 115

Құқық

Онгарбаев Е.А., Жаркенова С.Б., Галиакбарова Г.Г. Шетелдегі отандастарды қолдаудың өзекті мәселелері: халықаралық тәжірибе мен ұлттық заңнаманы жетілдірудің перспективалары..... 123

Сыздыкбеков Е.С., Гражевская Н.И. Мемлекеттік басқару мақсаты ретінде «Еңбек көші-қоны» тұжырымы..... 133

Жүрсімбаев С.К., Кемали Е.С. Қазақстан республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдардың өзекті мәселелері 140

Әбсаттаров Ғ.Р. Орталық Азия әлеуметтік – саяси кеңістігіндегі мұсылман-құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері..... 146

Педагогика

Қыпшақбаева А.Қ., Давлетова А.Х. Информатика пәнін ағылшын тілінде оқытудың мәселелері..... 155

Наубетова Ш.А., Туганбаев А.И., Узденбаев Ж.Ш., Аяганова А.Ж., Кантаева Р.Н. Электрондық білім беру ресурстарын жобалау ерекшеліктері..... 160

Таукенова Л.Ж., Абильдинова Ж.К.,Тлеуленов Н.Т., Баймуханов Д.М. Педагогикалық мониторинг: жоғары білім беру жүйесінің мәні мен функциялары..... 166

Филология

Алдабергенова А.А. Мәдени трансфер және абсурд әдебиетін аудару..... 173

Халық шығармашылығы

Райымқулова А.Р. Мәдени парадигмаларды ауыстыру контекстіндегі Қазақстан музыкалық мәдениетінің қазіргі заман тарихын кезеңдеу..... 180

Сапаргалиева Г. Г. Қазақ әні мысалында вокалдық дикцияны жетілдіру үшін вокалдық техниканың ерекшеліктері..... 188

Қазтуғанова А.Ж., Омарова А.Қ., Стамғазиев Р.Ө., Акимжанов Б.Н., Жаманбалинов Е.Е. Жаһандық дәуірдегі музыкалық құндылықтар..... 194

Кудайбергенова К.Т. Сыр сүлейлері Базар Жырау мен Т. Ізтілеуов шығармаларындағы әдеби бейне мен бейнелілік..... 202

Оралова Г. С. Түркі әлемі және Қорқыт дәстүрі..... 212

Мерейтойлар

Экономикалық тарихтың бастауында (*Черманова Магида Бакиеваның мерейтойына*)..... 218

СОДЕРЖАНИЕ

Экология

Алтаева К.Ж., Тулибаев С.Т. Правовая защита зеленых технологий ВОИС..... 5

Экономика

Ярдякова И.В., Омаркожаева А.Н., Валиева С., Ахметова Г.Б., Канатова С.К. Индустрия гостеприимства в Казахстане: состояние и проблемы менеджмента..... 11

Секен А., Акимов Ж.М. Основные направления развития казахского национального культурного туризма..... 19

Желдибаев А.Е., Несипбеков Е.Н. ,Бельгибаев А.К., Бельгибаева Ж.Ж., Аппакова Г.Н. Факторы и предпосылки развития лечебно-оздоровительного туризма в Казахстане..... 25

Нурлихина Г.Б., Суюбаева С.А., Салимбаева Р.О., Нурлихин А.Р. Управление конкурентоспособностью экономических систем: концептуальные подходы и зарубежный опыт..... 31

Мархаева Б.А., Козбахова Д.Л. Состояние и проблемы развития страхового сектора Казахстана..... 40

Гусманова Ж., Курманалина А., Ермекова К. Банковское кредитование инноваций в реальном секторе Республики Казахстан: современные тенденции и проблемы..... 49

Жакупов А.А.,Таукенова Л.Ж., Бимагамбетова Б.К., Абишева Г.О., Исмаилова Д.Т. Трансформация рынка труда в условиях развития цифровой экономики..... 57

Жумадилова М.А., Жусупбекова М.К., Айтимов Б.А. О проблемах заключения электронного договора..... 64

Илимжанова З.А. Фискальные аспекты социальной помощи..... 71

Чокатова А.М., Дуйсен Г.М. Региональные торгово-аграрные отношения казахстана и ирана: тенденции и перспективы развития..... 78

Арзаева М.Ж., Куншигарова Л.Ш., Елубаева А.С. Формирование гарантированного инвестиционного фонда – объективная необходимость на рынке Казахстана..... 87

Басшиева Ж. Цифровизация экономики Республики Казахстан как новый этап экономического развития общества..... 92

Куншигарова Л.Ш., Демеуова К.Ж., Елешева Ж.Б. Направления формирования инновационной экономики в Республике Казахстан..... 97

Рахимбаева Р.М., Бекмухаметова А.Б., Жумаксанова К.М. Инвестиционное и экономическое сотрудничество Казахстана и Китая в рамках концепции «Шелкового пути»..... 104

Журынов Б.М., Закиева Ж.К. Концепции инновационной деятельности предприятия..... 115

Право

Онгарбаев Е.А., Жаркенова С.Б., Галиакбарова Г.Г. Актуальные вопросы поддержки соотечественников за рубежом: международный опыт и перспективы совершенствования национального законодательства..... 123

Сыздыкбеков Е.С., Гражевская Н.И. Концепция «Трудовой миграции» как объект государственного управления..... 133

Журсимбаев С.К., Кемали Е.С. Актуальные проблемы противодействия коррупции в Республике Казахстан... 140

Абсаттаров Г. Р. Особенности мусульманско-правовой культуры в социально-политическом пространстве Центральной Азии..... 146

Педагогика

Қыпшақбаева А.Қ., Давлетова А.Х. Проблемы преподавания информатики на английском языке 155

Наубетова Ш.А., Туганбаев А.И., Узденбаев Ж.Ш., Аяганова А.Ж., Кантаева Р.Н. Особенности проектирования электронных образовательных ресурсов 160

Таукенова Л.Ж., Абильдинова Ж.К.,Тлеуленов Н.Т., Баймуханов Д.М. Педагогический мониторинг: сущность и функции в системе образования..... 166

Филология

Алдабергенова А.А. Культурный трансфер и перевод литературы абсурда..... 173

Народное творчество

Раимкулова А. Р. Периодизация новейшей истории музыкальной культуры Казахстана в контексте смены культурных парадигм..... 180

Сапаргалиева Г. Г. Особенности вокальной техники для совершенствования вокальной дикции на примере казахской песни 188

Каztуганова А.Ж., Омарова А.Қ., Стамгазиев Р.О., Акимжанов Б.Н., Жаманбалинов Е.Е. Музыкальные ценности в эпоху глобализации..... 194

Кудайбергенова К.Т. Литературный образ и образность в произведениях поэтов-сказителей земли Сыра Базар жырау и Т. Изтлеуова..... 202

Оралова Г.С. Тюркский мир и традиции Коркыт..... 212

Юбилейные даты

У истоков экономической истории (*к юбилею Чермановой Магиды Бакиевны*)..... 218

CONTENTS

Ecology

Altayeva K.Zh., Tulibayev S.T. The legal protection of green technologies by WIPO..... 5

Economy

Yardykova I.V., Omarkozhaeva A.N., Valiyeva S., Akhmetova G.B., Kanatova S.K. Hospitality industry in Kazakhstan: state and problems of management..... 11

Sayken A., Akimov Zh. Main directions of development of kazakh national cultural tourism..... 19

Zheldibayev A.E., Nessipbekov E.N., Belgibayev A.K., Belgibayeva Zh.Zh., Appakova G.N. Factors and prerequisites for the development of health tourism in Kazakhstan..... 25

Nyurlikhina G., Sujubaeva S., Salimbayeva R., Nurlikhin A. Management of economic systems competitiveness: conceptual approaches and foreign experience 31

Markhayeva B.A., Kozbakhova D.L. State and problems of the Kazakhstan insurance sector development 40

Gusmanova Z., Kurmanalina A., Yermekova K. Bank lending of innovations in the real sector of the Republic of Kazakhstan: current trends and problems..... 49

Zhakupov A.A., Taukenova L.Zh., Bimagambetova B.K., Abisheva G.O., Ismailova D.T. Labor market transformation in the conditions of digital economy development..... 57

Zhumadilova M.A., Zhussupbekova M.K., Aitimov B.Zh. On the problems of electronic contract conclusion..... 64

Ilimzhanova Z.A. Fiscal aspects of social assistance..... 71

Chokatova A.M., Duisen G.M. Regional trade and agrarian relations between Kazakhstan and Iran: trends and prospects of development..... 78

Arzayeva M.Zh., Kunshigarova L.Sh., Elubaeva A.S. Formation of a guaranteed investment fund is an objective necessity in the market of Kazakhstan..... 87

Basshieva Zh. Digitalization of the economy of the Republic of Kazakhstan as a new stage of the economic development of the company..... 92

Kunshigarova L.Sh., Elesheva Zh.B., Demeuova K.Zh. Directions of formation of innovative economy in the Republic of Kazakhstan..... 97

Rakhimbayeva R.M., Bekmukhametova A.B., Zhumaxanova K.M. Investment cooperation of Kazakhstan and China within the Silk road..... 104

Zhurynov B.Z., Zakieva Z.K. Concepts of innovative activity of the enterprise..... 115

The field of Law

Ongarbayev Ye.A., Zharkenova S.B., Galiakbarova G.G. Actual issues of supporting compatriots abroad: international experience and prospects for improving national legislation 123

Syzdykbekov Ye.S., Grazhevskaya N.I. The concept of “Labor migration” as an object of public administration..... 133

Zhursimbaev S.K. Kemali Ye.S. Current anti-corruption issues in the Republic of Kazakhstan..... 140

Absattarov G. R. Features of the muslim-legal culture in the socio-political space of Central Asia..... 146

Pedagogy

Kypshakbaeva A.K., Davletova A.H. The way of teaching computer science through english langauge..... 155

Naubetova Sh.A., Tuganbayev A.I., Uzdenbaev J.Sh., Ayaganova A.J., Kantayeva R.N. Design features of electronic educational resources..... 160

Taukenova L.Zh., Abildinova Zh.K., Tleulenov N.T., BaimukhanovD.M. Pedagogical monitoring: essence and functions in the higher education system..... 166

Philology

Aldabergenova A.A. Cultural transfer and translation of absurd literature..... 173

Folk art

Raimkulova A. Periodization of the newest history of musical culture of Kazakhstan in the context of change of cultural paradigms..... 180

Sapargaliyeva G.G. Pecularities of the vocal technique for the improvement of vocal elocution on the example of a Kazakh song..... 188

Kaztuganova A.Zh., Omarova A.K., Stamgazyev R.O., Akimzhanov B.N., Zhamanbalinov E.E. Musical values in the age of globalization..... 194

Kudaibergenova K.T. The literary image and figuration of famous Syr-Sulei (poets)- Bazar Zhyrau and T. Iztleuov..... 202

Oralova G. S. Turkic world and traditions of Korkit..... 217

Anniversary dates

At the origins of economic history (to the anniversary of Chermanova Bagida Bakievna) 218

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see http://www.elsevier.com/publishingethics and http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see http://www.elsevier.com/postingpolicy), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check http://www.elsevier.com/editors/plagdetect.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www:nauka-nanrk.kz

http://soc-human.kz/index.php/en/arhiv

Редакторы: *М. С. Ахметова, Г. Б. Халидуллаева, Д. С. Аленов*
Верстка на компьютере *А.М. Кульгинбаевой*

Подписано в печать 19.03..2020
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
14 п.л. Тираж 500. Заказ 2.

Национальная академия наук РК
050010, Алматы, ул. Шевченко, 28, т. 272-13-18, 272-13-19